

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**Erken Cumhuriyet Dönemi Hariciyesi
(1920-1950): Kişileri Oluşturan Kurum ve
Kurumu Oluşturan Kişiler**

Doktora Tezi

Nurullah Şenol

Şubat 2026

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**Erken Cumhuriyet Dönemi Hariciyesi
(1920-1950): Kişileri Oluşturan Kurum ve
Kurumu Oluşturan Kişiler**

Doktora Tezi

Nurullah Şenol

Danışman

Prof. Dr. Güneş Işıksel

Şubat 2026

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Nurullah Şenol tarafından hazırlanan "Erken Cumhuriyet Dönemi Hariciyesi (1920-1950): Kişileri Oluşturan Kurum ve Kurumu Oluşturan Kişiler" başlıklı Doktora Tezi, Tarih Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Güneş Işıksel
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Recep Karacakaya
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim Şirin
Kocaeli Üniversitesi

Doç. Dr. Erhan Berat Fındıklı
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Aydın Çakmak
İstanbul Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 22 / Aralık / 2025

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin Chicago yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun dipnotlu kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Güneş Işıksel

Etik İlkeler Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Nurullah Şenol

ÖZET

Erken Cumhuriyet Dönemi Hariciyesi (1920-1950): Kişileri Oluşturan Kurum ve Kurumu Oluşturan Kişiler

Şenol, Nurullah

Doktora Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Güneş Işıksel

Şubat 2026

Bu tez, 1920–1950 yılları arasında Türk Hariciyesinin kurumsal yapısı ve kadro dinamiklerini nicel bir bakış açısıyla incelemektedir. Literatürde genellikle kurumlar, önde gelen figürler veya belirli olaylar ön plana çıkarılmış; ancak Hariciye teşkilatı ve kadrolarının bütüncül bir analizi yapılmamıştır. Bu eksikliği gidermeyi amaçlayan çalışma, Hariciyenin merkez ve dış teşkilatındaki gelişmeleri kesintisiz bir kronolojik çerçevede izlemekte; personel istihdamı, nesil değişimleri ve kariyer süreçlerini ele almaktadır.

Araştırma, kurumsal reformlar ile personel meslekleşmesinin birbirini nasıl pekiştirerek Cumhuriyet’in diplomasi aygıtını güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında imparatorluk mirasından doğan bir başka ulus-devlet olan Macaristan’ın Hariciyesi ile yapılan karşılaştırmalı analiz ise ortak bürokratik gelenekleri ve farklı uluslararası koşulların şekillendirdiği ayrışmaları göstermektedir. Kurum ile birey arasındaki karşılıklı etkileşimi vurgulayan tez, erken Cumhuriyet döneminde Türk diplomasisinin kurumsal temelleri ve kadro dönüşümüne özgün bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hariciye, Diplomatlar, Dışişleri Bakanlığı, Erken Cumhuriyet, Kurum Tarihi

ABSTRACT

The Early Republican Foreign Service (1920–1950): Institution Shaping the Individuals, Individuals Shaping the Institution

Şenol, Nurullah

Ph. D. Thesis / Department of History

Supervisor: Prof. Dr. Güneş Işıksel

February 2026

This dissertation investigates the transformation of the Turkish Foreign Service (Hariciye) between 1920 and 1950, analyzing both institutional structures and personnel dynamics through a quantitative lens. While existing scholarship has often focused on institutions, prominent figures, or specific events, a comprehensive study of the Foreign Service's organization and cadres has been lacking. Addressing this gap, the research traces the evolution of the Hariciye's central and external structures within a continuous chronological framework, while also examining recruitment policies, generational shifts, and career trajectories.

The study highlights how institutional reforms and personnel professionalization reinforced each other in consolidating the Republic's diplomatic apparatus. A comparative analysis with Hungary's Foreign Service – another nation-state emerging from imperial legacies after World War I – further reveals shared bureaucratic traditions and divergent strategies shaped by distinct international contexts. By emphasizing the reciprocal relationship between institutions and individuals, the dissertation contributes an original perspective to administrative history and the study of diplomacy in the formative decades of the Turkish Republic.

Keywords: Turkish Foreign Office, Diplomats, Early Republic, Ministry of Foreign Affairs, Institutional History

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasının tohumları, doktora ders aşamasında Prof. Dr. Recep Karacakaya'dan aldığım "II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası" dersinde atıldı. Hariciye kurumuna ve bu kurumu var eden aktörlere yönelik ilgimin bu dersle birlikte derinleşmesi, nihayetinde beni bu konuda bir tez hazırlamaya sevk etti.

Tez sürecindeki en büyük şükran borcum, danışman hocam Prof. Dr. Güneş Işıksel'edir. Tez çalışmamın fikrî hazırlığından metnin nihai haline gelmesine dek geçen süreçte, kendisinin danışmanlığı benim için çok kıymetli bir deneyim oldu. Araştırma sürecinde ulaştığım verileri ve geliştirdiğim tezleri kendisiyle tartışmak, sunduğu yapıcı eleştiri ve yönlendirmelerle birleşerek her zaman ufuk açıcı bir perspektif kazanmamı sağladı. Prof. Dr. Güneş Işıksel'e, bana duyduğu güven ve çalışmanın her aşamasındaki kıymetli katkıları için içtenlikle teşekkür ederim.

Tez izleme süreçlerimde ve savunma jürimde yer alarak, yapıcı eleştiri ve önerileriyle çalışmanın akademik niteliğinin gelişmesine önemli katkılar sunan değerli hocalarım Prof. Dr. Recep Karacakaya, Prof. Dr. İbrahim Şirin, Doç. Dr. Erhan Berat Fındıklı ve Doç. Dr. Aydın Çakmak'a şükranlarımı sunarım.

Tez yazım süreci, pek çok araştırmacının deneyimlediği üzere, meşakkatli ve çoğu zaman yalnız yüründüğü hissini veren bir yolculuktur. Ancak bu süreçte kendimi şanslı addediyorum; zira yolun her adımında yanımda olan dostlarım vardı. Tek çocuk olarak büyümeme rağmen hayatımın her aşamasında "kardeş" eksikliğini bana hissettirmeyen, moral ve motivasyon desteğinin yanı sıra fikirleriyle de analizlerime katkı sunan Sercan Sert ve Hilmi Günhan'a teşekkürü borç bilirim.

Son ve en özel teşekkürüm ise aileme. Bir akademisyen olarak sürecin getirdiği zorlukları derin bir anlayışla karşılayan ve her zaman yanımda olan eşim Evra Günhan'a ve kendisinden ödünç aldığım zamanlara rağmen yolumu sabırla gözleyen canım oğlum Ediz Fuat'a minnettarım. Tezin bitişini büyük bir heyecanla takip eden küçük oğlumun bugünkü sevinci, tüm yorgunluğumun en anlamlı tesellisidir."

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
TABLolar LİSTESİ	VII
KISALTMALAR LİSTESİ	X
GİRİŞ	1
Hariciye Teşkilatı ve Kadrolarına Dair Temel Kaynaklar: İçerdikleri ve İçermedikleri ..	3
Yöntem ve Sınırlılıklar	7
Türk ve Macar Hariciyelerinin Karşılaştırmalı Analizi: Birinci Dünya Savaşı Sonrası Dış Teşkilatlanma Örüntüsü Analizi	12
Teorik Çerçeve	15
Tarihsel Kurumsalcılık: Kurumların Tarihsel Bağlamı ve Patika Bağımlılığı, Kritik Kavşaklar ve Aktörlerin Sınırlandırılmış Rolü	17
Tedrici Kurumsal Değişim Yaklaşımı: İstikrar Döneminde Sürekli ve Aktör Merkezli Değişim	20
Tarihsel Kurumsalcılık ve Tedrici Kurumsal Değişim Yaklaşımları Bağlamında Erken Cumhuriyet Hariciyesinin Oluşumu	23
BİRİNCİ BÖLÜM	25
1. KURUM OLARAK HARİCİYE TEŞKİLATININ GELİŞİMİ VE DÖNÜŞÜMÜ (1920-1950)	25
1.1. Osmanlı Hariciyesinin Tarihsel Gelişim Süreci: Reisü'l-Küttâblık'tan Hariciye Nezaretî'ne	26
1.2. Millî Mücadele ve Erken Cumhuriyet Dönemi Hariciye Vekâleti Merkez Teşkilatı (1920-1950)	35
1.2.1. Hariciye Vekâletinin Kurulması ve Millî Mücadele Dönemi Hariciye Vekâleti Merkez Teşkilatı (1920-1922 Sonu)	35
1.2.2. Saltanatın Kaldırılması ve Osmanlı Hariciyesinin Lağvı	38
1.2.3. İç Teşkilatta Nev'i Şahsına Münhasır Bir Kurum: İstanbul (Dersaadet) Murahhaslığı	39
1.2.4. Cumhuriyetin İlanından Sonra Hariciye Vekâleti Merkez Teşkilatı	42
1.3. Hariciye Vekâleti Dış Teşkilatı (1920-1950)	61

1.3.1. Hariciye Dış Teşkilatında Yer Alan Misyon Türleri	62
1.3.2. Millî Mücadele Dönemi Ankara Hariciyesinin Dış Misyonları (1920-1922 Sonu).....	65
1.3.3. İstanbul Hükümetinin Lağvedilmesinin Ardından Osmanlı Hariciyesi Dış Misyonlarının Devralınması	72
1.3.4. Cumhuriyetin İlanından Sonra Hariciye Vekâleti Dış Teşkilatı.....	73
1.4. İki Savaş Arası Dönemde Macaristan ve Türkiye Dış Misyonlarının Karşılaştırılması	95
1.4.1. 1925 Yılında Türkiye ve Macaristan'ın Dış Misyonları.....	95
1.4.2. 1936 Yılında Türkiye ve Macaristan'ın Dış Misyonları.....	102
1.5. Genel Değerlendirme ve Sonuç	107
İKİNCİ BÖLÜM.....	111
2. KURUMU oluşturan kişiler: HARİCİYE KADROLARININ TANIMLANMASI.....	111
2.1. Hariciye Memurları ve Hariciye Tarafından “Memur” Edilenler: Kim Diplomat Kim Değil?.....	111
2.2. Millî Mücadele Dönemi Hariciye Kadrolarının Oluşum Süreci (1920-1922).....	112
2.2.1. İlk Grup Hariciye Memurları: Osmanlı'dan Müdevverler ve Ara Nesil	113
2.2.2. Ara Nesil: İlk Kez Ankara Hariciyesinde Göreve Başlayanlar.....	121
2.3. Saltanatın Kaldırılmasının Ardından Hariciye'de Kadro Yapılanması (1922 Sonrası Dönem)	122
2.3.1. Cevaz-ı İstihdam Mekanizması ve Cevaz-ı İstihdamlıların İstihdam Süreci.....	122
2.3.2. Ara Neslin İstihdam Süreci	131
2.3.3. İstihdam Şartlarının Esasa Bağlanması: 1927 Hariciye Vekâleti Memurin Kanunu.....	136
2.3.4. İstihdamda Kurumsallaşmaya Doğru Adım Adım: 1930 İmtihan Talimatnamesi ve Concours Sistemine Geçiş Hazırlıkları	138
2.3.5. Hariciye Sahnesinde Concours Sistemiyle Boy Gösteren Yeni Bir Grup: Cumhuriyet Nesli ve Promosyonlar Dönemi.....	143
2.4. Genel Değerlendirme ve Sonuç	149
üçüncü bölüm.....	153
3. ARA NESİL VE CUMHURİYET NESLİNİN KAPSAMLI ANALİZİ	153
3.1. Ara Nesil Analizi.....	154
3.1.1. Ara Neslin Eğitim Arka Planına Yönelik Değerlendirme.....	154
3.1.2. Ara Nesil Üyelerinin Kariyer Yolculuğunun Analizi.....	162
3.1.3. Ara Nesil Üyelerinin Kariyer Sonu: Ayrılma Nedenleri Üzerine Bir Değerlendirme	172

3.2. Cumhuriyet Nesli Analizi	176
3.2.1. Cumhuriyet Neslinin Eğitim Arka Planına Yönelik Değerlendirme	176
3.2.2. Cumhuriyet Neslinin Hamisi ve Rol Modeli: Katibiumumi Numan Menemencioğlu	183
3.2.3. Cumhuriyet Nesli Üyelerinin Kariyer Yolculuğu Analizi	190
3.2.4. Cumhuriyet Nesli Üyelerinin Kariyer Sonu: Ayrılma Nedenleri Üzerine Değerlendirme	197
3.3. Devlet İçi Hareketlilik: Ara Nesil ve Cumhuriyet Neslinde Hariciye'ye ve Hariciye'den Geçiş Dinamikleri	201
3.4. Genel Değerlendirme ve Sonuç	207
SONUÇ	212
Erken Cumhuriyet Hariciyesinin Oluşumu: Tarihsel Kurumsalcılık ve Tedrici Kurumsal Değişim Yaklaşımları Perspektifinden Bir Analiz Denemesi	219
Patika Bağımlılığı: Osmanlı Bürokratik Mirasının Devralınması	223
Patika Bağımlılığı içinde Tedrici Kurumsal Değişim	224
KAYNAKÇA	226

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Millî Mücadele ve Cumhuriyet Hariciyesi'nde Görev Alan Personel Sayısı (1920-1949)	6
Tablo 2. Hariciye Teşkilatı Analiz Süreci (Merkez ve Dış Teşkilat)	9
Tablo 3. Hariciye Kadroları Analiz Süreci	10
Tablo 4. Kurumsalcı Analiz Yaklaşımları	16
Tablo 5. Tedrici Kurumsal Değişim Yaklaşımına Göre Değişim Türleri ve Değişimde Rol Alan Aktör Türleri	23
Tablo 6. Millî Mücadele Dönemi Hariciye Vekâleti Merkez Teşkilatı (1920-1922)	36
Tablo 7. T.C. Hariciye Vekâleti Merkez Teşkilatı (1923-1929)	43
Tablo 8. T.C. Hariciye Vekâleti Merkez Teşkilatı'nda Yapılan Değişiklikler (1923-1929)	45
Tablo 9. T.C. Hariciye Vekâleti Merkez Teşkilatı (1930-1939)	48
Tablo 10. Hariciye Vekâleti Merkez Teşkilatı'nda Yapılan Değişiklikler (1930-1939)	51
Tablo 11. T.C. Hariciye Vekâleti Merkez Teşkilatı (1940-1949)	58
Tablo 12. T.C. Hariciye Vekâleti Merkez Teşkilatı Yapılan Değişiklikler (1940-1949)	59
Tablo 13. 1920'de Açılan Dış Misyonlar (Millî Mücadele Dönemi)	66
Tablo 14. 1921'de Açılan Dış Misyonlar (Millî Mücadele Dönemi)	68
Tablo 15. 1922'de Açılan Dış Misyonlar (Millî Mücadele Dönemi)	69
Tablo 16. 1922 Sonu İtibariyle Faal Dış Misyonlar	70
Tablo 17. Düzey Bazlı Dış Misyon Sayıları (1925)	73
Tablo 18. Düzey Bazlı Dış Misyon Dağılımı (1926-1935)	78
Tablo 19. Bütçe Komisyonu ve Hariciye Encümen Raporlarına Göre Hariciye Bütçesi Artış Nedenleri (1928, 1946, 1947)	83
Tablo 20. T.C. Fahri Konsüler Misyonlar (1926-1935)	86
Tablo 21. Düzey Bazlı Dış Misyon Dağılımı (1937-1949)	87
Tablo 22. Dış Misyonlardaki Değişim (1937-1938)	88
Tablo 23. Dış Misyonlardaki Değişim (1939-1945)	90
Tablo 24. Dış Misyonlardaki Değişim (1946-1949)	93
Tablo 25. Macaristan Dış Misyonları (1925)	96
Tablo 26. Macar Hariciyesinin Refakatte Temsil Edildiği Ülkeler (1925)	100
Tablo 27. Türkiye ve Macaristan Elçilik ve Daimî Maslahatgüzarlıklarının Kıta Bazlı Dağılımı (1936)	102

Tablo 28. Türkiye ve Macaristan Konsüler Misyonlarının Kıta Bazlı Dağılımı (1936)	103
Tablo 29. Macar Hariciyesinin Refakatte Temsil Edildiği Ülkeler (1925 ve 1936).....	105
Tablo 30. 1920 Yılı Hariciye Vekâleti Kadrosu (Mesleki Arka Plan ve Tek Görev Alanlar)	113
Tablo 31. 1920 Hariciye Vekâleti'nde Tek Görev Alanlar	114
Tablo 32. 1921 Yılı Hariciye Vekâleti Kadrosu (Mesleki Arka Plan ve Tek Görev Alanlar)	115
Tablo 33. 1921 Hariciye Vekâleti'nde Tek Görev Alanlar	115
Tablo 34. 1922 Yılı Hariciye Vekâleti Kadrosu (Mesleki Arka Plan ve Tek Görev Alanlar)	117
Tablo 35. 1922 Hariciye Vekâleti'nde Tek Görev Alanlar	117
Tablo 36. Millî Mücadele Dönemi Hariciye Vekâleti'nde Tek Görev Alanlar (Toplu Liste)	118
Tablo 37. T.C. Hariciye Vekâleti'nde İstihdam Edilen Cevaz-ı İstihdamlılar (1922-1939)	129
Tablo 38. T.C. Hariciye Vekâleti Kadrosunun Sınıfsal Dağılımı (1922-1925)	130
Tablo 39. T.C. Hariciye Vekâleti'nde İstihdam Edilen Ara Nesil Sayısı (1920-1930). 131	
Tablo 40. T.C. Hariciye Vekâleti Kadrosunun Sınıfsal Dağılımı (1925-1931)	138
Tablo 41. T.C. Hariciye Vekâleti Kadrosunun Sınıfsal Dağılımı (1932-1949)	146
Tablo 42. Yıl ve Grup Bazlı Hariciye Vekâleti Aktif Personel Sayısı (1932-1949).....	148
Tablo 43. Ara Nesil ve Cumhuriyet Nesli Veri Tamlığı Tablosu.....	153
Tablo 44. Ara Nesil Eğitim Arka Planı (Öğrenim Gördüğü Son Okulun Seviyesine Göre)	154
Tablo 45. Ara Nesil Ortaöğrenim Arka Planı	156
Tablo 46. Ara Nesil Yüksek Öğrenim Mezuniyeti (Yurtiçi / Yurtdışı)	159
Tablo 47. Ara Nesil Alt Gruplarının Ortaöğrenim Sonrası Yüksek Öğrenim Alan Eğilimi	160
Tablo 48. Ara Neslin İlk Üç Dereceye Ulaşma Oranı	163
Tablo 49. İlk Üç Dereceye Ulaşan Ara Nesil Üyelerinin Yüksek Öğrenim Alan Tercihleri (Ortaöğrenim Mezuniyetleri Kapsamında Oluşan Gruplara Göre Sınıflandırılarak) ...	164
Tablo 50. İlk Üç Dereceye Ulaşan Ara Nesil Üyelerinin Yurtdışı Temsil Görev Sayıları	168
Tablo 51. Ara Neslin Görevden Ayrılma Nedenleri	172

Tablo 52. Emekliye Sevk Edilen / Ayrılan Ara Nesil Üyesi Sayısı (Yaş Aralığı Bazlı)	174
Tablo 53. Görev Başında Vefat Eden Ara Nesil Üyeleri	175
Tablo 54. Cumhuriyet Nesli Orta Öğrenim Arka Planı	178
Tablo 55. Cumhuriyet Nesli Yüksek Öğrenim Mezuniyeti (Yurtiçi / Yurtdışı).....	180
Tablo 56. Cumhuriyet Nesli Alt Gruplarının Ortaöğrenim Sonrası Yüksek Öğrenim Alan Eğilimi	181
Tablo 57. Cumhuriyet Neslinin İlk Üç Dereceye Ulaşma Oranı.....	190
Tablo 58. İlk Üç Dereceye Ulaşan Cumhuriyet Nesli Üyelerinin Yüksek Öğrenim Alan Tercihleri (Ortaöğrenim Mezuniyetleri Kapsamında Oluşan Gruplara Göre Sınıflandırılarak).....	191
Tablo 59. İlk Üç Dereceye Ulaşan Cumhuriyet Nesli Üyelerinin Yurtdışı Temsil Görev Sayıları	195
Tablo 60. Cumhuriyet Neslinin Görevden Ayrılma Nedenleri.....	198
Tablo 61. Emekliye Sevk Edilen / Ayrılan Cumhuriyet Nesli Üyesi Sayısı (Yaş Aralığı Bazlı).....	198
Tablo 62. Ara Nesil ve Cumhuriyet Nesli Üyelerinin Kariyer Yolu	201
Tablo 63. Ara Nesil ve Cumhuriyet Nesli Yüksek Öğrenim Eğilimi ve İlk Üç Dereceye Ulaşma Oranlarının Analizi	210
Tablo 64. Tarihsel Kurumsalcılık ve Tedrici Kurumsal Değişim Yaklaşımları.....	220
Tablo 65. Tarihsel Kurumsalcı ve Tedrici Kurumsal Değişim Yaklaşımlarına Göre Erken Cumhuriyet Hariciyesinin Oluşum ve Dönüşüm / Değişim Süreci	222

KISALTMALAR LİSTESİ

BCA	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
BOA	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
(B)	: Büyükelçilik
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
Ed.	: Editör
(E)	: Elçilik
Fahri K.	: Fahri Konsolosluk
Fahri BAK	: Fahri Başkonsolosluk
GS	: Galatasaray
(H)	: Hicri
HR.SFR.3	: Hariciye Nezareti Londra Sefareti
HR.MTV.	: Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısım
HR.İM.	: Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı
HSD. AFT.	: Ali Fuat Türkgeldi Evrakı
(K)	: Konsolosluk
(MUK)	: Muavin Konsolosluk
T.B.M.M	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti

GİRİŞ

Bu çalışma, Cumhuriyet Hariciyesinin Millî Mücadele döneminden başlatılarak 1920-1950 yılları arasında teşkilat yapısı ve bu teşkilatı oluşturan kadrolardaki değişim ve dönüşümü nicel bir perspektiften analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Bu bölümde ayrıntılı şekilde bahsedileceği üzere, literatürdeki çalışmaların, genellikle kurumsal yapıya veya önemli figürlere ya da olaylara odaklanması; ancak Hariciye teşkilat ve kadrolarının bütüncül bir analizinin şimdiye kadar sunulmaması bu çalışmanın yapılmasındaki en önemli nedendir.

Bu bağlamda çalışma, Hariciyenin kurumsal yapısını ve kadrolarını bir arada inceleyerek literatürdeki eksiklikleri gidermeyi ve idari yapıların ve süreçlerin geçmişten günümüze uzanan evrimini kronolojik bir çerçevede analiz eden idare tarihi yaklaşımı esas alınarak Millî Mücadele döneminden başlayarak 1950 yılına kadar olan dönemde Hariciyenin merkez ve dış teşkilatındaki değişim ve dönüşümü olabildiğince kesintisiz bir zaman çizelgesi üzerinde izlemenin yanı sıra, teşkilatı oluşturan kadroları belirli kriterler çerçevesinde sınıflandırarak ve kariyer yolculuklarını analiz ederek özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan bir başka ulus-devlet olan Macaristan'ın Hariciye dış teşkilatlanmasıyla yine nicel bazlı ve karşılaştırmalı bir analiz yapılarak, iki devletin imparatorluk mirasından devraldıkları bürokratik geleneklerin ve farklı uluslararası koşullar altında izledikleri stratejilerin etkileri değerlendirilecektir.

Tezin birinci bölümünde, 1920-1950 yılları arasında Hariciye teşkilatının kurumsal açıdan yaşadığı değişim ve gelişim ele alınmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak Hariciye Vekâletinin ve iç teşkilatının Millî Mücadele dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında nasıl yapılandığı, Saltanatın kaldırılmasının ve Cumhuriyet'in ilanının bu kurumsal değişime etkileri ortaya konmaktadır. İkinci aşamada, Hariciye dış teşkilatının oluşturulma süreci ve görevleri ele alınmakta; bu bağlamda temsil makamları, konsüler misyonlar ve olağanüstü hallerde görevlendirilen mümessiller gibi dış teşkilatın taşıyıcıları ve fonksiyonları irdelenmektedir. Son olarak, Macaristan ve Türkiye dış misyonları arasında yapılan mukayeseli analiz, ulusal diplomasi aygıtlarının yeniden inşa sürecinde ortaya çıkan benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkarmaktadır. Böylece bu bölüm, Hariciye teşkilatının kurumsal temellerinin Cumhuriyet'in ilk otuz yılında nasıl oluşturulup pekiştirildiğini, kurumsal yapılanmanın zorunlu kıldığı görev ve kadro değişimlerini ve

bunun ulusal ve uluslararası bağlamda neden önemli hale geldiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu inceleme, daha sonra ele alınacak personel ve kadro yapılanmasını daha iyi kavrayacak kurumsal ve idari arka planı oluşturmayı da hedefler.

İkinci bölüm, Hariciye kadrolarını ve bu kadroların zaman içinde nasıl oluşturulup dönüştüğünü ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda ilk önce Millî Mücadele dönemi Hariciye kadrolarının oluşum süreci, Osmanlı'dan intikal eden ve yeni rejime hizmet etmek amacıyla görevlendirilen personel ile ilk defa Ankara Hariciyesinde görev alan yeni nesil arasında meydana gelen değişim ele alınmaktadır. Arkasından Cumhuriyet'in ilk yıllarında personel istihdamında ortaya çıkan kurumsallaşma, Cevaz-ı İstihdam ve 1930 İmtihan Talimatnamesi gibi düzenlemelerle pekişirken; 1927 Hariciye Vekâleti Memurin Kanunu bunun yasal temelini oluşturur. Bu dönemin sonunda, Hariciye içinde yeni ve kalıcı kadroların ortaya çıkmaya başladığı görülür. Bölümde ayrıca, Cumhuriyet'in kurumsallaşma süreci içinde ortaya çıkan "Cumhuriyet Nesli" ve onları yetiştirken himaye edip yönlendiren Katibiumumi Numan Menemencioğlu gibi figürler ele alınmaktadır. Bu bağlamda, personel istihdamında ve terfiinde belirli kurallar ve prosedürler oluşturulmuş; bunun sonucunda Hariciye içinde kalıcılığı ve meslekleşmeyi hedefleyen yeni bir kadro ortaya çıkmıştır. İkinci bölüm, böylece, Hariciye personeline yaşanan nesil değişiminin kurumsallaşmayı pekiştirirken, bunun ulusal ve uluslararası görevlerde daha etkili ve istikrarlı hizmet sunmayı mümkün kıldığını ortaya koymaktadır.

Üçüncü bölüm, Hariciye içinde ortaya çıkan "Ara Nesil" ve "Cumhuriyet Nesli" arasında belirginleşen demografik, eğitsel ve kariyer özelliklerini daha yakından analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Ara Neslin lise ve yükseköğrenim mezuniyetleri, görev alma koşulları ve kariyerlerinde ortaya çıkan yükselme ya da görev değişim nedenleri irdelenmektedir. Benzer şekilde Cumhuriyet neslinin yetiştirken aldığı eğitim, görevinde yükselirken tabi tutuldukları kurallar ve bu neslin dış hizmetlerde oynadığı rol ortaya konur. Bu analiz, personel değişiminin ve yeni kadroların Hariciye içinde oluşturdukları kurumsal ve ideolojik devamlılığı ortaya çıkarmayı hedefler.

Bölümün sonunda, Ara Nesil ve Cumhuriyet Nesli arasında görev değişiminde ortaya çıkan dinamikler ve bunun Hariciye içinde neden ve nasıl kalıcı etkiler oluşturduğu değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, personelin görev değişiminde kuruma taşıdığı tecrübe, bilgi ve değerler, Hariciye kadrosunun daha istikrarlı ve etkili hale gelmesinde rol oynamıştır. Bu durum, Cumhuriyet'in ulusal ve uluslararası hedefleriyle Hariciye

arasında daha kuvvetli bir bağ oluşturmuş, böylece yeni Türkiye Cumhuriyeti, ulusal çıkarlarını daha etkili bir diplomasiyle savunabilir hale gelmiştir.

Hariciye Teşkilatı ve Kadrolarına Dair Temel Kaynaklar: İçerdikleri ve İçermedikleri

Çalışmanın birinci bölümü Hariciyenin iç teşkilat ve dış teşkilatının evrimine ayrılmıştır. Erken dönem Hariciyesini teşkilat yapısı açısından inceleyen sınırlı sayıdaki temel kaynaklar arasında, Hariciye’de büyükelçilik derecesine ulaşmış Kemal Girgin’in *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)* ve Ali Rıza Özcoşkun’un *Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920-2018)* adlı çalışmaları öne çıkmaktadır.¹ Girgin’in eseri, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Hariciyenin iç ve dış teşkilatına dair kronolojik bilgiler sunarken, belirli yıllara odaklanarak genel bir çerçeve çizer. Özcoşkun’un çalışması ise yalnızca iç teşkilat değişikliklerini, yine seçili yıllar üzerinden ele alır ve dış misyonlara değinmez. Bu çalışma, söz konusu kaynaklara ek olarak, 1925-1926, 1944-1945 Cumhuriyet Devlet Yıllıkları ile 1953, 1959, 1964-1965 ve özellikle 1967 Dışişleri Bakanlığı Yıllıklarından derlenen verileri çapraz kontrollerle analiz ederek, Hariciyenin iç teşkilatındaki dönüşümü daha ayrıntılı bir şekilde ortaya koymayı hedeflemektedir.

Çalışmada, Osmanlı Hariciyesinden Cumhuriyet Hariciyesi’ne dış teşkilat yapısındaki değişim ve dönüşümleri, ayrıca Osmanlı mirasının devralınma derecesini anlamak için Dışişleri Bakanlığı Yıllıkları ve Cumhuriyet Devlet Yıllıkları temel kaynaklar olarak kullanılmıştır. Özellikle 1967 Dışişleri Bakanlığı Yıllığı’nda yer alan “*Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Devrinde Yabancı Memleketlerde Akredite Bulunan Temsilcilerimiz*” bölümü, büyükelçilik, elçilik, başkonsolosluk, konsolosluk ve muavin konsolosluk gibi dış misyonların açılış, faaliyet, ara verme (varsa) ve kapanış tarihleri ile bu misyonlarda görev yapan meslek memurlarının görev sürelerini detaylı bir şekilde sunmasıyla önemli bir veri kaynağı olmuştur. Kaynaklardan toplanan veriler birleştirilip çapraz kontrollerle doğrulandıktan sonra, dış misyonlar temsil düzeylerine (büyükelçilik, elçilik, başkonsolosluk, konsolosluk, muavin konsolosluk) göre kategorize edilerek bir veri setine dönüştürülmüştür. Böylece, dış misyonların zaman çizelgesi oluşturularak aktif misyonların sayısı ve türleri (büyükelçilik, elçilik, başkonsolosluk,

¹ Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994); Ali Rıza Özcoşkun, *Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920–2018)* (Ankara: Türk Diplomatik Arşivi Yayınları, 2018).

konsolosluk, muavin konsolosluk) sayısallaştırılmış ve bu veri dış teşkilatın zaman içindeki genişleme örüntüsünü, belirli dönemler esas alınarak yıl bazlı ve sayısal olarak analiz etmek için kullanılmıştır. Analiz, dış teşkilat yapısındaki evrimi ve genişleme örüntülerini sayısal olarak ve dönemsel bazda ortaya koymuş; kaynaklardaki bazı sınırlılıklar ek kaynaklar kullanılarak giderilmeye çalışılmıştır. Bu süreç, Hariciyenin dış teşkilat yapısındaki dönüşümleri yıl bazlı ve sistematik bir şekilde anlamayı sağlamıştır.

Hariciye teşkilatını tam anlamıyla anlamak için yalnızca kurumsal yapıyı incelemek yeterli değildir; teşkilatı oluşturan kadroların da detaylı bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir. Bunun için çalışmanın ikinci bölümü Hariciye kadrolarına ayrılmıştır. Bu bağlamda, Hariciye kadrolarına dair literatürde öne çıkan en kapsamlı çalışma, George S. Harris'in *Atatürk's Diplomats and Their Brief Biographies* adlı eseridir.² Harris, 1923-1938 yılları arasında Hariciye'de görev yapan meslek memurlarının sicil dosyalarına dayanan kısa biyografilerini sunarken, Lozan Konferansı gibi önemli olaylarda görev alan ancak resmi kadroda yer almayan kişilere de yer verir. Benzer şekilde, eski bir Hariciye mensubu olan Bilal Şimşir'in çalışmaları da bazı memurların biyografilerini içerir.³ Dışişleri Bakanlığı Yıllıkları (1953, 1959, 1964-1965, 1967) ise farklı düzeylerde biyografik bilgiler sunmakla beraber özellikle 1967 yıllığı bu açıdan en zengin kaynaktır. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllıkları (1925-1926, 1926-1927, 1928-1929 ve 1944-1945) ise biyografik detaylar sunmasa da erken dönem Hariciye kadrolarını isim bazında listelemeleriyle değerlidir. Ancak bu kaynakların her biri kendi içinde eksiklikler taşımaktadır. Örneğin, Harris'in çalışması 1938 sonrası dönemi kapsamazken yıllıklar ise yalnızca yayımlandıkları yıllarda görevde olan memurları içerir ve ara dönemlerde ayrılanları dışarıda bırakır. Bu gibi eksikliklerin giderilebilmesi için Resmî Gazete Atama Kararnameleri ve 1967'ye kadar Mülkiye'den mezun olanların kısa biyografilerini içeren Ali Çankaya'nın *Mülkiye ve Mülkiyeliler Tarihi (Şeref Kitabı)*⁴ adlı eseri taranmış ve Hariciye'de görev alan Mülkiye mezunları tespit edilerek veri setine eklenmiştir.

Hariciye kadrolarını sınıflandırırken George S. Harris kadroları "Osmanlı'dan Müdevverler" ve "Yeni Girenler" olarak iki ana gruba ayırır.⁵ Hariciye kadrolarının analizini katılım zamanları, önceki mesleki tecrübeleri ve istihdam yöntemleri gibi

² George S. Harris, *Atatürk's Diplomats and Their Brief Biographies* (İstanbul: The ISIS Press, 2010).

³ Bilal Şimşir, *Bizim Diplomatlar* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996); Bilal Şimşir, "Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzylında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri (1920-1950)," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 22, sy. 64-65-66 (Kasım 2006): 15-90.

⁴ Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)* (Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969).

⁵ Harris, *Atatürk's Diplomats and Their Brief Biographies*, 99.

kriterler temelinde sınıflandıran bu çalışma ile bu iki ana grubun alt kırılımlara bölünmesi gereği ortaya çıkmıştır.

Osmanlı'dan Müdevverler, Osmanlı döneminde eğitim almış ve [1922'den önce] bürokrasi ya da serbest meslekte bulunmuş kişileri kapsamaktadır. Bu grup, Millî Mücadele'ye katılan "Millî Mücadeleciler" ve Saltanatın kaldırılması sonrası açığa alınıp sonradan istihdam edilen Osmanlı memurları, başka bir deyişle "Cevaz-ı İstihdamlılar" olarak iki alt gruba ayrılır. Harris'in "Yeni Girenler" grubu ise bu çalışmada "Ara Nesil" (Millî Mücadele'den 1932'ye kadar istihdam edilenler) ve "Cumhuriyet Nesli" (1932 sonrası Concours Sistemi ile girenler) olarak iki alt gruba bölünmüştür. Ara Nesil ile Cumhuriyet Neslini ayıran temel fark, 1930'da yürürlüğe giren ve 1932'de tam anlamıyla uygulanmaya başlayan Concours Sistemi'dir. Bu sistem, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde etraflıca bahsedileceği üzere adayların yüksek öğrenim mezuniyeti şartını katı bir şekilde uygulamanın yanı sıra yüksek öğrenim şartını belirli bölümlerle sınırlayarak, gazete ilanlarıyla toplu başvuru ve alan bilgisiyle dil yetkinliğini ölçen yazılı ve sözlü olmak üzere iki aşamalı bir değerlendirme sürecini esas almıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü, Hariciye kadrolarını anlamak için çoklu kaynakların sistematik bir şekilde kullanımına dayanan bir yöntemsel yaklaşım sunmaktadır. Karşılaşılan zorluklara rağmen, veri setinin ek kaynaklarla zenginleştirilmesi ve çapraz kontrol edilmesi, gerçeğe en yakın personel kompozisyonunun elde edilmesini sağlamıştır. Sapma oranları, kaynakların eksikliklerini ve ek kaynakların katkısını ölçmek için önemli bir gösterge olmuş; yaklaşıklıklar ve varsayımlar ise veri eksikliklerini telafi etmede kritik bir rol oynamıştır. Örneğin, analiz sonucunda, aşağıdaki tabloda özetlendiği üzere, 1920-1950 yılları arasında Hariciye'de görev alan toplam personel sayısının 833 olduğu tahmin edilmiştir. Bu rakam, ana kaynaklardaki 747 kişiye ek kaynakların katkısıyla 86 kişinin tespit edilmesiyle elde edilmiştir. Ancak, bu rakamların nihai olduğu iddia edilemez. Gelecekte Hariciye arşivlerindeki personel özlük dosyalarına erişim sağlanması durumunda bu sayılar değişebilir. Ayrıca geçici görevlendirmeler, kısa süreli görevler veya kayıt dışı personel gibi unsurlar, mevcut veri setinde yer almamış olabilir. Bu yöntem, gelecekteki çalışmalar için bir çerçeve sunarken, eksik kaynaklara bağımlılık, gelecekte arşiv araştırmalarına duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır.

Tablo 1. Millî Mücadele ve Cumhuriyet Hariciyesi'nde Görev Alan Personel Sayısı (1920-1949)

Dönem	Ana Kaynak	Personel Sayısı	Ek Kaynaklardan Elde Edilen Personel Sayısı ⁶	Nihai Personel Sayısı	Sapma (%)
1920-1938	George S. Harris	584	62	646	10.60%
1939-1949	Dışişleri Bakanlığı Yıllıkları	163	24	187	14.70%
	Genel Toplam	747	86	833	11.50%

Çalışmanın üçüncü bölümü ise bu yeni sınıflandırma sonucu ortaya çıkan Ara Nesil ve Cumhuriyet Nesillerinin eğitim geçmişleri (orta ve yüksek öğrenim), istihdam şekilleri, kariyer yolculukları ve ayrılma nedenleri gibi kriterler üzerinden nicel olarak daha derinlemesine analiz edilmesine ayrılmıştır. Bu çerçevede, ele alınan kriterler bağlamında iki grubun eğitim arka planı, istihdamı ve kariyer yolculukları karşılaştırıldığında elde edilen veriler, bu iki grubun sadece “Yeni Girenler” kategorisinde değerlendirilemeyeceğini ayrı gruplar olarak değerlendirilmesi gerektiğini göz önüne sermesi açısından önemli bir çıktı sağlamaktadır.

Bu bağlamda, Ara Nesil ve Cumhuriyet Neslinin eğitim geçmişleri, orta öğrenimleri açısından devlet/özel, yurtiçi/yurtdışı ve İstanbul içi/İstanbul dışı gibi kriterler üzerinden sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma, her iki gruba mensup üyelerin hangi lokasyonlarda bulunan ve hangi özelliklere sahip orta öğrenim kurumlarından mezun olduklarını belirlemek için yapılacaktır. Ortaöğrenim mezuniyetlerinin analizi sonrasında, bu grupların yüksek öğrenim geçmişleri değerlendirilmiştir. Yüksek öğrenim incelemesinde, lise eğitiminde kullanılan yurtiçi/yurtdışı kırılımının yanı sıra mezun olunan alanlara odaklanılmıştır. Bu kriter, Hariciye kadrolarının hangi disiplinlerden gelen bireylerden oluştuğunu ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca, yüksek öğrenim verileri, lise mezuniyetleriyle ilişkilendirilerek analiz edilecek; böylece hangi liselerden mezun olanların hangi yüksek öğrenim alanlarına yöneldiği belirlenmeye çalışılacaktır.

⁶ Ek Kaynaklardan tespit edilen personelin kaynak bağlamında dağılımı şu şekildedir: 1920-1938 arası dönem için Dışişleri Bakanlığı 1953 Yıllığı:8 [İdari Personel], T.C. Devlet Yıllıkları: 7 [Matbuat Umum Müdürlüğü Personeli], Atama Kararnameleri: 42, Mülkiye ve Mülkiyeliler Tarihi: 5. 1939-1950 arası dönem için Atama Kararnameleri: 21, Mülkiye ve Mülkiyeliler Tarihi: 3.

Eğitim arka planlarının ardından, Ara Nesil ve Cumhuriyet Neslinin Hariciye'deki kariyer yolculukları ele alınmıştır. Bu inceleme öncesinde, her iki gruptan bazı üyelerin Millî Mücadele veya Cumhuriyet döneminde farklı kurumlarda görev yaptıktan sonra Hariciye'ye katıldıkları göz önüne alınarak, Hariciye öncesi mesleki arka planları ve ilk görev aldıkları kurumlar da değerlendirilmiştir. Bu analiz, Hariciye kadrolarının oluşumunda devlet veya özel sektör insan kaynağından ne ölçüde faydalandığını ve Hariciyenin bir kurum olarak genç mezunlar ve halihazırda başka kurumlarda göreve başlamış olan genç memurlar arasındaki cazibesini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Kariyer yolculuklarının değerlendirilmesinde, öncelikle Hariciye bareminde ilk üç dereceye ulaşan memurlara odaklanılmıştır. Bu dereceler, 1. Derecede “Büyükelçi”, 2. Derecede “1. Sınıf Orta Elçi” veya “1. Sınıf Elçi” ve 3. Derecede “2. Sınıf Orta Elçi” veya “Orta Elçi” olarak tanımlanır. Bu derecelere ulaşan memurların dış misyonlarda “elçilik” seviyesinde görev yapabilmeleri, bu odaklanmanın temel nedenidir. Ayrıca, her iki grubun Hariciye'den ayrılma nedenleri de ayrı bir kriter olarak analiz edilmiştir. Bu analiz, Ara Nesil ve Cumhuriyet Nesli mensuplarının hangi nedenlerle ve hangi ağırlıkta Hariciye'deki kariyerlerini sonlandırdığını ortaya koymuştur.

Yöntem ve Sınırlılıklar

Teşkilat ve kadronun kronolojik olarak değişim ve dönüşümü yukarıda bahsi geçen farklı kaynaklarda dağınık halde bulunan verilerin birleştirilmesiyle oluşturulan veri setleri üzerinden kullanılan kaynakların sınırlılıkları ve yaklaşıklıklar göz önüne alınarak metodolojik titizlikle ele alınmıştır. Çalışmada iç (merkez) teşkilat, dış teşkilat ve kadrolar olmak üzere üç ayrı veri seti oluşturulmuş ve çalışmada yer alan tablolar ve analizler bu veri setleri üzerinden yapılmıştır.

Veri toplama ve veri seti oluşturma sürecini aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

1. **Temel Kaynaklardan Veri Derlenmesi:** Teşkilat ve kadrolar için temel kaynaklardan alınan bilgiler derlenerek veri setinin taslak hali oluşturulmuştur.
2. **Ek Kaynaklarla Eksiklerin Tamamlanması:** Temel kaynakların bütün bilgileri içermeyeceği varsayımından hareketle hem teşkilat hem de kadrolar için ek kaynaklardan faydalanılarak temel kaynaklardaki boşlukların tespiti ve doldurulması hedeflenmiştir.

3. **Veri Setinin Oluşturulması:** Tüm kaynaklardan elde edilen bilgiler, 1920-1949 dönemini kapsayan teşkilat ve kadro veri setlerine dönüştürülmüştür. Personel bilgileri, Hariciye'ye giriş yıllarına göre sınıflandırılarak yıl bazında kadro sayısına ulaşılmaya çalışılmıştır.
4. **Çapraz Kontrol ve Düzeltme:** Farklı kaynaklarda aynı kişinin farklı yazımlarla yer alması veya eksik bilgilerin bulunması, teşkilat yapısındaki tutarsızlıklar gibi durumlar, çapraz kontrolle çözülmeye çalışılmış; farklılıklar dipnotlarla belirtilmiştir.
5. **Sapma Analizi:** Özellikle kadro analizinde temel kaynaklarda yer alan personel sayısı (747) ile ek kaynaklarla tespit edilen ilave personel sayısı (86) karşılaştırılmış ve sapma oranları hesaplanmıştır. Bu sapma, kaynakların eksikliklerini ve ek kaynakların katkısını ölçmek için bir gösterge olarak kullanılmıştır.

Veri setleri oluşturulurken kullanılan temel kaynaklar ve ek kaynakların içerikleri itibariyle beraberlerinde getirdikleri sınırlılıklar ve bu sınırlılıklara dair uygulanan yaklaşıklıklar aşağıdaki iki tabloda teşkilat ve kadro ana başlıkları altında şu şekilde özetlenmiştir:

Tablo 2. Hariciye Teşkilatı Analiz Süreci (Merkez ve Dış Teşkilat)

Hariciye Teşkilatı Analiz Süreci			
Amaç: Merkez (İç) ve Dış Teşkilatın Zaman Çizelgesi üzerinden kesintisiz şekilde Değişim ve Dönüşümünün Tespit Edilmesi			
Temel Kaynaklardan Veri Derlenmesi	Ek Kaynaklarla Temel Kaynaklardaki Eksiklerin Tamamlanması Çapraz Kontrol / Düzeltme	Sınırlılıklar	Uygulanan Yaklaşımlar
Kemal Girgin "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)" (İÇ TEŞKİLAT)	Resmi Gazete Atama Kararnameleri (İÇ ve DİŞ TEŞKİLAT)	İç Yönetmeliklere Erişim Sorunu: Özellikle 1930 sonrası dönem için iç teşkilatta yapılan değişikliklerinin, kurum içinde yayımlanan ancak arşivlerde, zabıt ceridelerinde ya da Resmî Gazete gibi açık kaynaklarda yer almayan iç yönetmelikler üzerinden yapıldığı düşünülmektedir. Bu nedenle, bazı değişikliklerin yapıldığı kesin tarihlere ulaşmak mümkün olmamıştır. (İÇ TEŞKİLAT)	Devlet Yıllıkları ile Boşluk Doldurma: 1925-1929 yılları için Cumhuriyet Devlet Yıllıklarından elde edilen teşkilat şemaları, 1920-1930 dönemine ait kesintisiz bir veri seti oluşturmak için kullanılmıştır. (İÇ TEŞKİLAT)
Ali Rıza Özcoşkun "Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920-2018)" (İÇ TEŞKİLAT)	Cumhuriyet Devlet Yıllıkları (İÇ ve DİŞ TEŞKİLAT)	Kaynak Sınırlılıkları: Kullanılan temel kaynaklar, yalnızca belirli yıllara ait teşkilat şemaları sunmakta ve sürekli bir zaman çizelgesi oluşturmayı zorlaştırmaktadır.	Ara Yıllar için Ekstrapolasyon: 1929-1937 ve 1937-1946 dönemlerindeki veri boşluklarını kapatmak için, 1934 ve 1944-1945 yıllarında yayımlanan teşkilat şemaları referans alınarak değişimlerin olası seyri tahmin edilmiştir. Bu ekstrapolasyonlar, mevcut verilerin genel eğilimlerine dayandırılmıştır. (İÇ TEŞKİLAT)
Dışişleri Bakanlığı 1964-1965, 1967 Yıllıkları (DİŞ TEŞKİLAT)	Anılar veya dönem içerisinde Hariciye hakkında yazılan eserler (İÇ TEŞKİLAT)	Millî Mücadele Dönemi Verilerinin Eksikliği: Olağanüstü şartlarda kurulan Ankara Hariciyesinin iç ve dış teşkilat yapısına dair bilgiler, kaynaklarda genellikle eksik veya dağınık haldedir. (İÇ ve DİŞ TEŞKİLAT)	Biyografik Veriler ve Resmi Gazete Atamaları ile Tespit: Millî Mücadele dönemi için iç ve dış teşkilat yapısını anlamak adına, Hariciye personelinin biyografilerinden elde edilen görev bilgileri kullanarak iç ve dış teşkilatın bölümleri yaklaşık olarak belirlenmiştir. Bu yöntem, doğrudan teşkilat şeması olmayan bir dönemde yapıya dair ipuçları sağlamıştır. (İÇ ve DİŞ TEŞKİLAT)
			Anılardan Çıkarım: Hariciye personellerinin anılarında yer alan düzenleme ipuçları, değişikliklerin tarihleri ve sebeplerine dair tahmini çıkarımlar yapmak için kullanılmıştır. Bu çıkarımlar, kesin verilere dayanmamakla birlikte, mevcut bilgileri destekleyici nitelikte değerlendirilmiştir. (İÇ TEŞKİLAT)

Tablo 3. Hariciye Kadroları Analiz Süreci

Hariciye Kadroları Analiz Süreci			
Amaç: Hariciye Kadrosunu Sınıflandırmak ve Kadro Kompozisyonun Yıl Bazlı Değişim ve Dönüşümünü Anlayabilmek ve Ara Nesil ve Cumhuriyet Neslinin Nicel olarak Analiz Edilmesi			
Temel Kaynaklardan Veri Derlenmesi	Ek Kaynaklarla Temel Kaynaklardaki Eksiklerin Tamamlanması Çapraz Kontrol / Düzeltme	Sınırlılıklar	Uygulanan Yaklaşımlar
	George S. Harris "Ataturk's Diplomats and Their Brief Biographies"	Kaynak Sınırlılıkları: Hiçbir temel veya ek kaynak, 1920-1949 dönemindeki tüm Hariciye personeli kapsamamaktadır. Dışişleri Bakanlığı Yıllıklarının ara yıllarda yayımlanmamış olması ara dönemlerdeki personel hareketlerini izlemeyi zorlaştırmıştır. Harris'in eseri, yalnızca sicil dosyalarına dayandığından, geçici görevlendirmeler veya resmi kadroda yer almayan kişileri ya da çalışma sırasında sicil dosyasına fiziksel olarak ulaşamayan personeli kapsamayabilir.	Veri Konsolidasyonu: Harris'in eseri ve Dışişleri Bakanlığı Yıllıklarının, ilgili dönemlerdeki personelin büyük çoğunluğunu kapsadığı varsayım ile beraber Resmi Gazete atama kararnameleri, Cumhuriyet Devlet Yıllıkları ve Mülkiyeliler Tarihi'nde yer alan kayıtların bu kaynaklarla entegrasyonu, personel verilerindeki boşlukları en aza indirmiştir. Bu, analizlerin kapsamını genişletse de, eksik biyografik veriler nedeniyle bazı personelin profilleri tam olarak çıkarılamamıştır.
	Cumhuriyet Devlet Yıllıkları	Arşiv Erişiminin Sınırlılığı: Hariciye arşivlerindeki personel özlük dosyalarına tam erişim sağlanamamış olması, nihai rakamların doğruluğunu sınırlayan bir faktör olmuştur.	
	Dışişleri Bakanlığı 1953, 1959, 1964-1965 ve 1967 Yıllıkları	Biyografik Bilgi Eksikliği: Cumhuriyet Devlet Yıllıkları ve atama kararnameleri yalnızca isim listeleri veya görev değişiklikleri sunar, ancak biyografik detaylar içermez. Bu, personelin kimliklerini ve kariyer geçmişlerini doğrulamayı zorlaştırmıştır.	Eğitim Bilgisi Tamamen Eksik Olanların Analiz Dışında Bırakılması: Temel ve ek kaynaklardan derlenen tüm bilgilerden sonra hala tüm eğitim bilgileri eksik olan personel ile ilgili herhangi bir çıkarımda bulunulmamış; bu grup analiz kapsamından çıkarılmış; eğitim bilgileri tam ve tüm veriyi istatistiksel olarak anlamlı temsil edilebilecek oranda bir grup analize dahil edilmiştir.
	Ali Çankaya "Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)	Eğitim Bilgilerindeki Eksiklikler: Kaynaklarda yer alan Hariciye personellerinin bir kısmının biyografilerinde eğitim bilgileri yer almamaktadır. Bu durum, Ara Nesil ve Cumhuriyet Neslinin eğitim geçmişlerinin tam anlamıyla analizini zorlaştırmıştır.	Eğitim Bilgilerinin Standartlaştırılması: Farklı formatlardaki eğitim bilgileri, standart kategorilere dönüştürülmüştür. (Örn. İdadi ve Sultani- Lise kategorisinde değerlendirilmiştir.

Hariciye Kadroları Analiz Süreci (2)			
Amaç: Hariciye Kadrosunu Sınıflandırmak ve Kadro Kompozisyonun Yıl Bazlı Değişim ve Dönüşümünü Anlayabilmek ve Ara Nesil ve Cumhuriyet Neslinin Nicel olarak Analiz Edilmesi			
Temel Kaynaklardan Veri Derlenmesi	Ek Kaynaklarla Temel Kaynaklardaki Eksiklerin Tamamlanması Çapraz Kontrol / Düzeltme	Sınırlılıklar	Uygulanan Yaklaşımlar
George S. Harris “Atatürk’s Diplomats and Their Brief Biographies”	Resmi Gazete Atama Kararnameleri	Giriş, Ayrılma Tarihi ve Nedenlerindeki Eksiklikler: Kaynaklarda yer alan Hariciye personellerinin bir kısmının biyografilerinde giriş, daha önce bir kurumda görev alıp almadığı, ayrılma tarihi ve ayrılma nedenleri ile ilgili bilgiler yer almamaktadır. Bu da incelenen sınıfların bu kategoride tam anlamıyla analiz edilmesini zorlaştırmıştır.	Genç Mezunların Kariyerlerine Hariciye’de Başladığı Varsayımı: Bazı memurların Hariciye öncesi mesleki geçmişleri bilinmediğinde, dönemin genel istihdam eğilimleri (örneğin, genç mezunların doğrudan Hariciye’ye katılması veya diğer devlet kurumlarından geçiş yapması) dikkate alınarak genellemeler yapılmıştır.
	Cumhuriyet Devlet Yıllıkları	Bağlam Eksikliği (Ayrılma Nedenleri): Özellikle EMEKLİLİK ve İSTİFA kategorilerinde etkileyen dışsal faktörler verilerde yer almayabilir. Örneğin, emeklilik, kendi isteğiyle, yaş haddi veya diğer nedenlerle emekliye sevk gibi şekillerde olabilmektedir. Ancak, çalışma nicel analizi baz aldığından bu sınırlılık göz ardı edilmiştir.	Ayrılma Nedeni Belirsiz Olan Personelin Emekli/İstifa/Nakil ile Kariyerini Sonlandırdığı Varsayım: Bu bağlamda dönemin genel eğilimleri temel alınarak olasılıklar değerlendirilmiştir. Örneğin, emeklilik yaşına ulaşma veya yaklaşma; ya da dönemin diğer bir emeklilik kriteri olan 25 yıl hizmet etmiş olanların emekli olarak kurumdan ayrıldığı, Hariciye kariyerlerinin başında olan ve daha sonra atama kararnamelerinde ismine rastlanmayan kişilerin istifa veya başka bir devlet kurumuna nakledildiği varsayılmıştır.
Dışişleri Bakanlığı 1953, 1959, 1964-1965 ve 1967 Yıllıkları	Ali Çankaya “Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)	Farklı Yazım ve Kayıt Tutarsızlıkları: Aynı kişinin farklı kaynaklarda farklı isim yazımlarıyla ya da farklı eğitim bilgilerinin yer alması (örneğin, isim-soy isim varyasyonları veya unvan farklılıkları), veri eşleştirme sürecini karmaşık hale getirmiştir.	Farklı Yazım ve Kayıt Tutarsızlıklarının Çapraz Kontrolü ve Standartlaştırılması: Aynı kişinin farklı kaynaklarda farklı bilgileri çapraz kontrollerle değerlendirilmiş ve standartlaştırılmıştır.

Türk ve Macar Hariciyelerinin Karşılaştırmalı Analizi: Birinci Dünya Savaşı Sonrası Dış Teşkilatlanma Örüntüsü Analizi

Çalışmanın bir diğer özgün yönü ise, erken dönem Türk Hariciyesi ile Macar Hariciyesinin dış misyonlarının genişleme örüntüsünün karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmesidir. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünün sonu bu karşılaştırmaya ayrılmıştır.

Çalışma kapsamında Macaristan'ın temel karşılaştırma öznesi olarak seçilmesinin ardında birbiriyle bağlantılı üç ana motivasyon bulunmaktadır. Bu nedenlerden ilki, her iki devletin de Birinci Dünya Savaşı'nı takiben tasfiye olan iki köklü imparatorluğun — Osmanlı ve Avusturya-Macaristan— bürokratik mirası üzerine inşa edilmiş birer ulus-devlet kimliği taşımasıdır. Bu tarihsel süreklilik hem Türkiye'nin hem de Macaristan'ın devraldıkları imparatorluk bürokrasi mirasını yeni ulus-devlet paradigması çerçevesinde nasıl dönüştürdüklerini ve dış işleri teşkilatlarını bu yeni kimliğe nasıl adapte ettiklerini gözlemek açısından kritik bir zemin sunmaktadır.

İkinci temel neden, benzer tarihsel kökenlere sahip olunmasına rağmen, savaş sonrası uluslararası sistemde izlenen farklı stratejilerin dış misyon genişleme örüntüleri üzerindeki belirleyici etkisidir. Macaristan, jeopolitik ve ekonomik nedenlerle girmek zorunda kaldığı Milletler Cemiyeti çatısı altında ve ağır dış kredi taahhütlerinin getirdiği denetim mekanizmalarıyla dış teşkilatını daraltma yoluna gitmiş; buna mukabil Türkiye, henüz Cemiyet üyesi olmadığı bu dönemde dış mali baskılardan azade kalarak kendi genişleme stratejisini kurgulamıştır. Söz konusu tezatlık, ekonomik kısıtlamaların ve uluslararası sistemik denetimin bir devletin dış misyon yapılanması üzerindeki etkisini analiz etmek adına nitelikli bir "karşılaştırmalı vaka" ortaya koymaktadır.

Son olarak, veri setlerinin erişilebilirliği ve karşılaştırılabilirliği metodolojik bir gereklilik olarak bu tercihte rol oynamıştır. Savaş sonrası süreçte Avusturya, Polonya ve Çekoslovakya gibi farklı ulus-devletler ortaya çıkmış olsa da Macar Hariciyesinin 1921-1944 yılları arasında yayımladığı "Dışişleri Gazetesi"⁷ ve Pál Pritz'in 1918-1945 dönemini kapsayan, resmi arşiv belgelerine dayanan çalışması⁸, dış teşkilatın gelişimine

⁷“Külügyi Közlöny” (*Dışişleri Gazetesi*),

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/magyar_kulugyminiszterium_kiadvanyai_kulugyi_kozlony/ (Erişim Tarihi: 02.02.2025).

⁸ Pritz, Pál. *Iratok a Magyar Külügyi Szolgálat Történetéhez 1918–1945* [Macar Dışişleri Bakanlığı Hakkında Belgeler: 1918–1945], (Budapeşte: Akadémiai Kiadó, 1994).

dair istisnai derinlikte bir veri seti sunmaktadır. Bu kaynaklardan elde edilen verilerin bir veri setine dönüştürülmesi, Türk hariciyesinin dış misyon genişleme örüntüleri ile sistematik ve ampirik bir karşılaştırma yapılmasına imkân tanımıştır.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, savaşın sonunda dağılmış; Müttefik Devletler, Avusturya ve Macaristan'a ayrı antlaşmalar uygulamıştır. 10 Eylül 1919'da imzalanan Saint-Germain Antlaşması ile Avusturya; Macaristan, Çekoslovakya ve Yugoslavya'nın bağımsızlığını tanımış, Galiçya'yı Polonya'ya, Hırvatistan'ı Yugoslavya'ya, Tirol ve Trieste'yi İtalya'ya, Bukovina'yı Romanya'ya bırakmış, mecburi askerliği kaldırmış ve ordusunu 30.000 kişiye indirmiştir.⁹ Bu antlaşma, Macaristan'ın bağımsız bir devlet olarak tanınmasını sağlamıştır. Macaristan ise 4 Haziran 1920'de Trianon Antlaşması'nı imzalayarak, Presburg bölgesini Çekoslovakya'ya, Bosna-Hersek'i Yugoslavya'ya, Transilvanya'yı Romanya'ya ve Burgerland'ı Avusturya'ya terk etmiş;¹⁰ topraklarının üçte ikisini kaybetmiş ve yaklaşık üç milyon Macar, çoğunlukla Romanya'da olmak üzere sınırlarının dışında kalmıştır.¹¹ Antlaşma, Macaristan'a ağır tazminat yükümlülükleri ve ekonomik kısıtlamalar getirmiştir.¹² Benzer şekilde, Osmanlı İmparatorluğu da 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması ve 1920'de Sevr Antlaşması ile topraklarının büyük kısmını kaybetmiş, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının kontrolünü uluslararası bir heyete devretmiş ve bu bölgelerde askeri güç bulundurmaktan men edilmiştir.

Bununla birlikte, Macaristan ile henüz Cumhuriyet kurulmadan önceki Ankara Hükümeti arasındaki önemli bir farklılık vardır. Macaristan, 1920'de Trianon Antlaşması'nı kabul ederek uluslararası arenada bağımsız bir devlet olarak tanınmışken, Ankara Hükümeti, Osmanlı'nın imzaladığı Sevr Antlaşması'nı reddetmiş ve 1922'de Millî Mücadele'yi başarıyla tamamlayarak, Saltanatı kaldırıp Osmanlı İmparatorluğu'nu lağvederek daha sonra da Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Bu farklı kuruluş serüvenleri, iki devletin dış politika yaklaşımlarını ve uluslararasılaşma süreçlerini ve bunların bir sonucu olarak Hariciye teşkilat yapılarını derinden etkilemiştir.

Bu bağlamda, 1918'de ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın 'On Dört İlke' konuşmasında temellerini attığı ve 1920'de kurulan Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam), iki devletin Hariciye teşkilatlarının şekillenmesinde önemli bir faktör olarak

⁹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)* (İstanbul: Kronik Kitap, 2018), 81.

¹⁰ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, 82.

¹¹ Zoltán Peterecz, "Hungary and the League of Nations: A Forced Marriage" *Remaking Central Europe* içinde, ed. Peter Becker and Natasha Wheatley, (England: Oxford University Press, 2020):146.

¹² Peterecz, "Hungary and the League of Nations: A Forced Marriage":146.

karşımıza çıkar. Milletler Cemiyeti, devletler arası sorunları barışçıl yollarla çözmeyi ve uluslararası iş birliğini güçlendirmeyi amaçlayan bir örgüt olarak, Paris Barış Antlaşmalarının bir ürünüdür. Büyük güçlerin eksikliğine rağmen, Britanya ve Fransa gibi geleneksel güçlerin etkisiyle şekillenen bu örgüt, yeni kurulan küçük devletler için koruma ve fırsatlar sunma potansiyeline sahipti.¹³

Ancak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içinde küçük ortak olmasına rağmen, bünyesinde yaşayan pek çok azınlığa karşı kibirli ve emperyal bir tutum sergileyen Macaristan, savaşın ardından bu boyunduruktan kurtulan ve vaktiyle tahakküm ettiği halkların çoğunluğunu oluşturduğu yeni devletlerle çevrili kalmıştır. Özellikle Habsburg monarşisinin yeniden kurulmasını engellemek amacıyla bir araya gelerek Küçük Antantı kuran ve Milletler Cemiyeti üyesi olan Çekoslovakya, Romanya ve de Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı Macaristan'a açıkça düşmandı ve asıl amaçları "Macaristan'a karşı ortak bir politika" idi.¹⁴ Üstelik Trianon Antlaşması'nın getirdiği toprak kayıpları ve ekonomik yükler, Macaristan'ı ciddi bir mali krizle baş başa bırakmıştır. Antlaşmanın 180. maddesi, Macaristan'ın tüm gelirlerinin öncelikle tazminat ödemelerine ayrılmasını zorunlu kılmış, bu da borç alma imkanını kısıtlamış ve enflasyonu tetiklemiştir. Bu sıkıntıyı çözebilmek adına Macaristan hükümeti özel kanallardan borç bulmayı düşünmüş; ancak ödemesi gereken savaş tazminatı ve toprak kaybıyla oldukça azalan ekonomik ve mali kapasite bu ihtimali ortadan kaldırmıştır.¹⁵ Bu koşullar altında Macaristan, Küçük Antant'ın itirazlarının Britanya tarafından bertaraf edilmesiyle, 18 Eylül 1922'de Milletler Cemiyeti'ne üye olmuş; bu üyelik, siyasi izolasyondan kurtulmayı, Küçük Antant'a karşı koruma sağlamayı ve ekonomik kriz için kredi imkanını sunmuştur.

Türkiye tarafında ise farklı bir tablo gözlemlenir. Millî Mücadele'yi başarıyla tamamlayan Ankara Hükümeti, Sevr Antlaşması'nı tanımamış ve Lozan Barış Antlaşması ile bağımsızlığını uluslararası arenada tescil ettirmiştir. Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üyelik konusunda temkinli davranmıştır. Mustafa Kemal'in 1924'te üyeliğe yönelik olumlu sinyaller vermesine rağmen¹⁶, Musul meselesinde Cemiyet'in Britanya etkisiyle Türkiye aleyhine karar alması, Cemiyet'i "emperyalizmin siyasal ve örgütsel uzantısı" olarak gören SSCB ile iyi ilişkiler ve iki taraf arasındaki 1925 ve 1929 dostluk antlaşmaları gereği SSCB'ye danışma zorunluluğu gibi nedenlerle üyelik görüşmeleri

¹³ Peterecz, "Hungary and the League of Nations: A Forced Marriage": 145.

¹⁴ Peterecz, "Hungary and the League of Nations: A Forced Marriage": 147.

¹⁵ Peterecz, "Hungary and the League of Nations: A Forced Marriage": 151.

¹⁶ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 309.

ertelendi. Türkiye, ancak 1932’de, Mustafa Kemal’in isteğiyle ve Cemiyet’in daveti üzerine üye olmuştur.¹⁷

Macaristan ve Türkiye’nin Milletler Cemiyeti ile farklı ilişkileri, dış politika yaklaşımlarını ve Hariciye teşkilatlarının oluşumunu farklı şekillerde etkilemiştir. Bu çalışma, bu farklılıkların uluslararası etkilerden ziyade, iki ülkenin Hariciye teşkilatlarının kadro ve dış misyon yapılarına yansımalarını incelemeyi hedeflemektedir. Macaristan’ın Cemiyet’e üyeliği, ekonomik destek için alınan kredilerin getirdiği bütçe kısıtlamaları nedeniyle bürokrasisini, özellikle Hariciye kadrolarını olumsuz etkilemiştir. Örneğin Macar Hariciyesinde personel sayısı 1922/1923’te 862 iken, 1923/1924’te 749’a, 1924/1925’te 645’e düşmüştür.¹⁸ Buna karşılık, Türkiye Cumhuriyeti Hariciyesinde 1923’te 172 olan personel sayısı, 1924’te 247’ye, 1925’te 349’a yükselmiştir.¹⁹

Milletler Cemiyeti’nin Macar Hariciyesi üzerindeki ikinci önemli etkisi, ülkenin dış temsilcilikleri ve diplomatik misyon yapılanmasında kendisini göstermiştir. Bütçe kısıtlamaları, Macar Dışişleri’nin personel sayısının yanı sıra dış misyon sayısını azaltmasına neden olmuştur. Bu çalışma, Macaristan’ın bu kısıtlamalarının, ekonomik zorluklarla mücadele eden ancak Cemiyet üyesi olmayan ve kredi taahhütlerine bağlı kalmayan Türk Hariciyesinin dış misyon genişleme örüntüsüyle karşılaştırılmasını amaçlamaktadır.

Teorik Çerçeve

Günümüzde, toplumsal düzeni sağlayan formal (yasalar, resmi organizasyonlar) ve informal (normlar, gelenekler) kurallar²⁰ olarak tanımlanabilen kurumları analiz etmek için günümüzde en az üç tür kurumsal analiz yaklaşımı bulunmaktadır: Rasyonel, sosyolojik ve tarihsel kurumsalcılık.²¹ Her biri, kurumların nasıl oluştuğunu, işlediğini ve değiştiğini anlamak için sistematik bir çerçeve sunan bu üç yaklaşım da kurumların,

¹⁷ Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1, 311.

¹⁸ Pál Pritz, “A Magyar Külügyminisztérium Története a Húszas Évek Első Felében” [Yirmili Yılların İlk Yarısında Macaristan Dışişleri Bakanlığı’nın Tarihi], *Összehasonlító Jogtörténet, Bolgár Elek-Emlékkönyv* içinde, ed. Pál Horváth ve T. Mihály Révész, (Budapeşte: Akadémia Kiadó, 1983): 193.

¹⁹ Hariciye Vekaleti Kadroları ile ilgili olarak istatistiksel analiz çalışması sonucu oluşturulan veri.

²⁰ Kathleen Thelen, Sven Steinmo, “Historical Institutionalism in Comparative Politics” *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis* içinde, ed. Kathleen Thelen, Sven Steinmo, Frank Longstreth (Cambridge: Cambridge University Press, 1992): 2.

²¹ Bu üç tür analiz yaklaşımının ayrıntılı bir tartışması için bkz. Peter A.Hall, Rosemary C.R. Taylor, “Political Science and the Three New Institutionalism”, *Political Studies* XLIV, (1996): 936-957; Kathleen Thelen, “Historical Institutionalism in Comparative Politics”, *Annual Review of Political Science* 2, (1999), 369-404. (İlk makale üç yaklaşımı birbirlerine yakınlştırırken, ikincisi kendi modelini diğerlerinden neden daha üstün olduğunu kanıtlama amacına odaklanmıştır.)

bireylerin davranışlarını şekillendiren ve toplumsal düzeni sağlayan yapılar olduğunu kabul etmesi, formal/yazılı ve informal/yazılı olmayan kuralların toplumsal etkileşimlerde kritik rol oynadığı ve kurumların, bireylerin ve örgütlerin karar alma süreçlerini yönlendirdiği ve sınırladığı konularında birbirine benzer düşüncededirler.

Bununla beraber bu üç yaklaşımın birbirlerinden farklılaştığı noktaları daha kolay takip edilebilmesi için şu şekilde tablolastırmak mümkündür:

Tablo 4. Kurumsalcı Analiz Yaklaşımları

Özellik	Tarihsel Kurumsalcılık	Rasyonel Kurumsalcılık	Sosyolojik Kurumsalcılık
Temel Varsayım	Kurumlar tarihsel süreçlerin ürünüdür.	Kurumlar rasyonel seçimlerin sonucudur.	Kurumlar kültürel ve sosyal normlarla şekillenir.
Ana Odak	Tarihsel bağlam ve patika bağımlılığı	Stratejik etkileşim ve fayda maksimizasyonu	Toplumsal normlar ve meşruiyet
Birey Modeli	Tarihsel bağlama bağlı aktör	Rasyonel, çıkar odaklı aktör	Toplumsal normlara uyan aktör
Metodoloji	Tarihsel ve karşılaştırmalı analiz	Oyun teorisi, matematiksel modeller	Kültürel analiz, nitel yöntemler
Örnek Soru	Kurumlar neden bu şekilde evrildi?	Kurumlar nasıl daha verimli tasarlanır?	Kurumlar nasıl meşruiyet kazanır?

Yukardaki tablodan da görülebileceği üzere tarihsel kurumsalcılık, kurumların geçmişten gelen bağlamını vurgularken rasyonel kurumsalcılık, bireylerin stratejik ve çıkar odaklı davranışlarına odaklanır. Sosyolojik kurumsalcılık ise kurumların kültürel ve toplumsal anlamlarını öne çıkarır. Her üç yaklaşım da kurumların toplumsal düzeni sağlamadaki rolünü kabul etse de kurumların oluşumuna ve işleyişine dair farklı açıklamalar sunar. Bu yaklaşımlar, birbiriyle çelişmekten çok, farklı perspektiflerden kurumları anlamaya olanak tanır ve birlikte kullanıldığında daha bütüncül bir analiz sağlayabilir.²²

²² Peter A. Hall, Rosemary C.R. Taylor, “Political Science and the Three New Institutionalism”, *Political Studies* XLIV (1996): 957.

Bu çalışmada, erken Cumhuriyet Hariciyesinin oluşum, dönüşüm ve değişimini kurumsal çerçevede incelemek için bu üç kurumsalcı akımdan Tarihsel Kurumsalcı ve yine tarihsel kurumsalcı yaklaşım içinden çıkan Tedrici Kurumsal Değişim yaklaşımları kullanılacaktır.

Tarihsel Kurumsalcılık: Kurumların Tarihsel Bağlamı ve Patika Bağımlılığı, Kritik Kavşaklar ve Aktörlerin Sınırlandırılmış Rolü

Tarihsel Kurumsalcılık, kurumların oluşumunu, sürekliliğini ve değişimini anlamak için tarihsel bağlamı ve süreçleri merkeze alan bir yaklaşım olarak karşımıza çıkar. Tarihsel kurumsalcı yaklaşıma göre siyasi olaylar, kararlar veya olaylar üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olan tarihsel bir bağlam içinde gerçekleşir.²³ Bu nedenle tarihsel kurumsalcılar tarafından somut tarihsel süreçlerin mirası²⁴ olarak görülen ve geçmişteki olaylar ve kararlar tarafından şekillenen ve yapıları etkilenen kurumların mevcut halini anlamak için geçmişteki gelişimlerini ve bu gelişimleri etkileyen tarihsel koşulları incelemek gerekir. Bu çerçevede tarihsel bağlam, kurumların “neden” belirli bir şekilde oluştuğunu ve nasıl evrildiğini anlamada temel bir çerçeve sunmayı hedefler. Bu nedendir ki Steinmo’nun ifadesiyle tarihsel kurumsalcı yaklaşımı benimseyen bir akademisyen, belirli bir organizmanın veya davranışın özel kaderini anlamak için, o organizmayı yaşadığı ekoloji veya bağlam içinde açıkça incelemesi gerektiğine inanan bir çevre biyoloğu gibidir.²⁵

Tarihsel kurumsalcı yaklaşıma göre kurumların hem sabit hem de dinamik doğası bir arada bulunur. Bu nedenle yaklaşım, kurumların değişim ve sürekliliğini analizlerinin merkezine alır. Tarihsel kurumsalcılık yaklaşımı, kurumları uzun süreli kalıcı, istikrar arz eden nitelikleri ile karakterize etmektedir. Kurumsal süreklilik, kurumların uzun süre değişmeden kalmasını ifade eder ve tarihsel kurumsalcılıkta, kurumların ve yapıların değişime direnç göstermesi Patika Bağımlılığı kavramı ile açıklanır.

Patika Bağımlılığı daha önce gerçekleşen belirli istikametteki karar veya uygulamaların ileride gerçekleşecekleri de aynı istikamete yönlendirdiği düşüncesine

²³ Sven Steinmo, “Historical Institutionalism” *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective* içinde, ed. Donatella Della Porta and Michael Keating (Cambridge: Cambridge University Press, 2008): 127.

²⁴ Kathleen Thelen, “The Explanatory Power of Historical Institutionalism” *Akteure, Mechanismen, Modelle* içinde, ed. Renate Mayntz, (Frankfurt/M Campus Verlag, 2002): 99.

²⁵ Svan Steinmo, “Historical Institutionalism”, 128.

dayanır.²⁶ Bu kavrama göre tarihin herhangi bir anında toplumlar veya kurumlar mevcut seçenekler arasından belirli bir patika yönünde karar verir. Bir kez seçilen bu patika kendisinden sonra gelecek uygulamalar üzerinde de etkisini göstererek o uygulamaları kendine bağımlı kılar ve bu da patikanın değiştirilmesini giderek zorlaştırır ve hatta neredeyse imkânsız hale gelir. Diğer bir deyişle, bir patikaya girildiğinde, geri dönüşün maliyeti çok yüksek olup olası diğer patikalar var olsa bile belirli kurumsal düzenlemelerin yerleşikliği, ilk seçimin kolayca geri döndürülmesini engeller.²⁷

Tarihsel kurumsalcı yaklaşıma göre seçilen mevcut patikanın zamanla güçlenerek yerini sağlamlaştırması, alternatif yolların dışlanması sağlayarak ve süreklilik / istikrar kazanması ve kalıcı hale gelmesi için nedensel bir yapı ile işleyen, kendi kendini güçlendirmesinde “olumlu geri bildirim mekanizmaları” merkezi bir rol oynar. Olumlu geri bildirim mekanizmaları, seçilen patikada atılan her bir adımın olumlu bir geribildirim teşkil ederek daha sonraki adımların aynı yönde olma olasılığını artırmakta ve böylece alternatif seçeneklere geçiş maliyetinin artması nedeniyle²⁸ alternatif yolların rekabet edebilirliğini azaltır ve sistemi belirli bir patikaya kilitler.²⁹

Tarihsel kurumsalcı yaklaşım literatüründe seçilen patikanın güçlenmesini sağlayan bu mekanizmalar işlevsel ve kurumların aktörler üzerinde dağıtımsal etkileri (distributional effects) olmak üzere iki türe ayrılmıştır. İşlevsel tür, kurum oluşturulduktan sonra, aktörlerin stratejilerini seçilen patikanın/ sistemin "mantığını" yansıtan ve aynı zamanda kurumu güçlendiren şekillerde uyarlamalarına dayanır.³⁰ Olumlu geri bildirim mekanizmalarının ikinci türü ise kurumların dağıtımsal etkilerini merkeze almaktadır. Buna göre kurumlar tarafsız yapılar olmaktan çok, siyasi güç dağılımını belirli bir yönde yönlendiren ve bu yapıyı yeniden üreten araçlar olarak görülür.³¹ Bu süreçte, kurumlar bazı aktör gruplarını güçlendirirken diğerlerini dışlar, böylece siyasi gelişimi belirli bir kurumsal yolda sabitler ve alternatif olasılıkları sınırlar.³²

²⁶ William Sewell, “Three Temporalities: Toward an Eventful Sociology”, *The Historic Turn in the Human Sciences* içinde, ed. Terrance J. McDonald (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1990): 262.

²⁷ Paul Pierson, “Increasing Returns, Path Dependence, and Study of Politics”, *American Political Science Review* 94, sy.2 (Haziran 2000): 252.

²⁸ Paul Pierson, *Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis*, NJ: Princeton University Press, 2004, 21.

²⁹ Pierson, *Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis* 22.

³⁰ Kathleen Thelen, “Historical Constitutionalism in Comparative Politics”, *Annual Review of Political Science*, 2, (1999): 392.

³¹ Thelen, “Historical Constitutionalism in Comparative Politics”, 394.

³² Thelen, “Historical Constitutionalism in Comparative Politics”, 394.

Tarihsel kurumsalcı yaklaşıma göre kurumsal değişim ise çoğunlukla kritik kavşaklar (critical junctures) olarak tanımlanan ve “tarihin akışını değiştirebilen ve kurumların uzun vadeli gelişimini şekillendiren anlarda” gerçekleşir.³³

Bu bağlamda tarihsel gelişim savaşlar, devrimler ya da önemli bir antlaşma gibi büyük şokların neden olduğu kritik kavşaklar tarafından kesintiye uğrayan sürekliliklerden oluşmakta; kritik kavşaklar tarihsel ve siyasal gelişimi yeni bir patikaya yönlendiren kırılma noktalarını teşkil etmektedir.³⁴ Bu çerçevede kritik kavşaklar, kurumların veya politikaların gelişiminde, kısa süreli ancak etkileri uzun süre devam eden dönemlerdir.

Dolayısıyla, tarihsel kurumsalcı yaklaşım tarafından kurumsal değişimin kaynağı keskin ve ani dışsal krizler olarak görülmüştür. Tarihsel kurumsalcı yaklaşım, kurumsal değişimi, kurumların istikrarlı doğalarını kesintiye uğratan kritik dönemler çerçevesinde analiz eden ve Krasner tarafından önerilen “fasıllı denge” (punctuated equilibrium) modeli üzerinden okur.³⁵ Kurumların zorunlu olarak değişmez bir sürekliliği barındırmadığını, aksine değişime açık yapılar olduğunu³⁶ iddia eden fasıllı denge modeli genellikle dışsal çevreden kaynaklanan krizlerin kurumların istikrarını kesintiye uğrattığını; krizlerin ardından kurumsal dengenin farklı şekilde de olsa yeniden ortaya çıkabildiğini savunmaktadır.³⁷ Diğer bir deyişle bu model, kurumların değişim ve dönüşüme açık olmakla birlikte kriz anları dışında daha statik ve durağan bir yapıda olduğunu vurgulamaktadır.

Özetle, tarihsel kurumsalcılık yaklaşımı, kurumların statik olmadığını, aksine değişim ve dönüşüm sürecinde olduğunu savunmakla beraber bu değişim, yol bağımlılığı ve kritik kavşaklar gibi mekanizmalar aracılığıyla sınırlanır. Bu çerçevede, patika bağımlılığı, sıklıkla kritik bir kavşak konumunda olan belirli anlardan sonra kurulan hâkim yapıdaki süreçlere atıfta bulunur. Bu belirli anlar, yeni tesis edilecek model karşısında daha etkili alternatif kurumsal modellerin zafer kazanma ihtimalini azaltacak gelecekteki rotayı şekillendirir.³⁸ Tarihsel kurumsalcı yaklaşımda aktörler, kurumsal

³³ Giovanni Capoccia ve R. Daniel Kelemen, “The Study of Critical Junctures: Theory, Narrative, and Counterfactuals in Historical Institutionalism”, *World Politics* 59, sy.3 (April 2007): 344.

³⁴ Peter A. Hall, Rosemary C.R. Taylor, “Political Science and the Three Institutionalism”, 942.

³⁵ Stephen Krasner, “Approaches to the State: Alternative Conceptions and Historical Dynamics”, *Comparative Politics* 16, sy.2, (January 1984): 223-246.

³⁶ B. Guy Peters, *Institutional Theory in Political Science: The New Institutionalism*, London & New York: Pinter, 1999), 68.

³⁷ Thelen ve Sven Steinmo, “Historical Institutionalism in Comparative Politics”, 15.

³⁸ Pierson, *Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis*, 17-18.

değişimi tetikleyebilecek "kritik kavşaklar" (critical junctures)³⁹ veya daha az kurumsallaşmış alanlarda yenilikçi veya dönüştürücü eylemler için daha fazla hareket alanı bulurken⁴⁰ diğer yandan kritik kavşaklar dışında kalan dönemlerde aktörlerin hareket alanları patika bağımlılığı tarafından çizilen sınırlar çerçevesiyle sınırlıdır.

Tedrici Kurumsal Değişim Yaklaşımı: İstikrar Döneminde Sürekli ve Aktör Merkezli Değişim

Yukarıda belirtildiği üzere tarihsel kurumsalcılık, kurumsal değişim ve istikrarı kritik kavşaklar ve patika bağımlılığı kavramı ile açıklayan bir tutumu benimsemektedir. Dolayısıyla kurumsal değişim ve istikrar birbirlerinden ayrı olarak değerlendirilir ve kurumsal istikrar döneminde kurumlar çoğunlukla statik bir yapıdadır. Bu statik yapının değişip dönüşüme uğraması için dışsal şokların oluşturduğu kritik kavşaklara ihtiyaç vardır. Bu açıdan bu klasik tarihsel kurumsalcı yaklaşım özellikle hem dışsal hem de içsel değişim kaynaklarını kavrayabilen genel bir değişim modeli sunmaması⁴¹, içsel değişim kaynaklarını gizleyerek değişimi bir kurum kümesinin “çöküşü” ve yerine bir başkasının geçmesi olarak kavramaya teşvik etmesi ve kurumların kurulduktan sonra daha kademeli evrimini açıklamak için de aynı derecede faydalı araçlar sunmaması⁴² gibi noktalarda eleştirilmiştir.

Bu eleştirilerden yola çıkarak Mahoney ve Thelen’in sunduğu Tedrici Kurumsal Değişim yaklaşımına göre kurumlar kendi içlerinde değişim olasılıkları barındırmakta olup⁴³, kurumsal süreklilik ve değişim iç içedir ve aynı kaynaktan beslenirler.⁴⁴ Bu yeni yaklaşımın önerdiği modele göre değişim, mevcut kurumsal yapılar içinde aktörlerin stratejik davranışlarıyla yeniden yorumlama ve uyarılama yoluyla sürekli ve küçük ölçekli değişimlerle gerçekleşebilir.⁴⁵ Bu kademeli değişimler kendi başlarına büyük önem

³⁹ Giovanni Capoccia ve R. Daniel Kelemen, “The Study of Critical Junctures: Theory, Narrative, and Counterfactuals in Historical Institutionalism”, 348.

⁴⁰ Giovanni Capoccia, “Critical Junctures and Institutional Change”. *Advances in Comparative-Historical Analysis* içinde, ed. James Mahoney & Kathleen Thelen (Cambridge: Cambridge University Press, 2015): 148.

⁴¹ James Mahoney, Kathleen Thelen, “A Theory of Gradual Institutional Change” *Explaining Institutional Change: Ambiguity, Agency and Power* içinde, ed. James Mahoney & Kathleen Thelen (New York: Cambridge University Press, 2010): 7.

⁴² Mahoney ve Thelen, “A Theory of Gradual Institutional Change” 2.

⁴³ Mahoney ve Thelen, “A Theory of Gradual Institutional Change”, 14.

⁴⁴ Mahoney ve Thelen, “A Theory of Gradual Institutional Change”, 8-9.

⁴⁵ Wolfgang Streeck, Kathleen Thelen, “Introduction: Institutional Change in Advanced Political Economies”, *Beyond Continuity: Institutional Change in Advanced Political Economies* içinde, ed. Wolfgang Streeck, Kathleen Thelen (England: Oxford University Press, 2005): 8.

taşıyabilir zira kademeli olarak ortaya çıkan değişimler ise diğer sonuçların nedenleri olarak son derece önemli olabilir.⁴⁶

Mahoney ve Thelen, bu yaklaşımda dört tür değişim olduğunu öne sürer: Kurumsal değişim, mevcut kurumsal düzenlemeleri (ani veya tedrici bir şekilde) kaldırıp yerine yenilerini getiren yerinden etme (displacement) yoluyla gerçekleşebileceği gibi, mevcut kurum ve kuralların korunup üzerine ya da yanına yeni kurallar eklenerek, ve böylece orijinal kuralların davranışı ve yapılandırma biçimleri değiştiğinde ve modelin katmanlaşma (layering) olarak adlandırdığı şekilde de ortaya çıkabilir.⁴⁷ Kurumsal değişimin üçüncü türü olan Sürüklenme (drift) ise kurumların / kuralların biçimsel olarak aynı kalması ancak dış koşullardaki değişimler sonucunda etkilerinin değişmesi durumunda ortaya çıkar.⁴⁸ Diğer bir deyişle sürüklenme kurumsal kuralların veya yapıların, çevresel değişiklikler nedeniyle zamanla işlevlerini kaybetmesi veya farklı bir anlama evrilmesidir. Kurallar değişmez, ancak uygulamaları farklılaşır. Sürüklenmede değişimi başlatan şey dış çevresel faktörlerdir. Aktörler bu tür dış çevresel faktörlerden kaynaklanan değişimlere yanıt vermemeyi seçtiklerinde, eylemsizlikleri kurumun etkisinde değişikliğe neden olabilir.⁴⁹ Kurumsal değişimin son türü olan Dönüşüm (Conversion) ise -sürüklenmede olduğu gibi- kurumların / kuralların biçimsel olarak aynı kaldığında ancak yeni şekillerde yorumlanıp yürürlüğe konulduğunda gerçekleşir.⁵⁰ Ancak bu tür değişimi başlatan şey aktörlerin kendisidir.⁵¹ Aktörler, mevcut kuralları yeni hedeflere veya ihtiyaçlara uyarlamak için aktif bir şekilde hareket ederler. Bu değişim türünde Mevcut kurumsal kuralların veya yapılar aktörler tarafından yeni amaçlar için yeniden yorumlanır veya kullanılır. Bu değişimde de kurallar aynı kalır, ancak farklı bir şekilde uygulanır.

Tedrici Kurumsal Değişim yaklaşımının beraberinde getirdiği diğer bir yenilik de kurumsal değişimi aktör merkezli bir yaklaşımla açıklamasıdır. Kurumlar, kuruluş yapıları gereği çeşitli uzlaşmalara ya da ittifaklara dayanır; ancak bu durum, onların çekişmeli bir doğaya sahip olduğu gerçeğini değiştirmez. Bu çekişmeli yapı, kurumları

⁴⁶ Mahoney ve Thelen, “A Theory of Gradual Institutional Change”, 3.

⁴⁷ Mahoney ve Thelen, “A Theory of Gradual Institutional Change”, 15-18.

⁴⁸ Jacob S. Hacker, “Policy Drift: The Hidden Politics of US Welfare State Retrenchment”, *Beyond Continuity: Institutional Change* içinde, ed. Wolfgang Streeck, Kathleen Thelen (England: Oxford University Press, 2005): 48. 40-82.

⁴⁹ Mahoney ve Thelen, “A Theory of Gradual Institutional Change”, 15-18.

⁵⁰ Kathleen Thelen, “How Institutions Evolve: Insights from Comparative Historical Analysis.” *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences* içinde, ed. James Mahoney ve Dietrich Rueschemeyer (Cambridge: Cambridge University Press, 2003): 226.

⁵¹ Mahoney ve Thelen, “A Theory of Gradual Institutional Change”, 18.

sürekli bir değişim potansiyeliyle karşı karşıya bırakır. Bu çerçevede özellikle kurumsal değişimin beklendiği yer ise kurum içi düzenlemeler ne kadar ayrıntılı bir şekilde yazılı hale getirilirse getirilsin kural ile kuralın yorumu veya kural ile onun pratikteki yorumu arasında her zaman “boşluklar” veya “zayıf noktalar”dır.⁵² Bu yüzdendir ki kurumlar, yorumlama ve yeniden yorumlama süreçlerinde, değişim aktörleri arasında kurumsal anlamlar üzerine bir mücadeleyle karşı karşıya kalır. Birbiriyle mücadele eden bu yorumlamalar, farklı aktörleri harekete geçirir ve kurumları çeşitli çıkar çatışmalarına açık hale getirir. Dolayısıyla, Tedrici Kurumsal Değişim Yaklaşımının beraberinde getirdiği diğer bir yenilik olarak -yukarıda da belirtildiği üzere- değişimin kurumun içinde yer alan değişim aktörlerinden kaynaklandığını iddia etmesidir.

Bu bağlamda, Mahoney ve Thelen dört tür değişim aktörü tanımlamaktadır: Birincisi, mevcut kurumları ortadan kaldırmayı amaçlayan ve onlara açıkça karşı çıkan isyancılar (insurrectionaries). İkincisi, kendilerinin oluşturmadığı kurumlara dayanan ve bunlardan faydalanan simbiyontlardır (symbionts). Üçüncü grup olan yıkıcılar (subversives), kurumları yerinden etme hedefi taşır, ancak bunu kurumsal beklentilere ve kurallara uyarak yaparlar. Son olarak, fırsatçılar (opportunists) kurumları aktif bir şekilde savunmasalar da değiştirme maliyetli olduğu için kurumsal kuralları değiştirmeye çalışmazlar.⁵³

Görüldüğü üzere, bu yeni yaklaşıma göre kurumsal değişim, içinde bulunduğu bağlam, kurumların nitelikleri ve değişim aktörlerinin özellikleri arasındaki etkileşimin bir ürünüdür. Nitekim Mahoney ve Thelen da kurumsal değişimin türünün, siyasal bağlam, kurumların yapısı ve değişimi gerçekleştiren aktörün niteliği tarafından şekillendiğini ifade etmektedir.⁵⁴

Tedrici Kurumsal Değişim yaklaşımı kurumsal değişim ve aktör türlerini yukarıdaki gibi sınıflandırdıktan ve birbirleriyle eşleştirdikten sonra bu sınıflandırmaları siyasi bağlam düzleminde ele alarak bir model oluşturmayı hedeflemiştir. Bu çerçevede kurum içinde kurumsal değişime direnç gösterme ihtimali olan statüko savunucularının hangi oranda veto yetkisine sahip olduğuna ve kurum içindeki aktörlere hangi oranda yorumlama veya uygulamada takdir yetkisi sağladığına göre yukarıdaki değişim türlerinden biri bu aktör türlerinden birinin vasıtasıyla devreye girebilecektir. Aşağıdaki

⁵² Mahoney ve Thelen, “A Theory of Gradual Institutional Change”,14.

⁵³ Mahoney ve Thelen, “A Theory of Gradual Institutional Change”, 22-28.

⁵⁴ Mahoney ve Thelen, “A Theory of Gradual Institutional Change”,18.

tablo değişim türlerini ve bu değişimlerde daha çok hangi aktörlerin aktif rol aldığını özetlemektedir.⁵⁵

Tablo 5. Tedrici Kurumsal Değişim Yaklaşımına Göre Değişim Türleri ve Değişimde Rol Alan Aktör Türleri

		İncelenen Kurumun Özellikleri	
Siyasi Bağlamın Özellikleri	Güçlü Veto (Direnc) Olasılığı	Yorumlama/Uygulamada Düşük Takdir Düzeyi	Yorumlama/Uygulamada Yüksek Takdir Düzeyi
	Düşük Veto (Direnc) Olasılığı	Yıkıcılar (Katmanlaşma)	Parazitik Simbiyontlar (Sürüklenme)
		İsyancılar (Yerinden Etme)	Fırsatçılar (Dönüşüm)

Tarihsel Kurumsalcılık ve Tedrici Kurumsal Değişim Yaklaşımları Bağlamında Erken Cumhuriyet Hariciyesinin Oluşumu

Her iki yaklaşım bir arada değerlendirildiğinde kurumların oluşumu ve değişimi üzerine farklı ama tamamlayıcı perspektifler sunduğunu söylemek mümkündür. Tarihsel kurumsalcılık, yukarıda bahsedildiği üzere kurumların oluşumunu ve sürekliliğini anlamak için patika bağımlılığı ve kritik kavşaklar gibi kavramları kullanarak, kurumların neden belirli bir şekilde oluştuğunu ve değişime direnc gösterdiğini açıklamaktadır. Ancak bu yaklaşım değişimi çoğunlukla ani ve büyük ölçekli olaylara (kritik kavşaklar) bağlaması nedeniyle kurumların değişimini açıklamakta yetersiz kalabilir. Tedrici kurumsal değişim yaklaşımı ise kurumların istikrar döneminde dahi sabit olmadığını, aksine küçük ama birikimli değişikliklerle zaman içinde özellikle aktörlerin stratejik müdahaleleriyle dönüştüğünü göstermesi bakımından bu eksikliği giderir ve tarihsel kurumsalcılığın statik bakış açısını tamamlar.

Bu çerçevede, tarihsel kurumsalcılığın kurumsal değişimin başlangıcı olarak gördüğü vurguladığı kritik kavşak, tedrici değişimlerin başlangıç noktası olabilir. Örneğin, bir ekonomik kriz (kritik kavşak), yeni kurumsal düzenlemelerin (katmanlaşma veya dönüşüm) önünü açabilir. Diğer bir deyişle, tarihsel kurumsalcılık, değişimin neden

⁵⁵ Mahoney ve Thelen, “A Theory of Gradual Institutional Change”,28.

belirli bir yolda gerekleştittiğini (sebepler) açıklarken, tedrici kurumsal değişim teorisi, bu yol üzerindeki değişimlerin nasıl meydana geldiğini (sonuç) ortaya koyar.

Yukarıda özetlenen bilgiler ışığında her iki yaklaşımın da bir arada kullanılmasının Erken Cumhuriyet Hariciyesinin oluşum, değişim ve dönüşümünü anlamada daha iyi bir teorik çerçeve sunacağını düşünüyorum. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde görüleceğı üzere erken cumhuriyet hariciyesinin oluşum, süreklilik / istikrar ve değişim / dönüşüm süreçleri her iki yaklaşımın da merkeze aldığı kavramların bir arada kullanılmasıyla çok daha net bir şekilde izlenebilecektir.

Kurumsal değişim ve dönüşümü sırasıyla kritik kavşaklar kavramlarıyla açıklayan tarihsel kurumsalcı modeli erken cumhuriyet hariciyesinin oluşum, değişim ve dönüşüm sürecine uyarladığımızda bu iki kavram Millî Mücadelenin zaferle sonuçlanmasından sonra yeni kurulan ve ulus-devlet bakış açısını merkeze alan Cumhuriyet Hariciye teşkilatının kurulması kritik bir kavşak olarak kabul edilebilir. Diğer yandan, yeni kurulan Cumhuriyet'in Hariciye teşkilatında, Osmanlı Hariciyesinin teşkilat yapısı, hukuki düzenlemelerin kullanılmaya devam edilmesinin yanı sıra Osmanlı bürokrasisinden kadroların yeni kurulan Hariciye'de görevlendirilmesi de tarihsel kurumsalcı yaklaşımın patika bağımlılığı kavramı ile açıklanabilir.

Ancak çalışmanın ilerleyen safhalarında görüleceğı üzere Osmanlı bürokratik mirasının yeni Cumhuriyet Hariciyesine adaptasyonunun selektif ve tedrici bir karakterde tezahür etmesi, Tedrici Kurumsal Değişim yaklaşımının sunduğı enstrümanların kullanılması mecburiyetini de beraberinde getirmiştir. Zira, yukarıda da belirtildiğı üzere tarihsel kurumsalcı yaklaşım daha çok dışsal şoklara odaklanmakta ve bu şokların sonucunda ortaya çıkan değişimler sonrasındaki istikrar dönemini patika bağımlılığı kavramı ile açıklamakla yetinmekte, kurumun kendi içerisinde gerçekleşen sürekli ve önemli sonuçlara neden olabilecek değişiklikleri açıklamak için herhangi bir enstrüman sunmamaktadır. Bu nedenle tarihsel kurumsalcılık ve yine tarihsel kurumsalcı yaklaşımın içinden çıkan Tedrici Kurumsal Değişim yaklaşımının bir arada kullanılmasının yeni Cumhuriyet Hariciyesinin değişim ve dönüşümünü anlamak için çok daha efektif bir yol olacağını savunuyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KURUM OLARAK HARİCİYE TEŞKİLATININ GELİŞİMİ VE DÖNÜŞÜMÜ (1920-1950)

Bir kurum olarak Hariciye teşkilatı, iç (merkez) ve dış teşkilat olmak üzere iki temel sütun üzerine yükselir. Bu bölüm, öncelikle Osmanlı Hariciyesinin oluşum sürecinin tarihsel gelişimini kısaca özetledikten sonra Millî Mücadele'nin başladığı 1920 yılından 1950 yılına kadar olan dönemde Türk Hariciye Teşkilatının iç ve dış yapısındaki dönüşümü ve genişleme örüntüsünü kronolojik bir mercek altına alıp iç ve dış teşkilat yapısında Osmanlı Hariciyesi mirasının etkisini ölçümlemeyi hedeflemektedir. Diğer yandan aynı dönemde kendisiyle benzer bir geçmişten gelen ve Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni bir devlet olan Macaristan'la dış teşkilat yapılanması açısından karşılaştırmalı bir perspektifi devreye sokuyor.

Millî Mücadele döneminden başlayarak 1950 yılına kadar olan dönemde iç teşkilatın dönüşümünü dört dönemde (Millî Mücadele Dönemi, 1923–1929, 1930–1939, 1940–1950) incelendiği bu bölümde iç organizasyon yapısına dair teşkilat şemalarını temel olarak Kemal Girgin ve Ali Rıza Özcoşkun'un Hariciye teşkilatı üzerine yazdıkları eserlerinden elde edilen iç teşkilata dair bilgiler, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllıkları, Resmî Gazete atama kararnameleri ve diğer kaynaklardan derlenen verilerle zenginleştirilmiş ve çapraz kontrolleri yapılmıştır. Ayrıca söz konusu bu temel kaynaklarda bulunmayan ve bahsedilmeyen detaylar da eklenerek iç teşkilattaki değişim ve dönüşümlerin dönemselsel olarak tablolştırılması hedeflenmiştir. Teşkilatı oluşturan ve ayakta tutan diğer sütun olan dış teşkilatın evrimi ise Ankara Hariciyesinin Cumhuriyet Hariciyesine dönüşüm yolculuğunu yansıtır. Çalışmanın bu kısmında dış teşkilat yapısını oluşturan birimler hakkında genel bilgiler verildikten sonra dış teşkilatın değişim ve dönüşüm süreci, başta Dışişleri ve Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllıklarındaki verilerden faydalanılarak Millî Mücadele Dönemi ve 1923-1925, 1926-1935 ve 1937-1950 olmak üzere dört dönemde incelenmeye çalışılacaktır.

Bu bölümde son olarak, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının çöküşüyle ortaya çıkan imparatorluk mirasını devralan iki yeni ulus-devlet olarak dünya sahnesine çıkan ve bağımsızlıklarını pekiştirmek, uluslararası meşruiyet kazanmak ve ulusal çıkarlarını korumak için kritik roller üstlenen Türkiye ve Macaristan Hariciyelerinin dış teşkilatları ve genişleme örüntüleri 1925 ve

1936 yılları baz alınarak karşılaştırılacaktır. Bu karşılaştırma, benzer arka plandan gelen iki devletin farklılıklarına ve bu farklılıkların Hariciye dış teşkilatlanma sürecindeki etkisini göstermesi açısından önemli bir açılım sağlayacaktır.

1.1. Osmanlı Hariciyesinin Tarihsel Gelişim Süreci: Reisü'l-Küttâblık'tan Hariciye Nezareti'ne

Osmanlı İmparatorluğu, Avrupalı devletlerin on beşinci ve on altıncı yüzyıllardan itibaren İstanbul'da kurdukları daimî temsilciliklerine karşılık dış dünyayla olan münasebetlerinde uzun bir dönem boyunca mütekabiliyet esasından ziyade, "ad hoc" (geçici, amaca yönelik) bir diplomatik yaklaşımı temel almış; Avrupa'da daimî bir elçilik kurma girişiminde bulunmamıştı.⁵⁶ 19. yüzyıla gelinceye dek Osmanlı idari mekanizmasında, dış ilişkilerin sevk ve idaresinden münhasıran sorumlu, uzmanlaşmış ve müstakil bir yapı mevcut değildi. Bu süreçte hariciye ile ilgili faaliyetler, merkezi bürokrasinin farklı kademelerindeki görevlilerin asli işlerinin bir parçası olarak yürütülmüştür. Devletin dış politikadaki nihai karar vericisi Padişah ve onun mutlak vekili sıfatıyla Sadrazam olmakla birlikte; Divân-ı Hümâyûn üyesi olan Nişancı'nın da bu alanda bazı görevleri vardı.⁵⁷ Bu bağlamda, dışişleri ile ilgili yazışmalar, çeşitli belgelerin düzenlenmesi gibi işlemler Nişancı'nın ve Nişancı'ya bağlı Reisü'l-küttâblık makamının sorumluluğu altındaydı.⁵⁸

Osmanlı diplomasisinde Reisü'l-küttâblık makamının dış ilişkilerle bilfiil ilgilenen bir konuma gelmesi, 1699 Karlofça Antlaşması sırasında Râmî Mehmet Paşa'nın müzakere masasında gösterdiği başarıdan sonra olmuştur.⁵⁹ Müzakereyi yürüten ekibin askeri bir felaket durumuna rağmen Sultan'ın çıkarlarından ödün vermeden masada elde ettiği kazanımlar⁶⁰ bu makamın itibarını yükseltmiştir. Sonuç olarak, dış politikada daha etkin hale gelen bu makam, Avrupalı devletler nezdinde Reisü'l-küttâblık makamı kendi dışişleri bakanlıklarının dengi olarak kabul edilmeye başlanmıştır.⁶¹

⁵⁶ Ercümen Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri, 1793-1821*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988): 9.

⁵⁷ Aydın Çakmak, "Hariciye Nezareti (1836-1924)" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020), 2.

⁵⁸ Recep Ahışhalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, (İstanbul: Timaş Akademi, 2023): 187.

⁵⁹ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993): 71.

⁶⁰ Rifa'at Ali Abou-el-Haj, "Ottoman Diplomacy at Karlowitz", *Journal of the American Oriental Society* 97, sy.4, (Oct.- Dec., 1967): 499.

⁶¹ Virginia H. Aksan, *An Ottoman Statesman in War and Peace: Ahmed Resmi Efendi* (Leiden, New York, Köln: Brill, 1995), 19.

Karlofça Antlaşması'nın diplomatik ilişkiler bağlamında beraberinde getirdiği bir yenilik de -tam olarak olmasa bir geçiş olmasa bile⁶²- karşılıklı diplomasinin bir nevi ilk adımı olmasıdır. Zira, Karlofça ile Osmanlı'nın verilen "ahidnameler" yoluyla yürüttüğü tek taraflı antlaşma uygulaması sonra ermiş; Osmanlı Sultanı, bir barış antlaşmasını sürdürmek adına ilk kez çok taraflı bir belgeyi kabul etmiştir.⁶³

18. yüzyılın son çeyreğinde tahta çıkan III. Selim (1789-1807), Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme sürecini durdurmak ve devlet mekanizmasını modernize etmek amacıyla Batılı idari ve askeri modellerini referans aldığı kapsamlı bir reform programını (Nizam-ı Cedid) hayata geçirmiştir. Böylece, "modern" devletin gerektirdiği büyük bir bürokratik organizasyon⁶⁴ oluşturulmaya başlanmıştır. Bu yeni dönem ile dış politika paradigması köklü bir değişim göstererek savaşın yerini diplomasiyi öncelendiği bir evreye girmiştir.⁶⁵ Bu bağlamda, kurulan ilk defa Londra, Paris, Viyana ve Berlin'e gönderilen daimî ikamet elçileri ve bunun yanı sıra yurtdışındaki uyruklarının ticari çıkarlarını korumak amacıyla konsoloslar da (şehbender) atanmıştır.⁶⁶

Bu stratejik dönüşüm, basit bir idari düzenlemenin ötesinde, devlet yönetiminde köklü bir zihniyet değişiminin bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.⁶⁷ Rastlantısal bir karardan ziyade, imparatorluğun beka stratejisi doğrultusunda şekillenen bu süreç, hariciye bürokrasisinin işleyişini de derinden etkilemiştir. Nitekim sürekli diplomasi evresine geçilmesiyle birlikte Reisü'l-küttâblik makamı, yurt dışındaki bu daimî temsilciliklerle olan iletişimi yönetme ve dış misyonların faaliyetlerini koordine etme gibi merkezi bir sorumluluğu da görev tanımına eklemiştir.⁶⁸

III. Selim döneminde faaliyete geçen ikamet elçiliklerinin sağladığı diplomatik kazanımlara karşın bu misyonların sürdürülmesinin maliyetli olması idari bir tereddüde

⁶² Hurewitz bu geçiş dönemindeki Osmanlı diplomasisini "ahit/antlaşma yapan bir imparatorluğun tek taraflı diplomasisi" olarak tanımlamıştır. (Bkz. J.C. Hurewitz, "Ottoman Diplomacy and the European State System", *Middle East Journal* 15, sy.2 (Bahar 1961): 145).

⁶³ Bülent Arı, "Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period", *Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional* içinde, ed.A.Nuri Yurdusev (Basingstoke: Palgrave Macmillan's Global Academic Publishing, 2004): 42.

⁶⁴ Michael Mann, *The Sources of Social Power: The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 444.

⁶⁵ Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü-Osmanlı Diploması Tarihi Üzerine Bir Deneme*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987), 96.

⁶⁶ Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform: Babıali, 1789-1922*, Çev. Ercan Ertürk, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014): 148.

⁶⁷ Nihat Karaer, "Fransa'da İlk İkamet Elçiliğinin Kurulması Çalışmaları ve İlk İkamet Elçimiz Seyyid Ali Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1797-1802) Sürecinde Osmanlı-Fransız Diploması İlişkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31, sy. 51, (Mart 2012): 64.

⁶⁸ Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblik (XVIII. Yüzyıl)*, (İstanbul: Timaş Akademi, 2023): 193-194.

yol açmıştır. Temsilciliklerin yüksek maliyetleri nedeniyle kapatılmaları gündeme gelmişse de diplomatik açıdan uygun görülmemiş; bunun yerine yeni elçilerin atanması yerine mevcut sefaret kadrolarındaki tercümanlardan birinin "maslahatgüzar" (charge d'affaires) sıfatıyla görevlendirilerek temsilin sürekliliğinin sağlanması yoluna gidilmiştir.⁶⁹ Diğer bir deyişle, dış temsilciliklerin hiyerarşik düzeyi maslahatgüzarlık makamıyla sınırlandırılmış ve daha üst düzey bir diplomatik atama gerçekleştirilmemiştir.⁷⁰

Alınan bu karar doğrultusunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun yurt dışı misyonlarında büyük oranda Rum asıllı maslahatgüzarların istihdam edildiği yeni bir evre başlamıştır. Bu idari tasarruf neticesinde, 1811-1821 yılları arasında Avrupa başkentlerdeki ikamet elçiliklerine hiçbir Müslüman elçi veya maslahatgüzar atanmamış; elçilikler Rum maslahatgüzarlara emanet edilmiştir.⁷¹

III. Selim döneminde yapılan düzenlemeler sonucunda, ilk ikamet elçiliklerinin açılmasıyla başlayan, daha sonra Rum maslahatgüzarlar marifetiyle yürütülmeye çalışılan ve Hurewitz tarafından karşılıklı diplomasi için bir "deneme" dönemi olarak adlandırılan⁷² bu dönem, 1821 yılında çıkan Yunan isyanı ile sona ermiştir. Yunan isyanı sırasında Rum maslahatgüzarların kasden yanıltıcı haberler gönderdiklerinin farkına varılması üzerine bu maslahatgüzarlar görevlerinden azledilmesinin bir sonucu olarak ikamet elçiliklerinin muvakkaten ortadan kalkması ile sona ermiştir.⁷³ Yine aynı nedenle, Rum teb'anın görev yaptığı birçok şehbenderlik de ilga olunmuştur.⁷⁴

Yunan isyanı ile başlayan süreç, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politika ve iç güvenlik stratejilerinde derin krizlerin yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte yaşanan ayaklanmalar, Avrupa başkentlerinden gelen diplomatik baskılar, Navarin'de donanmanın imha edilmesi ve ardından patlak veren Rus Savaşı, imparatorluk bünyesindeki bir azınlık grubun ilk kez tam bağımsızlık kazanmasıyla sonuçlanan sarsıcı bir dizi hadiseyi beraberinde getirmiştir. Uluslararası konjonktürde büyük güçlerin müdahaleleri karşısında stratejik bir yalnızlığa itilen Osmanlı Devleti, jeopolitik bir

⁶⁹ Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri, 1793-1821*, 47.

⁷⁰ Carter V. Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry: The Beginnings of Bureaucratic Reform Under Selim III and Mahmud II", *International Journal of Middle Eastern Studies* 3, (1972): 398.

⁷¹ Musa Kılıç, "İlk İkamet Elçilerinin Halefleri Rum Maslahatgüzarlar (1800-1821)", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 38, sy. 65 (2019): 254;

⁷² J.C. Hurewitz, "Ottoman Diplomacy and the European State System", *Middle East Journal* 15, sy.2 (Bahar 1961): 145.

⁷³ Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri*, 64.

⁷⁴ Çakmak, "Hariciye Nezareti (1836-1924)", 23.

kuşatılmışlık hissiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu istikrarsızlık ikliminde Cezayir'in Fransa tarafından işgali ve sonrasında bir iç mesele olmaktan çıkıp uluslararası bir krize dönüşen Mısır Sorunu, devletin kurumsal ve siyasi bekasını tehdit eden bir boyuta ulaşmıştır. İmparatorluğun varlığını korumak adına denge politikasına ve profesyonel diplomasiye duyulan acil ihtiyaç, bahse konu olan bu çok yönlü krizler silsilesinin bir sonucu olarak daimî diplomatik temsilciliklerin yeniden faaliyete geçirilmesini gündeme getirmiştir.⁷⁵ Bu bağlamda, 1821 yılında kesintiye uğrayan karşılıklı diplomasi denemesi, 1834 senesinde ikamet elçiliklerinin yeniden açılmasıyla yeni bir safhaya geçmiştir. Bu tarihten itibaren mütakabiliyet esasına dayalı diplomasi anlayışı, II. Mahmud döneminde kesintisiz bir biçimde sürdürülmeye başlanmıştır.⁷⁶

III. Selim döneminde dış işleri teşkilatını düzenlemek amacıyla Reisü'l-küttablık makamına bağlı birimlerde yapılan bazı düzenlemeler, II. Mahmud döneminde daha geniş bir boyuta ulaştırılmış ve dış teşkilat bir bütün olarak yeniden yapılandırılmıştır. Bu süreç; daimî elçilikler ile şebkenderliklerin tekrar kurulması, Bâbîâli Tercüme Odası'nın ihdası ve Reisü'l-küttablık makamının Hariciye Nezareti'ne dönüştürülmesiyle tamamlanmıştır.⁷⁷

Öte yandan, Hariciye Nezareti'nin kurulması dış işlerinin organize bir şekilde yürütülmesini sağlayan önemli bir girişim olarak görülse de⁷⁸ kuruluşundan itibaren uzun bir dönem boyunca Reisü'l-küttablık döneminden tevarüs eden geleneksel kalemleri ve bürokratik alışkanlıkları bünyesinde barındırmaya devam etmiştir.⁷⁹ Bu açıdan bakıldığında 1836'daki bu değişiklik, Reisü'l-küttab olarak görevli kimsenin yalnızca bir unvan değişikliğine gidip Hariciye Nazırı sıfatını taşıması ve bağlı bulunduğu kurumun Reisü'l-küttablıktan Hariciye Nezareti'ne dönüştürülmesi olarak değerlendirilebilir. Ancak elbette, bu reform, ilerleyen yıllarda imparatorluğun dış ilişkiler trafiğini yönetecek olan Hariciye Nezareti'nin idari altyapısını ve alt birimlerini şekillendirecek kurumsal temellerin atılması noktasında kritik bir hamle teşkil etmiştir.⁸⁰ Bununla birlikte, Osmanlı Hariciye Nezareti'nin organizasyonel açıdan tam manasıyla rasyonel ve

⁷⁵ Çakmak, "Hariciye Nezareti (1836-1924)", 24.

⁷⁶ Ayda Bektaş, "On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Diplomatlarının Prosopografik Analizi" (Doktora tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2023), 16.

⁷⁷ Bektaş, "On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Diplomatlarının Prosopografik Analizi", 24.

⁷⁸ İsmail Soysal, "Osmanlı Devleti'nin Çağdaş Diplomasiyi Benimseme Süreci," *XIII. Türk Tarih Kongresi: Ankara, 4-8 Ekim 1999 (Kongreye Sunulan Bildiriler)* içinde, c. 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002), 315.

⁷⁹ Erhan Ezici, "Hariciye Teşkilatı: Türk Kamu Yönetiminde Bir Modernleşme Modeli" (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2020), 419.

⁸⁰ Bektaş, "On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Diplomatlarının Prosopografik Analizi", 22.

modern bir kimliğe bürünmesi ancak 1880’li yıllardaki yapısal düzenlemelerle mümkün olabilmıştır. Kurum, kuruluşundan itibaren uzun bir dönem boyunca Reisü’l-küttâbîlik döneminden tevarüs eden geleneksel kalemleri ve bürokratik alışkanlıkları bünyesinde barındırmaya devam etmiştir.⁸¹ Bu tespiti destekler nitelikte olan 1871 tarihli teşkilat yapısı incelendiğinde, teşkilat yapısının geçmişle olan bağı net bir şekilde müşahade edilebilmektedir. Söz konusu dönemdeki Hariciye Nezareti’nin teşkilat yapısında geleneksel kalemlerin varlığını sürdürdüğü görülmektedir.⁸²

Osmanlı Hariciye teşkilatının kurumsal evrim sürecinde II. Abdülhamid (1876-1909) dönemi devlet yönetiminde Mabeyn-i Hümâyûn’un ağırlık merkezi haline geldiği, buna bağlı olarak da mevcut devlet bürokrasisinin bu yeni konjonktür ekseninde işlevsel bir dönüşüm yaşayarak yeniden yapılandığı özgün bir dönemi temsil etmektedir.⁸³ Bu dönemde, II. Abdülhamid’in Yıldız Sarayı’nda mevcut bürokratik yapıya alternatif ve onunla eş zamanlı işleyen (paralel) bir bürokrasi kurmasının doğal bir sonucu olarak ⁸⁴ Hariciye Nezaretinin de gücü ve etkinliği önemli oranda azalarak dış politika, doğrudan Mabeyn-i Hümâyûn bünyesinde şekillendirilen bir mahiyet kazanırken; Bâbîâlî ve Hariciye Nezareti, bu politikaların diplomatik tekniklerle icra edildiği birer yürütme organı işlevine indirgenmiştir.⁸⁵

II. Abdülhamid döneminde bir taraftan adeta pasifize edilen Hariciye Nezaretinin özellikle merkez teşkilat yapısının, kaldırılan, dönüşen ve yeni kurulan birimlerle⁸⁶ gelişim ve dönüşümüne devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu döneme dair dikkat çekici bir nokta da dış teşkilattaki genişlemedir. Büyük devletlere karşı ihtiyatlı ve şüpheli bir tutum sergileyen II. Abdülhamid’in daha küçük devletlerle yakınlaşarak denge politikası yürütmeye çalışması⁸⁷, savaşlar sonrası kaybedilen eski Osmanlı topraklarında kurulan devletlerde kalan Osmanlı teb’asının hukukunu muhafaza etmek⁸⁸ gibi nedenlerle elçiliklerin, denge politikasının diğer ayağı olan Panislamist siyasetin bir

⁸¹ Ezici, “Hariciye Teşkilatı: Türk Kamu Yönetiminde Bir Modernleşme Modeli”, 419.

⁸² Findley, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform: Bâbîâlî (1789-1922)*, 213.

⁸³ Zeynep Bostan, “Modern Osmanlı Hariciyesinin İnşası ve II. Abdülhamid Döneminde Diploması” (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019), 88.

⁸⁴ Doğan Gürpınar, “From Ottoman Imperial Worldview To Turkish National Outlook: The Late Ottoman Diplomatic Service” (Doktora tezi, Sabancı Üniversitesi, 2010), 202.

⁸⁵ Bostan, “Modern Osmanlı Hariciyesinin İnşası ve II. Abdülhamid Döneminde Diploması”, 87.

⁸⁶ Bostan, “Modern Osmanlı Hariciyesinin İnşası ve II. Abdülhamid Döneminde Diploması”, 95-121; Çakmak, “Hariciye Nezareti (1836-1924)”, 434.

⁸⁷ Bostan, “Modern Osmanlı Hariciyesinin İnşası ve II. Abdülhamid Döneminde Diploması”, 257.

⁸⁸ Çakmak, “Hariciye Nezareti (1836-1924)”, 172; Bostan, “Modern Osmanlı Hariciyesinin İnşası ve II. Abdülhamid Döneminde Diploması”, 122.

sonucu olarak şebenderliklerin sayısı artmıştır.⁸⁹ Bu bağlamda, özellikle şebenderlik sayısındaki hızlı artışın bir sonucu olarak şebenderlik müessesesinin daha sistemli ve kurumsal bir yapıya kavuşturmak adına yeni Osmanlı şebenderliklerinin kurulması ve şebenderlerin görevleri hakkında esasları detaylı bir şekilde belirleyen “Saltanat-ı Seniyye Şebenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili” yürürlüğe girmiştir.⁹⁰

II. Abdülhamid döneminde Hariciye teşkilatının yaşadığı değişim ve dönüşüm bağlamında vurgulanması gereken diğer bir nokta da nezareti oluşturan kadroların atama ve terfilerinin düzenli ve standart hale getirilmesidir. Meslekte bir nevi profesyonelleşmenin önünü açan bu yeni düzenleme ile elçiliklerde göreve yeni başlayan bir memur önce üçüncü kâtip olarak atanması ve zamanla terfi ettirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda, kariyer çizgisinde birinci kâtipliğe yükselenler bundan sonra Balkan ülkelerinin başkentlerinde elçilik görevine veya Batı Avrupa devletlerinde büyükelçiliklerin müsteşarlığına atanıyor ve ardından büyükelçilik görevlerine getiriliyorlardı.⁹¹

1908’de II. Meşrutiyetin ilanı Osmanlı İmparatorluğu’nda yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Siyasetten askerliğe, iç işlerinden dış politikaya, ekonomiden sosyal hayata kadar birçok alanda değişiklik ve düzenleme girişimlerinden doğal olarak Hariciye Nezareti de payını aldı. Bu bağlamda Osmanlı Hariciyesinin etkilendiği ilk alan teşkilatın merkez ve yurtdışı kadroları oldu. Zahirde personel sayısının ihtiyaçtan fazla olması ve liyakatten yoksun olmaları⁹² neden olarak gösterilmiş olsa da arka planda özellikle kadro tensikâtı ile bürokrasi bünyesinde II. Abdülhamid dönemine has niteliklerin tasfiye edilmesine ve böylece bu döneme ait etkilerin silinmesine odaklandığı anlaşılmaktadır.⁹³

Bu dönemde Hariciye Nezareti bünyesinde yürütülen tensikat faaliyetleri daha sistemli bir yapıya kavuşturulmuş; bu süreçte özellikle II. Abdülhamid döneminde hafiyelik ve jurnalcılık faaliyetlerine karıştığı belirlenen personelin kadro dışı bırakılması hedeflenmiştir.⁹⁴ Diğer yandan, tensikattan Hariciyenin dış teşkilatı da etkilenmiştir. Bu bağlamda, II. Abdülhamid döneminde oldukça geniş alana yayılan şebenderlik ağı da

⁸⁹ Bostan, “Modern Osmanlı Hariciyesinin İnşası ve II. Abdülhamid Döneminde Diploması”, 258; Çakmak, Çakmak, “Hariciye Nezareti (1836-1924)”, 177.

⁹⁰ Bektaş, “On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Diplomatlarının Prosopografik Analizi”, 42; Çakmak, Çakmak, Çakmak, “Hariciye Nezareti (1836-1924)”, 173-177.

⁹¹ Doğan Gürpınar, *Ottoman Imperial Diplomacy: A Political, Social, and Cultural History*, (Londra: I.B. Tauris, 2014): 77.

⁹² Arif Kolay, “II. Meşrutiyet Döneminde Hariciye Nezaretinde Tensikat ve Bürokratik Değişim (1908-1910)”, *Türkiyat Mecmuası*, 27/1, (2017): 195.

⁹³ Bostan, “Modern Osmanlı Hariciyesinin İnşası ve II. Abdülhamid Döneminde Diploması”, 118.

⁹⁴ Kolay, “II. Meşrutiyet Döneminde Hariciye Nezaretinde Tensikat ve Bürokratik Değişim (1908-1910)”, 196-198.

daraltılarak bu dönemde kurulan şehbenderliklerin yirmi bir tanesi kapatılmış veya yakındaki bir şehbenderliğe katılmıştır.⁹⁵

1909'da yapılan merkez teşkilatı düzenlemesinde çoğunlukla II. Abdülhamid döneminde adeta olgunluğa erişen teşkilat yapısının çoğunlukla korunduğu görülür. Batılı ülkelerin dış teşkilatlarının da incelenerek⁹⁶ teşkilatın yeni baştan gözden geçirilmesiyle⁹⁷ hazırlanan bu düzenlemede teşkilat yapısı açısından en dikkat çeken yenilik Umur-ı Siyasiye ve Umur-ı Şehbenderi ve Ticari ve Hukuk-ı Muhtelite adı altında iki umum müdürlüğün kurulmasıydı. Diğer bir yenilik de II. Abdülhamid döneminde evrak işleri için her birim altında bulunan Evrak Müdürlükleri yerine ayrı bir Evrak Müdürlüğü'nün ihdas edilmesi idi.⁹⁸

Osmanlı İmparatorluğu bu dönemde, iç ve dış siyaseti derinden sarsan çok boyutlu krizlerle mücadele etmek durumunda kalmıştır. 1911 yılında İtalya'nın Trablusgarp'a yönelik saldırısıyla başlayan ve yaklaşık bir yıl devam eden savaş süreci, ülkede toplumsal ve siyasi huzursuzlukların tırmanmasına zemin hazırlamış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidardan uzaklaşmasına neden olmuştur. Balkanlar'da Nitekim Karadağ, Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'dan oluşan Balkan ittifakının Osmanlı Devleti'ne karşı başlattığı savaş içerisinde gerçekleşen Bab-ı Ali Baskını ile ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimde tekrar mutlak bir egemenlik tesis etmesiyle sonuçlanmıştır.⁹⁹

1913 yılının Ocak ayında gerçekleşen Bâb-ı Ali Baskını müttekip teşkil edilen Mahmud Şevket Paşa ve aynı yılın Haziran ayında iktidara gelen Said Halim Paşa kabineleri, nispeten istikrarlı bir siyasi iklimin oluşmasını sağlamıştı. Bu süreçte hariciye bürokrasisi, savaş koşullarının ve partizan siyasi çekişmelerin kurumsal yapı üzerinde meydana getirdiği tahribatı kısmen de olsa onarma ve bürokratik düzeni yeniden tesis etme imkânı elde etmiştir.¹⁰⁰

Bu bağlamda, Hariciye Nezareti'ne dair biri teşkilat diğeri de kadrolarla ilgili olmak üzere iki düzenleme dikkat çekicidir. Bunlardan birincisi, 24 Şubat 1914 tarihinde "Hariciye Nezareti Teşkilat-ı Umûmiyesi"¹⁰¹ adıyla yürürlüğe giren on iki maddelik bir nizamnamedir.

⁹⁵ Bostan, "Modern Osmanlı Hariciyesinin İnşası ve II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi", 119.

⁹⁶ Çakmak, "Hariciye Nezareti (1836-1924)", 46.

⁹⁷ Erkan Tural, "II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu" (Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2006), 292-293.

⁹⁸ BOA, HR.SFR.04, 419/13. 26.08.1909.

⁹⁹ Çakmak, "Hariciye Nezareti (1836-1924)", 47-48.

¹⁰⁰ Tural, "II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu" 305.

¹⁰¹ BOA, HR.SFR.3, 703/29, 24.02.1914.

Söz konusu nizamname uyarınca, Osmanlı dış teşkilatı merkezde ortak bir idari mekanizmaya bağlı kılınmış; ancak yurt dışındaki yapılanma, görev ve yetki alanları bakımından "diplomasi" ve "şehbenderi" olmak üzere iki müstakil teşkilata bölünmüştür. (Madde 1) Diplomasi teşkilatı; sekiz büyükelçilik ile derecelerine binaen birinci ve ikinci sınıf olarak tasnif edilen toplam sekiz orta elçilikten oluşmaktaydı. (Madde 8) Diğer taraftan, şehbenderlik teşkilatı ise muvazzaf ve fahri şehbenderlikler olmak üzere iki kısma ayrılmış; bu şehbenderlikler de birinci ve ikinci sınıf baş şehbenderlikler ile üç farklı sınıfa ayrılan şehbenderlik makamlarından oluşan kademeli bir yapıya kavuşturulmuştur. (Madde 11)

Bu nizamname kapsamında dış teşkilat merkezde müşterek dışarıda birbirinden ayrı yapılar olmak üzere diplomasi ve şehbenderi olmak üzere ikiye bölünmüştür (Madde 1). Bu bağlamda teşkilat-ı diplomasi sekiz büyükelçilik ve derecelerine göre birinci ve ikinci sınıf olmak üzere toplam sekiz orta elçilikten oluşmakta iken (Madde 8) teşkilat-ı şehbenderi ise muvazzaf ve fahri olmak üzere; birinci ve ikinci sınıf baş şehbenderlikler, birinci, ikinci ve üçüncü sınıf şehbenderlikler olarak sınıflara ayrılmaktaydı (Madde 11).

Nizamname uyarınca Merkez teşkilatında da birtakım değişikliklere gidilmiştir. Bu bağlamda 1909 teşkilat düzenlemesinde yer alan iki umum müdürlükten biri olan Umur-ı Şehbenderi ve Ticari ve Hukuk-ı Muhtelite Umum Müdürlüğü'nün adı Umur-ı İdariye Umum Müdürlüğü olarak değiştirilmiştir. Bu durumun sadece bir isim değişikliği olarak değerlendirilmesinin nedeni, söz konusu umum müdürlük altında 1909 teşkilat yapısında yer alan müdürlüklerin aynen bulunmasıdır. Nizamnamenin beraberinde getirdiği diğer bir değişiklik de önceden müsteşara bağlı olan Kalem-i Mahsus ve Şifre Müdürlüklerinin doğrudan nazıra bağlanmasıdır (Madde 3).

Aynı yıl içinde hayata geçirilen ikinci önemli düzenleme, Hariciye personeli ve kadroları ile ilgilidir. "Hariciye Nezareti Heyet-i Memurinine ve Nezarete İntisap Şeraiti"¹⁰² başlığıyla yürürlüğe giren kırk altı maddelik bu talimatnameyle, Hariciye memurları teşkilat yapısıyla uyumlu bir şekilde; merkez, diplomasi ve şehbenderi olmak üzere üç ana sınıfa tefrik edilmiştir (Madde 1). Söz konusu nizamname, Hariciye bünyesinde görev almak isteyen adaylar için yapılacak sınavlarda başarı şartı getirmiştir (Madde 2). Ayrıca bu sınavlara katılım sağlayacak adayların haiz olması gereken nitelikleri ve taşıması gereken kriterleri de ayrıntılı olarak tayin etmiştir (Madde 3).

¹⁰² BOA, HR. MTV. 67/18. 27.02.1914.

Nizamname maddelerinden anlaşıldığı kadarıyla sınavda başarılı olan adaylar öncelikle merkez sınıfında istihdam edilmektedir. Zira diploması ve şehbenderi sınıflarına giriş için ön şartlardan biri “memurin-i merkeziye silkine mensup bulunmak”tır (Madde 9 ve 14). Dolayısıyla önce merkezde görevlendirilen personel daha sonra Hariciye encümenince uygunluk vermesi ve bunun nazır tarafından onaylaması ile (Madde 9/2, Madde 14/2) diploması ve şehbenderlik sınıflarına giriş için sınava girecek ve bu sınavda başarılı olması durumunda bu sınıflardan birine geçiş yapabilecekti (Madde 9/3, Madde 14/3). Merkez, diploması ve şehbenderi sınıflarına giriş sınavlarının yapılma usulü (Madde 26-33) ve sınavların içeriği de (Madde 34-37) nizamnamede detaylı bir şekilde belirtilmektedir. Nizamnamenin içerdiği diğer önemli bir şey de söz konusu üç sınıfta yer alan memurların rütbe, derece terfi esaslarıdır (Madde 4,5,6,10,11,12, 15,16,17,18).

1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu sona ermişti. Mütarekeyi takip eden süreçte önce İngiltere ve daha sonra diğer İtilaf Devletleri, İstanbul'a "Yüksek Komiserler" tayin ederek geleneksel diplomatik temsilin dışında farklı bir yönetim ve iletişim mekanizması kurmuşlardır. Bu makamlar, İtilaf Devletleri ile Osmanlı Hükümeti arasındaki resmi temas noktaları olarak işlev görmüş; mütareke şartlarının uygulanmasını denetlemek ve kendi devletlerinin stratejik menfaatlerini muhafaza etmekle görevlendirilmişlerdir.¹⁰³ Bu bağlamda, yüksek komiserliklerle irtibatı sağlayacak kurum ise umumiyetle Hariciye Nezareti olmuş; bu nedenle nezaretin vazife ve sorumluluğunun, uzun yıllardan sonra ciddi bir artış gösterdiğini de söylemek mümkündür.¹⁰⁴

1920 yılında yeniden iktidara gelen ve Sadaret'le birlikte Hariciye Nezareti'ni de elinde bulunduran Damat Ferid Paşa, hem teşkilat yapısının günün şartlarına uygun hale getirmek hem de İttihat ve Terakki dönemi izlerini silmek amacıyla Hariciye Nezaretinin teşkilat yapısını tadil ederek küçük farklılıklar olmakla beraber temel olarak 1909 öncesi döneme geri döndürdü.¹⁰⁵

Bu bağlamda 1909 teşkilatı ile nezaret bünyesinde hayata geçen umum müdürlük sistemi tasfiye edilmiştir. Bu doğrultuda, kurumun stratejik merkezi konumundaki Umur-ı Siyasiye Umum Müdürlüğü yeni organizasyon şemasında yer almamıştır. Teşkilattaki diğer umum müdürlük olan Umur-ı İdariye de tasfiye edilerek altında yer alan Umur-ı

¹⁰³ Abdurrahman Bozkurt, “İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi” (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009), 81-83.

¹⁰⁴ Çakmak, “Hariciye Nezareti (1836-1924)”, 51.

¹⁰⁵ Çakmak, “Hariciye Nezareti (1836-1924)”, 53.

Şehbenderi ve Umur-ı Ticariye Müdürlükleri birleştirilerek müstakil bir müdürlük haline dönüştürülmüştür. Diğer yandan yine Umur-ı İdariye Umum Müdürlüğü bünyesinde yer alan Hukukiye-i Muhtelite Müdürlüğü de müsteşarlığa bağlı olan Tabiiyet Müdürlüğü ile birleştirilerek Tabiiyet ve Umur-ı Hukuk-ı Muhtelite Müdürlüğü adı altında ayrı bir müdürlüğe dönüştürülmüştür. Eski kurumsal geleneklere dönüşün bir işareti olarak Bâbiâli Tercüme Odası yeniden bağımsız bir statü kazanmış; Mektubî ve Tahrirat-ı Hariciye gibi klasik bürokratik birimler tekrar ihdas edilmiştir.¹⁰⁶ Ancak, Damat Ferit Paşa kabinesi tarafından yapılan bu değişiklikler ancak altı ay kadar yürürlükte kalmış; ardından gelen Tevfik Paşa hükümeti yeni bir teşkilat çalışması yaparak teşkilat yapısını tekrar eski haline geri döndürmüştür.¹⁰⁷

Ancak işgal altındaki İstanbul'da Hariciye Nezareti bu idari dönüşümlerle meşgulken, 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla Millî Mücadele süreci resmî bir nitelik kazanmıştır. Yeni kurulan Ankara Hükümeti bünyesinde müstakil bir Hariciye Vekâletinin ihdası, Osmanlı bürokratik mekanizmasının tamamı için olduğu gibi Hariciye Nezareti için de kurumsal bir tasfiyenin habercisi olacaktır. İki başlı bir diplomasi trafiğinin yaşandığı bu kritik evre, İstanbul Hariciyesinin tarihsel misyonunu Ankara'ya devrederek nihayete ereceği yeni bir döneme kapı aralayacaktır.

1.2. Millî Mücadele ve Erken Cumhuriyet Dönemi Hariciye Vekâleti Merkez Teşkilatı (1920-1950)

1.2.1. Hariciye Vekâletinin Kurulması ve Millî Mücadele Dönemi Hariciye Vekâleti Merkez Teşkilatı (1920-1922 Sonu)

Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920'de açılmasıyla resmen oluşturulan Ankara Hükümetinin ilk icraatlarından biri, 2 Mayıs 1920'de Hariciye Vekâletinin kurulması olur. Ankara Hükümetinin Hariciye Vekâletine Bekir Sami [Kunduh] Bey'i atamasıyla, Vekâlet oldukça dar bir kadro ve kısıtlı imkanlarla göreve başlar.

George S. Harris'in çalışmasındaki biyografik örneklemeler üzerinden yola çıkarak ilk dönem atamalarından merkez teşkilatta bulunan birimlerle ilgili bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Hariciye Vekâletinin kuruluşu olan 1920 ile Saltanatın kaldırılması

¹⁰⁶ Çakmak, "Hariciye Nezareti (1836-1924)" 52.

¹⁰⁷ Çakmak, "Hariciye Nezareti (1836-1924)", 53.

ile yeni kurulacak devletin bürokrasisinde görev alacak kadroların belirlenmesi amacıyla bütün Osmanlı memurlarının açığa alındığı 1922 sonu arasında Ankara Hükümetinin Hariciye Vekâleti teşkilatının gelişimini ve açılan yeni birimleri daha kolay izleyebilmek için yıl bazlı olarak aşağıdaki gibi tablolastırabiliriz:

Tablo 6. Millî Mücadele Dönemi Hariciye Vekâleti Merkez Teşkilatı (1920-1922)

1920	1921	1922
-	Müsteşarlık (YENİ)	Müsteşarlık
Umur-ı Siyasiye Müdürlüğü ¹⁰⁸	Umur-ı Siyasiye Müdürlüğü	Umur-ı Siyasiye Müdürlüğü
Hukuk Müşavirliği	Hukuk Müşavirliği	Hukuk Müşavirliği
Hususi Kalem Müdürlüğü	Hususi Kalem Müdürlüğü	Hususi Kalem Müdürlüğü
Evrak Müdürlüğü	Evrak Müdürlüğü	Evrak Müdürlüğü
Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü	Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü	Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü
	Zat İşleri Müdürlüğü (YENİ)	Zat İşleri Müdürlüğü
	Umur-ı Şehbenderi ve Ticariye Müdürlüğü (YENİ)	Umur-ı Şehbenderi ve Ticariye Müdürlüğü
		Tabiiyet ve Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite Müdürlüğü (YENİ)
		Dersaadet Murahhaslığı (YENİ)

Buna göre, 1920 yılı içerisinde Vekâletin oluşturulmasının ardından merkez teşkilatına dair ilk görevlendirmeleri, Yusuf Hikmet [Bayur] Bey'in Umur-ı Siyasiye Müdürlüğü'ne, Mehmet Münir [Ertegün] Bey'in Hukuk Müşavirliği'ne ve de Evrak Müdürlüğü bünyesinde müdürlük makamında bir kişinin olup olmadığı belli olmamakla beraber, evrak memuru olarak Hüseyin Feridun [Hotinli] Bey'in atanmalarıyla görürüz. Atamalardan takip edilebildiği kadarıyla 1920 sonlarında faaliyette olan diğer bir birim de umum müdürlük seviyesindeki tek birim olarak Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'dür. 1920 yılı içerisinde önce asker kökenli olan Mehmet Nuri Conker, Haziran – Aralık 1920 arasında; Aralık 1920'den Mart 1921'e kadar olan dönemde de Hariciye ve gazetecilik geçmişi olan Muhittin Birgen, Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'nde yönetici olarak görev almışlardır. 1920 yılı içerisinde Ankara Hariciyesi

¹⁰⁸ Umur-ı Siyasiye 1923 yılında Umur-ı Şehbenderi ve Ticariye ve ilerleyen zamanlarda açılacak olan Tabiiyet Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite Müdürlükleri ile 15.11.1923 tarihinde Umum Müdürlük seviyesine çıkarılmıştır. (Bkz. BCA, 30-11-1-0/ 1-3-6. 15.11.1923).

merkez teşkilatında yukarıdaki tabloda yer alan birimlerin bulunduğu ve bu birimlerde görevli dokuz memurun olduğu tespit edilmiştir.

Merkezde kurulmuş olan bu birimlere bakıldığında, Millî Mücadele döneminde Ankara Hariciyesi, vekâletin işlerini yürütülebilmesi için ana omurga olarak nitelendirebileceğimiz olmazsa olmaz birimlerden oluşmaktadır. Bu noktada Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü ise bir istisna teşkil etmektedir. İlk etapta dışarıya karşı Ankara hükümetinin varlığını ve önceliklerini tanıtmak ve Millî Mücadele'nin meşruiyetini ispat etmeye çalışmak; ikincisi ise iç kamuoyunu aynı fikir etrafında bir araya getirmek için “*her vasıttan olabildiğince faydalanarak sürekli bir biçimde tenvir ve irşad faaliyeti*” yürütmek¹⁰⁹ amacıyla kurulan ve direkt olarak TBMM'ne bağlı olarak 7 Haziran 1920'de yayımlanan kanun¹¹⁰ ile Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü adı altında kurulan birim, 25 Aralık 1920 tarihinde yayımlanan kanun¹¹¹ ile -Osmanlı Hariciye teşkilat yapısında olduğu gibi- Hariciye Vekâletine bağlanmış ve 1931 yılına kadar Hariciye Vekâleti bünyesinde faaliyetine devam etmiştir.¹¹²

1921 yılına gelindiğinde merkez teşkilatında önemli değişiklikler yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi, Vekâlet bünyesinde bir Müsteşarlık makamı oluşturulması ve bu göreve, Osmanlı Hariciyesi kökenli olup Millî Mücadele'ye katılan Suad [Davaz] Bey'in getirilmesidir.¹¹³ Atama kararname ve Harris'in biyografik verilerinden yola çıkılarak bu dönem içerisinde mevcut birimlere ek olarak Umur-ı Şehbenderi ve Ticariye Müdürlüğü'nün (iki şube) ve Zat İşleri Müdürlüğü'nün faaliyete geçmesidir. Bu iki

¹⁰⁹ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Cilt 2, Yirmi Beşinci İctima, Birinci Celse, 7 Haziran 1336 [1920], 131.

¹¹⁰ Aykut Çağlak, “Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesinin Millî Mücadelede Oynadığı Rol,” *Türk İstihbaratı* (2015):109. (87-132)

¹¹¹ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Cilt 6, Yüz Dördüncü İctima, Birinci Celse, 28 Teşrinisani 1336 [1920], 97–98.

¹¹² Matbuat Umum Müdüriyeti 1931 yılına kadar Hariciye Vekâleti bünyesinde faaliyet gösterdiği bilgisi kaynaklarda yer almasına rağmen 1925-1926 ve 1928-1929 Devlet Yıllığında, Hariciye'den ayrı bir birim, 1926-1927 Devlet Yıllığında ise Hariciye Vekâleti altında gösterilmiştir. Belki, Matbuat Umum Müdürlüğü Hariciye iç teşkilatında özerk bir birim olarak değerlendirilmesi daha yerinde olabilir. Ancak Harris'in çalışmasındaki biyografiler incelendiğinde, söz konusu umum müdürlükte çalışanların büyük bir kısmı, Hariciye kadrosunda yer almakta ve bu kadroda sicil numaraları bulunmaktadır. Buradan hareketle, bu çalışmada Hariciye personel sayılarından bahsedildiği bölümlerde 1931'de lağvedilmesine kadar olan dönemde Harris'te olmayıp diğer kaynaklarda adı geçen Matbuat Umum Müdürlüğü çalışanları da veri setine eklenmiş ve Hariciye memurları kategorisinde sayılmışlardır. Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü ile ilgili olarak, Melek Yalvaç'ın İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Devlet Matbaası üzerine bitirmekte olduğu doktora çalışmasından faydalanılmıştır. Kendisinin çalışması dışında Matbuat Umum Müdüriyeti ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları* (Ankara: Başvekalet Basın Yayın ve Umum Müdürlüğü, 1943); Aykut Çağlak, “Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesinin Millî Mücadelede Oynadığı Rol,” *Türk İstihbaratı* (2015): 87–133, 109; Aykut Çağlak, “Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesinin Açık Kaynak ve Kapalı Kaynak İstihbaratı Çalışmaları,” *Belgi* 2, sy 26, (2023): 25–43.

¹¹³ Harris, *Atatürk's Diplomats & Their Brief Biographies*, 368.

birime müdür seviyesinde herhangi bir atama olmamakla beraber, Ticaret Şubesi'ne Emin Vefa [Gerçek] ve Hasan Vasfi [MenteŐ] Bey'lerin kâtip olarak atandıklarını görürüz. Zat İŞleri Müdürlüğü'nde de durum aynıdır. Bu birime de Ekrem İsmail [Arar] Bey'in kâtip olarak atanmıştır. Her halükârda, 1920 atamalarında bu birimlere dair bilginin yer almaması, bu birimlerin 1921 yılında faaliyete geçtiğ savını destekler niteliktedir.

1.2.2. Saltanatın Kaldırılması ve Osmanlı Hariciyesinin Lağvı

1922 yılına geldiğimiz zaman merkez teşkilatının, Tabiiyet ve Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite Müdürlüğü'nün de eklenmesi dışında 1921 yılında mevcut olan birimlerle devam ettiğ gözlemlenir. Yukarıda da bahsedildiğ üzere Millî Mücadele döneminde İstanbül hükümeti ve Ankara hükümeti ayrı faaliyetler sürdürüyordu. Doğal olarak, bu iki hükümetin iki farklı Hariciye Vekâleti vardı. Bu ikilik Millî Mücadele'nin başarı ile sonuçlanmasının ardından 11 Ekim 1922'de İtilaf Devletleri ile imzalanan Mudanya Mütarekesi'nin peŐi sıra 1 Kasım 1922 tarihinde Ankara Hükümeti'nin saltanatı kaldırarak İstanbül Hükümeti'ni lağvetmesi üzerine sona ermiş ve bunun sonucunda, İstanbül hükümetinin diplomatik teşkilatı da lağvedilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğ fiili olarak ortadan kalkmış olmasına rağmen yeni kurulan Türk devletine dair yeni yönetimin rejimi ve baŐkentinin neresi olacağı gibi içeride karar verilecek olan konuların yanı sıra, İtilaf Devletleri ile Lozan Barış Konferansında müzakere edilecek birçok konu vardı. Lozan'da yeni devletin muhatapları konumundaki İtilaf Devletleri'nin yüksek komiserlik düzeyinde olan temsilciliklerinin İstanbül'da olması, İstanbül'un iletişim ve ulaŐım imkanları bakımından Ankara'dan üstün olması ve Lozan sürecinin daha efektif yürütülmesi için Ankara Hükümeti, Mudanya Mütarekesinin resmiyet kazanması sonrasında, 9 Aralık 1922'de İstanbül mebusu Adnan [Adıvar] Bey'i “*Dersaadet'te bulunan fevkalade komiser ve ecnebi sefirlerle mümessillerinin Hariciye Vekâleti ile olan münasebetlerini temin etmeye memur*” etmiŐ¹¹⁴ ve 31 Aralık 1922 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla kurulan bu birim “TBMM Hariciye Vekâleti Dersaadet Murahhaslığı” unvanını kullanmaya başlamıştır.¹¹⁵

¹¹⁴ BCA, 30-18-1-1/ 6-40-10. 09.12.1922.

¹¹⁵ BCA, 30-18-1-1/ 6-42-18. 31.12.1922.

1.2.3. İç Teşkilatta Nev’i Şahsına Münhasır Bir Kurum: İstanbul (Dersaadet)

Murahhaslığı¹¹⁶

Dersaadet Murahhaslığının kurulma amacı, yukarıda belirtildiği üzere İstanbul’da bulunan fevkalade komiser ve ecnebi sefirlerle mümessillerinin Hariciye Vekâleti ile olan münasebetlerini yürütmektir. Ancak Murahhaslık bünyesindeki birimlere ve sorumluluk alanlarına baktığımız zaman, bu görevden çok daha fazlasını yürüttüğünü görürüz.

Murahhaslık ilk kurulduğu dönemde Matbuat ve Sansür, Tercüme, Umur-ı Hukukiye, Umur-ı Siyasiye ve Asayiş Müfettişliği gibi kısımlardan oluşmaktaydı. Bu ana kısımların yanı sıra şifre, yazışmalar ve tercümeler için de ayrıca memurlar istihdam edilmiştir.¹¹⁷

Murahhaslık bünyesinde yer alan Matbuat ve Sansür bölümlerinin ana görevi İstanbul’daki Türk ve yabancı basını denetim altında tutarak Ankara Hükümetini zor duruma düşürebilecek yayınların engellemesi iken iyi derecede Fransızca bilen ve aynı zamanda Rumca, Ermenice gibi ‘azınlık’ dillerine de hâkim elemanlardan oluşan Tercüme birimi, Ankara Hariciyesinin verdiği notaları dönemin diplomatik dili olan Fransızcaya çevirerek muhataplarına iletmekle sorumludur. Daha önceden bahsedildiği üzere Ankara Hariciyesinde yabancı dil bilen nitelikli memurların az sayıda olması nedeniyle bu görevin İstanbul’da yer alan Murahhaslık bünyesindeki Tercüme biriminde yapılması oldukça anlaşılabilir bir durumdur. Aynı birim, TBMM’nin çıkardığı kanunları ve Bakanlar Kurulu kararlarını hem İstanbul’daki idareci ve yabancı temsilciliklere hem de yurt dışındaki Türk temsilciliklerine genellikle Fransızca’ya çevirerek gönderme görevini de üstlenmiştir.¹¹⁸

Umur-ı Hukukiye Şubesi, İstanbul’da ikamet eden veya İstanbul üzerinden Türkiye’ye giriş çıkış yapan bütün vatandaşların başvurduğu yer olduğu için murahhaslıktaki en yoğun birim olarak dikkat çeker. Bu bağlamda ikamet, veraset, vekâletname, şahadetname ve adliye ile ilgili evraklar için bu şubeye başvurulması gerekmektedir. Murahhaslık bünyesindeki diğer birim olan Siyasi Şube’nin ana

¹¹⁶ Arşivde yer alan belgeler tarandığında kurulan bu yeni ofisin yazışmalarda “Dersaadet Murahhaslığı” ve “İstanbul Murahhaslığı” olarak adlandırıldığı görülmektedir. İlk etapta 1922-1923 yıllarında Dersaadet Murahhaslığı ibaresi kullanılırken, 1924 yılında hem Dersaadet Murahhaslığı hem de İstanbul Murahhaslığı ibarelerinin kullanıldığı görülür. 1925 yılından itibaren yazışmalarda sadece İstanbul Murahhaslığı ibaresinin kullanılmaya başlandığı tespit edilmiştir. Bu nedenle çalışmada her iki ibare de söz konusu yıllardaki kullanıma bağlı kalınarak kullanılacaktır.

¹¹⁷ Mustafa Selçuk, *Türk Hariciyesinin Dünyaya Açılan Kapısı: Dersaadet Murahhaslığı* (Bursa: Alfa Aktüel Yayınları, 2013), 28–29.

¹¹⁸ Bu tür haberler arasında, Cumhuriyetin ilanı, yeni kabine sistemi, ilk cumhurbaşkanının seçilmesi, hükümet değişiklikleri, hilafetin ilgası gibi değişiklikler bulunur.

sorumluluk alanı yabancı ve Türk vatandaşlarının pasaport ve vize işlemlerinin yürütülmesidir. Yurtdışına görev için çıkacak memurlara diplomatik pasaport verilmesi, İstanbul'da ikamet eden yabancı elçilik personeli ve yakınlarına hüviyet varakası verilmesi gibi görevler de Siyasi Şube'nin sorumluluğu altındaydı.¹¹⁹

Ancak bu ana görevlerin yanı sıra yukarıda bahsedilen İstanbul'un lojistik olarak konumunun getirdiği avantajla Murahhaslık, Ankara Hükümeti'ne başka konularda da destek olmuştur. Örneğin, yurtdışında bulunan Türk temsilciliklerine sancak, mühür, arma, matbu defter, evrak vb. her türlü sarf malzemesinin yanı sıra pul, boş pasaport ve vize gibi evrakları da İstanbul'da imal ve tedarik ederek göndermiştir.¹²⁰ Dersaadet Murahhaslığının iletişim kanalı olarak kullanıldığı diğer bir makam da halifeliktir. Henüz kaldırılmamış olan halifelik ile Ankara arasındaki iletişim de Murahhaslık üzerinden yürütülmekteydi.¹²¹

Yine de bütün bu bilgiler ışığında denilebilir ki Dersaadet Murahhaslığı'nı sadece bir iletişim birimi olarak görmek mümkün değildir. Murahhaslık bu bağlamda adeta Ankara Hariciyesinin İstanbul Ofisi olarak faaliyet göstermiş; Ankara Hariciyesi'ne çok çeşitli konularda destek vermiştir. Örneğin, Lozan Antlaşmasına göre antlaşmanın onaylanma tarihinden itibaren altı hafta içerisinde İstanbul'un İtilaf Devletlerince tahliyesi gerekmekte idi. Bu sırada İtilaf Devletleri ile Türk makamları arasındaki ilişkilerin yürütülmesinde de İstanbul Murahhaslığı önemli rol oynamıştır.¹²²

Arşivde yer alan belgelere baktığımız zaman İstanbul Murahhaslığı'nın yukarıda bahsedilen fonksiyonlardan farklı sorumluluklar da üstlendiğini görürüz. Bunlardan ilki İstanbul'un yurtdışı giriş çıkışları için merkez olması hasebiyle özellikle yurtdışında görevlendirilen Hariciye meslek memurlarının ülkeden ayrılışları, ülkeye girişleri ve izin süreleri ile ilgili takip ve raporlamaların Ankara'ya iletilmesidir. Ayrıca meslek memurlarının birçoğunun ikametleri İstanbul'da olması nedeniyle izin dönemlerini İstanbul'da geçirmektedirler. Bu noktada Ankara'nın memurlar hakkında bilgi almak ve gerekli bilgileri onlara iletmek için aracılık mercii yine Murahhaslık olmuştur. Buna örnek olabilecek ve Hariciye Vekâletinden Dersaadet Murahhaslığı'na gönderilen bir belgenin arşiv kataloğundaki özeti "*Almış olduğu izni bittiği halde vazifesine başlamadığı*

¹¹⁹ Selçuk, *Türk Hariciyesinin Dünyaya Açılan Kapısı: Dersaadet Murahhaslığı*, 33.

¹²⁰ Selçuk, *Türk Hariciyesinin Dünyaya Açılan Kapısı: Dersaadet Murahhaslığı*, 39.

¹²¹ Selçuk, *Türk Hariciyesinin Dünyaya Açılan Kapısı: Dersaadet Murahhaslığı*, 28.

¹²² Selçuk, *Türk Hariciyesinin Dünyaya Açılan Kapısı: Dersaadet Murahhaslığı*, 49.

anlaşılan Londra Büyükelçiliği Üçüncü Kâtibi Orhan Tahsin [Günden] Bey'den keyfiyetin sorularak neticesinin bildirilmesi”¹²³ şeklindedir.

Dersaadet Murahhaslığı'nın diğer bir fonksiyonu da Ankara Hariciyesine meslek memuru istihdamı konusunda destek olmaktır. Hariciye'de görev yapmak isteyen memurların başvurularını alarak Ankara'nın direktifleri doğrultusunda sınavlarını yapmak ve bu sınav sonuçlarını Ankara'ya bildirmek Murahhaslığın görevleri arasında sayılabilir. Aynı şekilde giriş sınavını kazanan adaylara tebligat da Murahhaslık tarafından yapılmaktadır.¹²⁴ Bu durum da yine başvuran adayların çoğunun İstanbul'da yaşamasının bir sonucu olmalıdır. Murahhaslığın yeni personel istihdam fonksiyonundan bir sonraki bölümde detaylı olarak bahsedilecektir.

Kuruluşunda geçici olarak hizmet vermesi düşünülen Dersaadet Murahhaslığı görevine ilk murahhas olarak Dr. Adnan [Adıvar] Bey atanmıştır. Adnan Bey'den sonra 1924 yılında bu göreve atanan Hariciye Hukuk Müşaviri Nusret [Metya] Bey 1927'ye kadar vazifesini sürdürmüştür. Kendisinin Sayıştay Başkanlığı'na atanmasından sonra geçici olarak Nazmi Bey'in idare ettiği Murahhaslık, yabancı ülkelerin temsilciliklerini 13 Ekim 1923'te başkent ilan edilen Ankara'ya taşıma konusunda gösterdiği direncin kırılmasıyla beraber 1928 yılında kapatılmıştır.¹²⁵

Hariciyenin adeta İstanbul Ofisi olarak konumlandırılan ve oldukça fazla ve farklı alanlarda kuruma destek olan Dersaadet Murahhaslığı'nın Hariciye teşkilatının Girgin'in 1924-1925 ve 1926 teşkilat şemalarında¹²⁶, Özcoşkun'un 1924-1925 ve 1926 teşkilat şemalarında¹²⁷ ve 1925-1926, 1926-1927 ve 1927-1928 Cumhuriyet Devlet Yıllıklarında yer almaması dikkat çekicidir. Zira 1928 yılında lağvedilen ve yukarıda bahsedildiği üzere birçok alanda Ankara'da yer alan Hariciye Vekâletine destek olan ve diğer bir deyişle özellikle kurulduğu ilk yıllarda İstanbul'da, Ankara Hariciyesinin kontrolünde olmakla birlikte resmen ikinci bir Hariciye Vekâleti gibi çalışan bu birimin, söz konusu eserlerdeki teşkilat şemaları içerisinde yer alması beklenirdi.¹²⁸

¹²³ BOA, HR. İM, 228/18. 14.08.1928.

¹²⁴ Bu duruma bir örnek olarak bkz. BOA, HR-İM, 229/58.19.01.1929. Belgenin tarihine bakılırsa resmi olarak 1928 yılında kapatılan İstanbul Murahhaslığı, Murahhaslık seviyesinde olmasa da Hariciye memurları ile bir süre daha faaliyete devam etmekte olduğu düşünülebilir.

¹²⁵ İstanbul Murahhaslığı resmi olarak 1928 yılında kapatılmış olsa da arşivde yer alan belgeler göre 1929 yılı başlarına kadar orada görevli memurlar vasıtasıyla faaliyetlerini sürdürmeye devam ettiği tespit edilmiştir.

¹²⁶ Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, 124-125.

¹²⁷ Özcoşkun, *Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920–2018)*, 124-127.

¹²⁸ Özellikle devlet yıllıklarında bütün devlet kurumlarının yer aldığı düşünülürse Murahhaslığın Hariciye'ye bağlı ya da bağımsız bir birim olarak gösterilmemesi ve adeta yok sayılmasının olası

Millî Mücadele döneminin Ankara Hariciyesinin iç teşkilat bağlamındaki manzarasının bu hâli düşünüldüğünde, evvelemirde oturmuş bir teşkilat yapısı da pek söz konusu olamayacaktır. Millî Mücadele'nin başladığı bu günlerde gerek alt yapı gerekse insan kaynağı kısıtları ile boğuşmakta olan Ankara Hariciyesi, tedricen oluşan bir yapıdır. Birinci öncelik olarak, savaş döneminde yabancı ülkelerle ilişkiler geliştirmek ve bu ilişkileri yürütmek üzerine odaklanılmış ve bu ilişkileri yürütebilmek için, ileride ele alacağımız üzere, farklı ülkelere çeşitli temsilciler gönderilmiştir. Bu çerçevede, Millî Mücadele dönemi için Hariciye teşkilatının daha çok dış misyon odaklı gelişim ve faaliyetlerinden söz etmek mümkündür. Millî Mücadele dönemi Ankara Hariciyesinin iç teşkilatlanma sürecinden sonraki durağımız Cumhuriyetin ilanı ile Ankara Hariciyesinden Cumhuriyet Hariciyesine dönüşen kurumun iç teşkilatındaki yaşanan değişim ve dönüşümler olacaktır.

1.2.4. Cumhuriyetin İlanından Sonra Hariciye Vekâleti Merkez Teşkilatı

Millî Mücadele döneminde doğal olarak teşkilat açısından henüz oturmamış bir yapı arz eden ve oldukça pragmatik bir düzende idare edilen Ankara Hükümeti Hariciyesini saltanatın kaldırılması ve daha sonra Cumhuriyetin ilan edilmesi ile Cumhuriyet Hariciyesi olarak adlandırmak yerinde olacaktır. Bu bağlamda Cumhuriyet Hariciyesinin iç teşkilat yapısının 1949 yılı sonuna kadarki serüvenini kronolojik olarak üç ayrı dönemde ele almaya çalışacağız.

1.2.4.1.1. Cumhuriyet'in İlanının Ardından Hariciye Merkez Teşkilatındaki

Değişiklikler

1923-1929 yılları arasında Cumhuriyet Hariciyesinin merkez teşkilatındaki süreklilik, değişim ve dönüşümü farklı kaynaklardaki bilgiler toparlandığında aşağıdaki şekilde tablolastırmak mümkündür:

gerekçelerinin ortaya çıkarılması, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki idarî işleyişinin kipliklerinin ortaya konmasında önemli bir adım olacaktır.

Tablo 7. T.C. Hariciye Vekâleti Merkez Teşkilatı (1923-1929)

1924 (Girgin, Özcoşkun ve Resmî Gazete Atamaları)	1925-1926 (T.C. Devlet Yıllığı ve Girgin)	1927-1928 (T.C. Devlet Yıllığı)	1929 (T.C. Devlet Yıllığı ve Özcoşkun)
Müsteşarlık	Müsteşarlık	Müsteşarlık	Müsteşarlık
			Müsteşar Muavirligi ¹²⁹ (YENİ)
Hususi Kalem Müdürlüğü	Hususi Kalem Müdürlüğü	Hususi Kalem Müdürlüğü	Hususi Kalem Müdürlüğü
Şifre Kalemi	Şifre Müdürlüğü ¹³⁰	Şifre Müdürlüğü	Şifre Müdürlüğü (Hariciye Vekiline bağlı)
Siyasi Müşavirlik		Siyasi Müşavirlik	Siyasi Müşavirlik
		Siyasi Müşavirlik Kalemi	
Baş Hukuk Müşavirliği (ve Heyet-i Müşavere) ¹³¹	Heyet-i Müşavere (Hukuk Müşavirliği + Siyasi Müşavirlik) ¹³²	Heyet-i Müşavere (Hukuk Müşavirliği)	Hukuk Müşavirliği
Umur-ı Siyasiye Umum Müdürlüğü (Umum Müdürlüğe tahvil [1923])	Umur-ı Siyasiye Umum Müdürlüğü (4 Şube)	Umur-ı Siyasiye Umum Müdürlüğü (4 Şube)	1.Daire Umum Müdürlüğü (2 Şube) (İSİM değişikliği)
Tabiiyet ve Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite Umum Müdürlüğü (Umum Müdürlüğe tahvil [1923])	Umur-ı İdariye Umum Müdürlüğü ¹³³ (YENİ)	Umur-ı İdariye Umum Müdürlüğü (2 Şube)	2.Daire Umum Müdürlüğü (İSİM ve FONKSİYON değişikliği)
	Tabiiyet ve Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite Müdürlüğü (Müdürlüğe tahvil ve Umur-ı İdariye altında konumlanma)	Tabiiyet ve Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite Müdürlüğü	
	Tedkik-i Tabiiyet Şubesi	Tedkik-i Tabiiyet Şubesi	
	Tasdik-i Tabiiyet Şubesi	Tasdik-i Tabiiyet Şubesi	
	Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite Şubesi	Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite Müdürlüğü	
Umur-ı Şehbenderi ve Ticariye Umum Müdürlüğü (Umum Müdürlüğe tahvil [1923])	Şehbenderlik ve Umur-ı Ticariye Umum Müdürlüğü	Şehbenderlik ve Ticaret Umuru Umum Müdürlüğü	3.Daire Umum Müdürlüğü (2 Şube) (İSİM ve FONKSİYON değişikliği)

¹²⁹ 1928-1929 T.C. Devlet Yıllığında altında bu makam yer almamaktadır. Özcoşkun'un teşkilat şemasına göre Zat İşleri, Evrak, Levazım ve Hesap İşleri Müdürlükleri Müsteşar Muavirlğine bağlanmıştır. (Özcoşkun, s.11)

¹³⁰ 1924 yılında olup 1925-1926 T.C. Devlet Yıllığında yer almayan Şifre Kaleminin fonksiyonu nedeniyle lağvedilmesi o kadar mümkün görünmemekte olduğundan bu birimin organizasyon şemasında sehven yer almama ihtimali yüksektir. Zira ileride de görüleceği üzere bu birim bir yıl sonra tekrar organizasyon şemasında yerlerini alacaktır.

¹³¹ Girgin'in 1924 şemasında yer almamaktadır.

¹³² 1924 teşkilat şemasında müstakil bir birim olarak gösterilen Siyasi Müşavirlik 1925 T.C. Devlet Yıllığında Hukuk Müşavirliği ile "Heyet-i Müşavere" çatısı altında gösterilmiştir.

¹³³ Girgin'in 1924 teşkilat şemasında yer almasına rağmen *Resmî Gazete* atama kararlarından elde edilen verilere göre bu umum müdürlük Tabiiyet ve Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite Umum Müdürlüğünün birimlerini devralarak 1925-1926 yıllarında faaliyete geçmiştir.

	Umur-1 Şehbenderi (2 Şube)	Umur-1 Şehbenderi Şubesi	Konsolosluk İşleri Müdürlüğü (2 Şube) ¹³⁴ (İSİM değişikliği ve müstakil müdürlük olarak konumlanma)
	Umur-1 Ticariye Şubesi	Umur-1 Ticariye Şubesi	Ticaret İşleri Müdürlüğü (İSİM değişikliği ve müstakil müdürlük olarak konumlanma)
			Tabiiyet Müdürlüğü ¹³⁵ (İSİM değişikliği ve müstakil müdürlük olarak konumlanma)
			Tedkik-i Tabiiyet Şubesi
			Tasdik-i Tabiiyet Şubesi
Teşrifatçılık ¹³⁶	Teşrifat Umum Müdürlüğü	Teşrifat Umum Müdürlüğü	Teşrifat Umum Müdürlüğü (Protokol Umum Müdürlüğü)
Memurin ve Sicil-i Ahval Müdürlüğü ¹³⁷	Memurin ve Sicil-i Ahval Müdürlüğü	Memurin ve Sicil-i Ahval Müdürlüğü	Zat İşleri Müdürlüğü
Evrak Müdürlüğü	Evrak Müdürlüğü	Evrak Müdürlüğü	Evrak Müdürlüğü
Levazım Müdürlüğü	Levazım Müdürlüğü	Levazım Müdürlüğü	Levazım Müdürlüğü
			Hesap İşleri Müdürlüğü
Matbuat (ve İstihbarat) Umum Müdürlüğü	Matbuat Umum Müdürlüğü ¹³⁸	Matbuat Umum Müdürlüğü	Matbuat Umum Müdürlüğü ¹³⁹
Matbuat Şubesi Müdürlüğü	Matbuat Şubesi Müdürlüğü	Matbuat Şubesi Müdürlüğü	Matbuat Şubesi Müdürlüğü
	Neşriyat ve Resmi Ceride Müdürlüğü	Neşriyat Şubesi Müdürlüğü	Neşriyat Şubesi Müdürlüğü

¹³⁴ Özcoşkun'un 1929 teşkilat şemasında da 1928-1929 T.C. Devlet Yıllığında da önceki teşkilat şemasında müdürlük seviyesine yükseltlen Umur-1 Hukukiye-i Muhtelite Müdürlüğü yer almamaktadır. Bu birimin görevlerinin Konsolosluk İşleri Müdürlüğü bünyesinde yürütüldüğü kuvvetle muhtemeldir. Bu dönemdeki atama kararnameleleri de bu savı destekler niteliktedir. Atama kararnameleleri incelendiğinde bu birimin tekrar ayrı bir müdürlük olarak 1931-1932 yılında faaliyete geçtiği düşünülmektedir.

¹³⁵ Girgin'in 1929 teşkilat şemasında yer almamakta iken 1928-1929 Cumhuriyet Devlet Yıllığı'nda yer almaktadır. Buna ek olarak 1927-1928 Cumhuriyet Devlet Yıllığı'nda yer alan "Umur-1 Hukukiye" kısmı yer almamaktadır. Söz konusu fonksiyonun Konsolosluk İşleri Müdürlüğü altında yer alması kuvvetle muhtemeldir.

¹³⁶ Girgin'in 1924 teşkilat şemasında umum müdürlük seviyesinde göstermiş olduğu bu birime dair ilk atamanın tespit edildiği arşiv belgelerine göre henüz umum müdürlük seviyesinde olmadığı; kadronun "Teşrifatçı" olarak ifade edildiği tespit edilmiştir. (Bkz. BCA, 30-11-1-0/ 6-8-15. 30.06.1924) Bu birime ilk atanan Celalettin Münif'ten sonra Safveti Ziya [Özbudak] yine aynı unvanla 04.11.1925'te atandıktan sonra (Bkz. *Resmî Gazete*, 22.11.1925, sy. 225) bu makam 1926 yılında umum müdürlük seviyesine yükseltilmiştir (Bkz. BCA, 30-11-1-0 / 23-11-3. 14.03.1926).

¹³⁷ Girgin'in çalışmasında "Zat İşleri Müdürlüğü" olarak belirtilmiş. Ancak söz konusu tarihlerdeki atama kararnamelelerinde Zat İşleri Müdürlüğü ibaresinin kullanılmamış olması nedeniyle tabloda bu ibare kullanılmıştır.

¹³⁸ 1925-1926 T.C. Devlet Yıllığında Hariciye Vekaletinden ayrı bir birim olarak gösterilmiştir. (s.135)

¹³⁹ 1928-1929 T.C. Devlet Yıllığında Hariciye Vekaletinden ayrı bir birim olarak gösterilmiştir. (s.97)

	Matbuat Tercüme Heyeti	Tercüme Heyeti
	Evrak Memurluğu	Evrak Memurluğu
İstihbarat	İstihbarat	İstihbarat
İstihbarat Müdürlüğü	Müdürlüğü	Müdürlüğü
		Harici Matbuat Müdürlüğü ¹⁴⁰
		Hariciye Encümeni ¹⁴¹

Cumhuriyetin ilanından sonra Hariciyenin merkez teşkilat yapısı incelendiğinde Millî Mücadele döneminde gözlemlenen pragmatizmin esas alındığı dar yapının yavaş yavaş genişlediğini gözlemledik. Bu genişleme bağlamında, Osmanlı İmparatorluğu Hariciye Nezareti Devlet Salnamelerini incelediğimizde Cumhuriyet Hariciyesinin teşkilat yapılanmasını küçük farklılıklarla ve eksikliklerle de olsa Osmanlı Hariciyesinin teşkilat yapısı üzerine kurguladığını görürüz. Dolayısıyla Cumhuriyet Hariciyesinin 1924 merkez teşkilat şeması Osmanlı Hariciyesinin 1918 yılında yayımlanan Devlet Salnamesindeki yapısı ile karşılaştırıldığında bazı eksik müdürlükler/departmanlar olmasına rağmen büyük oranda aynı olduğu görülmektedir.¹⁴² Osmanlı Hariciyesi iç teşkilatı ile neredeyse tamamen eşleşen bir yapıya geçilmesi ise 1926 yılını bulur. 1926 ila 1928 arası Cumhuriyet Devlet Yıllıklarına baktığımız zaman, Osmanlı Hariciyesinin iç teşkilatı tamamen Cumhuriyet Hariciyesi'ne entegre edildiğini görürüz.

Yukarıdaki tabloda bu dönem içerisindeki teşkilat şemalarını detaylı bir şekilde gördükten sonra teşkilat içerisindeki değişim ve dönüşümleri daha iyi analiz edilebilmek ve kronolojik olarak izleyebilmek için aşağıdaki gibi yeni bir tablo oluşturulmuştur:

Tablo 8. T.C. Hariciye Vekâleti Merkez Teşkilatı'nda Yapılan Değişiklikler (1923-1929)

Yıl	Birim	Değişim	Değişiklik Sonrası
1923	Umur-ı Siyasiye Müdürlüğü	Seviye Yükseltme	Umum Müdürlük
	Umur-ı Şehbenderi ve Ticariye Müdürlüğü	Seviye Yükseltme	Umum Müdürlük
	Tabiiyet ve Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite Müdürlüğü	Seviye Yükseltme	Umum Müdürlük
1925-1926	Teşrifatçılık	Seviye Yükseltme	Teşrifat Umum Müdürlüğü

¹⁴⁰ 1928-1929 T.C. Devlet Yıllığında bu birim ayrıca yer almamakta; sadece İstihbarat Müdürlüğü yer almaktadır.

¹⁴¹ Hariciye Vekâleti içerisindeki üst düzey yöneticilerin oluşturduğu ve haftada iki defa toplanan bir komisyon olduğu için 1928-1929 T.C. Devlet Yıllığında ayrıca belirtilmemiştir.

¹⁴² 1918 yılı itibarıyla Hariciye Nezareti merkez teşkilatı için bkz. BOA, HR.SFR.3, 703/14, 24.02.1914.

Umur-1 İdariye	Yeni Açılan Birim	Umum Müdürlük
Umur-1 Şehbenderi ve Ticariye	İsim Değişikliği	Şehbenderlik ve Umur-1 Ticariye
Tabiiyet ve Umur-1 Hukukiye-i Muhtelite Umum Müdürlüğü	Seviye Düşürme ve Yeniden Konumlama	Tabiiyet ve Umur-1 Hukukiye-i Muhtelite Müdürlüğü (Umur-1 İdariye Umum Müdürlüğü altında)
Umur-1 Siyasiye Umum Müdürlüğü	İsim Değişikliği	1.Daire
Umur-1 İdariye Umum Müdürlüğü	İsim ve Fonksiyon Değişikliği	2.Daire
Şehbenderlik ve Umur-1 Ticariye Umum Müdürlüğü	İsim ve Fonksiyon Değişikliği	3.Daire
İstanbul Murahhaslığı	LAĞV	LAĞV
Umur-1 Şehbenderi Müdürlüğü	İsim Değişikliği ve müstakil bir müdürlük olarak konumlanma	Konsolosluk İşleri Müdürlüğü
Umur-1 Ticariye Müdürlüğü	İsim Değişikliği ve müstakil bir müdürlük olarak konumlanma	Ticaret İşleri Müdürlüğü
Tabiiyet ve Umur-1 Hukukiye-i Muhtelite Müdürlüğü	İsim Değişikliği, müstakil bir müdürlük olarak konumlanma ve bazı fonksiyonların devri	Tabiiyet Müdürlüğü
Müsteşar Muavinliği	Yeni Açılan Birim (İdari / Yönetmel)	Müsteşar Muavinliği (Evrak, Levazım, Hesap İşleri ve Zat İşleri Müdürlüğü'nden sorumlu)

Osmanlı Hariciyesi teşkilat yapısında olduğu halde Cumhuriyet Hariciyesinin ilk yıllarında teşkilatta yer almayan Umur-1 İdariye Umum Müdürlüğü, bu dönemde Osmanlı Hariciye teşkilatında umum müdürlük seviyesinde olmayan ancak 1923'te umum müdürlük seviyesine yükseltelen Tabiiyet ve Umur-1 Hukukiye-i Muhtelite Umum Müdürlüğü'nün yerine geçerek ve bu umum müdürlüğünün sorumluluk alanlarını müdürlükler olarak bünyesine alarak 1926 yılı civarında kurulmuştur. Aynı şekilde Osmanlı Hariciyesinde de bulunan ve Cumhuriyet Hariciyesinde "Teşrifatçılık" olarak belirtilen birim 1926 yılı itibarıyla Umum Müdürlük seviyesine yükseltilmiştir.

Bu döneme kadar Osmanlı Hariciyesinden neredeyse birebir kopyalanan merkez teşkilat yapılanmasında ilk esaslı değişiklikler, ilk defa 1928 yılında yapıp 1929 teşkilat şemalarında görülmektedir. Yeni teşkilat yapısında Umum Müdürlük seviyesinde olan Umur-1 Siyasiye 1.Daire, Umur-1 İdariye 2.Daire ve Umur-1 Şehbenderi ve Ticariye 3.Daire Umum Müdürlüğü adını alacaktır.

İlk bakışta sadece isim değişikliği gibi görünen bu değişiklik aslında kapsamlı bir yapısal değişikliği ifade etmektedir. Zira sorumluluk alanı fonksiyon bazlı olarak yapılandırılan umum müdürlükler, artık ilgilenilen bölge ve ülkeler bağlamında yapılandırılmış; diplomatik ilişkide olunan ülkeler bu umum müdürlükler arasında bölüştürülmüştür. Önceden dış ülkelerle sürdürülen siyasi münasebetler sadece Umur-ı Siyasiye Umum Müdürlüğü tarafından yürütülmekte iken, Cumhuriyet Hariciyesi dış ilişkileri daireler arasında bölüştürerek bir bakıma üç tane Umur-ı Siyasiye Umum Müdürlüğü oluşturmuştur. Bu yeni yapıyla beraber üç daire sorumluluk alanında olan ülkelerin siyasi, idari ve şebhenderi işleri ve tabiiyet ve hukuk-ı muhtelite muhaberat ve muamelatının tümünden sorumlu hale gelmişlerdir. Yeni kurulan dairelerin istihbarat, şebhenderlik, ticaret, tabiiyet ve hukuk-ı muhtelite işlemlerinde destek olmak üzere bu konularla ilgilenen müdürlükler “müşterek müdürlükler” adı altında bu üç daireye birden bağlanır.¹⁴³ Bu bağlamda Tabiiyet ve Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite Müdürlüğü Tabiiyet Müdürlüğü’ne dönüştürülmüş; Umur-ı Hukukiye kısmı sorumluluk alanından çıkarılmıştır. Muhtelit Hukuk kısmının görevlerinin bu dönem içerisinde Konsolosluk İşleri Müdürlüğü tarafına devredilmiş olması muhtemeldir. 1928 yılında Hariciye teşkilatında yapılan diğer bir değişiklik de 1922 yılından bu yana faaliyette olan İstanbul Murahhaslığının kapatılmasıdır. 1929 yılına dair teşkilat kaynaklarına göre organizasyonda yapılan bir değişiklik de Müsteşar Muavinliğinin ihdas edilerek Evrak, Levazım, yeni kurulan Hesap İşleri ve Memurin ve Sicil-i Ahval Müdürlüğü (yeni ve bundan sonraki adıyla Zat İşleri Müdürlüğü)’nün bu muavinliğe bağlanmasıdır.

1923-1929 yılları arasındaki teşkilat şemaları bağlamında Matbuat Umum Müdürlüğü’nün konumundan da ayrıca bahsetmek gerekiyor. Girgin ve Özcoşkun’un teşkilat şemalarında Hariciye Vekâleti çatısı altında gösterilen Matbuat (ve İstihbarat) Umum Müdürlüğü T.C. Devlet Yıllıklarında 1924 yılında Hariciye teşkilatının altında gösterilirken, 1925-1926 yıllığında Hariciye Vekâleti dışında, 1927-1928 yıllığında tekrar Hariciye Vekâleti altında ve son olarak 1929 yıllığında tekrar Hariciye Vekâleti dışında, ayrı bir umum müdürlük olarak gösterilmiştir. Umum Müdürlüğün alt kırımlarına baktığımız zaman, daha önceden de belirttiğimiz üzere, nispeten “özerk” bir yapıda olan Matbuat (ve İstihbarat) Umum Müdürlüğü’nün Matbuat kısmının kimi zaman Hariciye Vekâleti bünyesinde yer almasına rağmen vekâletten ayrı bir birim olarak görüldüğü,

¹⁴³ BOA, HSD-AFT, 18/18, 7. (H) 02.04.1348.

İstihbarat kısmının ise Hariciye Vekâleti teşkilat şemasında sabit olarak yer aldığı değerlendirilmesi yapılabilir.

Son olarak, bu dönemde teşkilat yapısında gözlemlenen dikkat çekici bir değişiklikten bahsetmek gerekiyor. 1929 yılına kadar Müsteşarlık Hususi Kalemine bağlı olan Şifre Müdürlüğü, bu tarihten itibaren Vekâlet Hususi Kalemi ile doğrudan Hariciye Vekiline bağlanmıştır. İlerleyen yıllardaki teşkilat şemalarından elde edilen bilgilere göre bu durum en erken, 1931 en geç 1934 yılına kadar bu şekilde devam etmiş; daha sonra Şifre Müdürlüğü tekrar Katibiumumilik altında konumlandırılmıştır.

1.2.4.2. 1930-1939 Arası Hariciye Vekâleti Merkez Teşkilatındaki Değişiklikler

1930-1939 yılları arasında Cumhuriyet Hariciyesinin merkez teşkilat yapısındaki süreklilik, değişim ve dönüşümü farklı kaynaklardaki bilgiler toparlandığında daha kolay takip edebilmek adına Hariciye merkez teşkilatını aşağıdaki şekilde tablolaştırmak mümkündür:

Tablo 9. T.C. Hariciye Vekâleti Merkez Teşkilatı (1930-1939)

1929 (T.C. Devlet Yıllığı ve Özcoşkun)	1934 (Bilsel)	1937 (Özcoşkun)	1939 (Hariciye Teşkilat Cetveli) ¹⁴⁴
Müsteşarlık	Katibiumumi (Umumi Kâtip) (YENİ) (1933)	Katibiumumi (Umumi Kâtip)	Katibiumumi (Umumi Kâtip)
Hususi Kalem Müdürlüğü	Katibiumumilik Kalem Şefliği	Katibiumumilik Hususi Kalem Müdürlüğü	
	Şifre Müdürlüğü	Şifre Müdürlüğü	
Siyasi Müşavirlik	4.Daire Şefliği (2 Şube) (YENİ) (1931) (Siyasi Müşavirlik yerine)	LAĞV (Görevleri diğer birimlere dağıtılarak)	-
	Müsteşarlık	Müsteşarlık ¹⁴⁵	Katibiumumi 2.Muavini
Hukuk Müşavirliği	Baş Hukuk Müşavirliği	Hukuk Müşavirliği	Hukuk Müşavirliği
		Katibiumumi 1.Muavini (Siyasi) ¹⁴⁶ (YENİ) (1935)	Katibiumumi 1.Muavini (Siyasi)

¹⁴⁴ BCA, 30-10-0-0 / 130-933-11, 31.07.1939. Bu şema katibiumumilik ve umum müdürlük seviyesindeki şemayı içermekte olup, altlarında yer alan müdürlük kırılımları ve Hukuk Müşavirliği yer almamaktadır. Ancak bu birimlerden özellikle Hukuk Müşavirliğinin kaldırılması imkânsız olduğundan tabloya eklenmiştir.

¹⁴⁵ Özcoşkun'un 1937 yılı teşkilat şemasında bu makam Müsteşar Muavinliği olarak belirtilmiştir. (Özcoşkun, s.15). Ancak organizasyon şemasında Müsteşarlık bulunmamakta; muavinlik yer almaktadır. 1939 yılına kadar müsteşarlık makamı hala mevcuttur. (Bkz. BCA, 30-10-0-0 / 130-933-11. 31.07.1939). Dolayısıyla bu makam şemada müsteşarlık olarak düzeltilmiştir.

¹⁴⁶ Özcoşkun, 1937 teşkilat şemasında bu makamı “Siyasi Müsteşar (Katibiumumi 1. Muavini)” olarak tanımlamakta ve bunun Siyasi Müşavirlik makamının derecesinin yükseltilmesiyle “Siyasi Müsteşarlık” adını aldığını öne sürmektedir (Özcoşkun, 14). Ancak bu ifadede iki düzeltme gerekmektedir. İlk olarak,

Müsteşar Muavinliği	LAĞV (Sorumlulukları Müsteşarlığa devredilerek) (1933) ¹⁴⁷		
1.Daire Umum Müdürlüğü (2 Şube)	1.Daire Şefliği (2 Şube)	1.Daire Reisliği (2 Şube)	1.Daire Umum Müdürlüğü
2.Daire Umum Müdürlüğü	2.Daire Şefliği (2 Şube)	2.Daire Reisliği (2 Şube)	2.Daire Umum Müdürlüğü
3.Daire Umum Müdürlüğü (2 Şube)	3.Daire Şefliği (2 Şube)	3.Daire Reisliği	3.Daire Umum Müdürlüğü
	5.Daire Şefliği (2 Şube) (YENİ) (1931)	LAĞV (Görevleri diğer birimlere dağıtılarak)	
Teşrifat Umum Müdürlüğü	Protokol Dairesi Şefliği	Protokol Dairesi Şefliği / Reisliği	Protokol Dairesi Umum Müdürlüğü
Ticaret İşleri Müdürlüğü	Ticaret ve İktisat Dairesi Şefliği (ŞEFLİĞE TAHVİL)	İktisat Dairesi Reisliği / Şefliği	İktisat ve Ticaret Dairesi Umum Müdürlüğü
Zat İşleri Müdürlüğü (Müsteşar Muavinliği altında)	Zat İşleri Şefliği (ŞEFLİĞE TAHVİL)	Zat ve Tahakkuk İşleri Dairesi Reisliği	LAĞV (Görevleri yeni kurulan İdari İşler ve Sicil ve Memurin Umum Müdürlüklerine paylaştırılarak)
	Evrak Müdürlüğü	Evrak Müdürlüğü	
	Zat İşleri Müdürlüğü	Zat İşleri Müdürlüğü	
	Muhasebe Müdürlüğü (Ayniyat Muhasipliği)	Ayniyat Muhasipliği	
	Levazım Müdürlüğü	Levazım Müdürlüğü	
Konsolosluk İşleri Müdürlüğü	Konsolosluk İşleri Müdürlüğü	Konsolosluk ve Muhtelit Hukuk Dairesi Şefliği / Reisliği (Üç müdürlük)	Konsolosluk ve Muhtelit Hukuk
Tabiiyet Müdürlüğü	Tabiiyet Müdürlüğü		

Erkin'in anılarında da geçtiği ve tabloda belirtildiği üzere 1931 yılı civarında Siyasi Müşavirlik makamı kaldırılmış ve yerine 4. Daire Reisliği kurulmuş (Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 32-33); 1937 yılında ise bu daire görevleri diğer birimlere dağıtılarak lağvedilmiştir. Dolayısıyla, Özcoşkun'un bahsettiği dönemde Siyasi Müşavirlik adında bir birim artık bulunmuyordu. İkinci olarak, Özcoşkun'un kullandığı "Siyasi Müsteşarlık" ismi kavram kargaşasına neden olabilir. Zira "Siyasi Müsteşarlık" aslında tamamen başka bir makam olup yalnızca 8 Şubat 1937 ile 29 Kasım 1937 tarihleri arasında kısa bir süre teşkilat yapısında yer almıştır; sonrasında bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Eğer Özcoşkun burada Siyasi Müsteşarlıktan bahsediyorsa, bu makam Katibiumumi Birinci Muavinliği değildir. Zira Siyasi Müsteşarlık, milletvekillerinden atanan bakanın altında yer alan, yarı politik bir makam olup hiyerarşik olarak Katibiumuminin üstünde konumlanmıştır. Bu göreve ilk ve son olarak atanan kişi, dönemin Katibiumumisi Numan Menemencioğlu olmuş; bu dönemde Katibiumumilik görevini vekaleten İsmail Nebil Batı yürütmüştür. (8 Şubat 1937-29 Kasım 1937 tarihleri arasında kısa bir süre mevcut olan Siyasi Müsteşarlık makamı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Prof. Dr. İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V.Dönem (1935-1939), Cilt 1* (Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:33, 2003), 334-341; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 5, İctima 2, Otuz Üçüncü İnikad, c.16, (5 Şubat 1937): 58-84, Sayfa: 89/5, 6; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 5, İctima 2, Otuz Üçüncü İnikad, c.16, (8 Şubat 1937): Sayfa 95/1.Dolayısıyla, organizasyon şemasında Özcoşkun'un "Siyasi Müsteşarlık" olarak belirttiği makam, muhtemelen Siyasi İşlerden Sorumlu Katibiumumilik Birinci Muavinliğidir.

¹⁴⁷ 1933'te Katibiumumilik makamının ihdasına rağmen Müsteşarlık makamının korunması ve bu makamın vekaletin idari işlerinden sorumlu olması hasebiyle ve muavinlik makamına herhangi bir atamanın olmamasından yola çıkılarak bu makamın kaldırılıp sorumluluk alanının müsteşarlığa devredilmesi muhtemel olduğu düşünülmüş ve bu nedenle bu makamın lağvedildiği varsayılmıştır.

Tedkik-i Tabiiyet Şubesi	Tedkik-i Tabiiyet Şubesi	birleştirilerek ŞEFLİĞE/ REİSLİĞE TAHVİL)	Dairesi Umum
Tasdik-i Tabiiyet Şubesi	Tasdik-i Tabiiyet Şubesi		Müdürlüğü
	Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite Müdürlüğü (Muhtelit Hukuk İşleri Müdürlüğü)		
İstihbarat Müdürlüğü	İstihbarat Müdürlüğü	İstihbarat ve Matbuat Dairesi Reisliği (İki müdürlük birleştirilerek REİSLİĞE TAHVİL)	İstihbarat ve Matbuat Umum Müdürlüğü
Harici Matbuat Müdürlüğü	Harici Matbuat Müdürlüğü	İstihbarat Müdürlüğü	
		Harici Matbuat Müdürlüğü	
			Sicil ve Memurin Dairesi Umum Müdürlüğü (YENİ)
			Zat İşleri Müdürlüğü
			Kardeks (Ayniyat Muhasipliği)
			İdari İşler Umum Müdürlüğü (YENİ)
			Levazım Müdürlüğü
			Muhasebe Müdürlüğü
			Umum Evrak Müdürlüğü
Evrak Müdürlüğü			
Levazım Müdürlüğü			
Şifre Müdürlüğü (Hariciye Vekiline direkt bağlı)			
Hesap İşleri Müdürlüğü			
Matbuat Umum Müdürlüğü			
Matbuat Şubesi Müdürlüğü			
Neşriyat Şubesi Müdürlüğü			
Tercüme Heyeti			
Evrak Memurluğu			
Hariciye Encümeni		Hariciye Encümeni	
İnzibat Komisyonu		İnzibat Komisyonu (Disiplin Kurulu)	
		Tercüme Heyeti (YENİ)	

1930-1939 arası dönem, Hariciye iç teşkilat yapısındaki değişim ve dönüşümün yoğun olduğu bir dönem olarak karşımıza çıkar. Teşkilat yapısındaki değişikliklerden bahsetmeden önce vurgulanması gereken bir nokta vardır. Teşkilat tablosundan görülebileceği üzere evvelden umum müdürlük seviyesindeki birimler artık daire/şeflik

adını almışlardır. Bu dönem içerisinde teşkilat yapısındaki değişim ve dönüşümler aşağıdaki tablo ile özetlenmiştir:

Tablo 10. Hariciye Vekâleti Merkez Teşkilatı'nda Yapılan Değişiklikler (1930-1939)

Yıl	Birim	Değişim	Değişiklik Sonrası
1931	4.Daire Reisliği	Yeni Açılan Birim	4.Daire Reisliği
	5.Daire Reisliği	Yeni Açılan Birim	5.Daire Reisliği
	Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite Müdürlüğü	Yeniden Faaliyete Geçme	Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite Müdürlüğü
			Zat İşleri Şefliği (önceden Müsteşar Muavinliğine bağlı olan Evrak, Levazım, Hesap İşleri ve Memurin ve Zat İşleri Müdürlüğü'nden sorumlu)
	Zat İşleri Şefliği	Seviye Yükseltme	
1933	Katibiumumilik	Yeni Açılan Birim	Katibiumumilik
	Müsteşar Muavinliği	LAĞV (Görevleri müsteşarlığa devredilerek)	LAĞV
1935	Katibiumumi 1.Muavinliği	Yeni Açılan Birim (İdari / Yönetmel)	Katibiumumi 1.Muavinliği
	Zat İşleri Şefliği	İsim Değişikliği	Zat ve Tahakkuk İşleri Dairesi Reisliği
1937	Ticaret İşleri	Seviye Yükseltme	Ticaret ve İktisat Dairesi Reisliği
	Konsolosluk İşleri Müdürlüğü	Yeniden Konumlama (Yeni oluşturulan Umum Müdürlük altında)	Konsolosluk ve Muhtelit Hukuk Dairesi Reisliği
	Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite Müdürlüğü	Yeniden Konumlama (Yeni oluşturulan Umum Müdürlük altında)	
	İstihbarat Müdürlüğü	Yeniden Konumlama (Yeni oluşturulan Umum Müdürlük altında)	İstihbarat ve Matbuat Dairesi Reisliği
	(Harici) Matbuat Müdürlüğü	Yeniden Konumlama (Yeni oluşturulan Umum Müdürlük altında)	
	Tercüme Heyeti	Yeni Açılan Birim	Tercüme Heyeti (Hariciye Encümeni altında)
	4.Daire Reisliği	LAĞV (Görevleri diğer birimlere dağıtılarak)	LAĞV
	5.Daire Reisliği	LAĞV (Görevleri diğer birimlere dağıtılarak)	LAĞV

Siyasi Müsteşarlık	LAĞV	LAĞV (8 Şubat-29 Kasım 1937 arası faaliyette)
Müsteşarlık	LAĞV	Katibiumumi 2. Muavinliği
Zat ve Tahakkuk İşleri Dairesi	LAĞV (Görevleri yeni açılan iki umum müdürlüğe devredilerek)	LAĞV
1939	Yeni Açılan Birim (Zat ve Tahakkuk İşlerinin personelle ilgili görevlerini devralmak üzere)	Sicil ve Memurin Dairesi Umum Müdürlüğü
Sicil ve Memurin Dairesi Umum Müdürlüğü	Yeni Açılan Birim (Zat ve Tahakkuk İşlerinin idari işlerle ilgili görevlerini devralmak üzere)	İdari İşler Dairesi Umum Müdürlüğü
İdari İşler Dairesi Umum Müdürlüğü		

Bu dönemde teşkilat içinde gözlemlenen değişim ve dönüşümleri daha iyi anlamak için, özellikle yönetim kademesinde yaşanan güç mücadelelerine kısaca değinmek gerekmektedir. 1927 yılında Peşte Maslahatgüzarlığında Başkatip olarak görev yapan Numan [Menemencioğlu] Bey, kendisine teklif edilen Beyrut Baş Şehbenderliği görevine “*diplomasi mesleğindeki hukuku mahfuz kalmak üzere*” atanmıştı.¹⁴⁸ Bu görevi kabul etmesi nedeniyle Hariciye Vekili Tefik Rüştü [Aras] Bey’in takdirini kazanan Menemencioğlu önce 1928 yılında 1. Daire Umum Müdürlüğü’ne¹⁴⁹, ardından da 1929 yılında Hariciye Vekâleti Müsteşarlığı görevine getirilmişti.¹⁵⁰ Müsteşar olduktan sonra Numan Bey’in öncelikle teşkilatın organizasyonel yapısından ziyade kadroyla ilgili adımlar atmayı tercih ettiği söylenebilir. Örneğin, göreve geldikten sonraki yıl, Hariciye memurlarının görev yerlerine dair radikal bir karar alarak tek bir kararname ile yüz beş memurun görev yerini değiştirmiş; dış misyonlarda görev yapan dört personel ise vekâlet emrine alınmıştı.¹⁵¹ Bunun yanı sıra, teşkilatın nitelikli personel ihtiyacını karşılamak için mevcut sistemi değiştirmeyi planlayan Numan Bey, Batılı ülkelerin Hariciye kurumlarında uygulanan ve Osmanlı Hariciyesinde de kullanılan istihdam sistemini

¹⁴⁸ Osmanlı Hariciyesinden devam eden geleneğin bir uzantısı olarak 1927’de çıkartılan *Hariciye Vekâleti Memurin Kanununa* göre Hariciye meslek memurları siyasi ve şehbenderi olarak iki kısma ayrılmaktaydı (Madde 2). Siyasi kısımda yer alan meslek memurları dış misyonlarda elçiliklerde görev alırken, şehbenderi sınıfta yer alanlar konsolosluklarda görev almaktaydı. Dolayısıyla bu dönemde Hariciye meslek memurları için iki farklı kariyer patikası mevcuttu. Bu bağlamda siyasi sınıfta yer alan ve o dönem Peşte Maslahatgüzarlığında Başkatip olarak görev yapan Numan Bey’in kendi kariyer patikası dışında görevlendirilmesi nedeniyle atama kararında da “*diplomasi mesleğindeki hukuku mahfuz kalmak kaydıyla*” ibaresi düşülmüştür. (Bkz. BCA, 30-11-1-0 / 32-12-12, 14.06.1927).

¹⁴⁹ *Resmî Gazete*, 4 Temmuz 1928, sy.930.

¹⁵⁰ *Resmî Gazete*, 20 Haziran 1929, sy.1221.

¹⁵¹ *Resmî Gazete*, 16 Aralık 1930, sy.1674.

devreye almak için çalışmalara başlamış ve bu kapsamda *İmtihan Talimatnamesinin* yürürlüğe girmesini sağlamıştı.¹⁵² Bu sistem, Hariciye kadrolarının oluşumunda önemli bir dönüm noktası olacaktı.

Bu güçlenme sürecinde hem Mahmut Dikerdem hem de Emin Ali Türk geldi'nin anılarında bahsedilen 1931 yılındaki bir Cumhuriyet balosunda yaşanan skandal, Atatürk'ün Hariciye'deki tüm umum müdürlerin merkez teşkilatındaki görevlerinden uzaklaştırılmasını emretmesine neden olmuştu.¹⁵³ O sırada tedavi için Ankara dışında bulunan Numan Bey'in yerine bu "temizliği" gerçekleştirmek üzere müsteşarlığa vekâleten atanan [Ali] Haydar [Aktay] Bey Belgrad'daki elçilik görevinden çağırılmıştı. Numan Bey'in Prag'a elçi olarak gönderilmesi kararlaştırılmışsa da hastalığı nedeniyle Ankara'da olmaması bu kararın uygulanmasını engellemişti. Ancak bu dönemde, umum müdürlerden Ahmet Cevat [Üstün] Bey'in, Atatürk'ün bir konuşmasını tercüme etmedeki başarısızlığı Atatürk'ün tepkisini çekmiş ve hasta olmasına rağmen apar topar İstanbul'dan Ankara'ya çağırılan Numan Bey bu tercümeyi yapmış, böylece Atatürk'ün gözüne tekrar girerek koltuğunu korumayı başarmıştı.¹⁵⁴

1933 yılına gelindiğinde, Numan Bey'in Hariciye içindeki etki ve nüfuzunun giderek arttığını söylemek mümkündür. Bu yıl, Hariciye'ye özgü yeni bir makam olan Katibiumumilik oluşturulmuş ve halihazırda müsteşar olan Numan Bey, Hariciye bareminde en üst seviye olan 1. Dereceye terfi ettirilerek Büyükelçi unvanıyla bu makama o dönemde Hariciye Vekillğine vekâlet eden Dahiliye Vekili Şükrü [Kaya] Bey'in önerisiyle atanmıştı.¹⁵⁵ Yeni düzenlemede müsteşarlık makamı korunmuş, tayin işleri ve vekâletin idaresi gibi görevler bu makama bağlanmıştı. Türk geldi'nin hatıratına göre, bu düzenleme ile Numan Bey'in artan gücünün farkında olan Tevfik Rüştü Bey, onu zahirde terfi ettirirken, bu hamleyle nüfuzunu kırmayı hedeflemişti.¹⁵⁶ Numan Bey, müsteşarlığa kendi güvendiği isimlerden Agah [Aksel] Bey'i, Hariciye bareminde 7. derecede

¹⁵² "İmtihan Talimatnamesi", *Resmî Gazete*, 5 Aralık 1930, sy. 1389.

¹⁵³ Mahmut Dikerdem, *Hariciye Çarkı* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1989), 24; BOA, HSD.AFT 17-2-0, 13.09.1352 (H).

¹⁵⁴ BOA, HSD.AFT 17-2-0, 13.09.1352 (H).

¹⁵⁵ BCA, 30-18-1-2 / 37-43-3, 11.08.1933; Turay Yayla, talebin Şükrü Kaya'dan gelmesini, esasında Tevfik Rüştü Bey'in bu atamaya gönülsüz olduğunu, ancak buna engel olamadığını; bunun da Numan Bey'in gücünü gösterdiğini iddia etse de (Turay Yayla, "Teknokrat-Bürokrat Kişiliğiyle Diplomat Numan Menemencioglu'nun Biyografisi (1891-1958)" (Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2021), 303 ve Ek.23) talebin Şükrü Kaya'dan gelmesinin nedeni bu atamanın karara bağlandığı sırada Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras Londra'da toplanacak olan Milletlerarası İktisat Konferansı'na katılmak için görevlendirilmişti (Bkz. BCA, 30-18-1-2 / 37-41-12, 01.06.1933). Böylesi önemli bir organizasyonel değişikliğin Tevfik Rüştü Bey'e "rağmen" Şükrü Kaya'nın talebine istinaden yapılmış olmasının çok düşük bir olasılık olduğu da göz ardı edilmemelidir.

¹⁵⁶ BOA, HSD.AFT 17-2-0, 13.09.1352 (H).

Büyükelçilik Müsteşarı iken üç derece terfi ettirerek atamıştı.¹⁵⁷ Ancak Türkgeldi'ye göre, bu atama sonrası Agah Bey, Numan Bey aleyhine dönerek onun nüfuzunu kırmaya yönelik adımlar atmaya başlamıştı. Türkgeldi'nin aktardığı bu durumun gerçekliği ya da Agah Bey'in atama öncesinde mi yoksa sonrasında mı Tefvik Rüştü Bey'in tarafına geçtiği konusunda kesin bilgi olmamakla birlikte, bu düzenleme sonrası Hariciye içinde vekâletin kontrolü için iki güç odağının mücadele ettiği açıktır.

1933-1935 yılları arasında Tefvik Rüştü ile Numan Bey arasındaki mücadele devam etmiş; Türkgeldi'ye göre Tefvik Rüştü Bey, Numan Bey'i merkezden uzaklaştırmak için önce Şükrü Bey aracılığıyla Atina elçiliğini teklif etmiş, ancak Numan Bey bunu reddetmişti. Tefvik Rüştü, Numan Bey'in hastalığını gerekçe göstererek Atatürk'e Berlin elçiliğine gönderilmesini önerse de Atatürk bu talebi “*hem hasta ise sefarethaneleer Darülaceze mi?*” diyerek geri çevirmişti.¹⁵⁸

Tefvik Rüştü Bey'in bu hamlelerine Numan Bey'in cevabı gecikmemişti. Türkgeldi'nin hatıratında belirttiğine göre, 1935 yılı Şubat ayında Numan Bey, Hariciye Vekâletinde artan iş yükünü gerekçe göstererek Katibiumumiliğe bağlı iki muavinlik kurulmasını talep etmiş; biri siyasi işler, öteki elçilikler ve diğer bakanlıklarla ilişkileri yürütmekle görevli olacak bu muavinliklere, kendisi gibi Osmanlı Hariciyesi'nden gelen Türkgeldi'yi Birinci Muavin, Muhittin Raşit [Paysal] Bey'i ise İkinci Muavin olarak önermişti.¹⁵⁹ Atama kararnamelelerine göre, Birinci Muavinlik talebi kabul edilmiş, ancak İkinci Muavinlik talebi reddedilmiş; Muhittin Raşit Bey ya da başka bir Hariciye memuru bu makama atanmamıştı. Bu durum, Numan Bey'in, Tefvik Rüştü ve Agah Bey'ler tarafından kırılmaya çalışılan nüfuzunu korumaya çalıştığını, ancak Tefvik Rüştü tarafının buna karşı hamle yaptığını göstermektedir. Özetle 1933'te başlayan üst yönetim düzenlemeleri, vekâletin kontrolünü sağlama yönünde karşı hamleler olarak değerlendirilebilir.

Bu güç mücadelesi ve klikleşme, Hariciye kadroları tarafından da fark edilmiş; meslekte yükselmek için bu kliklerden birini seçme zorunluluğuna inanılmıştı. Bu dönemde Hariciye'ye giren Selahattin Ülkümen, koridorlarda bu klikleşmenin şu şekilde konuşulduğunu aktarır:

¹⁵⁷ *Resmî Gazete*, 6 Temmuz 1933, sy. 2445. (Bu atama kararnamesinde Aksel'in ataması “4. Derecede münhal bir memuriyete” ifadesi kullanılarak yapılmıştır. Kararnamede atandığı yer muğlak olmasına rağmen Hariciye Vekâleti Müsteşarlığı'na atandığını gerek Harris gerekse Türkgeldi'nin hatıratı doğrulamaktadır.

¹⁵⁸ BOA, HSD-AFT 17-2-0, 13.09.1352 (H).

¹⁵⁹ BOA, HSD-AFT 18/19, (48/b). 22.10.1354 (H).

“Göreve başladığım dairede bir gün, benden kıdemli olan Nihat Elli, damdan düşer gibi bana ‘adam ne demek’ diye sordu. Ben saflıkla, Rudyard Kipling’in If... ile başlayan şiirinde tasvir ettiği örnek adamı anlatmaya başlayınca, gülerek sözümü kesti. ‘Adam’ sözcüğündeki A: Arkan var mı? D: Damat mısın? M: Kime mensupsun? anlamına gelir dedi. Bu harflerin çağrışım yaptığı anlamlardan hiçbirinin bende bulunmadığı cevabını alınca da ‘bu bakanlıkta ya ‘Numanist’, ya ‘Akselist’, ya da ‘Arasist’ olacaksın, yoksa sittin sene geçse de sana ancak pastanın kırıntıları kalır’ dedi.”¹⁶⁰

Ülkümen’in aktardığı bu alıntıda “damat” olarak kastedilen, Tevfik Rüştü Bey’in kızıyla evli olan Fatin Rüştü Zorlu’dur. Ancak Türkgeldi’ye göre, Fatin Rüştü Zorlu ve Agah Aksel’i Tevfik Rüştü Aras’tan ayrı güç odakları olarak görmek doğru değildir; esasen bu dönemde Hariciye içerisinde Tevfik Rüştü ve Numan Bey’in oluşturduğu iki ana güç odağı bulunduğunu söylemek mümkündür.

Bu dönem, uluslararası gelişmeler açısından da yoğundur. 1932’de üye olunan Milletler Cemiyeti, 1934’te Balkan Paketi çalışmaları, 1936’daki Montrö Konferansı ve Hatay meselesi gibi konular, Hariciye üst yönetiminin mesaisini alıyordu. Tevfik Rüştü Bey ve Numan Bey, yaptıkları yoğun seyahatlerde vekâletin idaresini temsilcilerine (Tevfik Rüştü Bey için Agah Bey, Numan Bey için Emin Ali Bey) bırakıyordu. Bu temsilciler, uluslararası konularda da önemli roller üstleniyordu. Numan Bey’in muavinlikleri kurmasının bir diğer nedeni, sağlık sorunları nedeniyle sık izin alması ve vekâleti Tevfik Rüştü Bey’in adamı olan Agah Bey’e bırakmamak için güvendiği isimleri bu makamlara yerleştirmek istemesiydi.

Türkgeldi’ye göre, Numan Bey’in Montrö ve Hatay meselesindeki performansı, Tevfik Rüştü Bey ile ilişkilerini düzeltmiş gibi görünse de mücadele sona ermemiştir. Tevfik Rüştü Bey, Numan Bey’in etkisini kırmaya yönelik olarak Katibiumumi 1. Muavini Türkgeldi’nin Tiran’a elçi olarak atanmasını sağlamıştı.¹⁶¹ Türkgeldi, bu atamayı *“İsmet Paşa’nın lehimde bulunması vekili (Aras) kuşkulandırarak, zahirde beni memnun etmek maksadıyla Tiran elçiliğiyle vekâletten uzaklaştırılmamı intac etti”* şeklinde açıklar.¹⁶² Ancak bu atama, Numan Bey’in merkezdeki etkisini zayıflatmaya

¹⁶⁰ Selahattin Ülkümen, *Bilinmeyen Yönleriyle Bir Dönemin Dışışleri* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1993), 15.

¹⁶¹ *Resmî Gazete*, 10 Aralık 1936, sy.3491. BCA, 30-18-1-2 / 70-94-19, 10.12.1936.

¹⁶² BOA, HSD.AFT 17-2-0, 13.09.1352 (H).

yönelik bir hamle olarak da okunabilir; zira 1939'a kadar bu makama başka atama yapılmamıştır.

Siyasi Müsteşarlıkların kurulmasıyla, Tevfik Rüştü Bey, Numan Bey'in nüfuzunu kırmak için başka bir fırsat elde etmişti. Vekâlet müsteşarlarının “parlamentar müsteşar” olarak milletvekili olarak görevlendirildiği bu makam, prestijli görünse ve vekâletteki “ikinci adam” pozisyonu daha da güçlenmiş olduğu şeklinde okunabilse de¹⁶³ bu atama ile Numan Bey'in vekâletten uzaklaştırılması tarzında da okumak mümkündür. Gaziantep Milletvekili seçilen Numan Bey, Siyasi Müsteşar olarak atanmış ve Katibiumumilik görevini vekâleten Nebil [Batı] Bey'e devretmişti. Türkgeldi'ye göre, Tevfik Rüştü Bey'in Nebil ve Agah Bey'ler Numan Bey'e karşı cephe almış, ancak bu ittifak başarılı olamamıştı.¹⁶⁴ Numan Bey'in de Tevfik Rüştü Bey'e karşı hamleleri de sonuçsuz kalmış; bu dönemde güç mücadelesinde bir kazanan çıkmamıştı.

Siyasi Müsteşarlıkların kaldırılmasıyla Numan Bey, aynı yıl Katibiumumilik görevine geri dönmüştü. Mücadelenin sona ermesi için dönüm noktası, 1938'de Atatürk'ün vefatı oldu. Dikerdem'e göre İnönü 1937'de Başbakanlıktan istifa ettiğinde, Celal Bayar'ın kurduğu kabinede koltuğunu koruyan Tevfik Rüştü, İnönü'yü Washington Büyükelçiliği'ne göndermek istemiş; bunu “küstahlık” sayan İnönü de bu nedenle Tevfik Rüştü'ye kin beslemekteydi.¹⁶⁵ Bu durumun bir sonucu olarak İsmet İnönü cumhurbaşkanı seçildiğinde, Tevfik Rüştü Bey Londra Büyükelçiliği'ne atanarak Ankara'dan uzaklaştırıldı ve yerine Şükrü [Saraçoğlu] Bey Hariciye Vekili olarak atandı.

Böylece İnönü'nün Tevfik Rüştü Bey'i merkezden uzaklaştırması ve yerine Şükrü Saraçoğlu'nun Hariciye Vekili olarak atanması ve Türkgeldi'nin yorumuyla “*Tevfik Rüştü Bey'in yerine ondan daha zayıf ve beceriksiz olan Saraçoğlu'nun gelmesi*”¹⁶⁶ Numan Bey'in Hariciye'yi tamamen kontrol etmesini sağladı. Bu çerçevede Hariciye teşkilatını tamamen kontrolü altına almak için Numan Bey, 1939'da yaptığı teşkilat düzenlemesi ile Agah Aksel'in doldurduğu Müsteşarlık makamını lağvetmiş, görevlerini Katibiumumilik 2. Muavinliği'ne devrederek bu makama aynı zamanda Katibiumumi 1. Muavinliğine asaleten atadığı kendisine en yakın isimlerinden Cevat Akalın'ı getirmişti.¹⁶⁷ Agah Aksel ise Stockholm'e elçi olarak gönderilerek merkezden uzaklaştırılmıştı.¹⁶⁸ Böylece

¹⁶³ Turay Yayla, “Teknokrat-Bürokrat Kişiliğiyle Diplomat Numan Menemencioğlu'nun Biyografisi (1891-1958)”, 47.

¹⁶⁴ BOA, HSD.AFT 17-2-0, 13.09.1352 (H).

¹⁶⁵ Dikerdem, *Hariciye Çarkı*, 29.

¹⁶⁶ BOA, HSD.AFT 17-2-0, 13.09.1352 (H).

¹⁶⁷ BCA, 30-10-0-0 / 130-933-11, 31.07.1939.

¹⁶⁸ BCA, 30-18-1-2 / 87-71-12, 24.07.1939.

1933'ten bu yana Hariciye'de mevcut olan Katibiumumi – Müsteşar ikiliği ortadan kaldırılmış; Numan Bey teşkilatının kontrolünü tam anlamıyla ele geçirmeyi başarmıştı.

Üst yönetimdeki güç mücadelelerinin yanı sıra, teşkilat yapısında ihtiyaçlar doğrultusunda yapılan değişikliklere de değinmek gerekir. Resmî Gazete atama kararlarından tespit edildiği kadarıyla, 1931'de kurulduğu muhtemel olan Siyasi Müşavirlik makamının yerine 4. ve 5. Daire Reislikleri açılmış, ancak 1937 civarında bu daireler yine atama kararlarına göre sorumlulukları diğer dairelere devredilerek kapatılmıştır. Ayrıca 1929'da Girgin'in teşkilat şemasında yer almayan Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite kısmı, 1931 civarında müdürlük olarak yeniden faaliyete geçmiş ve Hariciye Encümeni altında bir Tercüme Heyeti kurulmuştur.

Teşkilat şemasında görülen diğer değişiklikler arasında, Zat İşleri Müdürlüğü'nün şeflik seviyesine yükseltilmesi yer alır. Bilsel'in eserinde belirtilmesi de 1937 şemasına göre Evrak Müdürlüğü, Zat İşleri Müdürlüğü, Ayniyat Muhasıplığı ve Levazım Müdürlüğü bu şeflik altında faaliyet göstermiştir.¹⁶⁹ 1937'de bu birim Zat ve Tahakkuk İşleri Dairesi olarak adlandırılmış, ancak 1939'da lağvedilerek görevleri İdare İşleri Dairesi Umum Müdürlüğü ve Sicil ve Memurin Dairesi Umum Müdürlüğü arasında bölüştürülmüştür.

Bu dönemde müdürlükten şeflik seviyesine yükseltilen bir diğer birim, ticari ilişkilere verilen önemin artmasıyla Ticaret İşleri Müdürlüğü'dür. Ayrıca Konsolosluk İşleri Müdürlüğü ve Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite Müdürlüğü, yeniden kurulan Konsolosluk ve Muhtelit Hukuk Dairesi Reisliği bünyesine alınmıştır. 1931'e kadar Hariciye'ye bağlı olan Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü, 1931'de lağvedilmiş; 1933'te Dahiliye Vekâleti bünyesinde Matbuat Umum Müdürlüğü olarak yeniden kurulmuş, Hariciye içinde ise İstihbarat Müdürlüğü ve Harici Matbuat Müdürlüğü adıyla iki ayrı müdürlük oluşturulmuştur. 1937 civarında bu müdürlükler, İstihbarat ve Matbuat Umum Müdürlüğü çatısı altında birleştirilmiştir.

¹⁶⁹ M. Cemil [Bilsel], *Hukuku Düvel İkinci Kitap: Devletler Arası Münasebat, Devlet Reisleri, Hariciye Vekilleri, Elçiler, Konsoloslar*, 41.

1.2.4.3. İkinci Dünya Savaşı Sırası ve Sonrası Hariciye Vekâleti Merkez Teşkilatındaki Değişiklikler (1940-1949)

1940-1949 yılları arasında Cumhuriyet Hariciyesinin iç teşkilatındaki süreklilik, değişim ve dönüşümü farklı kaynaklardaki bilgiler toparlandığında daha kolay takip edebilmek adına Hariciye iç teşkilatını aşağıdaki şekilde tablolastırmak mümkündür:

Tablo 11. T.C. Hariciye Vekâleti Merkez Teşkilatı (1940-1949)

1940 (Özcoşkun)	1944 (T.C. Devlet Yılığ)	1946 (Özcoşkun)
Katibiumumi (Umumi Kâtip)	Katibiumumi (Umumi Kâtip)	Katibiumumi (Umumi Kâtip)
Katibiumumilik Hususi Kalem Müdürlüğü	Katibiumumilik Hususi Kalem Müdürlüğü	Katibiumumilik Hususi Kalem Müdürlüğü
Şifre Müdürlüğü	Şifre Müdürlüğü	Şifre Müdürlüğü
Hukuk Müşavirliği	Hukuk Müşavirliği	Hukuk Müşavirliği
Katibiumumi 1.Muavini (Siyasi)		Katibiumumi 1.Muavini (Siyasi)
Katibiumumi 2.Muavini (İdari)		Katibiumumi 2.Muavini (İdari)
1.Daire Umum Müdürlüğü	1.Daire Umum Müdürlüğü (2 Şube)	1.Daire Umum Müdürlüğü
2.Daire Umum Müdürlüğü	2.Daire Umum Müdürlüğü (2 Şube)	2.Daire Umum Müdürlüğü
3.Daire Umum Müdürlüğü	3.Daire Umum Müdürlüğü (4 Şube)	3.Daire Umum Müdürlüğü
Protokol Dairesi Umum Müdürlüğü	Protokol Dairesi Umum Müdürlüğü	Protokol Dairesi Umum Müdürlüğü
İktisat ve Ticaret Dairesi Umum Müdürlüğü	Ticaret ve İktisat Dairesi Umum Müdürlüğü (2 Şube)	Ticaret ve İktisat Dairesi Umum Müdürlüğü
	Ticari ve Mali Antlaşmalar Kom.Reisliği (YENİ)	
Sicil ve Memurin Dairesi Umum Müdürlüğü	Sicil ve Memurin Dairesi Umum Müdürlüğü	LAĞV (Görevleri Zat İşleri Dairesi'ne aktarılacak)
Zat İşleri Müdürlüğü	Zat İşleri Müdürlüğü	
Kardeks (Ayniyat Muhasıplığı)	Kardeks (Ayniyat Muhasıplığı)	
İdari İşler Umum Müdürlüğü	İdari İşler Umum Müdürlüğü	LAĞV (Görevleri Zat İşleri Dairesi'ne aktarılacak)
Levazım Müdürlüğü	Levazım Müdürlüğü	
Muhasebe Müdürlüğü	Muhasebe Müdürlüğü	
Umum Evrak Müdürlüğü	Umum Evrak Müdürlüğü	Umum Evrak Umum Müdürlüğü (Umum Müdürlüğe TAHVİL)
	Hazine-i Evrak Müdürlüğü	
		Zat İşleri Dairesi Umum Müdürlüğü (YENİDEN İHDAS) (İdari İşler ve Sicil ve Memurin Dairesi birleştirilerek)
		Zat İşleri Müdürlüğü
		Kardeks (Ayniyat Muhasıplığı)
		Levazım Müdürlüğü
		Muhasebe Müdürlüğü

Konsolosluk ve Muhtelit Hukuk Dairesi Umum Müdürlüğü	Konsolosluk ve Muhtelit Hukuk Dairesi Umum Müdürlüğü (2 Şube + Muhtelit Hukuk Kısmı + Vize Şubesi)	Konsolosluk ve Muhtelit Hukuk Dairesi Umum Müdürlüğü
İstihbarat Dairesi Umum Müdürlüğü (Matbuat kısmı ayrılarak)	İstihbarat Dairesi Umum Müdürlüğü (2 Şube + Mütercim Şubesi)	LAĞV (Görevleri diğer birimlere dağıtılarak)
Harici Matbuat Müdürlüğü		
Kavanin ve Nizammat Dairesi Umum Müdürlüğü (YENİ)	Kavanin ve Nizammat Dairesi Umum Müdürlüğü	LAĞV (Görevleri diğer birimlere dağıtılarak) Koordinasyon Dairesi Umum Müdürlüğü (YENİ)
Hariciye Encümeni		Hariciye Encümeni
İnzibat Komisyonu (Disiplin Kurulu)		İnzibat Komisyonu (Disiplin Kurulu)
Tercüme Heyeti		Tercüme Heyeti

İkinci Dünya Savaşı'nın başlayıp bittiği bu dönemde de Hariciye merkez teşkilat yapısındaki değişim ve dönüşüm devam eder. Yine teşkilat yapısındaki değişikliklerden bahsetmeden önce vurgulanması gereken bir nokta vardır. Teşkilat tablosundan görülebileceği üzere evvelden daire / şeflik adını alan umum müdürlükler tekrar umum müdürlük adını almışlardır. Bu dönem içerisinde teşkilat yapısındaki başlıca değişim ve dönüşümler aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Tablo 12. T.C. Hariciye Vekâleti Merkez Teşkilatı Yapılan Değişiklikler (1940-1949)

Yıl	Birim	Değişim	Değişiklik Sonrası
1940	Kavanin ve Nizammat Dairesi	Yeni Açılan Birim	Kavanin ve Nizammat Dairesi
	İstihbarat ve Matbuat Dairesi	Görev Alanı Değişikliği	İstihbarat Dairesi (Matbuat kısmı ayrılarak)
1944	Ticari ve Mali Antlaşmalar Kom. Reisliği	Yeni Açılan Birim	Ticari ve Mali Antlaşmalar Kom. Reisliği (Ticaret ve İktisat Dairesi altında)
1946	Zat İşleri Dairesi	Yeniden İhdas (İdare İşler Dairesi ve Sicil ve Memurin Dairesi görevlerini devralarak)	Zat İşleri Dairesi
	İdare İşler Dairesi	LAĞV (Görevleri Zat İşleri Dairesi'ne aktarılarak)	LAĞV
	Sicil ve Memurin Dairesi	LAĞV (Görevleri Zat İşleri Dairesi'ne aktarılarak)	LAĞV
	İstihbarat Dairesi	LAĞV (Görevleri diğer birimlere dağıtılarak)	LAĞV
	Kavanin ve Nizammat Dairesi	LAĞV (Görevleri diğer birimlere dağıtılarak)	LAĞV

Umum Evrak Müdürlüğü	Seviye Yükseltme	Umum Evrak Umum Müdürlüğü
Koordinasyon Dairesi	Yeni Açılan Birim	Koordinasyon Dairesi
Umum Müdürlüğü		Umum Müdürlüğü

Hariciyenin merkez teşkilatında İkinci Dünya Savaşında ortaya çıkan bazı ihtiyaçlar doğrultusunda düzenlemeler yapıldığını görürüz. Özellikle savaşın ilk yıllarında dış ilişkilerin gelişmesine paralel olarak imzalanan ikili ve çok taraflı antlaşmaların izlenmesi ve bunlara bağlı olarak çıkarılan kanun, kararname ve genelge işlemlerinin yürütülmesi için kurulan Kavanin ve Nizamât Dairesi¹⁷⁰ ve savaş döneminde istihbarat konularının öneminin artması dolayısıyla müdürlükten umum müdürlük seviyesine yükseltilen İstihbarat Umum Müdürlüğü, savaşın sona ermesinin ardından görevleri başka dairelere devredilerek kapatılmıştır.¹⁷¹ Yine bu dönemde, savaşın sona ermesini takiben uzun vadeli politika ve uyumlu dış politika stratejileri gibi konulara önem vermeye başlanmış ve bugünkü Siyaset Planlama Dairesinin işini gören “Koordinasyon Umum Müdürlüğü” kurulmuştur.¹⁷²

1939 yılındaki teşkilat düzenlemesinde lağvedilerek sorumluluk alanları Sicil ve Memurin Dairesi ve İdari İşler Dairesi Umum Müdürlüklerine devredilen Zat İşleri Dairesi Umum Müdürlüğü -düzenlemenin verimli olmadığı sonucuna varılmış olsa gerek- 1946 yılında tekrar bu iki umum müdürlük lağvedilerek ve görevleri yeniden ihdas edilen Zat İşleri Dairesi Umum Müdürlüğü’ne devredilmiştir. Yine aynı dönemde, artan iş yoğunluğunun bir sonucu olarak, Zat İşleri Dairesi Umum Müdürlüğü altında faaliyet gösteren ve müdürlük seviyesinde olan Umum Evrak Müdürlüğü buradan ayrılarak müstakil bir Umum Müdürlük seviyesine yükseltilmiştir.

1920-1950 yılları arasında Hariciye teşkilatında gözlemlenen yoğun değişimlerin ardında birden fazla etken bulunmaktadır. Öncelikle, personel ve yönetim ihtiyaçları bu dönemde kurumun büyümesi, uzmanlaşması ve iş yükünün dengelenmesi açısından yeni makamların açılması, birimlerin birleşmesi veya lağvedilmesi gibi yapısal dönüşümleri zorunlu kılmıştır. Bunun yanı sıra, teknolojik ve idari yenilikler iletişim ve bilgi akışındaki gelişmelerle beraber, özellikle istihbarat ve matbuat gibi alanlarda ayrı müdürlüklerin oluşturulmasını beraberinde getirmiştir. Ayrıca uygulamada karşılaşılan eksiklikler ve işleyişteki sorunlar doğrultusunda, teşkilat yapısında sürekli olarak

¹⁷⁰ Özcoşkun, *Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920–2018)*, 16.

¹⁷¹ Özcoşkun, *Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920–2018)*, 18.

¹⁷² Özcoşkun, *Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920–2018)*, 18.

deneyim ve pratikten kaynaklanan düzeltmeler yapılmıştır. Bu revizyonlar, kurumun etkinliğini artırmayı ve yeni durumlara uyum sağlamayı hedeflemiştir. Bunların yanında, dış ve iç politika dinamikleri de Hariciye teşkilatının yapısını doğrudan etkilemiştir. Özellikle uluslararası arenada yeni ilişkiler kurulması, savaşlar ve krizler gibi gelişmeler, dış ilişkilerle ilgili birimlerin yeniden yapılandırılmasına neden olmuştur.

Bütün bu süreç, Cumhuriyet'in kuruluşuyla başlayan yeni devletin inşası ve modernleşme süreci ile paralellik göstermektedir. Osmanlı'dan devralınan bürokratik yapı, yeni Türkiye'nin ihtiyaçlarına uyarlanmak üzere sürekli yenilenmiş ve modern devlet yapısına entegrasyon sağlanmıştır. Son olarak, bu değişimlerin içinde siyasi tercihlerin, liderlerin vizyonlarının ve bürokratik iç dinamiklerin etkisi de göz ardı edilmemelidir. Siyasi ortam ve aktörlerin beklentileri, teşkilatın şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Hariciye teşkilatında yaşanan bu iç yapısal dönüşümler, elçilikler ve temsilcilikler gibi dış teşkilatın işleyişini ve örgütlenmesini de doğrudan etkilemiştir. Bir sonraki bölümde, Cumhuriyet döneminde dış temsilciliklerin gelişimi ve organizasyonu ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.3. Hariciye Vekâleti Dış Teşkilatı (1920-1950)

Çalışma kapsamında yer alan zaman diliminde Hariciyenin dış teşkilatına dair değişim ve dönüşümünü ve iç teşkilatta olduğu gibi Osmanlı Hariciyesi mirasının ne derece devralındığını daha iyi anlayabilmek için George S. Harris'in eseri, Dışişleri Bakanlığı Yıllıkları ve Cumhuriyet Devlet Yıllıkları temel kaynak olarak kullanılacaktır. Özellikle Dışişleri Bakanlığı'nın 1967 Hariciye yılığında yer alan "*Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Devrinde Yabancı Memleketlerde Akredite Bulunan Temsilcilerimiz*" adlı bölüm, büyükelçilik/ elçilik/ başkonsolosluk/ konsolosluk/ muavin konsolosluk gibi farklı dış misyonların faaliyete geçtikleri –ve eğer varsa faaliyete ara verdikleri tarih- ve kapanış tarihlerinin yanı sıra dış temsilciliklerde görev alan meslek memurlarının bu temsilciliklerde görev yaptıkları tarihleri detaylı olarak vermesi bakımından oldukça değerli bir kaynaktır. Ancak dış teşkilatın değişim ve dönüşümüne geçmeden önce Hariciyenin dış teşkilat yapılanmasını oluşturan misyon türlerinden bahsetmek yerinde olacaktır.

1.3.1. Hariciye Dış Teşkilatında Yer Alan Misyon Türleri

Bir devletin Hariciye teşkilatının önemli kısmını yabancı ülkelerde açmış olduğu dış misyonlar oluşturur. Yabancı ülkelerle olan ilişkileri yürütebilmek için açılan dış misyonlar görev ve sorumluluk alanları bakımından farklı düzeylerde olabilir. Bu bölümde bu dış misyon türlerinden kısaca bahsedilecektir.

1.3.1.1. Temsil Makamları: Büyükelçilik / Elçilik / Daimî Maslahatgüzarlık

Türkiye, erken Cumhuriyet döneminde yurtdışında Büyükelçilik, Elçilik ve Daimî Maslahatgüzarlık seviyesinde temsil edilmekteydi. Bunlardan her biri ülkeyi dış misyonda temsil etme yetkisini haiz olmasına rağmen diplomatik ağırlık ve muhatap nazarında haiz oldukları statü bakımından ciddi denebilecek farklar barındırması vurgulanmaya değer bir noktadır.

Büyükelçi, bir devletin kendisini temsil etmek üzere başka devletlere gönderdiği en yüksek dereceli temsilcidir.¹⁷³ Orta Elçi ya da İkinci Sınıf Elçi olarak da adlandırılan *corps diplomatique* mensupları, büyük devletlerin büyük olmayan devletlere veya büyük olmayan devletlerin birbirine gönderdikleri ve bu *corps* içinde de en yaygın olarak görülen sınıftı.¹⁷⁴

Erken Cumhuriyet Hariciyesinde unvan yapısına baktığımız zaman baremde 1.Dereceyi büyükelçiler işgal etmekte iken orta elçi / 2. Sınıf Elçiler baremde 3.Dereceyi işgal etmekteydi. Bu iki düzeyin arasında görülen ve baremde 2. Dereceyi işgal eden 1.Sınıf Orta Elçi adı altında bir unvana daha rastlarız. Ancak bu barem sadece Hariciyenin iç teşkilatına dair bir baremdir. Dolayısıyla temsil makamları elçilikler bağlamında büyükelçilik ve elçilik / orta elçiliklerden oluşmaktaydı. Son olarak, dış misyonlarda temsil hiyerarşisinin üçüncü basamağını Daimî Maslahatgüzarlıklar¹⁷⁵ oluşturur. Maslahatgüzar, çeşitli nedenlerle bir devletin iki ülke arasında elçilik düzeyinde temsilinin olmadığı durumlarda görevlendirilirdi. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında da bahsedileceği üzere daimî maslahatgüzarlıkların zaman içerisinde şartların

¹⁷³ [Bilsel], *Hukuku Düvel İkinci Kitap: Devletler Arası Münasebat, Devlet Reisleri, Hariciye Vekilleri, Elçiler, Konsoloslar*, 90.

¹⁷⁴ [Bilsel], *Hukuku Düvel İkinci Kitap: Devletler Arası Münasebat, Devlet Reisleri, Hariciye Vekilleri, Elçiler, Konsoloslar*, 93.

¹⁷⁵ Maslahatgüzarlık, dış misyon türü olarak sadece Daimî Maslahatgüzarlık olarak faaliyet göstermektedir. Ancak unvan olarak değerlendirdiğimizde maslahatgüzarlar daimî ve muvakkat (geçici) olarak iki türdür. Muvakkat (geçici) Maslahatgüzar, elçilerin görev başında olmadıkları dönemde devlet tarafından görevlendirilen memurlardır ve elçilik bünyesinden veya merkezden gönderilen memurlar bu görevi geçici olarak yürütürler. (Bilsel, s.95).

olgunlaşmasıyla elçiliğe tahvil edilmesi gözlemlenen bir örüntü olarak karşımıza çıkar. Maslahatgüzarlıklar -tam teşekküllü bir elçilikten daha sınırlı yetkilere ve kaynaklara sahip olması ve bunun bir sonucu olarak daha küçük ölçekli bir misyon türü olması hasebiyle olsa gerek- Bilsel'in ifadesiyle maslahatgüzarlık daha az masraflı ve külfetsiz bir seçenektir.¹⁷⁶

Bilsel'in de belirttiği üzere Erken Cumhuriyet döneminde büyükelçilerin yine temsil yetkisi olan 2.Sınıf Elçi / Orta elçilerden (ve daimî maslahatgüzarlardan) statü olarak bir farkı vardı. Statü olarak en üst düzey temsilci olan büyükelçiler, görevli olduğu ülkenin devlet başkanından dilediği zaman ve bulunduğu ülkedeki dış işleri bakanlığına başvurmadan görüşme isteyebilir ve doğrudan doğruya görüşebilirdi. Buna karşın, 2.Sınıf Elçi / Orta Elçiler (ve Daimî Maslahatgüzarlar) ancak bulundukları ülkenin Hariciye Vekili ile görüşebilirdi. Ve devlet başkanı nezdine ancak Hariciye Vekâletinin aracılığı ile Vekâletin de bulunduğu bir ortamda kabul olunabilirdi.¹⁷⁷

Elçiler görev itibarıyla devleti ile görevli bulunduğu devletin ikili ilişkilerini üst düzey devlet yetkilileri ve bulunduğu ülkedeki diğer elçilikler ile temasta bulunarak bu görüşmeleri, kendi yorumlarını da içerecek şekilde bağlı bulunduğu Hariciye Vekâleti'ne rapor ederlerdi. Buna ek olarak bulunduğu ülkedeki basını takip edip kendi ülkesi ile ilgili haberleri göndermek, bulunduğu ülkede yaşayan Türk vatandaşlarının işlerini takip etmek gibi faaliyetleri yerine getirirlerdi.¹⁷⁸

Elçilik atamaları prosedürel olarak incelendiğinde ilk şart Hariciye Vekâletince elçi olarak gönderilmesi kararlaştırılan ismin devlet başkanının onayına sunulmasıydı. Devlet başkanının bu ismi onaylaması halinde, Hariciye Vekâleti gönderileceği ülkeye kararlaştırılan ismin özgeçmişini de içeren bir agreman (*agrément*), diğer bir deyişle bunun için karşı ülkenin onayını isterdi. Karşı ülkeden onay gelmesinden sonra elçinin ataması yapılırdı. Aynı durum Elçilik (2.Sınıf Elçilik /Orta Elçilik) için de geçerliydi.

¹⁷⁶ [Bilsel], *Hukuku Düvel İkinci Kitap: Devletler Arası Münasebat, Devlet Reisleri, Hariciye Vekilleri, Elçiler, Konsoloslar*, 95.

¹⁷⁷ [Bilsel], *Hukuku Düvel İkinci Kitap: Devletler Arası Münasebat, Devlet Reisleri, Hariciye Vekilleri, Elçiler, Konsoloslar*, 90.

¹⁷⁸ [Bilsel], *Hukuku Düvel İkinci Kitap: Devletler Arası Münasebat, Devlet Reisleri, Hariciye Vekilleri, Elçiler, Konsoloslar*, 95.

1.3.1.2. Konsüler Misyonlar

Hariciye dış teşkilatının diğer önemli ögesi de konsüler misyonlar başlığı altında toplayabileceğimiz başkonsolosluk, konsolosluk, muavin konsolosluk, kançılarlık ve büyükelçilik /elçilik içindeki konsolosluk şubeleriydi.

Konsüler misyonlar muvazzaf veya fahri olabilirlerdi. Muvazzaf konsüler misyonlar meslekten tayin, terfileri, dereceleri, maaşları bağlı bulunduğu devletin kanun ve yönetmeliklerine tabi olan (muvazzaf) ve meslekte yetişen resmi memurların görevlendirildiği misyonlardı.¹⁷⁹ Fahri konsüler misyonlar ise genelde fahri başkonsolosluk (baş şebenderlik) / konsolosluk (şebenderlik) seviyesinde olup bu misyonlara Bilsel'in ifadesiyle “*ecnebi ellerde yerleşmiş kendi veya ecnebi teb'asından ve tüccardan*”¹⁸⁰ kimseler tayin edilirdi. Osmanlı İmparatorluğu Hariciyesinde oldukça yoğun bir şekilde kullanılan fahri konsolosluk uygulamasında bulundukları ülkenin ileri gelenlerinden o ülkede bulunan elçinin önerisi ile atanan fahri başkonsolos/ konsoloslar görev itibarıyla yukarıdaki muvazzaf konsolosluklar olarak da adlandırılan misyonlardan farklı olmamakla beraber, fahri başkonsoloslar / konsoloslar devlet memuru olmadıkları için, devlet bunların herhangi bir masrafını karşılamaz; üstelik, tüm personel ve bina gibi masraflar da fahri başkonsoloslarca karşılanırdı. Buna karşın, fahri başkonsolos/ konsoloslar yönettikleri misyonun gelirlerinden pay alırlardı.¹⁸¹

Konsüler misyonların görevleri oldukça genişti. Konsüler misyonların tür, görev ve sorumluluklarını esasa bağlayan Osmanlı Hariciyesi zamanında yayımlanan *Saltanat-ı Seniyye Şebenderlerine Dâir Nizâmname-i Dâhili*¹⁸² uyarınca konsüler misyonların görev ve sorumluluk alanlarını ülkesi ve ülke vatandaşlarına dair sorumluluklar olmak üzere iki ana kısma ayırmak mümkündür. Şebenderler görev sorumluluk çevrelerindeki

¹⁷⁹ [Bilsel], *Hukuku Düvel İkinci Kitap: Devletler Arası Münasebat, Devlet Reisleri, Hariciye Vekilleri, Elçiler, Konsoloslar*, 312.

¹⁸⁰ [Bilsel], *Hukuku Düvel İkinci Kitap: Devletler Arası Münasebat, Devlet Reisleri, Hariciye Vekilleri, Elçiler, Konsoloslar*, 312.

¹⁸¹ *Saltanat-ı Seniyye Şebenderlerine Dâir Nizâmname-i Dâhili*dir, Düstür, Tertip 1, Zeyl 2, İstanbul, 1299 (1882), 192-221. Bend 59.

¹⁸² Konsüler misyonların görev ve sorumluluklarını ele alırken, 13 Haziran 1881'de yürürlüğe giren ve 1886, 1902 ile 1910 yıllarında değişikliklere uğrayan (Emre Gör, “1881 Tarihli Şebenderler Nizamnamesi Üzerine Bir İnceleme,” *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 2, sy. 1 (Mayıs 2019): 74.) *Saltanat-ı Seniyye Şebenderlerine Dair Nizamname-i Dahili*'nin kaynak olarak kullanılmasının nedeni Cumhuriyet döneminde bu nizamnamenin, herhangi bir maddesi değişmeden 1933 yılına kadar yürürlükte kalması (Bkz. *Saltanat-ı Seniyye Şebenderlerine Dair Nizamname-i Dahili*, 1 Haziran 1298, Tertip: 1 Cilt: 2 (Zeyl), s.192. (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/0.1.3.pdf>). (Erişim Tarihi: 29.08.2024), yürürlükte olduğunu gösteren arşivde yer alan bazı belgeler (Bkz. BOA, HR. İM. 228-11.11.08.1928) ve Bilsel'in 1934 tarihli eserinde konsolosluklarla ilgili bölümde, “...Eski şebenderlik nizamnamesinde -ki yeni konsolosluk kanunu henüz hazırlanmadığı için yürürlükte” (Bilsel, s.312) ifadesini kullanmasıdır. Bu durum, Cumhuriyet Hariciyesinde Osmanlı bürokratik mirasının etkilerinin sonraki yıllarda da devam ettiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

teb'ayı himaye etmek, tebaa hakkında idari işlemlerle ilgili ve mukavelat muharrirliğine ait vazifeleri ifa ederek tebaanın doğum, vefat ve nikâh gibi işlemlerini yapmaları açısından nüfus memurluğu, noterlik gibi hizmetleri ülkenin yurtdışında yürütürlerdi (Bend:29). Diğer yandan ülke menfaatlerini korumak amacıyla ticaret, sanayi ve genel sağlık gibi kamu yararını ilgilendiren konularla ilgili edindikleri izlenim ve malumatı merkezle paylaşmak (Bend:31), yerel basını takip ederek ülkeye karşı muzır neşriyatlar konusunda matbuatı takip ederek mahalli hükümeti uyarıp bağlı bulunduğu sefaretini bilgilendirmek (Bend:33), gizli politika meclislerini ülke güvenliğini ilgilendirdiği düzeyde takip ederek, güvenlik tehlikesi oluşturduğu kesin olan kişilerin fiil ve hareketlerini takip etmek (Bend:32) gibi hususlar da konsüler misyonların görevleri arasındaydı.

1.3.1.3. Olağanüstü Hallerde Temsil Mekanizması: Mümessillik

Savaş gibi olağanüstü nedenlerle elçilik / büyükelçiliklerin faaliyette olmadığı zaman dilimlerinde yabancı ülkelerle ikili ilişkileri yürütebilmek için kullanılan Mümessillik mekanizmasında ise yabancı ülkeye temsil için “Mümessil” adı altında temsilci gönderilebiliyordu. Ankara Hükümeti’nin, TBMM’nin açılması ve Millî Mücadelenin başlamasının ardından yabancı ülkelerle bağlantıda olabilmek adına bazı yerlerde bu mekanizmayı kullandığını göreceğiz. Açılan bu mümessilliklerin bazıları - özellikle aynı ülkede birden fazla mevcut ise- zaman içerisinde kapanacak ya da konsüler misyona dönüştürülecek; bulunduğu ülkede tek mümessillik olması durumunda zaman içerisinde ikili diplomatik ilişkilerin gelişme seyrine göre elçilik/ büyükelçiliklere dönüştürülecektir.

1.3.2. Millî Mücadele Dönemi Ankara Hariciyesinin Dış Misyonları (1920-1922

Sonu)

Bilsel’in de ifade ettiği üzere fiili hükümetlerde milleti temsil etme yetkisi olan hükümet elçi gönderebilir veya kabul edebilir. Ancak bunun en önemli şartı bu hükümetin muhatapları tarafından tanınmış olmasıdır.¹⁸³ Millî Mücadele süresince Hariciye bağlamında ilginç ve de ilk bakışta kafa karıştırıcı gibi görünen bir durum karşımıza çıkar. Bu dönemde hem Osmanlı İmparatorluğu’nun hem de TBMM’nin açılmasıyla beraber yeni kurulan Ankara hükümetinin Hariciye Vekâletleri mevcuttur. Bu noktada, bir iki kayda değer istisna hariç muhatapları tarafından resmi olarak tanınmayan Ankara

¹⁸³ [Bilsel], *Hukuku Düvel İkinci Kitap: Devletler Arası Münasebat, Devlet Reisleri, Hariciye Vekilleri, Elçiler, Konsoloslar*, 66.

Hükümeti, yurtdışındaki temsiliyetini, dönemin uluslararası kamu hukuku bağlamında nötr bir yeri olan mümessillik çerçevesinde yürütme yoluna gitmiştir.

Bu konuda en önemli istisna 1918 devrimi ile Rusya’da yönetimi ele geçiren Bolşeviklerin çarlığın kaldırılmasından sonra kurdukları Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) ile karşılıklı olarak elçilik düzeyinde atamaların gerçekleşmesidir. Yönetimi ele geçirdikten sonra Birinci Dünya Savaşından çekilme kararı alarak Brest-Litovsk Antlaşmasını imzalayan yeni yönetim, çarlık Rusya’sı eski generallerini önder edinen Rus milliyetçilerin tepkisini çekmiş ve bunun sonucunda 1922 yılına kadar sürecek olan Rus İç Savaşı başlamıştı. “Beyazlar” olarak adlandırılan bu karşı grup Batı’nın maddi ve askeri anlamda desteğini almıştı ve Bolşeviklerin Batı’dan soyutlanmalarının önünü açmıştı. Öte yandan, Ankara Hükümeti de benzer bir soyutlanma ile karşı karşıya idi ki bu durum, irtibatla olan iki devletin diplomatik düzlemde de yakınlaşmasının koşullarını oluşturdu. Ankara Hükümeti ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti arasında siyasal ilişkiler 3 Haziran 1920 itibariyle kurulmuştur.¹⁸⁴ Zaman ilerledikçe gelişen ve olgunlaşan ilişkiler neticesinde Moskova Ankara’ya Y. Upmal-Angarskiy’i atamış; karşılığında Ankara Hükümeti Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuat Cebesoy’u Moskova’ya büyükelçi olarak atamıştı.¹⁸⁵

Millî Mücadele’nin başladığı 1920 yılında Ankara Hükümeti’nin ilk dış temsilcilikleri aşağıdaki tablodaki gibidir:

Tablo 13. 1920’de Açılan Dış Misyonlar (Millî Mücadele Dönemi)

Ülke	Şehir	Düzy
Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ¹⁸⁶¹⁸⁷	Moskova	Büyükelçilik
Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyeti	<u>Bakü</u> ¹⁸⁸	Mümessillik

¹⁸⁴ Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c.1.,165.

¹⁸⁵ Burcu Özcan Erdal, “General M. V. Frunze’nin Türkiye Ziyareti ve 1922 Türkiye-Ukrayna Dostluk Ve Kardeşlik Antlaşması”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 135, sy. 266 (Ekim 2023): 25.

¹⁸⁶ Dışişleri Bakanlığı 1964-1965 Yılığında ülke olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği; 1967 Yılığında ise Sovyet Rusya ibaresi kullanılmıştır. Dönemle ilgili bazı çalışmalarda ise SSCB ismi kullanılmaktadır. Ancak bu dönemde ülkenin resmi ismi Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti olup ülkenin SSCB adını alması 30 Aralık 1922’dir. Bu nedenle bu ve bundan sonraki tablolarda ülkenin ilgili dönemdeki resmi ismi kullanılmıştır. Bu dönem içerisinde isim değişikliği yaşayan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan için de bahsi geçen dönemdeki resmi isimleri kullanılmıştır.

¹⁸⁷ RSFSC bünyesinde yer alan özerk sosyalist Sovyet cumhuriyetleri: Başkurdistan, Buryatistan, Karelya, Dağıstan, Yakutistan, Kabardino-Balkar, Kalmuk, Komi, Mari, Mordovya, Kuzey Osetya, Udmurtsiya, Tataristan, Çeçen-İnguş, Çuvaş, Tuva.

¹⁸⁸ George S. Harris, *Atatürk’s Diplomats and Their Brief Biographies*, s.93) ve Bilal Şimşir’e göre (Bilal Şimşir, *Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzyılında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri (1920-1950)*, s.24) 1920 yılında Bakü’de açılan mümessillik düzeyindeki dış misyon, 1924 yılına kadar Mümessillik seviyesinde faaliyet göstermiş olmasına rağmen Dışişleri Bakanlığı’nın 1964-65 ve 1967

Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti	Tiflis ¹⁸⁹	Mümessillik
Afganistan	Kabil	Mümessillik
İtalya	Roma	Mümessillik
Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti	Tuapse	Şehbenderlik (Konsolosluk)

RSFSC haricinde, Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti ve Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyetleri resmi muhatap olarak Ankara Hükümeti’ni tanımış ve Ankara’ya temsilciler göndermiş ve buna karşılık olarak da Ankara Hükümeti’ni temsilen Tiflis ve Bakü’de de dış misyonlar açılmıştır. Harris’in çalışmasında bu iki ülkede yer alan dış misyonlardan elçilik yerine mümessillik olarak bahsedilirken, bir arşiv belgesinde kullanılan ifade Ankara Hükümetinin bu konuya bir nebze farklı yaklaştığını düşündürür. Söz konusu belgede, Ahmet Muhtar [Mollaoğlu] Bey’in Tiflis’teki görevine atanma kararında “*Tiflis Mümessilliğine (Sefaretine) İstanbul Mebusu Muhtar Bey tayin olunmuştur.*”¹⁹⁰ ifadesi kullanılmıştır. Bu istisnai ifadeden Ankara Hükümeti’nin kendisini resmi hükümet olarak tanıyan ülkelerdeki mümessilliklerini sefaret (elçilik) olarak değerlendirdiği çıkarımı yapılabilir.

Mümessillik açılan diğer bir ülke de Afganistan’dır. Kabil’de yine 1920’de açılan mümessillik¹⁹¹ vasıtasıyla Afganistan ile ilişkiler yürütülmüştür. Bu dönemde ayrıca RSFSC topraklarında, yapılacak olan silah ve cephane sevkiyatı için merkez olarak belirlenen liman şehir Tuapse’de¹⁹² bir konsolosluk açılmış ise de bu dış misyon 1922’de kapanacaktır.

Millî Mücadelenin başlangıcında Batı ile ilişkileri mümessillikler üzerinden değerlendirdiğimizde sadece İtalya ile ilişkilerin diğer Batı ülkelerine nazaran daha erken

yıllıklarında Bakü ile ilgili kısımda yer almamakta; Bakü için ilk atamanın 1924 yılında Konsolosluk düzeyinde yapıldığı belirtilmektedir. (*Dışişleri Bakanlığı 1964-65 Yıllığı*, s.416, *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, s.1014) Söz konusu dönemde bağımsız devlet olan Azerbaycan’ın yıllıkların hazırlandığı dönemde bağımsız bir devlet olmamasından dolayı yıllıklarda yer almamış olması muhtemeldir.

¹⁸⁹ George S. Harris (Harris, *Atatürk’s Diplomats and Their Brief Biographies*, s.91-92) ve Bilal Şimşir’e göre 1920 yılında Tiflis’te açılan mümessillik düzeyindeki dış misyon, 1924 yılına kadar Mümessillik seviyesinde faaliyet göstermiş olmasına rağmen (Bilal Şimşir, Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzyılında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri (1920-1950), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 22, sy. 64-65-66 (Kasım 2006), s.29) Dışişleri Bakanlığı’nın 1964-65 ve 1967 yıllıklarında Tiflis ile ilgili kısımda yer almamakta; Tiflis için ilk atamanın 1924 yılında Konsolosluk düzeyinde yapıldığı belirtilmektedir (Dışişleri Bakanlığı 1964-1965 Yıllığı, s.419; Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı, s.1016). Söz konusu dönemde bağımsız devlet olan Gürcistan’ın Azerbaycan’inkine benzer nedenlerle dolayı yıllıklarda yer almamış olsa kuvvetler muhtemeldir.

¹⁹⁰ BCA, 30-18-1-1/ 3-31-7. 10.08.1921.

¹⁹¹ Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c.1, 208.

¹⁹² Nurettin Çakıcı, “Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya’dan Gelen Yardımlar”, (Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2021), 164.

başladığını görürüz. 1920’de açılan ve mümessil olarak Cami Baykurt’un atandığı Roma Mümessilliği Batı ile ilişkilerin temsilcilik düzeyinde başladığı ilk misyondur.¹⁹³

1921 yılında Millî Mücadele devam ederken Hariciye Vekâleti mümessilliklerin yanına farklı düzeylerde misyonların açılmaya devam ettiğini görürüz.

Tablo 14. 1921’de Açılan Dış Misyonlar (Millî Mücadele Dönemi)

Ülke	Şehir	Düzey
Fransa	Paris	Mümessillik
Bulgaristan	Sofya	Yarı Resmi Mümessillik ¹⁹⁴
Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti / Gürcistan		Baş Şehbenderlik (Başkonsolosluk)
Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti	Batum	Baş Şehbenderlik (Başkonsolosluk)
İran	Tebriz	Baş Şehbenderlik (Başkonsolosluk)
Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti	Leninakan (Gümrü)	Şehbenderlik (Konsolosluk)

1921 yılında açılan temsil düzeyi başkonsolosluk olan iki dış misyon açılır. Bunlar Tebriz’de ve Leninakan’da (Gümrü) açılan iki başkonsolosluktur. Batum’da faaliyete geçen başkonsolosluğun durumu ise biraz farklıdır: Dışişleri Bakanlığı 1964-1965 Yıllığına göre 20 Şubat 1921’de Tiflis’te başkonsolosluk görevine Fahrettin Hayri Bey atandığında¹⁹⁵ Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti adıyla bağımsız ve uluslararası arenada da Milletler Cemiyeti’ne üye olarak kabul edilen bir ülke iken; Gürcistan’daki Bolşeviklerin isyan çıkarması ve Kızıl Ordu’dan destek istemesi sonucu 25 Şubat 1921’de Kızıl Ordu Gürcistan’a girmiş ve mevcut yönetim devrilerek Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edilmiştir.¹⁹⁶ Kızıl Ordu’nun işgali ve Tiflis’in düşmesi nedeniyle burada açılması planlanan başkonsolosluk Batum’da açılmış ve kendisi de Batum’da göreve başlamıştır.¹⁹⁷

Batı tarafında ise Şubat 1921’de Ankara Hükümeti Sofya’ya yarı resmi temsilci olarak Mustafa Kemal’in Çanakkale Savaşları’nda yaverliğini yapan ve bu görevini Millî Mücadele döneminde de sürdüren¹⁹⁸ ve yeni kurulan TBMM’de Bolu milletvekili olarak

¹⁹³ Harris, *Atatürk’s Diplomats and Their Brief Biographies*, 86,147.

¹⁹⁴ Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığında “Yarı Resmi Temsilci” ibaresi kullanılmıştır (s.917).

¹⁹⁵ *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965*, 417.

¹⁹⁶ Yunus Ekici, “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Gürcistan’ın Bu Birliğin Üyesi Olmasındaki Yeri,” *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 15 (Haziran 2020): 164.

¹⁹⁷ *Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965*, 419.

¹⁹⁸ Cevad Abbas Gürer, “Cevat Abbas Gürer (1887–1943),” *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cevat-abbas-gurer-1887-1943> (Erişim Tarihi: 24 Mart 2025).

görev yapan Cevad Abbas [Gürer] Bey'i gönderir. Müttefik devletlerin itirazlarına rağmen Bulgaristan yönetimi Ankara Hükümetinin temsilcisi olarak Cevad Abbas Bey'in ülkesinde faaliyette bulunmasına izin vermiştir.¹⁹⁹ Cevad Abbas Bey Bulgaristan'a resmi temsilcilik görevi kisvesi altında Bulgaristan'dan Milli Mücadele için ekonomik yardımların organize edilmesi²⁰⁰ ve Doğu ve Batı Trakya üzerinde hakimiyet tesis etmek isteyen Fransız ve Yunanlılara karşı Trakya İhtilal Komitesi'nin kurulmasına öncülük etmiştir.²⁰¹ Ancak Müttefik devletlerin bu faaliyetlerden haberdar olması ve Bulgaristan'a yaptığı baskı neticesinde Temmuz 1921'de geri dönmek zorunda kalmıştır.²⁰² Yine Batı'da ikinci mümessilliğin Paris'te açıldığını görürüz. 20 Ekim 1921 tarihinde Müttefik devletlerden biri olan Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması ile Fransızlarla olan mücadele sona ermiş ve Millî Mücadele'nin güney cephesi kapanmıştır. Bu antlaşmanın bir sonucu olarak 1 Aralık 1921 tarihinde Ahmet Ferit [Tek] Bey'in Ankara Hükümeti'nin mümessili olarak Paris'e atanması Müttefik Devletler cephesinde bir gedik açmıştır. Böylece Ankara Hükümeti'nin Batı'daki mümessillik sayısı Roma'dan sonra açılan Paris Mümessilliği ile ikiye çıkar.

1922 yılına geldiğimiz zaman açılan misyonların ülke bazında çok değişmediğini görürüz:

Tablo 15. 1922'de Açılan Dış Misyonlar (Millî Mücadele Dönemi)

Ülke	Şehir	Düzy
Afganistan	Kabil	Elçilik (Mümessillikten tahvil)
Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti	Moskova ve Kazan	Baş Şehbenderlik (Başkonsolosluk)
Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federasyonu) ²⁰³	Ahıska	Şehbenderlik (Konsolosluk) (Tiflis Mümessilliği nezdinde)

¹⁹⁹ Esra S. Değerli, "Türk-Bulgar İlişkilerinde Mustafa Kemal Atatürk (1919–1923)," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18 (Haziran 2015). (Sayfalar numaralandırılmamıştır.)

²⁰⁰ C. Hakov, "Atatürk ve Bulgaristan ile Türkiye Arasında Yeni Siyasal-Diplomatik Münasebetler," *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu (5–11 Eylül, 1991)*, Cilt 2 (1996): 1271–80, akt. Esra S. Değerli, "Türk-Bulgar İlişkilerinde Mustafa Kemal Atatürk (1919–1923)," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18 (Haziran 2015). (Sayfalar numaralandırılmamıştır.)

²⁰¹ Değerli, "Türk-Bulgar İlişkilerinde Mustafa Kemal Atatürk". (Sayfalar numaralandırılmamıştır).

²⁰² *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yılı, 916.*

²⁰³ Bolşeviklerin (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerini güçlendirmek, milletler arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi ve ekonomik açıdan geliştirilmesi için Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin teklifi ile 12 Mart 1922'de Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federasyonu kurulmuştur. (Bkz. Gela Guniava, "Türk-Rus İlişkileri ve Gürcistan XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007. (Yüksek Lisans tezinde sayfa numaraları mevcut değildir.) Bu birlik daha sonra 10 Aralık 1922 tarihinde Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti adı

Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti	Novorossisk	Konsolosluk
---	-------------	-------------

Bu dönemde RSFSC’de Moskova ve Kazan’da başkonsolosluk; yine RSFSC’den gönderilecek silah ve cephane sevkiyatlarının yapıldığı²⁰⁴ diğer bir liman şehri olan Novorossisk’te konsolosluk ve Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federasyonu çatısı altındaki Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nde yer alan Ahıska’da konsolosluk düzeyinde bir dış misyon açılır. Yine bu dönemde dış misyonlar bağlamında bir değişim de Kabil’de olmuştur. Afganistan’da Amanullah Han’ın kurduğu yeni hükümet 1919’da İngiltere’den kısmi de olsa bağımsızlığını kazanmıştır. Han’ın temel amacı ülkenin bağımsızlığını koruyabilmek ve ülke içinde istikrarlı kurumlar kurmaktır. Bunun için Afganistan’ın Ankara hükümeti gibi uluslararası alanda bu hedefe ulaşmasında yardımcı olabilecek ülkelerle ilişki kurmaya hevesli olmasının bir sonucu olarak 1920’den beri faaliyette olan Kabil Mümessilliği elçilik seviyesine yükseltilmiş ve Fahrettin [Türkkan] Paşa da elçi unvanıyla bu göreve atanmıştır.²⁰⁵

Millî Mücadele’nin askeri kısmının başarıya ulaşması ve 1 Kasım 1922 itibariyle Ankara Hükümeti’nin faaliyette olan dış misyonları ve düzeylerini özetlememiz gerekirse aşağıdaki tablo karşımıza çıkar:

Tablo 16. 1922 Sonu İtibariyle Faal Dış Misyonlar

Ülke	Şehir	Düzye
Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti	Moskova	Büyükelçilik
Afganistan	Kabil	Elçilik
Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federasyonu)	Bakü	Mümessillik
Fransa	Paris	Mümessillik
İtalya	Roma	Mümessillik

altında tek bir Sovyet Cumhuriyetine dönüştürülmüş ve bu cumhuriyet 30 Aralık 1922’de kurulan SSCB’ye katılmıştır. (Bkz. Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation* (Bloomington: Indiana University Press, 1988), 216.

²⁰⁴ Nurettin Çakıcı, “Sovyet Rusya’nın Millî Mücadele Hareketine Mali ve Askeri Yardımları (1919–1922),” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sy. 73, (Ekim 2023): 93.

²⁰⁵ Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c.1, s. 207-208. Oran eserinde Türkkan’ın Kabil Büyükelçisi sıfatıyla 12 Nisan 1921’de Ankara’dan yola çıktığını belirtir. Ancak Dışişleri Bakanlığı 1967 Yılığında Türkkan’ın göreve başlama tarihi 26 Haziran 1922 olarak belirtilmiştir. (Dışişleri Bakanlığı 1967 Yılığı, s.859). Dışişleri Bakanlığı internet sitesinde de Türkkan’ın göreve başlama tarihi 26 Haziran 1922 olarak belirtilmiştir. (Türkiye Cumhuriyeti Kabil Büyükelçiliği, "Hakkımızda," <https://kabil-be.mfa.gov.tr/Mission/About>) (Erişim Tarihi: 29.04.2025).

Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federasyonu)	Tiflis	Mümessillik
Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federasyonu)	Erivan	Mümessillik
Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federasyonu)	Batum	Baş Şehbenderlik (Başkonsolosluk)
Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti	Moskova ve Kazan	Baş Şehbenderlik (Başkonsolosluk)
İran	Tebriz	Baş Şehbenderlik (Başkonsolosluk)
Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federasyonu)	Ahıska	Şehbenderlik (Konsolosluk)
Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federasyonu)	Leninakan (Gümrü)	Şehbenderlik (Konsolosluk)
Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti	Novorossisk	Şehbenderlik (Konsolosluk)

Yukarıdaki tablodan da görülebileceği üzere, 1922 yılı sonu itibariyle Ankara Hükümeti'nin dış ilişkileri büyük ölçüde RSFSC ve RSFSC etkisi ya da kontrolü altındaki devletlerle sürdürülmüştür. Faaliyette olan on üç dış misyonun üçü RSFSC'de, altısı ise Ekim Devrimi'nden sonra bağımsızlık ilan eden, ancak daha sonra 1920-21 yıllarında Kızıl Ordu tarafından işgal edilerek rejim değişikliğine uğrayan ve RSFSC denetiminde Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federasyonu bünyesine katılan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da bulunuyordu.

Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federasyonu içinde yer alan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Sosyalist Cumhuriyetleri'nde, Bakü, Tiflis, Batum, Ahıska, Erivan ve Leninakan'da (Gümrü) dış misyonlar oluşturulmuştu. 30 Aralık 1922'de resmen Sovyetler Birliği'nin kurulması ve 10 Aralık 1922'de Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin bu birliğe katılmasından dolayı, 1922 yılından sonra bu misyonlar SSCB nezdinde daha çok temsil düzeyinde değişikliğe uğrayarak görevlerini sürdürmüşlerdir. Bu bağlamda, Bakü ve Tiflis Mümessillikleri 1924 yılında Bakü ve Erivan'da konsolosluk, Tiflis'te başkonsololuğa dönüşürken, Moskova-Kazan Baş-Konsolosluğu ve Tiflis Mümessillliği nezdinde görev yapan Ahıska Konsolosluğu 1924 yılında ve Novorossisk Konsolosluğu ise 1925 yılında kapatılacaktır. Sovyet Rusya'da bulunan konsolosluk düzeyindeki temsilciliklerden en uzun süre faaliyette kalanı olan Leninakan (Gümrü) Konsolosluğu 1938'e kadar faaliyetine devam etmiştir.

Özetle, Ankara Hükümeti doğuda RSFSC, Transkafkasya Sovyet Sosyalist Federasyonu ve Afganistan ile elçilik, mümessillik ve konsolosluk düzeylerinde İran ile ise başkonsolosluk seviyesinde diplomatik ilişkiler sürdürmüştür. Batı’da ise yalnızca Roma ve Paris’te mümessillik düzeyinde temsil edilmiştir. Bu doğrultuda, 1922 yılı sonunda Ankara Hükümeti’nin toplam on üç dış misyonundan on bir tanesi doğuda, iki tanesi ise batıda yer almıştır.

1.3.3. İstanbul Hükümetinin Lağvedilmesinin Ardından Osmanlı Hariciyesi Dış Misyonlarının Devralınması

Millî Mücadele döneminde 1920-1922 yılları arasında hem Osmanlı Hariciyesi hem de Ankara Hükümetinin hariciyesi birbirinden bağımsız işliyor idi. Osmanlı Hariciyesi, ancak Millî Mücadelenin başarı ile sonuçlanmasının ardından 1 Kasım 1922’de saltanatın kaldırılması ve sonrasında Lozan Barış Konferansı’na giden süreçte ortadan kalktı. Lozan Barış Konferansı delege heyetinin başında görevlendirilen İsmet [İnönü] Paşa’nın kararıyla Batı ve Kuzey Avrupa’daki Osmanlı misyonları Ankara Hükümeti’nin Paris Mümessilliğine, Orta ve Doğu Avrupa’daki Osmanlı misyonları ise Roma Mümessilliğine bağlandı.²⁰⁶ Diğer bir deyişle Millî Mücadele döneminde Batı’da açılmış olan iki mümessillik, Batı’da yer alan ve Osmanlı İmparatorluğu’ndan devralınan dış misyonların idaresi için iki ayrı merkez haline geldi.

Saltanatın kaldırılması ve daha sonra Cumhuriyetin ilan edilmesine ve yeni bir devlet olarak uluslararası arenada boy göstermeye başlamasına rağmen “Mümessillik” mekanizması kullanılmaya devam edilmiş ve 1923 yılında Bükreş ve Berlin’e ve 1924’te Londra’ya gönderilen mümessillerle temsil sağlanmış ve bu mümessillikler açıldıkları yıl içerisinde elçilik seviyesine yükseltilmişlerdir. Yine aynı şekilde Sırasıyla 1925’te Belgrad ve 1926’da açılan Sofya mümessillikleri aynı yıl içerisinde elçilik seviyesine yükseltilmiştir. Dolayısıyla açılan mümessilliklerin hızlı bir şekilde elçiliğe tahvil edildiğini söylemek mümkündür. Bu durumun tek istisnası ise Suudi Arabistan Krallığı’ndaki mümessilliktir. 1926 yılında gönderilen mümessil 1930 yılına kadar bu unvanla görev yapmaya devam etmiştir.

²⁰⁶ Hüner Tuncer, *Atatürk’ün Dış Politikası* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2008), 178.

1.3.4. Cumhuriyetin İlanından Sonra Hariciye Vekâleti Dış Teşkilatı

1.3.4.1. Muvazzaf Dış Misyonlarda Hızlı Genişleme Dönemi (1923-1925)

Cumhuriyetin ilanı ile yeni devletin kurulmasının ardından yeni devleti yurtdışında temsil edecek misyonların kurulmasının, Hariciye yönetiminin ajandasında önemli bir öncelik olarak yer aldığını görürüz. Bu bağlamda Hariciye yönetimindekilerin ne derece hızlı hareket ettikleri ve hangi stratejiyi izlediklerini görmek için dış misyonların düzeyleri ve yıllara göre açılma sayılarına bakmak faydalı olacaktır.

Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığındaki dış misyon bilgilerinden yola çıkarak hazırlanan veri seti incelendiğinde dış misyonların açılışlarında özellikle 1923-1925 arası dönemde hızlı bir genişleme gözlemlenir. 1923'te on bir, 1924'te yirmi iki dış misyon açılırken 1925'te bu sayı kırk yediye yükselmektedir. 1925 yılı itibarıyla faaliyette bulunan dış misyonlara düzey olarak baktığımızda aşağıdaki tablo karşımıza çıkar:

Tablo 17. Düzey Bazlı Dış Misyon Sayıları (1925)

Düzey	Misyon Sayısı
Büyükelçilik	5
Elçilik	9
Daimî Maslahatgüzarlık	6
Mümessillik	1
Büyükelçilik/ Elçilik Konsolosluk Şubesi	2
Başkonsolosluk	21
Konsolosluk	27
Muavin Konsolosluk	13
Refakatte ²⁰⁷	1
Genel Toplam	85

Bu noktada şöyle bir soru akıllara gelecektir: Dış teşkilat bağlamında Cumhuriyet Hariciyesi ne ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasını devralmıştır? Bunu ölçümleyebilmek için 1925 yılında faaliyette olan Türkiye Cumhuriyeti Hariciyesinin dış misyonları ile Osmanlı Devlet Salnameleri ve Şehbenderlik Defterlerinde yer alan ve çeşitli zaman dilimleri içerisinde faaliyette olan Osmanlı İmparatorluğu'nun dış misyonlarını karşılaştırmak faydalı olacaktır.²⁰⁸

²⁰⁷ Dış misyonlar bağlamında “Refakatte” ibaresi bir devletin herhangi bir dış misyonla resmi olarak temsil edilmediği ülkede temsil için o ülkede mukim dış misyonu olan üçüncü bir devletin dış misyonu himayesinde ve bünyesinde kendi Hariciye memurunu görevlendirilmesi olarak açıklanabilir.

²⁰⁸ Karşılaştırmalı analizde iki temel veri kaynağı kullanılmıştır: Türkiye Cumhuriyeti'nin 1925 yılındaki dış temsilcilikleri için Dışişleri Bakanlığı 1964-1965 ve 1967 Yıllıkları; Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı zaman dilimlerinde açılmış olan dış temsilcilikleri için ise Zeynep Bostan'ın Devlet Salnameleri ve

Elçilik ve mümessillik düzeyinde açılan dış temsilciliklere bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan Londra, Paris, Berlin, Roma, Moskova (eski Petersburg), Viyana (eski Avusturya-Macaristan), Tahran, Bern, Atina ve Bükreş büyükelçilikleri ya da elçilikleri görevlerini Türkiye Cumhuriyeti döneminde de sürdürmüşlerdir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında elçilik düzeyinde temsil edilen Lahey ve Brüksel ile Madrid ve Stockholm'de ise bu dönemde henüz elçilik değil, daimî maslahatgüzarlık seviyesinde temsil sağlandığı görülür. Buna ek olarak, Osmanlı döneminde elçilik olan Sofya'da görev, 1925 itibariyle İspanya Sefaretinin refakatiyle yürütülmüş; Belgrad'da ise temsil henüz mümessillik düzeyinde kalmıştır. Sofya'da temsil 1926 içinde önce mümessilliğe, ardından daimî maslahatgüzarlığa ve hemen akabinde elçilik seviyesine yükseltilirken; Belgrad'daki mümessillik de yine 1926'da elçilik seviyesine çıkarılmıştır.

Bu noktada belirtilmesi ve göz önünde bulundurulması gereken nokta şudur: Avrupa haritası, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından köklü değişimlere uğradı. Mağlup olan Almanya'nın topraklarının daralması, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu imparatorlukların dağılmasının ardından Orta ve Doğu Avrupa'da pek çok yeni ve bağımsız devlet ortaya çıktı. Dolayısıyla, daha önce Osmanlı İmparatorluğu döneminde var olmayan bu devletlerde, Türkiye Cumhuriyeti, yeni koşullar ve ihtiyaçlar doğrultusunda dış misyonlar açma gereği duydu.

1925 yılı verilerine bakıldığında, Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yeni devletlerle diplomatik ilişki kurma sürecinde Budapeşte, Prag ve Varşova'da elçilik seviyesinde temsil edildiği görülür. 1917'de bağımsızlığını ilan eden ve uluslararası sahnede yeni bir aktör olarak ortaya çıkan Finlandiya'da ise bu dönemde daimî maslahatgüzarlık; Uzak Doğu'da, Tokyo'da da yine daimî maslahatgüzarlık düzeyinde temsil edilmektedir. Öte yandan, 1912'de bağımsızlığına kavuşan Arnavutluk'ta, Türkiye Cumhuriyeti 1925 itibariyle elçilik seviyesinde bir temsilcilik açmıştır.

Son olarak, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Washington'da elçilik düzeyinde yürütülen diplomatik temsil, imparatorluğun sona ermesinin ardından bir kesintiye uğramıştır. Amerika Birleşik Devletleri ile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti arasında elçilik düzeyindeki ilişkilerin yeniden tesis edildiği 1927 yılına kadar olan süreçte ise diplomatik temaslar, 1925 yılında New York'ta kurulan baş konsolosluk aracılığıyla sürdürülmüştür.

Şehbenderlik Defterleri'ne dayanarak hazırladığı "*Modern Osmanlı Hariciyesinin İnşası ve II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*" adlı doktora tezinde yer verdiği veri seti esas alınmıştır.

Konsüler misyonlara baktığımız zaman ise 1925 yılında faaliyette olan altmış iki misyonun olduğunu görürüz. Bu misyonlar arasında kırk yedisinin, Osmanlı İmparatorluğu döneminde faaliyette olan temsilciliklerin devamı niteliğinde ve aynı şehirlerde hizmet vermeyi sürdürdüğünü söylemek mümkündür.

Geriye kalan on beş konsüler misyondan aşağıda listesi verilen yedisi ise Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yeni devletlerde açılmıştır.

Başkonsolosluklar: Bağdat (Irak), Beyrut (Lübnan), Halep (Suriye)

Konsolosluklar: Şam (Suriye), Lemberg/Lviv (o dönemde Polonya)

Muavin Konsolosluklar: Prag (Çekoslovakya), Varşova (Polonya)

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ve Cumhuriyet döneminde de ilişkilerin sürdürüldüğü ülkelerde Türkiye Cumhuriyeti döneminde ilk kez açılan konsüler misyonlara da rastlarız. Bu bağlamda yedi konsüler misyon vardır.

Başkonsolosluklar: Kudüs ve Kıbrıs (Büyük Britanya),

Konsolosluklar: Midilli, Erivan, Leninakan (Gümrü) (SSCB), Rodos (o dönemde, İtalya),

Büyükelçilik Konsolosluk Şubesi: Moskova (SSCB)

Bütün bu veriler ışığında, 1925 yılı itibariyle yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin dış misyonları bakımından Osmanlı İmparatorluğu'ndan ne kadar kuvvetli bir miras devraldığı daha net ortaya çıkmaktadır. 1925'te elçilik, mümessillik ya da daimî maslahatgüzarlık seviyesinde görev yapan toplam yirmi üç dış misyondan on yedisi, Osmanlı döneminde de faaliyette olan temsilciliklerdir. Bu, yaklaşık %74 gibi oldukça yüksek bir orana tekabül etmekte ve Cumhuriyet'in uluslararası temsiliyette büyük ölçüde imparatorluğun oluşturduğu ağı ve tecrübeyi devralıp sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Geriye kalan %26'lık kısım ise daha çok Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yeni devletlerde açılan ve Cumhuriyet'in değişen koşullara göre oluşturduğu misyonları temsil etmektedir.

Hariciyenin dış teşkilatına konsüler misyonlar açısından baktığımızda ise biraz daha farklı bir durum ile karşılaşırız. Dış teşkilat organizasyonu bağlamında genişlemenin daha çok gözlemlendiği alan konsüler misyonlarda 1925 yılı itibariyle Başkonsolosluk, Konsolosluk, Muavin Konsolosluk ve Elçilik Konsolosluk Şubesi ana kırımlarında

toplam altmış iki konsüler misyonun faaliyette olduğunu görmekteyiz. Söz konusu faaliyette olan altmış iki konsüler misyonun Osmanlı İmparatorluğu Hariciye dış teşkilatındaki karşılığı ise yukarıda belirtildiği üzere sadece kırk yedidir. Diğer bir deyişle 1925'te faaliyette olan konsüler misyonların yaklaşık yarısına tekabül eden %76'sı Osmanlı İmparatorluğu döneminde faaliyette olan konsüler misyonlardır. Geriye kalan %24'lük kısmı ise Türkiye Cumhuriyeti döneminde açılan misyonlar oluşturmaktadır.

Konsüler misyonlar hususunda vurgulanması gereken bir nokta da aralarındaki muvazzaf ve fahri ayırımıdır. Osmanlı Hariciyesi büyük dış misyonların dışındaki ilişkileri yürütebilmek için o ülkenin yerel ileri gelenlerinden gelen başvuruları değerlendirerek Osmanlı vatandaşlarının işlerini görmeye yetkili kılabilmekteydi. Osmanlı Hariciyesinde fahri başkonsolosluk/ konsolosluk mekanizması oldukça yaygın bir şekilde kullanırken, Cumhuriyet Hariciyesi ilk etapta bu yaklaşımı benimsememiş; hızlı bir genişlemenin olduğu 1923-1925 döneminde fahri başkonsolosluk/ konsolosluklarla genişleme yoluna gitmemiştir.

Hızlı genişleme dönemi olarak adlandırdığımız bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda fahri olarak görev yapan yedi baş şehbenderlik ve şehbenderlik muvazzaf statüsüne dönüştürülmüş ve Hariciye'den gelen meslek memurları bu göreve atanmıştır. *Resmî Gazete* atama kararnamelelerine göre ilk fahri şehbender / konsolos ataması 1926 yılında yapılacak; ancak toplam sayı itibariyle asla Osmanlı dönemindeki rakamlara ulaşmayacaktır.

Özetle, açılan dış misyonların Osmanlı'dan devralınmış ya da yeni kurulmuş olmasına bakılmaksızın, Cumhuriyet Hariciyesi kısıtlı ekonomik ve insan kaynağına rağmen, öz kaynaklarından yetiştirdiği personelle atamalar yaparak hızlı ama aynı zamanda organik bir büyüme yöntemini tercih etmiştir. Söz konusu hızlı genişleme döneminde Cumhuriyet Hariciyesi, alanda deneyimli meslek memuru ihtiyacını karşılamak amacıyla, Osmanlı Hariciyesinde görev yapmış personeli gerekli incelemelerden geçirerek hızla istihdam etmiştir. Göreve dönüşlerin öncesinde yapılan bu değerlendirmeler nedeniyle "Cevaz-ı İstihdamlılar" olarak adlandırılan bu grubun hangi kriterlere göre seçildiği ve istihdam süreçleri bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Ancak burada belirtmek gerekir ki, Cevaz-ı İstihdamlıların göreve alınması, özellikle dış misyonlardaki hızlı genişlemeyle bağlantılı olarak teşkilatın genel yapısındaki büyüme ve artan personel ihtiyacının doğrudan bir sonucudur.

1.3.4.2. Fahri Konsüler Misyonlarda Genişleme Dönemi (1926-1935)

1926-1935 yılları arasında Türk Hariciyesinin dış misyon sayılarına baktığımızda aşağıdaki tablo ile karşılaşırız:

Düzy Türü	Düzy	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
Temsil	Büyükelçilik	6	7	8	9	9	9	10	10	10	11
	Elçilik	13	13	12	15	15	16	15	16	16	17
	Daimî										
	Maslahatgüzarlık	7	7	7	6	8	7	7	6	6	6
	Mümessillik	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0
	Temsil Toplam	27	28	28	31	32	32	32	32	32	34
Konsüler Misyon	Başkonsolosluk	20	20	20	20	20	19	18	18	20	20
Muvazzaf	Büyükelçilik/ Elçilik Konsolosluk Şubesi	7	10	11	13	16	17	17	17	18	18
	Konsolosluk	23	21	22	22	19	17	15	15	16	16
	Muavin Konsolosluk	13	11	9	9	7	6	4	4	2	2
	Toplam (Muvazzaf)	63	62	62	64	62	59	54	54	56	56
Fahri	Fahri Konsolosluk /Başkonsolosluk	4	19	30	40	45	44	44	47	47	49
	Konsüler Misyon Toplam	67	81	92	104	107	103	98	101	103	105

Tablo 18. Düzy Bazlı Dış Misyon Dağılımı (1926-1935)

1926-1935 yılları arasında faaliyette olan Türk Hariciyesi dış misyonlarına baktığımız zaman temsil düzeyi olarak değerlendirdiğimiz büyükelçilik, elçilik, daimî maslahatgüzarlıklarda yavaş olmakla beraber düzenli bir artış gözlemlenir. 1929 yılında mümessillik seviyesinde tek temsil edilen yer olan Cidde’de 1930’da daimî maslahatgüzarlık seviyesinde temsil başlamıştır. Böylece 1930 yılı itibariyle Türk hariciyesinin dış misyonlarında mümessillik düzeyinde temsil sona ermiştir.

1926’da sayısı doksana ulaşan muvazzaf dış misyonların sayısı takip eden iki yılda değişmemiş, 1929 yılında bu rakam doksan beşe ulaşmıştır. Bu genişleme çizgisinin alt kırılımlarına baktığımız zaman bunun çoğunlukla elçilik/ büyükelçilik düzeyinde bir genişleme olduğunu söyleyebiliriz. Bu duruma örnek olarak bu dönemde Adis-Ababa’da açılan büyükelçilik ve Sofya, Kahire ve Belgrad’da açılan elçilikler verilebilir. 1930-1935 yılları arasında ise muvazzaf dış misyonların sayısında az da olsa bir azalma görülmektedir. Sırasıyla 1930’da doksan dört, 1931’de doksan bir, 1932 ve 1933’te seksen altı, 1934’te seksen sekiz olan muvazzaf dış misyon sayısı, 1935 itibariyle tekrar doksana yükselmiştir.

Tablodan da görülebileceği üzere, muvazzaf konsüler misyonların toplam sayısında belirgin bir değişim yaşanmamasına rağmen, başkonsolosluk dışında kalan konsolosluk ve muavin konsolosluklar önemli bir dönüşüm sürecinden geçmiştir. Bu değişim, yeni açılan elçilik ve büyükelçiliklerle yakından ilişkilidir. Söz konusu dönemde, konsolosluk ve muavin konsolosluklar giderek elçilik ya da büyükelçiliklere bağlı konsolosluk şubelerine dönüştürülmüştür. Nitekim 1925’te yalnızca iki elçilik ya da büyükelçilik konsolosluk şubesi varken, bu sayı 1926’da yediye, 1929 itibariyle ise on üçe yükselmiş; 1925’te toplam otuz dokuz olan konsolosluk ve muavin konsolosluk sayısı otuz bire düşmüştür. Bu dönüşümün, ilerleyen yıllarda da devam ettiği tablodan açıkça görülmektedir.

1926 yılına geldiğimizde Türk hariciyesinin dış misyonlar açısından genişleme stratejisinde dikkat çeken bir değişiklik de fahri konsolosluk/başkonsolosluklara yönelik yaklaşımda olmuştur. Dışişleri Bakanlığı yıllıklarında muvazzaf dış misyon verilerine yer verilmiş olması nedeniyle fahri konsolosluklarla ilgili veriler için sadece *Resmî Gazete*’de yer alan atama kararnamelerinden faydalanabiliyoruz. Bu bağlamda fahri konsolosluklara dair ilk izlere 1926 yılında yayımlanan *Resmî Gazete* kayıtlarında rastlamaktayız. 1926 yılından itibaren tedrici olarak hemen her yıl dış misyonlarda fahri konsoloslukların açılmaya başladığını gözlemliyoruz.

Türkiye'nin fahri konsolosluk konusundaki yaklaşımının değişimine dair arşivde İstanbul Murahhaslığı tasnifinde yer alan 1925 sonuna ait bir belge dikkat çekicidir. Belgeye göre Romanya, milliyeti belirtilmemekle beraber isminden Levanten olduğu düşünülen, İzmir'de mukim ve ticaretle uğraşan Charlton J. Giraud'u fahri konsolos olarak atar. Ancak bu konuda Hariciye Vekâleti Şehbenderi ve Ticaret Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından Hariciyenin İstanbul Murahhaslığı'na yazılan yazı şu şekilde başlamaktadır:

“Memleketimize ecnebi fahri konsolosu kabul etmemek esas itibariyle vekâlet-i acizice mukarrer olmakla beraber bazı devletlerin tayin edecekleri pek mahdud miktarda fahri şehbenderlerin bir muamele-i istisnaiye teşkil etmek üzere bazı kuyud ve şerait tahtında memuriyetlerini tasdik etmek de mutesavverdir. Maahaza bu konsolosların nezdimizde temsil ettikleri hükümetlerin memleketimizde mukim teb'asından olarak evsaf-ı lazıme haiz zevattan bulunmaları veyahut Türk ve Müslüman teb'amız arasından intihap olunmaları şart-ı aslidir.”

Bu ifade, fahri Cumhuriyet hariciyesinin fahri konsolosluklar konusundaki yaklaşımını göstermesi açısından önemlidir. Diplomaside mütakabiliyet esası cari olduğundan ülkeye fahri konsolos kabul edilmediği durumda Türk hariciyesinin yabancı ülkelerde fahri konsolosluk açmaması durumu da bu noktada anlaşılabilir bir durum olarak karşımıza çıkar. Belgedeki ifadeden de anlaşılacağı üzere 1925 itibariyle bir istisnaya gidilmeye başlandığı görülmektedir. Ancak Türkiye'de fahri konsolos olarak atanacak kişinin Türkiye'de yerleşik ve fahri konsolosluk yapacağı ülkenin uyruğunda olması ya da Türk ve Müslüman teb'asından olma şartlarından birini sağlaması gerekmektedir. Belgenin devamında Giraud'un bu şartları sağlamamasının yanı sıra İzmir'de ticaretle uğraştığı ve konsolos unvanını almasının nüfuzunda artışa neden olacağından Romanya'nın bu talebi uygun görülmemiştir.²⁰⁹ Romanya'ya verilen resmi cevapta ise sadece fahri konsolosluk şartlarından bahsedilmiş; yukarıda belirtilen nüfuz artışı ile ilgili kısma bahsedilmemiştir.²¹⁰

“Hariciyenin fahri konsolosluklara dair yaklaşım değişikliğinin neden veya nedenleri ne olabilir?” sorusunun cevabının ne olabileceğine dair ipuçlarını bulabilmek için yine arşivde yer alan İstanbul Murahhaslığı tasnifi ve *Resmî Gazete*'de yer alan

²⁰⁹ BOA, HR. İM 130-37, 1. 25.01.1925.

²¹⁰ BOA, HR. İM 130-37, 5-6.25.01.1925.

Kararlar Daire Başkanlığı tasnifinde yer alan ve fahri konsolosluk açılış ve atama kararlarına bakmak yerinde olacaktır.

Söz konusu kaynaklarda yer alan kararnameler incelendiğinde, fahri konsolosluk mekanizmasının devreye alınmasının temelde iki ana nedene dayandığı görülmektedir. Bunlardan ilki, fahri konsolosluk ya da başkonsolosluk açılan ülkelerle ticari ilişkileri pekiştirme amacıdır. Bu bağlamda, elçilik düzeyinde temsilin zaten bulunduğu ve ticari bağların daha da geliştirilmesinin hedeflendiği ülkelerde, o ülkede itibar sahibi ve özellikle tüccar ya da bankacı gibi iktisadi hayatın içinde aktif rol oynayan kişiler, elçiliklerin önerisiyle fahri konsolos olarak merkeze teklif edilmiş ve onayın ardından görevlerine başlamışlardır. 1926-1935 yılları arasında faaliyete geçen fahri konsolosluk ve başkonsolosluklar ülke bazında incelendiğinde, özellikle Almanya, Büyük Britanya, Fransa ve Belçika'nın öne çıktığı görülmektedir. Bu dönemde Almanya'da on, Büyük Britanya'da dokuz, Fransa'da beş ve Belçika'da dört fahri konsüler misyon faaliyete girmiştir. Bu süreç içinde, Büyük Britanya'da açılmasına karar verilen altı ve Almanya'da kurulan iki fahri konsolosluğun hangi saiklerle oluşturulduğu, aşağıda aynen nakledilecek kararnamelerde ortaya konmaktadır.

“Memleketimizle olan münasebat-ı ticariye nokta-i nazarından İngiltere'nin muhtelif merkezlerinde fahri şebenderlikler ihdasına lüzum görüldüğünden, Londra Büyükelçimiz tarafından namzet gösterilen ve evsaf-ı lazimeyi haiz oldukları ve fahri şebenderlik vazife ve memuriyetleri hakkında şeraiti kabul eyledikleri iş'ar olunan Mösyö “F.K. Gallegher”in Malta, Mösyö “M.R. Rouvan”ın Dublin, Mösyö “M.L. Siddal”ın Sheffield, Mösyö “E.Karereker”in Birmingham, Mösyö “D.T. Williams”ın Cardiff, Mösyö “J.B. Cameron”un Glasgow fahri Türk şebenderliğine tayini, Hariciye Vekâlet-i Celilesinin 18 Şubat 928 tarihli ve 109/32169 numaralı tezkiresiyle vuku teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 19 Şubat 928 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur.”²¹¹

“Türkiye Cumhuriyeti ve Almanya arasında ticari münasebatın terakki ve inkişafı maksadile Bremen ve Kolonya'da açılması teemmül olunan fahri konsolosluklara intihap olunan ve dermeyan ettiğimiz şartları kabul eyledikleri de Berlin Büyükelçiliğimizden bildirilen (Mr. H. Ohl Endore'nin Bremen ve (Mr. Marks Şürman)'ın Kolonya şehirleri Türkiye fahri

²¹¹ BCA, 30-18-1-1/ 27-82-7. 19.02.1928.

konsolosluklarına tayini, Hariciye Vekâletinin 16/1/1929 tarih ve 56950/42 numarolu tezkeresile yapılan teklifi üzerine İc.V.H.'nin 16/1/1929 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur.”²¹²

Ticari ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla kurulması kararlaştırılan fahri konsolosluklar sadece Avrupa’daki merkezlere özgü değildir. Yine 1926’da Mısır’da Port Said²¹³, 1927’de İran’da Tahran’a yakın bir ticaret şehri olan Kazvin²¹⁴ ve Hindistan’da Kalküta²¹⁵ şehirleri gibi farklı coğrafyalarda da aynı nedenden dolayı fahri konsoloslukların açılması kararlaştırılmıştır.

Yine arşiv belgelerine göz attığımızda yabancı ülkelerle ticari ilişkilerin geliştirilmesi esas neden olmakla beraber bu ilişkilerin geliştirilmesi için fahri konsoloslukların tercih edilmesinin diğer bir nedeni ise Hariciye bütçesinin muvazzaf konsolosluk kurulması için yeterli olmaması olarak görülmektedir. Örneğin aynı dönem içerisinde Belçika’nın Gan, Liège ve Charleroi şehirlerinde fahri konsolosluk kurulmasına dair kararnamede “*Memleketimizle münasebat-ı ticariyesi tezayüd eden Belçika’nın Gan, Liège ve Charleroi şehirlerinde bütçenin müsaitsizliğine binaen şimdilik birer fahri şehbenderlik ihdasına lüzum görülmüş olduğundan...*”²¹⁶ ifadesine rastlarız. Bu ibare üzerinde durulması gereken bir noktayı içermesi açısından önemlidir. Zira bu ibareden anlaşıldığı üzere Hariciyenin ilk tercihi yine muvazzaf konsüler misyon kurmak olmasına rağmen, bütçenin yeterli olmaması nedeniyle ticari ilişkilerin arttığı bu şehirlerde fahri konsoloslukların açılması yoluna gidildiği anlaşıyor.

Fahri konsoloslukların kurulma kararnamelerine baktığımızda bir konsüler misyon açılmasına lüzum görüldüğü halde yine bütçe yetersizliği nedeniyle açıldıklarını da görürüz. Örneğin Japonya’nın Osaka fahri konsolosluğunun açılma kararnamesinde “*Japonya’nın “Osaka” şehrinde ihdası icap eden şehbenderliğe bütçenin adem-i müsaadesi hasebiyle imkân bulunmadığından şimdilik bir fahri şehbenderlik ihdası*”²¹⁷ ibaresi bu savı destekler niteliktedir.

Yine bütçe sıkıntısı nedeniyle Hariciye’nin kapatılmak zorunda kalan muvazzaf temsilcilikler yerine ya da herhangi bir temsilciliği bulunmayan yerlerde de fahri

²¹² BCA, 30-18-1-2/ 1-13-23. 16.01.1929.

²¹³ BCA, 30-18-1-1/ 22-75-15. 08.12.1926.

²¹⁴ BCA, 30-18-1-1/ 25-46-2. 11.08.1927.

²¹⁵ BCA, 30-18-1-2/ 36-35-1. 13.05.1933.

²¹⁶ BCA, 30-18-1-1/ 25-48-16. 30.10.1928.

²¹⁷ BCA, 30-18-1-1/ 25-47-3. 11.08.1927.

konsolosluk açma yoluna gittiğini görmekteyiz. Örneğin Habeşistan'ın başkenti Adis-Ababa'da bulunan maslahatgüzarlığın kapatılmasının ardından kurulması kararlaştırılan fahri konsolosluk²¹⁸, yine Helsinki'de *“bütçenin müsaitsizliğine binaen ilga edilen”* konsolosluğun yerine kurulan fahri başkonsolosluk²¹⁹, son olarak da Hariciye dış teşkilatının o dönemde herhangi bir temsilciliği olmayan Buenos Aires'te *“Arjantin hükümeti arazisi dahilinde mukim Türk teb'asının menafını vikaye ve umur ve muamelatını teshil için”* açılması kararlaştırılan fahri konsolosluk²²⁰ buna örnek olarak verilebilir.

Öte yandan, dönemin bazı Hariciye bütçeleri, dış misyon genişleme politikalarında fahri konsüler misyonların tercih edilmesinin ardındaki ekonomik pragmatizm stratejisini ortaya koyan önemli veriler sunmaktadır. Bu bağlamda özellikle Hariciye bütçelerinde ciddi sayılabilecek artışların olduğu yıllar ve bu artışların nedenlerine dair Hariciye bütçesini değerlendirip nihai şeklini veren bütçe komisyonu ve TBMM Encümen raporlarından²²¹ konsolide edilen bilgiler aşağıdaki tabloda özetlenebilir:

Tablo 19. Bütçe Komisyonu ve Hariciye Encümen Raporlarına Göre Hariciye Bütçesi Artış Nedenleri (1928, 1946, 1947)

Yıl	Genel Bütçe (Başlangıç Ödeneği)	Hariciye Başlangıç Ödeneği	Hariciye Bütçe Payı (%)	Artış Nedenindeki Önemli Kalemler (Bütçe Komisyonu ve Hariciye Encümen Raporlarına Göre)
1927	223.859.997	3.214.096	%1,4	
1928	250.003.870	4.087.460	%1,6	*Maaş ve ücretlerdeki artış *Merkezde muhtelif şubelerin hizmetlerini tanzim için ilâvesine lüzum görülen bazı memur ve müstahdemin maaş ve ücretleri *Yeni açılacak muvazzaf elçilik ve konsoloslukların bina, demirbaş, levazım ve personel gideri (Tokyo: Büyükelçilik, Pekin: Maslahatgüzarlık, Kıbrıs ve Bükreş: Konsolosluk ihdası)
1945	755.343.676	2.705.183 ²²²	%0,4 ²²³	

²¹⁸ BCA, 30-18-1-2/ 26-64-19. 23.11.1927.

²¹⁹ BCA, 30-18-1-1/ 21-72-12. 24.11.1926.

²²⁰ BCA, 30-18-1-1/ 21-63-11. 12.10.1926.

²²¹“1928 senesi Muvazenei Umumiye Kanunu”, TBMM 110 nolu Komisyon Raporu, 97-100.

(<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c003/tbmm03003062ss0110.pdf>) (Erişim Tarihi 04.05.2025); “1946 Yılı Bütçe Kanunu tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu”, 127-134 (Ankara: T.B.M.M Basımevi, 1945); “1947 Yılı Bütçe Kanunu tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu”, 131-137 (Ankara: T.B.M.M Basımevi, 1946).

²²² 1945 Bütçesi Rumi takvimden Miladi takvime geçişi tamamlamak ve mali yılın uluslararası standartlara uygun hale getirmek için bir ara çözüm olarak yedi aylık olarak hazırlanmıştır.

²²³ 1945 ve 1946'daki Hariciye Bütçesinin genel bütçe içerisindeki payındaki ciddi düşüşün nedeni savaş nedeniyle özellikle Milli Müdafaa Vekaleti için sağlanan ek bütçelerdir.

				Merkez: *Hizmetliler ücreti *Yeni tesis olunan himaye giderleri *Yabancı elçilerle konukların ağırlanma giderleri *Kongre ve konferans ve komisyonlar genel giderleri ve telefon ve başka haberleşme ücretleri *Milletlerarası müesseselere ve Milletler Derneğine katılma payı
1946	1.252.001.671	4.777.398	%0,4	Dış Misyonlar: *Elçilik ve konsolosluklar hizmetlileri ücreti *Yeniden açılacak olan elçilik ve konsoloslukların maaş ve tahsisatları, arsa, bina satın alma, yaptırma ve kira karşılıkları ile sigorta ve belediye vergisi ve resimleri *Washington Sefaret binasının esaslı tamiri ve mefruşatının tecdidi ve yeniden açılacak olan veya bombardımanlara uğrayan elçilik ve konsoloslukların ihtiyaçları *Taşıtlar satın alma, onarma ve işletme giderleri
				*Maaşlara yapılan zam ve döviz farkı (1946 Devalüasyonu Etkisi) (4.783.387 TL fark) *Kongre, konferans ve komisyonlar genel gideri (46.772 TL fark) *Uluslararası müesseselere ve Uluslar Derneğine katılma payı (1.573.368 TL fark)
1947	1.488.808.245	11.989.998	%0,8	*Elçilik ve Konsolosluklar Giderleri (Arsa, bina satın alma, yaptırma ve kira karşılıklarıyla sigorta, belediye vergi ve resimleri ve küçük onarma, demirbaş, ziyafet, taşıt satın alma ve onarma, işletme gideri vb.) (227.525 TL fark) *Telefon ve başka haberleşme ücret ve giderleri (279.710 TL fark) *Sürekli ve geçici görev yolluğu (150.000 TL fark)

Örneğin, 1927 yılında 3.214.096 TL olan Hariciye bütçesi, 1928 yılında Hariciye Vekâleti tarafından 4.200.000 TL'ye yükseltilmesi talebiyle revize edilmek istenmiş, ancak TBMM Encümeni çeşitli kalemlerde kesintiler yaparak bu rakamı 4.087.460 TL olarak onaylamıştır. Yaklaşık bir milyon liralık bu artış, merkezdeki bazı şubelerin hizmetlerini düzenlemek için eklenen memur ve müstahdem maaşları ile Tokyo'da büyükelçilik, Pekin'de maslahatgüzarlık, Kıbrıs ve Bükreş'te konsolosluk gibi yeni dış misyonların bina, demirbaş, personel maaşları, ücretleri ve tahsisat giderlerinden kaynaklanmıştır. Her ne kadar kalem bazında detaylı bir kırılım sunulmamış olsa da yeni ve muvazzaf dış misyonların açılmasının bütçe üzerinde önemli bir yük oluşturduğu açıktır. Bu durum, fahri konsüler misyonların bütçe dostu bir alternatif olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından, kapatılan elçilik ve konsoloslukların yeniden açılması da Hariciye bütçesinde belirgin artışlara yol açmıştır. Encümen raporlarına göre, bu dönemde maaş ve tahsisat giderleri, arsa ve bina satın alma veya

kiralama masrafları, sigorta, belediye vergisi ve resimleri ile taşıtların satın alınması, onarımı ve işletme giderleri gibi kalemler, bütçedeki artışın temel nedenleri arasında yer almıştır. Bu giderler, savaş sonrası dönemde dış misyonların yeniden yapılandırılmasının mali boyutlarını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, 1947 yılı Hariciye bütçesi, dış misyon politikalarının ve makroekonomik faktörlerin bütçe üzerindeki etkisini anlamak açısından çarpıcı bir örnektir. 1946'da 4.777.398 TL olan bütçe, 1947'de 11.989.998 TL'ye yükselmiştir. Bu dramatik artışın temel nedeni, 7 Eylül 1946 tarihinde alınan devalüasyon kararıyla bir ABD dolarının TL fiyatı, 1,30 TL'den 2,80 TL'ye çıkarılarak TL %115,4 oranında devalüe edilmesi idi. Devalüasyonun temel motivasyonu dış ticaret açığını azaltmak ve ihracatı teşvik etmenin yanı sıra hükümetin, biriktirdiği altın ve dövizin değerini yükselterek iç borçların gerçek değerini düşürmektir. Bir başka önemli neden ise dünya ekonomisine eklemlenme yolunda o yıllarda (Dünya Bankası ile birlikte) yeni kurulan IMF'ye (Uluslararası Para Fonu) katılınması mecburiyeti ile ilgilidir. Zira söz konusu kuruluşlara üye olunması devalüasyon yapma yetkisinin kısıtlanması anlamına geliyordu. Bretton Woods düzeni denilen uluslararası para düzeni, “o yıllarda” ülkelerin tek başlarına devalüasyon yapmalarına olanak vermiyor; yüzde 10'un üzerindeki devalüasyonları, IMF'nin “iznine” bağlıyordu.²²⁴ Dolayısıyla bu durum da devalüasyonun üyelikten önce yapılmasını zorunlu kılıyordu.

Hariciye Vekâleti, dış misyonlardaki maaş ve masrafların döviz cinsinden ödenmesi nedeniyle bu devalüasyondan en çok etkilenen kurumlardan biri olmuştur. Örneğin 1946'da 3.164.413 TL olan maaş ve ücretler, 1947'de 7.947.800 TL'ye çıkarak 4.783.387 TL'lik bir artış kaydetmiş; elçilik ve konsolosluk giderleri de 532.860 TL'den 932.000 TL'ye yükselmiştir. Ayrıca Birleşmiş Milletler'e katılım payı olarak ayrılan 1.613.560 TL, bütçedeki artışın bir diğer önemli kalemini oluşturmuştur.

Bu bağlamda, fahri konsüler misyonların muvazzaf misyonlara kıyasla tercih edilmesi, Hariciye Vekâletinin bütçe üzerindeki yükünü önemli ölçüde hafifleten bir strateji olarak öne çıkar. Fahri konsüler misyonların kullanımı, bütçe planlamasında ekonomik pragmatizmin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. 1925-1936 yılları arasında toplam elli bir misyonun açılması, bu stratejinin somut bir yansımasıdır. Bu misyonlar, bütçe kalemlerinde yer alan bina kirası, demirbaş ve levazım giderleri ile personel maaşları gibi masraflardan tasarruf sağlamanın yanı sıra, ticari ilişkileri güçlendirme ve Türkiye ekonomisine döviz girdisi sağlama potansiyeliyle de dikkat

²²⁴ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001), 118.

çekmektedir. Başka bir ifadeyle, Hariciye Vekâleti, görece sabit bir bütçe çerçevesinde ve fahri konsüler misyonlar aracılığıyla dış misyon ağını genişletme stratejisi izlemiştir. Bu yaklaşım hem mali yükü azaltmış hem de ekonomik ve ticari hedeflere ulaşmada etkili bir araç olmuştur.

1926-1935 arasında yirmi dört farklı ülkede açılan toplam kırk dokuz fahri konsüler misyonu açıldıkları ülke bağlamında değerlendirdiğimizde aşağıdaki tablo ile karşılaşırız:

Tablo 20. Fahri Konsüler Misyonlar (1926-1935)

	Muvazzaf Temsil Düzeyi	Fahri Konsolosluk / Başkonsolosluk
Almanya	Büyükelçilik	Berlin, Bremen, Dresden, Frankfurt, Hamburg, Hannover, Kolonya (Köln), Münih, Stuttgart, Würzburg
Fransa	Büyükelçilik	Bordeaux, Cherbourg, Le Havre, Lyon, Vichy
Belçika	Daimî Maslahatgüzarlık	Brüksel, Charleroi, Gan, Liège
ABD	Büyükelçilik	Boston, Chicago, New Orleans
İsveç	Elçilik	Göteborg, Malmö, Stockholm
Büyük Britanya	Büyükelçilik	Bristol, Liverpool, New Castle, Kalküta
Portekiz	Elçilik	Lizbon, Porto
Norveç	Daimî Maslahatgüzarlık	Bergen, Oslo
İspanya	Elçilik	Barcelona
Letonya / SSCB	Büyükelçilik	Riga
İsviçre	Elçilik	Bern
Arjantin	YOK	Buenos Aires
Finlandiya	Daimî Maslahatgüzarlık	Helsinki
Mısır	Elçilik	Port Said
Danzig	YOK	Danzig
Çekoslovakya	Elçilik	Bratislava
Japonya	Büyükelçilik	Osaka, Yokohama
Danimarka	YOK	Kopenhag
Macaristan	Elçilik	Budapeşte
Irak	Elçilik	Musul
İran	Büyükelçilik	Kazvin
Habeşistan	YOK	Adis-Ababa
Hollanda	Daimî Maslahatgüzarlık	Amsterdam
Genel Toplam		49

1926'dan itibaren Türk Hariciyesinin dış misyonlarda genişleme stratejisinde fahri konsoloslukları devreye almasından sonra fahri konsoloslukların en yoğun olduğu ülke Almanya'dır. 1926-1935 yılları arasında Almanya'da, farklı şehirlerde on fahri konsolosluk/ başkonsolosluk açılmıştır. Buna ek olarak elçilik/ daimî maslahatgüzarlık düzeyinde temsilin olmadığı Arjantin, Danzig, Danimarka, Habeşistan ve Hindistan'da Türk hariciyesinin sadece fahri konsolosluk düzeyinde temsil edildiği görülmektedir.

1.3.4.3. İkinci Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrası Dış Misyonlar (1937-1949)

1937-1949 yılları arasında Türk hariciyesinin dış misyon sayılarına baktığımızda aşağıdaki tablo ile karşılaşırız²²⁵:

Tablo 21. Düzey Bazlı Dış Misyon Dağılımı (1937-1949)

Düzey Türü	Düzey	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49
Temsil	Büyükelçilik	11	11	13	13	13	13	13	13	12	12	17	19	20
	Elçilik	18	20	19	16	16	17	18	19	20	25	23	23	23
	Daimî Maslahatgüzarlık	6	4	3	3	3	2	2	2	2	1	1	1	0
	Delegelik / Temsilcilik											1	2	2
	Temsil Toplam	35	35	35	32	32	32	33	34	34	38	42	45	45
Konsüler Misyon	Başkonsolosluk	22	24	21	21	20	21	20	19	21	23	25	23	24
	Büyükelçilik/ Elçilik Konsolosluk Şubesi	15	14	14	12	14	13	13	13	14	21	27	31	31
	Konsolosluk	16	12	13	15	15	14	14	13	12	13	11	10	10
	Muavin Konsolosluk	1	2	2	2	1	1	1	1	2	1	0	0	0
	Toplam (Konsüler Misyon)	54	52	50	50	50	49	48	46	49	58	63	64	65
	Genel Toplam	89	87	85	82	82	81	81	80	83	96	105	109	110

1937-1949 yılları arasında delegelik, büyükelçilik ve elçilik gibi temsil düzeylerinde on bir; büyükelçilik ya da elçiliklere bağlı konsolosluk şubesi, başkonsolosluk ve konsolosluk düzeyinde ise yirmi dokuz yeni konsüler misyon faaliyete

²²⁵ Bu dönemdeki *Resmî Gazete* verilerinde fahri konsoloslukların açılış ve kapanış tarihlerine dair tutarlı ve kesin bilgilerin yer almaması nedeniyle bu tabloda sadece muvazzaf dış misyonlar ele alınmış ve fahri konsolosluklar kapsam dışı bırakılmıştır.

geçmiş; böylece toplamda kırk yeni dış misyon oluşturulmuştur. Ancak bu dönem içerisindeki Cumhuriyet Hariciyesinin dış misyonlarının sadece açılışlarının yanı sıra faaliyetlerine ara verenler ve kapatılanlar da mevcuttur. Bu hareketliliği daha detaylı gözlemleyebilmek için 1937-1949 yılları arasındaki Cumhuriyet Hariciyesinin dış misyonlarını, diplomatik ilişkileri önemli ölçüde etkileyen İkinci Dünya Savaşı'nı referans noktası olarak Savaş Öncesi Dönem (1937-1938), Savaş Dönemi (1939-1945) ve Savaş Sonrası Dönem (1946-1949) olarak üç ana alt dönemde ve dış misyonları bu dönemler içerisinde yeni faaliyete geçenler, kapatılıp sonra yeniden faaliyete geçenler ve hiç açılmamak üzere tamamen kapatılanlar eksenlerinde, Dışişleri Bakanlığı 1967 Yılığındaki veriler ışığında değerlendirmek yerinde olacaktır.

1.3.4.3.1. İkinci Dünya Savaşı'na Yaklaşırken (1937-1938)

Bu dönemde dış misyonlardaki değişim ve dönüşümleri aşağıdaki tablo ile kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür:

Tablo 22. Dış Misyonlardaki Değişim (1937-1938)

	Düzy	Yeni Düzy
Yeni Açılanlar		
Buenos Aires	Elçilik	Yeni Açılış
Antakya	Başkonsolosluk	Yeni Açılış
İskenderun	Başkonsolosluk	Yeni Açılış
Kopenhag	Başkonsolosluk	Yeni Açılış
Kapalı Olup Faaliyete Geçenler		
Milano	Muavin Konsolosluk	Muavin Konsolosluk
Faaliyetine Ara Verilenler		
Viyana	Elçilik	1947 Tekrar Açılış
Rio de Janeiro	Elçilik	1945 Tekrar Açılış
Temsil Düzei Değişenler		
Brüksel	Daimî Maslahatgüzarlık	Elçilik
Lahey	Daimî Maslahatgüzarlık	Elçilik
Berlin	Konsolosluk	Başkonsolosluk
Viyana	Büyükelçilik Konsolosluk Şubesi	Başkonsolosluk
Tamamen Kapatılanlar		
Bakü	Konsolosluk	Kapandı
Erivan	Konsolosluk	Kapandı
Leninakan (Gümrü)	Konsolosluk	Kapandı

Odessa	Konsolosluk	Kapandı
Washington	Büyükelçilik Konsolosluk Şubesi	Kapandı

Bu dönem içerisinde ilk kez açılan dört dış misyonun olduğunu görürüz. 1937 yılında henüz Hatay'ın anavatana katılmadığı dönemde Antakya ve İskenderun'da açılan başkonsoloslukların yanı sıra 1938 yılında Arjantin'in başkenti Buenos Aires'te elçilik düzeyinde ve yine aynı yıl Danimarka'nın merkezi Kopenhag'da bir başkonsolosluk faaliyete geçmiştir. Yine bu dönem içerisinde 1931 yılında kapatılan Milano Muavin Konsolosluğu da 1938 yılında tekrar açılarak faaliyete geçmiştir.

1937-1938 yılları arasında dış misyonlarda gözlemlenen bir değişim de bazı dış misyonların daha sonra açılmak üzere faaliyetlerine ara verilmesidir. 1938 yılında Hitler'in Avusturya'yı işgal ve ilhakı sonrasında Viyana elçiliğinin kapatıldığını görürüz. Viyana elçiliği 1947 yılında tekrar açılacaktır. Bu dönem içerisinde kapatılan diğer bir elçilik de Rio de Janeiro Elçiliğidir. 1929'da açılan ve 1932'ye kadar faaliyette olan Rio de Janeiro Elçiliği 1938 yılında tekrar açılmış ancak yine aynı yıl kapatılmıştır. Rio de Janeiro Elçiliği tekrar 1945 yılında faaliyete geçecektir.²²⁶

1937-1938 yılları arasında dış misyonlarda göze çarpan bir diğer değişim, bazı temsilciliklerin statüsünün yükseltilmesinde ortaya çıkmıştır. 1938 yılında Belçika'nın Brüksel ve Hollanda'nın Lahey kentlerinde daha önce daimî maslahatgüzarlık düzeyinde bulunan temsilcilikler elçilik seviyesine yükseltilirken, Hitler'in Avusturya'yı ilhak etmesinin ardından kapatılan elçiliğin bünyesinde yer alan konsolosluk şubesi, bunun yerine oluşturulan başkonsolosluğa dönüştürülerek temsil bu şekilde sürdürülmüştür. Konsüler misyon bağlamında yaşanan bir başka değişim ise 1937'de Berlin'deki konsolosluğun başkonsolosluğa yükseltilmesidir. Bu dönem içerisinde dış misyonlar bağlamında diğer önemli bir değişiklik de bazı konsüler dış misyonların açılmamak üzere kapatılmasıdır. Bu bağlamda SSCB topraklarında yer alan Bakü, Erivan, Leninakan (Gümrü) ve Odessa konsoloslukları²²⁷ ve Washington'da 1927'de faaliyete geçen Büyükelçilik Konsolosluk Şubesi 1937 yılında kapatılmıştır.²²⁸

²²⁶ Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı, 909.

²²⁷ Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı, 1014-1015.

²²⁸ Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı, 957.

1.3.4.3.2. İkinci Dünya Savaşı Dönemi (1939-1945)

İkinci Dünya Savaşı dönemi dış misyonlar açısından hareketliliğin had safhada olduğu bir dönem olarak karşımıza çıkar. Savaş sırasında işgale uğrayan bazı devletlerdeki ve yine savaş sebebiyle diplomatik münasebetin kesildiği bazı ülkelerdeki dış misyonlar savaş sonuna kadar kapatılmıştır. Yine bu dönemde bazı dış misyonlar açılmamak üzere kapatılmışken; farklı coğrafyalarda yeni dış misyonlar açılmıştır. Bu değişim ve dönüşümleri aşağıdaki tablo ile kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür:

Tablo 23. Dış Misyonlardaki Değişim (1939-1945)

	Düzey	Yeni Düzey
Yeni Açılanlar		
Kopenhag	Elçilik	Yeni Açılış
Ottowa	Elçilik	Yeni Açılış
Santiyago	Elçilik	Yeni Açılış
Basra	Başkonsolosluk	Yeni Açılış
Bombay	Başkonsolosluk	Yeni Açılış
Zürih	Başkonsolosluk (1944)	Yeni Açılış
Buenos Aires	Elçilik Konsolosluk Şubesi	Yeni Açılış
Kopenhag	Elçilik Konsolosluk Şubesi	Yeni Açılış
Lizbon	Elçilik Konsolosluk Şubesi	Yeni Açılış
Santiyago	Elçilik Konsolosluk Şubesi	Yeni Açılış
Musul	Konsolosluk	Yeni Açılış
Kapalı Olup Faaliyete Geçenler		
Rio de Janeiro	Elçilik	
Roma	Büyükelçilik Konsolosluk Şubesi	
Faaliyetine Ara Verilenler		
Berlin	Büyükelçilik	1945 Tekrar Açılış
Budapeşte	Elçilik	1946 Tekrar Açılış
Lahey	Elçilik	1946 Tekrar Açılış
Selanik	Başkonsolosluk	1946 Tekrar Açılış
Milano	Başkonsolosluk	1946 Tekrar Açılış
Hamburg	Başkonsolosluk	1949 Tekrar Açılış
Midilli	Başkonsolosluk	1945 Tekrar Açılış
Anvers	Başkonsolosluk	1946 Tekrar Açılış

Berlin	Başkonsolosluk	1944 Tekrar Açılış
Viyana	Başkonsolosluk	1947 Elçilik Konsolosluk Şubesi olarak Tekrar Açılış
Stockholm	Elçilik Konsolosluk Şubesi	1946 Tekrar Açılış
Budapeşte	Elçilik Konsolosluk Şubesi	1946 Tekrar Açılış
Tokyo	Büyükelçilik / Büyükelçilik Konsolosluk Şubesi	1952 Tekrar Açılış
Prag	Konsolosluk (1944)	1946 Elçilik Konsolosluk Şubesi olarak Tekrar Açılış
Temsil Düzeyi Değişenler		
Prag	Elçilik	Başkonsolosluk
Prag	Elçilik Konsolosluk Şubesi	Konsolosluk (1940)
Taipeh	Daimî Maslahatgüzarlık	Elçilik (1939) /Büyükelçilik (1944)
Cidde	Daimî Maslahatgüzarlık	Elçilik
Kopenhag	Başkonsolosluk	Elçilik Konsolosluk Şubesi
Tiran	Elçilik	Konsolosluk
Tamamen Kapatılanlar		
Bari	Muavin Konsolosluk	Kapandı
Vilno	Elçilik	Kapandı
Talinn	Elçilik	Kapandı
Antakya	Başkonsolosluk	Kapandı
İskenderun	Başkonsolosluk	Kapandı
Cezayir	Başkonsolosluk	Kapandı (Açılmadan)
Tiran	Konsolosluk	Kapandı (1945)

İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle özellikle Avrupa'daki dış misyonların faaliyetlerine ara verildiğini söylemek mümkündür. Ancak diğer taraftan, tablodan da görülebileceği üzere Türk Hariciyesi dış misyon bağlamında İkinci Dünya Savaşı sırasında bile kısıtlı da olsa genişlemeye devam etmiştir. Özellikle savaşın sıçramadığı Ottawa (Kanada), Santiyago (Şili) gibi ülkelerde elçilik, Basra, Bombay ve Zürih'te başkonsolosluk ve Musul'da konsolosluk düzeylerinde yeni dış misyonların açıldığını görürüz. Elçiliklerin açıldığı lokasyonlarda ayrıca elçilik konsolosluk şubelerinin de açıldığı gözlemlenmektedir. Bu yaklaşımın diğer bir sonucu olarak da Taipeh (Çin), Cidde

(Suudi Arabistan) gibi daimî maslahatgüzarlık seviyesinde temsil edilen kentlerdeki temsil düzeyinin elçilik seviyesine yükseltildiğini söyleyebiliriz.

İkinci Dünya Savaşı sırasında kapatılıp daha sonra bir daha açılmayan toplam yedi dış misyondan bahsedebiliriz. 1935 yılında elçilik düzeyinde temsile açılan Estonya'nın Tallinn kentinde bulunan elçilik, İkinci Dünya Savaşı sırasında Estonya'nın SSCB tarafından işgalinin ardından kalıcı olarak kapatılmıştır. Benzer şekilde, 1932'de faaliyete geçen ve Moskova Büyükelçiliği'ne akredite olmuş Vilno'daki elçilik de SSCB işgaliyle birlikte kapatılmıştır. 1925'te hizmet vermeye başlamış olan İtalya'nın Bari kentinde bulunan muavin konsolosluk da 1941'de, savaş koşulları sebebiyle, kalıcı olarak faaliyetine son vermiştir. Bu bağlamda ele alınacak bir diğer misyon ise 1944'te açılmasına rağmen faaliyete geçirilemeden kapatılan Cezayir Başkonsolosluğu'dur. 24 Nisan 1944'te kurulan bu temsilcilik, henüz işlerlik kazanmadan 7 Ekim 1944'te kaynaklarda yer almayan bir nedenle kapatılmıştır.²²⁹

Öte yandan bu dönemde İkinci Dünya Savaşı koşullarından bağımsız nedenlerle kapatılan iki dış misyondan daha bahsetmek gerekir. 1937 yılında, Milletler Cemiyeti gözetiminde özerk bir statüde olan Hatay'da, Antakya ve İskenderun'da açılan Başkonsolosluklar, Hatay'ın 1939'da ana vatana katılmasının ardından kapatılmıştır.

1.3.4.3.3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem (1946-1949)

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle ve şartların normalleşmesiyle beraber Türk Hariciyesinin dış misyonlar bağlamında yavaş yavaş genişlemesini gözlemledik. Bu bağlamda savaş sırasında geçici olarak faaliyeti durdurulan dış misyonlar faaliyete geçmiş; faaliyette olan bazı dış misyonların temsil düzeyleri değiştirilmiş ve birçok merkezde yeni dış misyonlar açılmıştır. Bu dönem içerisinde değişiklik gözlemlenen dış misyonları aşağıdaki tablo ile özetlemek mümkündür:

²²⁹ *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yılı, 970.*

Tablo 24. Dış Misyonlardaki Değişim (1946-1949)

	Düzey	Yeni Düzey
Yeni Açılanlar		
Yeni Delhi	Büyükelçilik	Yeni Açılış
Lüksemburg	Büyükelçilik (Brüksel Elçisi Akredite)	Yeni Açılış
Karaçi	Büyükelçilik	Yeni Açılış
Oslo	Elçilik	Yeni Açılış
Şam	Elçilik	Yeni Açılış
Amman	Elçilik	Yeni Açılış
Tel Aviv	Elçilik	Yeni Açılış
Beyrut	Elçilik	Yeni Açılış
BM Daimî Misyonu (New York)	Delegelik	Yeni Açılış
BM Avrupa Ofisi (Cenevre)	Delegelik	Yeni Açılış
San Francisco	Başkonsolosluk	1948 Kapanış
Frankfurt	Başkonsolosluk	Yeni Açılış
Kudüs (İsrail Kısmı)	Başkonsolosluk	Yeni Açılış
Kudüs (Ürdün Kısmı)	Başkonsolosluk	Yeni Açılış
Rodos (Yunanistan)	Başkonsolosluk	Yeni Açılış
Chicago	Başkonsolosluk	Yeni Açılış
Ottowa	Büyükelçilik Konsolosluk Şubesi	Yeni Açılış
Karaçi	Büyükelçilik Konsolosluk Şubesi	Yeni Açılış
Bern	Elçilik Konsolosluk Şubesi	Yeni Açılış
Beyrut	Elçilik Konsolosluk Şubesi	Yeni Açılış
Helsinki	Elçilik Konsolosluk Şubesi	Yeni Açılış
Oslo	Elçilik Konsolosluk Şubesi	Yeni Açılış
Amman	Elçilik Konsolosluk Şubesi	Yeni Açılış
Meksiko	Elçilik Konsolosluk Şubesi	Yeni Açılış
Lahey	Elçilik Konsolosluk Şubesi	Yeni Açılış
Napoli	Konsolosluk	Yeni Açılış
Göteborg	Konsolosluk (1946)	Elçilik Konsolosluk Şubesi (1947)
Kapalı Olup Faaliyete Geçenler		
Budapeşte	Elçilik	
Lahey	Elçilik	
Selanik	Başkonsolosluk	
Milano	Başkonsolosluk	
Hamburg	Başkonsolosluk	
Anvers	Başkonsolosluk	
Budapeşte	Elçilik Konsolosluk Şubesi	
Stockholm	Elçilik Konsolosluk Şubesi	

Prag	Konsolosluk (1944)	1946 Elçilik Konsolosluk Şubesi olarak Tekrar Açılış
Lahey	Elçilik Konsolosluk Şubesi	
Milano	Başkonsolosluk	
Varşova	Elçilik Konsolosluk Şubesi	
Stockholm	Elçilik Konsolosluk Şubesi	
Viyana	Başkonsolosluk	Elçilik Konsolosluk Şubesi
Viyana	Elçilik	
Faaliyetine Ara Verilenler		
Zürih	Başkonsolosluk	1957 Tekrar Açılış
Temsil Düzeyi Değişenler		
Bükreş	Elçilik	Büyükelçilik
Ottowa	Elçilik	Büyükelçilik
Rio de Janeiro	Elçilik	Büyükelçilik
Kahire	Elçilik	Büyükelçilik
Helsinki	Daimî Maslahatgüzarlık	Elçilik
Oslo	Daimî Maslahatgüzarlık	Elçilik
Prag	Başkonsolosluk	Elçilik
Beyrut	Başkonsolosluk	Elçilik Konsolosluk Şubesi
Kahire	Konsolosluk	Başkonsolosluk (1946) / Elçilik Konsolosluk Şubesi (1948)
Sofya	Konsolosluk	Elçilik Konsolosluk Şubesi
Şam	Konsolosluk	Elçilik Konsolosluk Şubesi
Tamamen Kapatılanlar		
Kudüs (Büyük Britanya)	Başkonsolosluk	İsrail ve Ürdün kısımlarında iki yeni başkonsolosluk şeklinde faaliyete devam etmiştir.
Rodos (İtalya)	Başkonsolosluk	Yunanistan nezdinde faaliyetine devam etmiştir.
Milano	Muavin Konsolosluk	
Basra	Başkonsolosluk	

Savaş sonrası dönemde sekiz ülkede elçilik / büyükelçilik düzeyinde yeni dış misyonlar açılırken; 1945'te San Francisco Konferansı'ndan sonra kurulması kararlaştırılan Birleşmiş Milletler nezdinde New York ve Cenevre'de de delegelik düzeyinde iki temsilcilik açılmıştır. Aynı dönem içerisinde konsüler misyonlar bağlamında da yeni kurulan elçilik / büyükelçilik bünyesinde kurulan konsolosluk şubeleri ve müstakil olarak açılan başkonsolosluklar ve konsolosluklar yoluyla bir genişleme gözlemlenmektedir.

Tablodan da görüleceği üzere az sayıda dış misyon bu dönemde kapatılmıştır. Aslında tabloda kapatılanlar kategorisinde değerlendirilen dört dış misyonun üçü

faaliyetlerine devam etmiş; değişim o topraklardaki egemen devletin değişmesinden meydana gelmiştir. Kudüs'ün İngiliz kontrolünden çıkmasından sonra Kudüs Başkonsolosluğu kapatılarak yerine İsrail ve Ürdün kısmında iki yeni başkonsolosluk açılmıştır. Buna benzer bir duruma Rodos'ta da rastlarız. İtalyan hakimiyetinde olan Rodos'un Yunanistan'a geçmesiyle Rodos'taki başkonsolosluk Yunanistan nezdinde faaliyetine devam etmiştir. Bu bağlamda bu dönemde gerçek anlamda kapatılan Basra Başkonsolosluğu ve Milano Muavin Konsolosluğudur.

Yeni açılan ve faaliyetlerine son verilen dış misyonları kısaca özetledikten sonra aynı dönem içerisinde dış misyonların bazılarının faaliyetlerine devam ettiği halde temsil düzeylerinde değişikliğe gidildiği gözlemlenmektedir. Elçilik düzeyindeki dört dış misyon (Bükreş, Ottawa, Rio de Janeiro, Kahire) büyükelçilik seviyesine, daimî maslahatgüzarlık seviyesindeki iki dış misyon (Helsinki, Oslo) elçilik seviyesine yükseltilmiştir.

1.4. İki Savaş Arası Dönemde Macaristan ve Türkiye Dış Misyonlarının

Karşılaştırılması

Yukarıda Türkiye Cumhuriyeti Hariciyesinin 1925 yılı itibarıyla dış misyonlarının genişleme örüntüsü ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dış teşkilatını ne derece miras aldığı konusunu ele aldıktan sonra yeni bir soru akıllara gelir. Bu dönem içerisinde ve daha sonrasında, girişte etraflıca bahsedildiği üzere, ölçek ve taşıdığı özellikler itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti'ne benzeyen bir ülke olan Macaristan Hariciyesi dış teşkilatının genişleme stratejisini ne şekilde formüle etmiştir? Bu çerçevede, iki ülkenin dış misyon genişleme stratejilerini analiz ve karşılaştırmak üzere 1925 ve 1936 yıllarını referans noktası olarak alacağız.

1.4.1. 1925 Yılında Türkiye ve Macaristan'ın Dış Misyonları

Bu değerlendirmeyi yapabilmek için öncelikle 1925 yılında Macaristan'ın faaliyette olan dış misyonlarını listelediğimizde aşağıdaki tablo ile karşılaşırız:²³⁰

²³⁰ *Külügyi Közlöny (Dışişleri Gazetesi)*, 02.02.1925, sy. 3. 34-40. https://library.hungaricana.hu/hu/view/KULUGY_KuluKozl_1925/?pg=39&layout=s. (Erişim Tarihi: 02.02.2025)

Tablo 25. Macaristan Dış Misyonları (1925)

Ülke	Elçilik / Daimî Maslahatgüzarlık	Konsüler Misyon
ABD	Washington (E)	New York (BAK), Chicago, Cleveland, Pittsburgh(K)
Almanya	Berlin (E)	Hamburg, Münih (K), Boroszlo, Bremen, Frankfurt, Kolonya (Köln), Leipzig, Magdeburg, Szczecin (Fahri K.)
Arnavutluk	-	Tiran (Fahri K.)
Avusturya	Viyana (E)	-
Belçika	Brüksel (E)	Anvers (Fahri K.)
Brezilya		Sao Paulo, Porto Alegre (Fahri K.)
Bulgaristan	Sofya (E)	Ruşuk (MUK), Burgaz, Filibe, Varna (Fahri K.)
Büyük Britanya	Londra (E)	Manchester, Southampton, Glasgow (Fahri K.)
Çekoslovakya	Prag (E)	
Danzig		Danzig (Fahri K.)
Estonya	Reval (Tallinn) (E)	Reval (Tallinn) (Fahri K.)
Finlandiya		Helsingfors (Fahri K.)
Fransa	Paris (E)	Lyon, Marsilya, La Havre, Cherbourg, Havre (Fahri K.)
Hollanda	Lahey (E)	Amsterdam (Fahri BAK), Rotterdam (Fahri K.)
İspanya	Elçilik Ofisi (Fransa'nın Madrid Büyükelçiliği bünyesinde)	Barcelona (Fahri K.)
İsveç	Stockholm (E)	Göteborg, Malmö (Fahri K.)
İsviçre	Bern (E)	Zürih (Fahri BAK)
İtalya	Roma (E)	Fiume (Konsolosluk Şubesi), Milano, Triyeste (K), Genoa, Napoli, Palermo, Torino, Venedik (Fahri K.)
Küba		Havana (Fahri K.)
Letonya	Riga (Estonya Akredite)	
Litvanya		Riga (Fahri K.)
Lüksemburg		Lüksemburg (Fahri K.)
Mısır		İskenderiye (Fahri BAK), Kahire, İskenderiye, (Fahri K.)
Milletler Cemiyeti	Cenevre (Temsilcilik)	
Norveç (Kristiyanya)		Oslo (Fahri K.)
Polonya	Varşova (E)	
Romanya	Bükreş (E)	Cluj (Pasaport Şubesi)
Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı	Belgrad (E)	
Türkiye	Ankara-İstanbul (E)	
Vatikan	Vatikan (E)	
Yunanistan		Selanik (Fahri K.)

1920 yılında imzalanan St. Germain ve Trianon Antlaşmalarının ardından, bağımsız fakat mağlup bir devlet olarak kurulan Macaristan hem siyasi izolasyondan kurtulmak hem de savaş tazminatları ve toprak kayıplarının yarattığı ekonomik darboğazı aşmak amacıyla 1922’de Milletler Cemiyeti’ne katıldı. Milletler Cemiyeti’nin sağladığı krediler karşılığında ise özellikle kamu çalışanlarının sayısını önemli ölçüde azaltmayı öngören sert reformlar uygulanması istendi. Bu zorunluluklar, doğal olarak Macar Hariciyesinin yapısını ve işleyişini de derinden etkiledi.

1925 yılında Macaristan Hariciyesi, elçilik düzeyinde doğrudan temsil edildiği on dokuz dış merkezde faaliyet göstermekteydi. Ancak Letonya’daki elçilik işleri Estonya elçisinin akreditasyonu aracılığıyla yürütülürken, İspanya’daki temsilcilik faaliyetleri Fransa’nın büyükelçiliği bünyesinde kurulan bir Elçilik Ofisi aracılığıyla sürdürülüyordu. Aynı dönemde Türkiye ise yirmi üç dış merkezde elçilik, daimî maslahatgüzarlık veya mümessillik seviyelerinde diplomatik faaliyetlerini aktif olarak sürdürmekteydi.

İki ülke temsil düzeyindeki dış teşkilatlanma bağlamında karşılaştırıldığında her iki ülkenin Avrupa odaklı teşkilatlanma konusunda büyük oranda benzerlik taşıdığını görürüz. Avrupa’nın önemli merkezlerinde her iki devlet de farklı düzeylerde temsil edilmektedir. Avrupa özelinde Türkiye’nin Arnavutluk’ta elçilik düzeyinde temsili varken Macaristan’ın bu ülkede temsilciliği yoktur. Buna ek olarak Helsinki’de Türkiye’nin daimî maslahatgüzarlık düzeyinde temsili varken Macaristan buradaki ilişkilerini fahri konsolosluk düzeyinde yürütmeyi tercih etmiştir. Diğer taraftan, Macaristan’ın elçilik düzeyinde temsilinin olduğu Estonya, Letonya (Estonya elçisi akredite) ve Vatikan’da ise Türkiye’nin henüz bu dönemde temsilciliği bulunmamaktaydı.

İki ülkenin dış misyonlarını elçilik ve daimî maslahatgüzarlık düzeyinde kıtalararası karşılaştırmaya genişlettiğimizde aralarındaki fark daha belirginleşmektedir. 1925 yılı itibariyle, Türkiye henüz ABD’de elçilik açmamışken, New York’ta başkonsolosluk seviyesinde temsil edilmekteydi. Buna karşın Macaristan’ın Washington’da aktif bir büyükelçiliği bulunmaktaydı. Bu durumun en önemli nedeni, Macaristan’ın 1920’de Milletler Cemiyeti’ne üye olmasıdır. ABD resmi olarak Milletler Cemiyeti’ne üye olmasa da kuruluşuna öncülük eden güçlü bir siyasi aktör olarak, Milletler Cemiyeti üyesi Macaristan’ın elçilik düzeyinde temsil edilmesi anlaşıldır.

Diğer yandan Asya kıtasında durum farklıdır: Macaristan’ın Tahran, Kabil ve Tokyo’da herhangi bir temsilciliği bulunmazken, Türkiye bu şehirlerde çeşitli düzeylerde diplomatik temsilciliklere sahiptir. Bu durum Tahran’da bölgesel yakınlık Kabil’de Milli Mücadele döneminde başlayan diplomatik bağların devamı, Tokyo’da ise coğrafi

uzaklığa rağmen Osmanlı döneminden bu yana süregelen iyi ikili ilişkiler gibi nedenlerle açıklanabilir.

Bu çerçevede Türkiye ile Macaristan'ın farklılaştığı diğer bir merkez de SSCB'dir. 1922 sonunda SSCB'ye dönüşen bu devlette Türkiye'nin temsili devam ederken, Macaristan'ın bölgesel açıdan önemli bir güç olan SSCB'de temsilciliği yoktur. Bilindiği üzere, Ankara Hükümeti'nin ilk açtığı elçiliklerden biri Millî Mücadele'yi destekleyen o dönemki adı ile RSFSC'nin başkenti Moskova'dır. 1925 yılı itibariyle Türkiye'nin SSCB topraklarındaki dış misyon varlığına bakacak olursak Moskova'nın yanı sıra, Millî Mücadele döneminde ve Ekim devriminden sonra henüz SSCB'nin kurulmadığı Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan'ın bağımsız cumhuriyetler olarak hüküm sürdüğü dönemde açılan mümessillik ve konsolosluklar (Bakü, Batum, Tiflis, Erivan, Leninakan (Gümrü)) SSCB bünyesinde konsolosluk/başkonsolosluk haline dönüştürülerek faaliyetlerine devam etmiştir. Bunlara ek olarak 1924 yılında Moskova'da Büyükelçilik Konsolosluk Şubesi, 1925 yılında da Odessa'da bir konsolosluk açılması ile SSCB topraklarında Türkiye'nin yedi konsüler misyonunun faaliyette olduğu görülür.

Bu durumu Macaristan'ın üyesi olduğu Milletler Cemiyeti ile SSCB arasındaki ilişki üzerinden okumak mümkündür. Uzun süre “emperyal ve siyasal ve örgütsel uzantısı”²³¹ olarak görüp cemiyete oldukça mesafeli yaklaşan ve ancak 1934'te cemiyete üye olan SSCB'de Milletler Cemiyeti'nin hem ekonomik hem de siyasi bağlamda yörüngesinde olan Macaristan'ın elçilik düzeyinde temsilinin olmaması anlaşılabilir bir durumdur. Zira Birinci Dünya Savaşı sonrası imzaladığı Trianon Antlaşması sonrası siyasi ve ekonomik olarak zor durumda kalan Macaristan, Milletler Cemiyeti şemsiyesi altına girerek siyasi ve ekonomik anlamda bir koruma sağlamış; dolayısıyla dış ilişkilerde Milletler Cemiyeti yörüngesinde hareket etmek Macaristan için zorunlu bir tercih haline gelmişti. Diğer yandan Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun imzaladığı Sevr Antlaşması'nı kabul etmeyerek Millî Mücadele hareketini başlatan ve başarıya ulaşarak bağımsız bir devlet olarak Lozan Antlaşması'nı imzalayan ve jeopolitik olarak Macaristan'dan daha avantajlı konumda olan Türkiye'nin dış ilişkiler bağlamında manevra alanı daha genişti. Bu çerçevede, yukarıdaki veriler ışığında, Türkiye'nin dış politika konusunda Macaristan'a göre daha bağımsız olmasının bir sonucu olarak Batı ile SSCB arasında bir denge politikası, hatta dış misyon sayısı açısından bakılacak olursa daha çok SSCB'ye yakın bir pozisyon almış olduğu iddiası öne sürülebilir.

²³¹ Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c.1, 310.

Macaristan ile Türkiye'nin dış misyonlar açısından karşılaştırılabileceği ikinci nokta da konsüler misyonlardır. 1925 yılı itibariyle Macaristan'ın yirmi iki ülkede toplam elli beş konsüler misyonunun olduğunu görürüz. Söz konusu elli beş konsüler misyonun altı tanesi elçilik temsiliyetinin olmadığı Küba, Litvanya, Norveç, Lüksemburg ve Mısır'da faaliyette olup diğer konsüler misyonlar elçilik düzeyinde temsilin olduğu ülkelerde yer almaktadır.

Konsüler misyon temsiliyeti bağlamında bunun tam tersi durum da gözlemlenir. Diğer bir deyişle, elçilik düzeyinde temsil edildiği halde altı ülkede – Avusturya, Çekoslovakya, Polonya, Romanya, Sırp-Hırvat ve Sloven Krallığı ve Türkiye'de konsüler misyon olmadan faaliyetlerini yürütmektedir. Tablodan da görüleceği üzere Türkiye'nin durumu bir miktar farklıdır. Zira 13 Ekim 1923 yılında Ankara başkent ilan edilmesine rağmen 1924 yılında Macar temsilciliği İstanbul'da elçilik düzeyinde faaliyete geçmiş; elçiliğin Ankara'ya taşınması 1929 yılını bulmuştur.²³² Bu bağlamda Macar Hariciye kayıtlarında Türkiye Cumhuriyeti elçiliği 1925 yılı itibariyle elçiliğin bulunduğu yer İstanbul, başkent de Ankara olduğundan Ankara-İstanbul olarak belirtilmiş olmalıdır.²³³

1925 yılı itibariyle, Türkiye'nin konsüler misyon sayısına baktığımızda ise neredeyse Macaristan'la aynı olduğu görülür. Bu dönemde Türk Hariciyesi altmış iki konsüler misyonla yurtdışında faaliyettedir. Ancak konsüler misyonlar bağlamında muvazzaf/fahri konsolosluk ayırımı Macaristan ve Türkiye'nin ayrıldığı temel bir nokta olarak karşımıza çıkar. Macar Hariciyesinin elli beş konsüler misyonunun sadece on tanesi muvazzaf statüde iken geriye kalan kırk beş konsüler misyon ise fahri başkonsolosluk / konsolosluktur. Türkiye'nin ise 1925 yılı itibariyle tüm konsüler misyonları muvazzaf statüdedir. Diğer bir deyişle, tüm konsüler misyonlar Hariciyenin kendi kadrolarının görev aldığı dış misyonlardır.

Bu durumda Macaristan'ın Milletler Cemiyeti kredisi bağlamında talep edilen kadro tenkisinin etkisi olduğu söylenebilir. Zira fahri konsolosluklarda yapılan işlemler karşılığında elde edilen gelirlerden belirli bir pay fahri konsolosluklara bırakılır ve fahri konsolosluklara devlet tarafından herhangi bir ödeme yapılmaz; konsolosluk giderleri de fahri konsoloslar tarafından karşılanırdı.²³⁴ Bu nedenle fahri konsolosluklar Hariciye

²³² Müjdat Karagülmez, "Atatürk Döneminde Türkiye'deki Macar Elçileri ve Türk-Macar Siyasi İlişkileri (1923–1938)", (Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2018), 29.

²³³ *Külügyi Közlöny (Dışişleri Gazetesi)*, 02.02.1925, sy. 3:34-40. https://library.hungaricana.hu/hu/view/KULUGY_KuluKozl_1925/?pg=39&layout=s. (Erişim Tarihi: 02.02.2025)

²³⁴ Pritz, *Iratok a Magyar Külügyi Szolgálat Történetéhez 1918–1945* [Macar Dışişleri Bakanlığı Hakkında Belgeler: 1918–1945], 138-139.

bütçesinde ekstra bir yük oluşturmamaktaydı. Görünen o ki Macaristan, içinde bulunduğu ekonomik darboğazın etkisi ve kredi verilme şartlarındaki memur tenkisinin bir sonucu olarak konsüler misyon faaliyetlerini çoğunlukla Türkiye Cumhuriyeti'nin yaklaşımının aksine fahri konsolosluklar üzerinden yürütme yolunu tercih etmiştir.

Macar Hariciyesinin dış temsil konusunda kaynak tasarrufu bağlamında fahri konsüler misyonların yanı sıra uyguladığı diğer bir yöntem de ülke menfaatlerini bazı ülkelerin elçilikleri refakatinde yürütmesidir. Bu bağlamda Macaristan, özellikle farklı kıtalarda ve uzak coğrafyalarda Macar menfaatlerini o ülkede yer alan diğer bir ülkenin elçilikleri içerisinde görevlendirdiği bir Macar memur vasıtasıyla koruma yolunu tercih etmiştir. Aşağıdaki tablodan da görülebileceği üzere bu bağlamda İtalya, Hollanda ve ABD başı çekmektedir.

Tablo 26. Macar Hariciyesinin Refakatte Temsil Edildiği Ülkeler (1925)

İtalya	Bolivya, Ekvador, Kolombiya, Peru, Şili, Venezuela, Habeşistan, İran, Japonya
Hollanda	Arjantin, Brezilya, Çin, Paraguay, Uruguay, Yunanistan
ABD	Guatemala, Hong Kong, Kosta Rika, Nikaragua, Salvador
İspanya	Küba

Yukarıdaki iki tablo bir arada değerlendirildiğinde denilebilir ki Macar Hariciyesinin dış misyon genişleme stratejisini, yaşadığı ekonomik sıkıntı ve Milletler Cemiyeti'nin verdiği kredi karşılığında öne sürdüğü bütçe tenkisi kapsamında özellikle konsüler misyonlarda bütçeye yük olmayan fahri konsolosluklar ve üçüncü ülkelerin refakatinde yürütme üzerine kurduğunu söylemek mümkündür.

Dış misyonların genişlemesinde vurgulanmaya değer diğer bir nokta da bu dönemde Macaristan'ın dış misyon genişlemesini kendisinin de üye olduğu Milletler Cemiyeti şemsiyesi altında yer alan ülkeleri önceleyerek yürütmesidir.

1925 yılında Macaristan, Milletler Cemiyeti üyesi kırk dört ülkede farklı temsil düzeyleriyle bulunmaktaydı. Bunların altısında elçilik düzeyinde, beşinde ise fahri konsolosluk seviyesinde temsil ediliyordu. Ayrıca, İtalya, Hollanda, ABD ve İspanya sefaretleri, yirmi ülkede (ve İngiliz kontrolündeki Hong Kong'da) Macar menfaatlerini

korumakla yetkilendirilmişti. Bu yerlerin çoğu, yirmi bir ülkenin on dokuzu olmak üzere, Milletler Cemiyeti üyesiydi. 1925'te Macaristan'ın temsil edilmediği Milletler Cemiyeti ülkelerinde ise kısa süre içinde çeşitli düzeylerde dış misyonların açıldığı görülmektedir. Milletler Cemiyeti fikrini ortaya atan ancak organizasyona üye olmayan ABD'nin yanı sıra, Milletler Cemiyeti üyesi olmamasına rağmen 1925 itibarıyla Macaristan'ın dış misyon faaliyeti yürüttüğü iki ülke bulunmaktadır. Bunlardan ilki Almanya'dır. Almanya, Milletler Cemiyeti'ne resmi olarak 1926'da üye olurken, Macaristan'ın elçilik düzeyinde temsili 1921'de başlamıştır. İkinci istisna ise Türkiye'dir. Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin davetini kabul ederek 1932 yılında üyeliğe katılmış olsa da Macaristan'ın Türkiye'de diplomatik bir misyon açma fikri 1920'lerin sonlarında oluşmuş; ancak o dönemde Macaristan'ın ekonomik koşulları nedeniyle bu girişim hayata geçirilememiştir.²³⁵ Elbette bunda bu dönem içerisinde Millî Mücadele'nin devam etmesinin de rolünün olması muhtemeldir. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra 18 Aralık 1923 tarihinde iki ülke arasında Macaristan adına Sofya Elçisi Sandor (Alexander) Kiss ve Türkiye adına Hariciye Nezareti İstanbul Sorumlusu (Dersaadet Murahhası) Dr. Adnan [Adıvar] Bey tarafından İstanbul'da imzalanan Dostluk Antlaşması TBMM tarafından 7 Nisan 1924²³⁶ tarihinde, Macaristan Milli Meclisi tarafından ise 21 Mayıs 1924²³⁷ tarihinde onaylanarak yürürlüğe girmiş ve resmi anlamda diplomatik ilişkiler tesis edilmiştir.

Milletler Cemiyeti üyesi olmadığı halde elçilik düzeyinde temsilin olduğu üçüncü istisna ise bir şehir devleti olan Vatikan'dır. Bu ülkelerin yanı sıra yine Macaristan'ın Milletler Cemiyeti üyesi olmadığı halde bu sefer fahri konsüler misyon düzeyinde temsili olduğu iki örnek ülke daha mevcuttur. Yine bir şehir devleti olan Danzig ve 1937'de Milletler Cemiyeti'ne üye olan Mısır'da Macaristan fahri konsolosluk düzeyinde temsil edilmektedir.

²³⁵ Pritz, *Irakot a Magyar Külügyi Szolgálat Történetéhez 1918–1945* [Macar Dışişleri Bakanlığı Hakkında Belgeler: 1918–1945], 430.

²³⁶ *Resmî Gazete*, 7 Nisan 1924, sy. 68.

²³⁷ *Magyar Törvények 1924 évi Törvények* [Macar Yasaları 1924 Yılı Yasa Maddeleri], “Barátság szerződés Magyarországgal és Törökországgal kötött” [Macaristan ve Türkiye Arasındaki Dostluk Antlaşması] (Budapeşte: Codex Kiadás, 1924), 170–71, akt. Müjdat Karagülmez, “Atatürk Döneminde Türkiye'deki Macar Elçileri ve Türk-Macar Siyasi İlişkileri (1923–1938)”, (Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla, 2018), 29.

1.4.2. 1936 Yılında Türkiye ve Macaristan'ın Dış Misyonları

1936 yılı, dünya sahnesinde gerilimlerin arttığı, devletlerin diplomasi yoluyla hem varlıklarını sürdürmeye hem de etki alanlarını genişletmeye çalıştığı kritik bir dönüm noktasıdır. Türkiye ile Macaristan'ın Hariciye dış teşkilatlarının karşılaştırılması için bu yılın seçilmesinin bir diğer nedeni ise 1932'de Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılmasıyla birlikte, her iki devletin artık ortak bir uluslararası çerçevede yer almasıdır. Böylece, bu kritik eşikte, dış misyonların genişleme örüntülerini karşılaştırmak mümkün hale gelmektedir.

Bu çerçevede, iki devletin 1936'da faaliyette olan dış misyonlarını temsil düzeyi ve bulundukları kıtalar açısından iki ayrı tabloda sınıflandırarak incelemek mümkündür:

Tablo 27. Türkiye ve Macaristan Elçilik ve Daimî Maslahatgüzarlıklarının Kıta Bazlı Dağılımı (1936)

Kıta	Macaristan	Türkiye
Avrupa	20	25
Asya	0	6
Amerika	2	2
Afrika	1	1
Genel Toplam	23	34

Elçilik ve daimî maslahatgüzarlık düzeyindeki temsil bakımından iki ülke karşılaştırıldığında, her ikisinin de diplomasi faaliyetlerinde Avrupa merkezli bir yaklaşımı benimsediği açıkça görülmektedir. 1936 yılı itibarıyla Macaristan, Avrupa dışındaki dış misyonlarını yalnızca Amerika kıtasında Washington ve Buenos Aires'te, Afrika kıtasında ise Kahire'de elçilik düzeyinde sürdürmektedir. Türkiye ise benzer biçimde, toplam otuz dört dış misyonunun yirmi beşini Avrupa'da konumlandırmıştır. Amerika ve Afrika kıtalarındaki varlığı da Macaristan'la büyük oranda paralellik göstermektedir: Türkiye de Kahire'de elçilik düzeyinde temsil edilirken, Amerika kıtasında Washington'daki elçiliğin yanı sıra Meksiko'da bir temsilcilik bulundurmaktadır.

Türkiye'nin Asya kıtasında faaliyette olan elçilikleri bağlamında Macaristan'dan ayrıldığını görürüz. Türkiye, Asya kıtasında Kabil, Cidde, Bağdat, Tahran, Tokyo ve Taipeh'de elçilik düzeyinde temsil edilirken Macaristan, Asya'daki faaliyetlerini ileride bahsedeceğimiz üzere sınırlı sayıdaki fahri konsüler misyonları ve üçüncü ülkelerin

refakatinde yürütmeyi tercih etmiştir. Türkiye'nin bölgesel komşuluk ilişkileri veya Japonya özelinde tarihe dayanan iyi ilişkilerin bir sonucu olarak Asya'da yüksek düzeyde temsil edilmesi anlaşılabilir bir durumdur. Diğer yandan, tablodan anlaşılacağı üzere Asya kıtası, coğrafi konumu dışında Trianon Antlaşması'nın beraberinde getirdiği ve hala süren ekonomik darboğazın da etkisiyle Macar Hariciyesinin genişleme açısından önceliği olarak görülmemektedir.

Elçilikler bağlamında Avrupa'da 18²³⁸, Amerika'da bir (Washington) ve Afrika'da bir (Kahire) olmak üzere toplam 20 merkezde her iki ülkenin de elçilik düzeyinde temsil ettiğini görürüz. Avrupa'nın önemli merkezlerinin tamamında her iki ülke de elçilik düzeyinde temsil edilmekte iken Macaristan'ın elçilik düzeyinde temsil edildiği Vatikan'da Türkiye'nin bu tarihte hala bir temsilciliği yoktur. Diğer taraftan Tiran, Talinn, Vilno, Stockholm, Oslo ve Lizbon'da²³⁹ Türkiye elçilik düzeyinde temsil edilirken Macaristan'ın bu merkezlerde elçilik düzeyinde temsili olmayıp faaliyetlerini fahri konsüler misyonlar üzerinden yürüttüğünü görürüz. Bu durum, Macaristan'ın yaşadığı ekonomik sıkıntı nedeniyle Avrupa'da görece küçük merkezlerde elçilik düzeyinde temsilcilik açmak yerine ekonomik olarak daha uygun bir yol olan fahri konsüler misyonlar üzerinden temsili tercih ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Dış misyonların diğer kısmı olan konsüler misyonlar bağlamında her iki ülkenin 1936 yılı itibariyle farklı kıtalardaki varlığı ise muvazzaf ve fahri konsüler misyon alt kırılımlarında sayısal olarak aşağıdaki gibi tablolandırılabilir:

Tablo 28. Türkiye ve Macaristan Konsüler Misyonlarının Kıta Bazlı Dağılımı (1936)

Kıta	Muvazzaf		Fahri	
	Macaristan	Türkiye	Macaristan	Türkiye
Avrupa	9	35	64	41
Asya	0	11	6	5
Amerika	9	3	8	4
Afrika	1	1	2	1
Genel Toplam	19	50	80	51

²³⁸ 1936 yılı itibariyle her iki ülkenin de elçiliğinin bulunduğu merkezler: Londra, Paris, Berlin, Roma, Bern, Moskova, Viyana, Madrid, Lahey, Brüksel, Sofya, Prag, Helsinki, Belgrad, Atina, Milletler Cemiyeti (Milletler Cemiyeti temsilciliği iki ülkede de Bern elçilikleri üzerinden yürütülmüştür. Ancak ayrı bir uluslararası kuruluş olması nedeniyle ayrı bir temsilcilik olarak belirtilmiştir.

²³⁹ Lizbon Elçiliği işleri akredite olan Madrid Büyükelçiliği üzerinden yürütülmektedir. (Bkz. Dışişleri Bakanlığı 1983 Yıllığı, Lizbon Büyükelçiliği kısmı, sayfa bilgisi yok.)

Tablodan da görülebileceği üzere elçilik temsilinde gördüğümüz Avrupa odaklı yaklaşım konsüler misyonlar hususunda da her iki ülke için de geçerlidir.

Macaristan'ın yaşadığı ekonomik darboğaz nedeniyle konsüler misyonlarda muvazzaf konsolosluklar yerine daha çok fahri konsolosluklara yöneldiği daha önce vurgulanmıştı. 1925'te faaliyette olan elli beş konsüler misyonun yalnızca on tanesi muvazzaf, geri kalan kırk beşi ise fahri konsüler misyondur. 1936 yılında misyon sayısı artmasına rağmen muvazzaf ile fahri konsoloslukların oranı pek değişmemiş, doksan dokuz misyonun on dokuzu muvazzaf olarak kalmıştır. Bu, Macaristan'ın konsüler temsilinde temel yaklaşımını koruduğunu göstermektedir.

Türkiye cephesinde ise 1926'dan itibaren sadece muvazzaf konsolosluklarla temsil yerine, bütçe kısıtları ve ticari ilişkilerin artırılması gerekçesiyle fahri konsolosluklar açılmıştır. Bu dönemde hızla artan fahri konsoloslukların da etkisiyle, 1936 itibarıyla Türkiye'nin elli muvazzaf ve elli bir fahri konsolosluk olmak üzere toplam yüz bir konsüler misyonu bulunmakta olup bu şekilde muvazzaf-fahri oranı neredeyse eşittir. Bu durum, Türkiye'nin de kaynak tasarrufu yaparken ticari bağlantılarını genişletmeye önem verdiğini ortaya koymaktadır.

Her iki ülke de fahri konsolosluklarını Avrupa'nın ticaret açısından önemli merkezlerinde yoğunlaştırmıştır. Macaristan Almanya'da on beş fahri konsoloslukla öne çıkarken, Türkiye bu ülkede dokuz fahri konsoloslukla temsil edilmiştir. Fransa'da Macaristan dört, Türkiye beş; İngiltere'de ise her iki ülke de üçer fahri konsoloslukla temsil edilir. İtalya iki ülke arasında farklılaşan bir örnek teşkil eder. Macaristan burada üç muvazzaf ve altı fahri konsoloslukla faaliyet gösterirken, Türkiye fahri konsolosluk açmak yerine dört muvazzaf konsoloslukla temsilini sürdürmüştür. Belçika'da ise Macaristan'ın sadece bir fahri konsolosluğu varken, Türkiye dört fahri konsoloslukla daha aktif bir varlık göstermiştir.

Bu gelişmeleri anlamak için 1930'larda her iki ülkenin de üyesi olduğu Milletler Cemiyeti'nin durumuna bakmak gereklidir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında savaş düzeninden hoşnut olmayan İtalya, Trianon Antlaşması'nın ağır şartlarını kabul etmek zorunda kalan Macaristan ve Versay'ı imzalayan Almanya gibi devletler revizyonist politikalar benimseyerek Milletler Cemiyeti otoritesine meydan okumuşlardır. Almanya, 1926'da üye olduktan sonra 1933'te Hitler yönetimiyle cemiyetten çekilmiş, İtalya ise yine bir Milletler Cemiyeti üyesi olan Etiyopya'yı işgali nedeniyle 1935'te uygulanan

yaptırımlara rağmen cemiyet içinde kalmıştır.²⁴⁰ Macaristan ise 1936’da halen cemiyet üyesiydi ancak Almanya ve İtalya’ya yakınlaşma eğilimindeydi. Bu doğrultuda, Almanya’da elçilik ve toplam on altı (bir muvazzaf, on beş fahri) konsüler misyon, Habeşistan (Etiyopya) işgali nedeniyle yaptırımlara maruz kalan İtalya’da ise elçilik ve toplam dokuz (üç muvazzaf, altı fahri) konsüler misyonuyla aktif temsil sağlamakta, böylece revizyonist hedeflerine uygun bir dış politika izlemekteydi.

Ayrıca 1925’te bazı ülkelerde Macaristan’ın menfaatleri başka ülkelerin elçilikleri refakatinde yürütülürken, sonraki yıllarda bu temsiller doğrudan açılan Macar elçilik ve konsolosluklarına devredilmiştir. Aynı dönemde on bir yeni ülkede “refakatte temsil” uygulaması başlamıştır. Bu da Macaristan’ın dış misyon ağını giderek genişlettiğini ve Milletler Cemiyeti yörüngesinden kısmen uzaklaşıp Almanya ve İtalya eksenine yöneldiğini göstermektedir.

Tablo 29. Macar Hariciyesinin Refakatte Temsil Edildiği Ülkeler (1925 ve 1936)

Temsil Edilen Ülke	Refakatte Olduğu Ülke	
	1925	1936
Bolivya	İtalya	İtalya
Ekvador	İtalya	İtalya
Habeşistan	İtalya	Almanya
İran	İtalya	İtalya
Japonya	İtalya	İspanya
Şili	İtalya	Fahri K. (TAHVİL)
Kolombiya	İtalya	İtalya
Peru	İtalya	İtalya
Venezuela	İtalya	İtalya

²⁴⁰ İtalya’nın Milletler Cemiyeti ile sorun yaşamasının nedeni yine Milletler Cemiyeti üyesi olan Habeşistan’ı işgal etmesiydi. Aslında İtalya’nın Habeşistan’a ilgisi 19. yüzyılda Avrupa devletlerinin Afrika’da hakimiyet yarışına girdiği döneme kadar uzanmaktadır. Habeşistan, İtalya’nın işgal ederek koloni kurduğu Eritre ve Somali’nin arasında yer aldığından İtalya’nın hedefi haline gelmiştir. Habeşistan’daki iç karışıklıklardan istifade ederek işgal hareketine girişen İtalya, 1896’da Aduva Savaşı’nda beklediği bir yenilgi almış ve emeline ulaşamamıştı. Ancak bu konu Birinci Dünya Savaşı sonunda umduğunu bulamama, hammadde ve kaynaklar açısından dışa bağımlı olma gibi nedenlerle, doğal kaynakları ve daha önce işletmeye açılmamış yer altı madenleri açısından İtalya’nın hedefinde kalmaya devam etmiştir. Uluslararası sorunları barışçıl yolla çözme amacıyla kurulan Milletler Cemiyeti’nin 1931’de Japonya’nın Mançurya’yı işgal etmesine karşı herhangi bir aksiyon almaması, 1933’te Almanya’da Hitler’in Versay Antlaşması’ndan çıkma çabalarına İngiltere ve Fransa’nın etkili bir reaksiyon gösterememesi İtalya’nın faşist rejimini cesaretlendirmiştir. Bu bağlamda 1934’te Habeşistan ile İtalyan sömürgesi Somali’nin aralarındaki sınır çatışmalarını bahane ederek gerilimi tırmadılmış; konu yine Milletler Cemiyeti üyesi Habeşistan tarafından Milletler Cemiyeti’ne taşınmış ancak bir anlaşmaya varılamamıştır. Bu gerginliğin sonucunda da İtalya 3 Ekim 1935’te Habeşistan’ı işgal etmeye başlamıştır. (Bkz. Abdullah Yeşilöz, “İtalya’nın Habeşistan’ı İşgali ve Türk Kamuoyuna Yansıması (1935-1937)” (Yüksek Lisans tezi, Ankara Hacı Bayram Üniversitesi, 2022): 95-98.

Arjantin	Hollanda	Elçilik (TAHVİL)
Brezilya	Hollanda	Konsolosluk / Fahri K. (TAHVİL)
Çin	Hollanda	Hollanda
Paraguay	Hollanda	-
Uruguay	Hollanda	Fahri K. (TAHVİL)
Yunanistan	Hollanda	Elçilik (TAHVİL)
Guatemala	ABD	Fahri K. (TAHVİL)
Hong Kong	ABD	Hollanda
Kosta Rica	ABD	Fahri K. (TAHVİL)
Nikaragua	ABD	ABD
Salvador	ABD	Fahri K. (TAHVİL)
Küba	İspanya	Fahri K. (TAHVİL)
Aden	-	İtalya (YENİ)
Avustralya	-	İtalya (YENİ)
Seylan	-	İtalya (YENİ)
Kıbrıs	-	İtalya (YENİ)
Irak	-	İtalya (YENİ)
Yeni Zelanda ve Fiji Adaları	-	İtalya (YENİ)
Haiti	-	ABD (YENİ)
Honduras	-	ABD (YENİ)
San Domingo	-	ABD (YENİ)
Hollanda Hindistanı	-	Büyük Britanya (YENİ)
Fas (Tanca)	-	Hollanda (YENİ)

Macaristan'ın temsil için tercih ettiği ülkelerin 1925 ve 1936 yılları verilerini karşılaştırdığımızda, bu yöntem için en yoğun olarak iş birliği yaptığı ülkenin İtalya olduğu görülür. Bu çerçevede, elçilik veya konsüler misyon düzeyinde temsiline olmadığı ülkelerin önemli çoğunluğunda ve yeni ülkelerin neredeyse tümünde İtalya'nın yaygın dış misyon ağını kullanması, Milletler Cemiyeti ile Etiyopya'yı işgali nedeniyle sorun yaşayan İtalya'yı Cemiyetin içinde adeta bir müttefik olarak gördüğü söylenebilir. Diğer yandan, 1925'te Hollanda ve ABD elçiliklerini kullanma stratejisini muvazzaf veya konsüler misyonlar açarak terk etmesi de bu ittifakı, dış misyonlar bağlamında daha net bir şekilde gözler önüne sermektedir. Elbette diğer Batı ülkelerine konulan bu mesafe ihtiyatlı bir mesafedir. Zira Macaristan'ın, ABD'de nispeten yaygın ve muvazzaf konsüler ağı ile ABD ile olan ilişkilerini de belirli bir düzeyde tutmaya çalışarak bir denge

politikası izlediğini söylemek mümkündür. Türkiye'nin de yukarıda belirtildiği üzere Almanya ve İtalya'da önemli sayıda dış misyonu olmakla beraber, temel motivasyonu Macaristan'dan farklı olarak Cemiyet içerisindeki ittifakın bir yansımasından ziyade bu ülkelerle ticari ilişkilerin geliştirilmesi amacını gütmek şeklinde okunabilir. Zira Türkiye, Millî Mücadele sonrası imzaladığı Lozan Barış Antlaşması ile bağımsız bir devlet olmuş; jeopolitik konumu ve Lozan'ın avantajı gibi nedenlerle Macaristan'dan çok daha avantajlı bir konumda olduğundan herhangi bir revizyonist politika gütmeye hedefinde değildir.

1.5. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Kurum olarak Cumhuriyet Hariciyesinin geçirdiği değişim ve dönüşümü bu bölümde, iç (merkez) ve dış teşkilat yapısı olmak üzere iki alt başlık altında ele alınmıştır. Bu çerçevede, Osmanlı bürokratik mirasının pragmatizme dayalı seçici adaptasyonunun hem iç hem de dış teşkilatlanma yapısında belirgin olduğu görülmektedir.

Bu dönemde özellikle iç teşkilatta gerek yeni ihtiyaçlar gerekse daha efektif çalışan bir sistem kurabilmek amacıyla teşkilat yapısında değişiklikler yapılmış; ancak bazen -bu değişikliklerin istenen sonuca ulaşmadığı düşünülmüş olsa gerek- bir önceki yapıya dönmüştür. Bazı olağanüstü durumlarda da İstanbul Murahhaslığı gibi birimlerin devreye alınması yeni Cumhuriyet Hariciyesinin pragmatik yaklaşımını göstermesi açısından önemlidir. Ancak sonuç olarak, şartlar ve ihtiyaçlar dahilinde bu değişimler ve bazı orijinal dokunuşlar olsa dahi Osmanlı Hariciyesinin iç teşkilat yapısı adeta bir baz teşkil ederek Cumhuriyet Hariciyesi içerisinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Dış teşkilatlanma bağlamında, yeni kurulan hariciyenin Millî Mücadele döneminde dış misyonlarını genişletme stratejisinde, meşruiyet arayışı ile mücadeleye siyasi ve askeri destek sağlamak gibi motivasyonlar önemli etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan, ilerleyen yıllarda Cumhuriyet Hariciyesinin Osmanlı Hariciyesinin mirasını konjonktürel olarak selektif bir şekilde kullanmaya devam ettiği görülmektedir. Özellikle Osmanlı Hariciyesinde yaygın olarak kullanılan fahri konsüler misyon yapısının 1926 yılına kadar kullanılmayıp, daha sonra ticari ilişkileri geliştirebilmek ve bütçe sıkıntısı gibi ekonomik pragmatizm ekseninde değerlendirilebilecek nedenlerle devreye alınması, bu duruma bir örnek teşkil etmektedir.

Cumhuriyet Hariciyesinin Millî Mücadele döneminden başlayarak 1949 yılı sonuna kadar kurum olarak değişim ve dönüşümünü irdelediğimiz bu bölümün sonunda Birinci Dünya Savaşı sonrasında imparatorluk mirasını devralan ancak farklı jeopolitik

koşullarda var olmaya çalışan iki yeni ulus-devlet olan Macaristan ve Türkiye'nin dış teşkilatlanma konusundaki manevralarının benzerlik ve farklılıkları irdelenmiştir. Bu çerçevede bu iki devletin, kiplikleri farklı da olsa, imparatorluk mirasından beslenmesi, Avrupa odaklı diplomasiyi merkeze alması ve özellikle Türkiye'nin de fahri konsüler misyon ağını hızla genişletmesiyle 1926 sonrası dönemde ekonomik pragmatizm noktalarında büyük benzerlikler taşıdığı görülür.

Diğer yandan, bu iki devletin farklılaştığı noktalar vardır ki bu noktalar dış misyon genişleme stratejilerinde önemli bir rol oynar. Sevr Antlaşması'nı kabul etmeyip Millî Mücadele'yi başlatan ve sonunda yeni bir devlet olarak ortaya çıkarak imzaladığı Lozan Barış Antlaşması ile uluslararası arenada kendisini kabul ettiren yeni cumhuriyetin manevra alanı, Trianon Antlaşması'nın kısıtları altında olan ve siyasi ve ekonomik açıdan var olma mücadelesi bağlamında Milletler Cemiyeti şemsiyesine giren Macaristan'a göre daha geniştir. Bu dönem içerisinde Macaristan'ın ana hedefi adeta “zorunlu bir evlilik yaptığı”²⁴¹ Milletler Cemiyeti aracılığıyla ağır şartlar içeren Trianon Antlaşması'nın revizyonu, siyasi ve ekonomik korunma üzerine odaklanarak önce Milletler Cemiyeti, daha sonra da 1930'ların ikinci yarısından itibaren 1933'te Milletler Cemiyeti'nden çıkan Almanya ve 1935'te Etiyopya'yı işgal eden ve Milletler Cemiyeti ile sorunlar yaşayan İtalya'nın ekseninde pozisyon almaya başlamıştır. Buna karşın, Türkiye Lozan'da kazandığı egemenliğin bir sonucu olmak üzere bağımsız bir aktör olarak Macaristan gibi Avrupa odaklı diplomasiyi yürütmenin yanı sıra uluslararası meşruiyet arayışı ve bölgesel liderlik arayışı içerisinde. Her iki ülkenin dış misyon genişleme stratejileri de bu iki ülkenin amaçlarını destekler niteliktedir.

Ele alınan dönemde Hariciyenin hem iç hem de dış teşkilatında yukarıda özetlenen değişim ve dönüşümünü teorik düzlemde Tarihsel Kurumsalcı ve Tedrici Kurumsal Değişim yaklaşımları çerçevesinde analiz etmek mümkündür. Özellikle Osmanlı Hariciyesi merkez teşkilatının, yeni kurulan Cumhuriyet Hariciyesinin temel omurgası olarak benimsenmesi, Tarihsel Kurumsalcılığın "patika bağımlılığı" kavramının somut bir örneğini teşkil etmektedir. Aynı durumun Macaristan'ın muvazzaf ve fahri konsüler misyonların bir arada faaliyet gösterdiği dış misyon yapısı itibarıyla Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Hariciyesinin dış teşkilat yapısını tercih etmesinde de geçerli olduğu söylenebilir.

²⁴¹ Bu tabir Zoltán Peterecz'den ödünç alınmıştır.

Bununla beraber, Cumhuriyet Hariciyesinin değişim ve dönüşümünün Osmanlı Hariciyesinin teşkilat yapısının birdenbire ve tamamen değil de zaman içerisinde özellikle 1928'e kadar olan dönemde tedrici olarak adapte edilmesi dolayısıyla bu durum patika bağımlılığı ile açıklanacak olsa bile bu durumum patika bağımlılığının yumuşak bir versiyonu olduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlı Hariciyesinin merkez teşkilatında yer alan Umur-ı İdariye Umum Müdürlüğü bünyesindeki Umur-ı Şehbenderi, Umur-ı Ticariye ve Hukukiye-i Muhtelite müdürlüklerinin Umur-ı Şehbenderi ve Ticariye ve Tabiiyet ve Umur-ı Hukukiye-i Muhtelite olmak üzere iki ayrı umum müdürlük haline dönüştürülmesi ve Umur-ı İdariye Umum Müdürlüğü'nün lağvedilmesi ve 1926'da bu uygulamadan vazgeçilerek yeniden Umur-ı İdariye Umum Müdürlüğü'nün altındaki müdürlüklerle tekrar ihdas edilmesi ve yine Osmanlı Hariciyesinde mevcut olduğu halde 1929'da devreye alınan ve 1933'te tekrar kaldırılan Müsteşar Muavinliği gibi operasyonel verimliliği artırmaya yönelik pragmatik müdahale denemeleri buna örnek teşkil etmektedir.

Benzer bir duruma, Cumhuriyet Hariciyesinin dış misyon genişleme stratejisinde rastlanmaktadır. İmparatorluk Hariciyesinin dış teşkilatındaki konsüler misyonlarda muvazzaf ve fahri konsolosluklar bir arada bulunurken, Cumhuriyet Hariciyesi 1926 yılına kadar fahri konsoloslukları devreye sokmamış; faaliyetlerini yalnızca muvazzaf konsolosluklar üzerinden sürdürmüştür. Ancak 1926'dan itibaren bu yaklaşım değişmiş ve özellikle ekonomik pragmatizm bağlamında fahri konsolosluklar devreye alınmıştır.

Bilindiği üzere, Tarihsel Kurumsalcı Yaklaşım, kurumsal değişimlerde savaş, devrim gibi kritik kavşakların belirleyici rol oynadığını savunmaktadır. Bu kritik kavşaklarda seçilen patika doğrultusunda kurumlar durağan bir yapı içinde faaliyetlerini sürdürür; kurumsal değişim ise ancak yeni bir kritik kavşağın ardından mümkün hale gelir. Öte yandan, özellikle 1928 yılından itibaren Osmanlı Hariciyesinin devralınan merkez teşkilatında, dönemin ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirilen yapısal değişiklikler ve eklemeler, Tedrici Kurumsal Değişim yaklaşımının kurumsal değişimin sürekli bir süreç olduğu iddiasını doğrular niteliktedir. Bu kapsamda, Osmanlı Hariciyesi'nde hâkim olan fonksiyonel bazlı umum müdürlük yapısından, ülkelerin belirli daireler arasında paylaştırıldığı coğrafi bazlı daire sistemine geçiş, en önemli yapısal dönüşümlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu değişimin yanı sıra, Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan uluslararası kuruluşlarla ilişkileri yönetmek amacıyla önce Siyasi Müşavirliğin ve bu birimin lağvedilmesinin ardından bu görevin 3. Daire'ye devredilmesi, İkinci Dünya Savaşı döneminde imzalanan ikili ve çok taraflı antlaşmaların izlenmesi ve

bunlara bağı olarak çıkarılan kanun, kararname ve genelge işlemlerinin yürütülmesi için kurulan Kavanin ve Nizamât Dairesi ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni dünya düzeninin bir sonucu olarak kurulan Birleşmiş Milletler'e üye olunmasının ardından kuruluş bünyesinde önce New York ve sonrasında Cenevre'de açılan daimi misyonlar dönemin konjonktürel gereklilikleri doğrultusunda Osmanlı Hariciye teşkilat mirası üzerinde eklenen ve Tedrici Kurumsal Değişim yaklaşımında "Katmanlaşma" kavramı çerçevesinde yorumlanabilecek diğer önemli yenilikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kurum olarak Hariciyenin değişim ve dönüşümünü ele aldığımız bu bölüm Hariciye'deki değişim ve dönüşümü tam anlamıyla anlamak için yeterli değildir. Zira bir kurum, taşlarından örülen bir bina gibidir; ama onu canlı kılan, içinde görev yapan insanlardır. Cumhuriyet Hariciye Teşkilatı'nın Millî Mücadele'nin başladığı günlerden 1949 yılı sonuna uzanan dönüşüm hikâyesini anlamak, yalnızca teşkilat yapısının evrimini değil, aynı zamanda bu yapıyı şekillendiren kadroların serüvenini bir arada incelemeyi gerektirir. Bu çerçevede bir sonraki bölümde Millî Mücadele döneminin Ankara Hariciyesinden Cumhuriyet Hariciyesine evrilen Türk Hariciyesini oluşturan kadroların değişim ve dönüşümü incelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KURUMU OLUŞTURAN KİŞİLER: HARİCİYE KADROLARININ TANIMLANMASI

Bir kurum ya da teşkilatı asıl tanımlayan ve ona işlerlik kazandıran en önemli unsur, kadrolarıdır. Hariciye, ilk bakışta homojen bir topluluk gibi algılanabilir. Osmanlı İmparatorluğu veya Cumhuriyet'in 1940 sonrası gibi nispeten istikrarlı dönemlerinde, kurumsallaşmasını tamamlamış ve yapısal dengelerini sağlam bir şekilde oluşturmuş bir kurum için bu varsayım bir dereceye kadar geçerli olabilir. Ancak, Millî Mücadele ve imparatorluktan cumhuriyete geçiş gibi çalkantılı bir dönemde, böyle bir varsayım geçerliliğini yitirir. Bu bölüm Millî Mücadele döneminden başlayarak 1949 yılı sonuna kadar olan dönemde Ankara ve Cumhuriyet Hariciye kadrolarını Hariciye'ye giriş zamanı, önceki mesleki tecrübeleri, istihdam şekilleri gibi parametrelerle sınıflandırarak, kronolojik düzlemde incelemek, belirgin özelliklerini ortaya koymak ve Hariciye kadroları içerisindeki ağırlıklarının zaman içindeki değişimini göstermeyi hedeflemektedir.

2.1. Hariciye Memurları ve Hariciye Tarafından “Memur” Edilenler: Kim

Diplomat Kim Değil?

Hariciye kadrolarını sınıflandırmadan önce açıklığa kavuşturulması gereken bir husus, ele alınan dönemde Hariciye'de görev yapan herkesin gerçekten “Hariciyeci” ya da geniş anlamda “diplomat” olarak kabul edilip edilemeyeceğidir. Çünkü, ilerleyen bölümlerde değineceğimiz gibi, özellikle Millî Mücadele'nin başlangıcında Hariciye tarafından çok sayıda kişi görevlendirilmiş, ancak bunların hepsi Hariciye'de kariyer yapmamıştır. Benzer şekilde, Lozan Barış Konferansı'nda tartışılacak konulara ilişkin uzmanlıkları nedeniyle görev alan ya da Cumhuriyet'in ilanından sonra bazı uluslararası toplantılar için görevlendirilen, fakat Hariciye'de kariyerlerine devam etmeyen kişiler de bulunmaktadır.

Millî Mücadele döneminde, özellikle insan kaynağı kısıtları nedeniyle, Hariciye Vekâleti bazı kişileri tek seferlik görevler için görevlendirmiştir; bu kişilerin önemli bir kısmı askerlerden oluşmaktadır. Benzer şekilde, Lozan Barış Konferansı sırasında da görülecek konuların çeşitliliği ve uzmanlık gerektiren yapısı nedeniyle, sadece Hariciye'deki meslek memurları değil, farklı alanlardan uzmanlar da geçici olarak bu

konferansta görevlendirilmiştir. Cumhuriyet döneminde ise uluslararası çeşitli toplantılara katılım amacıyla yine benzer şekilde geçici görevlendirmeler yapılmıştır. Bu kişiler, görevlerini tamamladıktan sonra asli pozisyonlarına dönmüşlerdir. İlerleyen bölümlerde bu tür geçici ve sınırlı süreli görevler “Tek Görev” kategorisi altında analiz edilecektir.

Hariciye’de tek görev ile görevlendirilen kişilerin dışında ikinci grubu da “geçişken” bir kariyer patikası izleyenler oluşturur. Bu gibi isimleri daha çok milletvekilliği gibi görevlerde olup bazı durumlarda Hariciye bünyesinde özellikle elçilik gibi yüksek kademelerde görevlendirilen kimseler oluşturur. Kariyer bakımından Hariciyeci olmayan bu isimler kimi zaman merkezden uzaklaştırılmak kimi zaman ödüllendirilmek kimi zaman da tecrübelerinden faydalanabilmek için bu görevlere getirilmişlerdir. Bu grupta yer alan kimseler çoğunlukla Millî Mücadele döneminde aktif olarak görev yapan önemli figürlerdir. Ali Fethi Okyar, Zekai Apaydın, Behiç Erkin, Ahmet Muhtar Mollaoğlu, Hüsrev Gerede, Hüseyin Vasıf Çınar, Mehmet Baydur, Ruşen Eşref Ünaydın, Dr. İbrahim Tali Öngören gibi eşhas bu grup içerisinde değerlendirilebilir. Bu grupta yer alan kişilerin ortak özelliği Millî Mücadele döneminde aktif olarak rol alan kimseler olup; Atatürk döneminde elçilik vazifesi ile görevlendirilmeleridir. Bu gibi aralıklı olarak Hariciye’de görevlendirilen kimselere İnönü döneminde sadece Saffet Arıkan ve Rauf Orbay’ın görevlendirilmesi istisnası dışında rastlanmamaktadır.

Bu bağlamda Harris’in çalışmasının isminde de kullandığı “diplomat” tabirini biraz daha kısıtlama yolunu tercih ediyorum. Zira gerek geçişken kariyer politikası izleyen gerekse tek görev için görevlendirilen kişilerin – özellikle elçilik- görevleri ve taşıdıkları unvan bakımından diplomat olsa dahi kariyerlerine bu kısımda devam etmemeleri nedeniyle kendilerinin diplomat kategorisinde değerlendirilmelerinin çok yerinde olmayacağını düşünüyorum. Bu nedenlerden dolayı, bu sınıfı “Hariciye tarafından Memur Edilenler” ve geriye kalan ve kariyerlerini Hariciye’de uzun veya kısa süre için de olsa devam ettirenleri, Hariciye tabiriyle “kariyer diplomatları” olarak adlandırılan grubu “Hariciye Memurları” olarak değerlendirmek en uygun yol olarak görünmektedir.

2.2. Millî Mücadele Dönemi Hariciye Kadrolarının Oluşum Süreci (1920-1922)

Millî Mücadele’nin başlamasıyla Ankara’da 23 Nisan 1920’de açılan Büyük Millet Meclisi ile Ankara hükümetinin ilk icraatlarından biri 2 Mayıs 1920’de Hariciye

Vekâletinin kurulması ve vekil olarak Bekir Sami [Kunduh] Bey getirilmesi olmuştu.²⁴² Bekir Sami Bey'den sonra Millî Mücadele döneminde Ahmet Muhtar [Mollaoğlu], Yusuf Kemal [Tengirşenk] Bey ve İsmet [İnönü] Paşa sırasıyla Hariciye Vekilliği görevini yürüttüler.

Millî Mücadele döneminde Hariciye Vekilliği kadrolarının kompozisyonuna baktığımız zaman kadroların bir kısmını Osmanlı Hariciyesinde yer alan tecrübeli meslek memurlarının yanı sıra farklı arka planlardan gelen kişilerin de Hariciye kadrolarında görevlendirildikleri görülür.

2.2.1. İlk Grup Hariciye Memurları: Osmanlı'dan Müdevverler ve Ara Nesil

Ankara Hükümeti Hariciye Vekâletinin kadro kompozisyonuna baktığımız zaman iki grup karşımıza çıkar. Birinci grubu doğal olarak “Osmanlı'dan Müdevver” olarak adlandırılabilir, Millî Mücadele'ye katılan Osmanlı bürokrasisi ve askeri sınıfında görev almış tecrübeli bürokratlar veya askerler oluşturur.

1920 yılında Hariciye kadrosunda görevlendirilen yirmi iki kişi geldikleri meslek grubu açısından değerlendirildiğinde aşağıdaki tabloyla karşılaşırız:

Tablo 30. 1920 Yılı Hariciye Vekâleti Kadrosu (Mesleki Arka Plan ve Tek Görev Alanlar)

1920	Mesleki Arka Plan	Tek Görev Alanlar	Personel Sayısı
Osmanlı'dan Müdevver	Asker	5	5
	Asker (Doktor)		1
	Hariciye	1	5
	Hariciye-Mülki	1	1
	Hariciye-Gazeteci		1
	Mülki	1	4
	Mali		1
	Öğretmen		1
	Belirsiz		2
Ara Nesil	İlk Kez Göreve Başlayanlar		2
Toplam			22

²⁴² T.B.M.M. Tutanak Dergisi, “Birinci Dönem Kayıtları, 10. Oturum,” <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001010.pdf>. (Erişim Tarihi: 21.04.2024).

1920 yılında Hariciye tarafından görevlendirilen yirmi iki kişiden sekizi, tek bir görev alarak Hariciye kariyerlerini tamamlamıştır. Bu grupta ağırlıklı olarak asker kökenli bireyler yer almaktadır. Söz konusu sekiz kişinin mesleki geçmişleri, üstlendikleri görevler ve görevlerinin sona erme tarihleri aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Tablo 31. 1920 Hariciye Vekâleti’nde Tek Görev Alanlar

İsim	Mesleki Arka Plan	Görev Yeri	Unvan	Görevden Ayrılma Tarihi
Bekir Sami [Kunduh]	Hariciye-Mülki	Hariciye Vekâleti	Hariciye Vekili	08/05/1921
Ali Fuat [Cebesoy]	Asker	Moskova	Büyükelçi	10/05/1922
Cami [Baykurt]	Asker	Roma	Mümessil	21/10/1922
Cevat Abbas [Gürer]	Asker	Sofya	Yarı Resmi Mümessil	04/02/1922
Kazım [Dirik]	Asker	Tiflis	Mümessil	01/10/1922
Abdurrahman	Hariciye	Kabil	Mümessil	25/06/1922
Hamit [Kapancı]	Mülki	Ermenistan Görüşmeleri	Üye	01/12/1920
Mehmet Nuri [Conker]	Asker	Berlin	Yarı Resmi Temsilci	01/09/1921

1920 yılında göreve başlayan yirmi iki Hariciye personelinin Hamit Kapancı dışında kalan yirmi biri görevlerine devam ederken Millî Mücadele’nin devam ettiği 1921 yılına geldiğimizde Hariciye kadrosunun giderek kalabalıklaştığını görürüz. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere Hariciye kadrosunda 1921 yılı sonu itibarıyla Hariciye’de görev alan kişi sayısı altmışa ulaşmıştır.²⁴³ Bu kadro mesleki arka planları bakımından sınıflandırıldığında aşağıdaki tablo ile karşılaşırız:

²⁴³ Metin Tamkoç, Millî Mücadele döneminin başlangıcında Ankara’da kurulan Hariciye vekaletinde görevli personelin sayısı sürücü, kahveci odacı gibi personellerle beraber on beşi geçmemekte olduğunu belirtmektedir. (Metin Tamkoç, “Modern Türk Diplomatlarının Geleneksel Diplomasisi”, Dış Politika (Foreign Policy, 1, sy.4 (Aralık 1971): 20-21). Bu bağlamdaki literatür de çoğunlukla bu kaynağı referans olarak kullanmışlardır. Kaynaklardan devşirilen bilgilere göre Millî Mücadele döneminde Hariciye’de görevlendirilen personelin çoğunun dış misyonlarda görevlendirildiği ve merkez teşkilatında sayıca daha az personelin çalıştığı söylenebilir. Ancak Tamkoç’un “*Bakanlık mensuplarının sayısı*” ifadesinden Hariciye bünyesinde görevlendirilen tüm memurların kastedildiği anlaşılmaktadır. Eğer Ankara’da görev yapan memurlar kastediliyorsa dahi ve bu sayıya sürücü, kahveci, odacı gibi Hariciye memuru olmayan personellerin dahil edilmesiyle bile rakamın 15’i geçmemesi iddiasının eldeki veriler değerlendirildiğinde çok da geçerli olmadığı söylenebilir.

Tablo 32. 1921 Yılı Hariciye Vekâleti Kadrosu (Mesleki Arka Plan ve Tek Görev Alanlar)

1921	Mesleki Arka Plan	Tek Görev Alanlar	Personel Sayısı
Osmanlı'dan Müdevver	Asker	9	11
	Asker (Doktor)		1
	Hariciye	2	13
	Hariciye-Mülki	1	2
	Hariciye-Gazeteci		1
	Mülki		4
	Mülki-Öğretmen	1	1
	Maliye		2
	Avukat (Serbest)		1
	Öğretmen-Gazeteci		1
	Öğretmen		1
	Öğretim Üyesi		1
	Belirsiz	1	10
	İlk Kez Göreve Başlayanlar		11
Ara Nesil			
Toplam			60

Bu kadroda 1920 yılından itibaren başladıkları tek görevi devam eden ve 1921 yılı içerisinde Hariciye’de tek görev alanların listesi şu şekildedir:

Tablo 33. 1921 Hariciye Vekâleti’nde Tek Görev Alanlar

İsim	Mesleki Arka Plan	Görev Yeri	Unvan	Görevden Ayrılma Tarihi
Bekir Sami [Kunduh]	Hariciye-Mülki	Hariciye Vekâleti	Hariciye Vekili	08/05/1921
Ali Fuat [Cebesoy]	Asker	Moskova	Büyükelçi	10/05/1922
Cami [Baykurt]	Asker	Roma	Mümessil	21/10/1922
Cevat Abbas [Gürer]	Asker	Sofya	Yarı Resmi Mümessil	04/02/1922
Kazım [Dirik]	Asker	Tiflis	Mümessil	01/10/1922
Abdurrahman Mehmet Nuri [Conker]	Hariciye	Kabil	Mümessil	25/06/1922
Aziz Samih [İlter]	Asker	Batum	Başkonsolos	04/10/1921
Bekir Sami [Günsav]	Asker	Kafkasya	Mümessil (Gidilmeyen Görev)	31/03/1921
Hüsametdin (Albay) Kadri	Asker	Tiflis	Mümessil	27/09/1921
Ali Rauf [Baykan]	Asker	Tebriz	Başkonsolos	14/03/1923
	Hariciye	Merkez	Kurye	31/12/1922

Ali Enver [Tekand]	Mülki- Öğretmen	İtalya ve Almanya Görüşmeleri	Üye	31/08/1921
--------------------	--------------------	-------------------------------------	-----	------------

1921 listesi detaylı olarak incelendiğinde Hariciye tarafından tek görevle görevlendirilenlerin sayısında artış gözlemlenir. 1920 yılında göreve başlayan ve tek görev için Hariciye’de görevlendirilen ve yukarıda isimleri zikredilen asker kökenli Ali Fuat [Cebesoy] Paşa, Cevad Abbas [Gürer], Kazım [Dirik] ve Cami [Baykurt] Bey’lerin görevlerine devam ettiklerini görürüz. Yukarıdaki isimlere ek olarak askeriye kökenli olup Hariciye teşkilatında asker kökenli Aziz Samih [İlter], Hüsamettin, (Albay) Kadri ve Bekir Sami [Günsav] da Hariciye’de dış misyonlarda temsil yetkisiyle görevlendirilmiştir. Bu isimlerden Bekir Sami [Günsav] görevlendirilmesi yapıldığı halde Kafkasya’daki mümessillik görevine başlayamamıştır.²⁴⁴

Osmanlı’dan Müdevver Hariciye kökenli olup Millî Mücadele döneminde tek görev olarak kariyerini sonlandıran iki isim karşımıza çıkar. Bunlardan ilki Abdurrahman Bey’dir. 1920 yılında Kabil’e mümessil olarak atanan Abdurrahman Bey bu görevi 1922 yılına kadar sürdürdükten sonra kayıtlara göre Hariciye’de herhangi bir görev almamıştır. Bu bağlamda ikinci isim ise Ali Rauf [Baykan] Bey’dir. George S. Harris’in çalışmasında adı geçmeyen Ali Rauf Bey’in izine Ali Çankaya’nın Mülkiyeliler Tarihi eserinde rastlarız. Burada yer alan bilgiye göre 1921 yılında kurye olarak görevlendirilen Ali Rauf Bey 1922’de görevinden istifa ederek Hariciye’den ayrılmıştır.²⁴⁵ Hariciye’de tek görev alan ve yukarıdaki listede yer alan son isim olan Osmanlı İmparatorluğu döneminde Mülki görevlerin yanı sıra öğretmenlik de yapan Ali Enver [Tekand] Bey 1921 yılında Hüseyin Ragıp [Baydur] Bey’in İtalya ve Almanya’da temaslarda bulunduğu yedi aylık görevde üye olarak görev yapmıştır.

1922 yılına gelindiğinde Hariciye kadrosunun daha da kalabalıklaştığını görürüz. Saltanatın kaldırıldığı ve tüm Osmanlı bürokrasisinin lağvedildiği 1 Kasım 1922 tarihinden önce Hariciye kadrosunda görev alanların mesleki arka planları bakımından sınıflandırıldığında aşağıdaki tabloyu elde ederiz:

²⁴⁴ Harris, *Atatürk's Diplomats and Their Brief Biographies*, 144.

²⁴⁵ Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, c.4, 1444.

Tablo 34. 1922 Yılı Hariciye Vekâleti Kadrosu (Mesleki Arka Plan ve Tek Görev Alanlar)

1922	Mesleki Arka Plan	Tek Görev Alanlar	Personel Sayısı
Osmanlı'dan Müdevver	Asker	2	7
	Asker (Doktor)		1
	Hariciye	1	19
	Hariciye-Mülki	1	1
	Hariciye-Gazeteci		1
	Mülki		6
	Mülki-Öğretmen	1	1
	Maliye		2
	Avukat (Serbest)		1
	Avukat (Öğretim Üyesi)	1	1
	Doktor	1	1
	Öğretmen-Gazeteci		1
	Öğretmen		2
	Öğretim Üyesi	1	1
	Belirsiz	1	14
Ara Nesil	İlk Kez Göreve Başlayanlar		14
Toplam			73

Hariciye kadrosunda 1920 yılından itibaren başladıkları tek görevi devam edenlerin saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922 tarihi itibarıyla listesi şu şekildedir:

Tablo 35. 1922 Hariciye Vekâleti'nde Tek Görev Alanlar

İsim	Mesleki Arka Plan	Görev Yeri	Unvan	Görevden Ayrılma Tarihi
(Albay) Kadri	Asker	Tebriz	Başkonsolos	14/03/1923
Ali Rauf [Baykan]	Hariciye	Merkez	Kurye	31/12/1922
Abdülhak Adnan Adıvar]	Doktor	İstanbul Murahhaslığı	Murahhas	01/11/1924
Ahmet [Ağaoğlu]	Öğretim Üyesi	Matbuat Umum Müdürlüğü	Müdür (Matbuat Şubesi)	31/12/1923
Celalettin Arif	Avukat-Öğretim Üyesi	Roma	Mümessil	21/06/1923
Ömer Fahrettin [Türkkan]	Asker	Kabil	Elçi	12/05/1926

Yukarıdaki listeden de görülebileceği üzere saltanatın kaldırılmasından önce 1920 yılında göreve başlayan askeriye kökenli Ali Fuat [Cebesoy] Paşa, Cami [Baykurt], Cevat Abbas [Gürer] ve Kazım [Dirik] ile Hariciye kökenli Abdurrahman Bey'in görevleri sona ermiştir. Ali Rauf [Baykan] ve Kadir Bey ise hala Hariciye'deki görevlerine devam etmektedir.

1922 yılında Hariciye kadrosunda görevlendirilen dört ismi görürüz. Bunlar Dersaadet (İstanbul) Murahhaslığı'na atanan Abdülhak Adnan [Adıvar], Matbuat Umum Müdürlüğü Matbuat Şubesi Müdürlüğü'ne atanan Ahmet [Ağaoğlu], Roma'ya Mümessil olarak atanan Celalettin Arif Bey'ler ve Kabil Elçiliğine atanan Ömer Fahrettin [Türkkan] Paşa atandıkları bu görevlerin ardından Hariciye'de tekrar görev almayan kişiler olarak karşımıza çıkar.

Kaynaklardan elde edilen bilgiler konsolide edildiğinde, 1920 yılında yirmi iki kişiden oluşan Hariciye Vekâleti kadrosu; 1921 yılında 60'a ulaşmış ve saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922 tarihinden hemen önce Hariciye Vekâleti kadrosunda farklı mesleki arka planlardan gelen ve görevli olan toplam personel sayısı yetmiş üçe ulaşmıştır.²⁴⁶

Millî Mücadele döneminde Hariciye'de tek görev alarak daha sonra kariyerine Hariciye'de devam etmeyenlerle ilgili olarak yukarıdaki tablolar konsolide edildiğinde Saltanatın kaldırılmasına kadar olan dönemde aşağıdaki listede isimleri yer alan ve yarısı asker kökenli olmak üzere farklı mesleki arka planlardan gelen on sekiz kişi olduğu söylenebilir:

Tablo 36. Millî Mücadele Dönemi Hariciye Vekâleti'nde Tek Görev Alanlar (Toplu Liste)

İsim	Mesleki Arka Plan	Görev Yeri	Unvan	Göreve Başladığı Yıl	Görevden Ayrıldığı Yıl
Bekir Sami [Kunduh]	Hariciye- Mülki	Hariciye Vekâleti	Hariciye Vekili	1920	1921
Ali Fuat [Cebesoy]	Asker	Moskova	Büyükelçi	1920	1922

²⁴⁶ Giriş bölümünde yer alan tabloda 1922 sonu itibarıyla Hariciye'de görevlendirilen aktif personel sayısı 89 olarak belirtilmişti. Aradaki farkın nedeni giriş bölümündeki tabloda referans noktası olarak 1922 yılı sonunun; bu tabloda ise 1 Kasım 1922 tarihinin alınmasıdır. Aradaki altı kişi 1 Kasım 1922 sonrası istihdam edilmiştir.

Cami Baykurt	Asker	Roma	Mümessil	1920	1922
Cevat Abbas [Gürer]	Asker	Sofya	Yarı Resmi Mümessil	1920	1922
Kazım [Dirik]	Asker	Tiflis	Mümessil	1920	1922
Aziz Samih [İlter]	Asker	Batum	Başkonsolos	1921	1921
Bekir Sami [Günsav]	Asker	Kafkasya	Mümessil (Gidilmeyen Görev)	1921	1921
Hüsamettin	Asker	Tiflis	Mümessil	1921	1921
(Albay) Kadri	Asker	Tebriz	Başkonsolos	1921	1923
Ömer Fahrettin [Türkkan]	Asker	Kabil	Elçi	1922	1926
Mehmet Nuri [Conker]	Asker	Berlin	Yarı Resmi Temsilci	1921	1921
Abdurrahman	Hariciye	Kabil	Mümessil	1920	1922
Ali Rauf [Baykan]	Hariciye	Merkez	Kurye	1921	1922
Hamit [Kapancı]	Mülki	Gümrü Antlaşması Görüşmeleri (Ermenistan)	Üye	1920	1920
Ali Enver [Tekand]	Mülki- Öğretmen	İtalya ve Almanya Görüşmeleri	Üye	1921	1921
Ahmet [Ağaoğlu]	Öğretim Üyesi	Matbuat Umum Müdürlüğü	Müdür (Matbuat Şubesi)	1922	1923
Celalettin Arif	Avukat- Öğretim Üyesi	Roma	Mümessil	1922	1923
Abdülhak Adnan [Adivar]	Doktor	İstanbul Murahaslığı	Murahhas	1922	1924

Yukarıdaki veriler ele alındığında Millî Mücadele döneminin sonu ve saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922 yılı itibariyle Hariciye kadrosunun sadece %26'sının Osmanlı Hariciyesinden tecrübeli memurlardan oluştuğu görülür. Kadronun yaklaşık %19'luk kısmını ise mesleki kariyerlerine Ankara Hariciyesinde başlayan genç mezunlar oluşturur. Yine %19'luk oranı işgal eden grup ise mesleki arka planı belirli olmayan kişilerdir. Bu grup, elde kesin bilgi olmadığı için herhangi bir gruba dahil edilmemiş ve “Belirsiz” kategorisinde değerlendirilmiştir. Hariciye kadrosunun geriye kalan kısmını oluşturan ve

%36'lık kısmı ise Osmanlı'dan müdevver olup Millî Mücadele'ye katılan ve başta askeriye'den gelen farklı mesleki arka planlardan gelen kişilerden oluşturmaktadır. Verilerin de desteklediği üzere Osmanlı Hariciyesinde görev yapan tecrübeli meslek memurlarından çok az bir kısmı Millî Mücadele döneminde Ankara'ya gelerek Millî Mücadele hükümetinin Hariciye Vekâletinin kadrolarına katılmıştır. Sonyel söz konusu durumu Osmanlı Hariciye memurlarının “*İstanbul'un konforunu Ankara'nın belirsizliklerine tercih etmeleri*” şeklinde açıklamaktadır.²⁴⁷ George S. Harris'in verileri esas alındığında 1920-1922 yılları arasında, saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922 tarihine kadar Osmanlı Hariciyesinde görev alan sadece on dokuz meslek memurunun Ankara Hariciyesi kadrosunda yer aldığı görülür.²⁴⁸

Bu grubu özellikle Osmanlı Hariciyesinde görev aldıkları süre bağlamında değerlendirdiğimizde bu listeyi biraz daha kısaltmak gerekecektir. Zira bazı isimler Osmanlı Hariciyesine oldukça geç dönemde girmiş; hatta bir kısmı neredeyse hiç görev yapmadan Ankara Hariciyesinde görev almaya başlamışlardır.

Örneğin, Hasan Firuz [Kesim] Bey'in, sicil dosyasına göre Aralık 1914'te Osmanlı Hariciyesine meslek memuru olarak girdiği; ancak Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla beraber gönüllü olarak Gelibolu Cephesine gitmiş, [oradan Suriye'ye geçmiş olmalı ki] Suriye'nin kaybedilmesiyle beraber Beyrut'ta esir düştükten sonra kurtularak Millî Mücadele'ye katılmak üzere Ankara'ya geldiği ve Ankara Hariciyesinde göreve başladığı kaydedilmektedir.²⁴⁹ Aynı şekilde 1919 sonu ve 1920 başlarında Osmanlı Hariciyesinde göreve başladığı kaydedilen Zühtü Talip İsmail [Gürsun], Nuri Sabit [Akça] ve 1922'de Osmanlı Hariciyesinde göreve başlayan Ahmet Hulusi Fuat [Togay] Bey'ler de Millî Mücadele döneminde hemen Ankara Hariciyesinde göreve başlamışlardır. Dolayısıyla bu gibi isimler kariyerlerine Osmanlı Hariciyesinde başlamış gibi görünseler de mesleki tecrübelerini Millî Mücadele ve daha sonra Cumhuriyet hariciyesinde kazanmışlardır diyebiliriz. Bu bilgiler ışığında 1922'ye kadarki Millî Mücadele döneminde Ankara Hariciyesinde görev alan Osmanlı Hariciyesi kökenli ve tecrübeli meslek memurlarının sayısını on beşe indirebiliriz. Bu bağlamda, Millî mücadele döneminde Osmanlı

²⁴⁷ Salahi R. Sonyel, *Turkish Diplomacy (1918-1923)*, (Londra: Sage Publications, 1975), 37; Salahi R. Sonyel “Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Sıyasamız (Nisan 1920- Mart 1921)”, *Belleten* 41, sy.164, (1977): 660.

²⁴⁸ Bu isimler 1929 civarında bakanlıkça verilen sicil numaraları sırasıyla şu şekildedir: Halil Hakkı İyice, Mehmet Nail, Mehmet Esat Cemal Paker, Suad Davaz, Mehmet Münir Ertegün, Selahattin, Emin Âli Türkgeldi, Ali Asaf Güvenir, Zühtü Talip Gürsun, Nuri Sabit Akça, Hasan Firuz Kesim, Ahmet Hulusi Fuat Togay, Ahmet Muhtar Mollaoğlu, Ferit Halit Erol, Ahmet Naci Kenter, Mecdi Sadrettin Sayman (Seymen), Said Hikmet, Şükrü Kaya ve Ali Rauf Baykan.

²⁴⁹ Harris, *Atatürk's Diplomats and Their Brief Biographies*, 195-196.

Hariciyesinden edindiği mesleki tecrübeleriyle Ankara Hariciyesinin kurucuları olarak nitelendirilebilecek öne çıkan Suad [Davaz], Ahmet Muhtar [Mollaoğlu], Mehmet Münir [Ertegün] Bey²⁵⁰ gibi birkaç isimden bahsedilebilir.

Yukarıdaki tablolardan da anlaşılabileceği üzere Hariciye’de tecrübeli meslek memurlarının Ankara Hariciyesine katılımının az olması dolayısıyla ihtiyaç duyulan personel açığı özellikle askerler ve diğer alanlarda çalışan memurlar ve yeni mezun olup Millî Mücadeleye katılmak için Ankara’ya gelen kişilerle giderilmeye çalışılmıştır.

2.2.2. Ara Nesil: İlk Kez Ankara Hariciyesinde Göreve Başlayanlar

Yukarıda belirtildiği üzere oldukça dar bir kadro ile çalışmalarına devam eden Ankara Hariciyesi çok azı Osmanlı hariciyesinden tecrübeli meslek memurları olmak üzere asker ve bürokrasiden gelen memurlarla işleri yürütmekteydi. İlk kez 1920 yılında Ankara Hariciyesine katılan iki isim olan Mehmet Ali [Balın] ve Hüseyin Feridun [Hotinli] Bey’ler “Ara Nesil” olarak adlandırdığımız ikinci bir grubun öncüleri olarak karşımıza çıkar.

Bu noktada “Ara Nesil” olarak adlandırılmasının iki temel sebebinden bahsetmek gerekiyor. Birinci neden söz konusu bu neslin tamamı lise eğitimlerini Osmanlı İmparatorluğu döneminde; yüksek öğrenimlerini ya Osmanlı İmparatorluğu döneminde ya da daha sonra Cumhuriyet döneminde tamamlamış ancak Osmanlı bürokrasisinde herhangi bir görev almamış; çalışma hayatındaki kariyerlerine de ya Millî Mücadele döneminin Ankara Hariciyesinde ya da Cumhuriyet Hariciyesinde görevlendirilmeleri ile başlamış olmalarıdır. Dolayısıyla eğitimlerinin bir kısmını Osmanlı’dan müdevverlerde gördüğümüz gibi Osmanlı İmparatorluğu döneminde tamamlamış olmaları ile bir ayakları

²⁵⁰ Bu isimlerden Mehmet Münir Ertegün’ün Ankara Hariciyesine katılım süreci oldukça ilginçtir. Mehmet Münir Bey, hukuk mezunu olması dolayısıyla Osmanlı Hariciyesinde İstişare Odasında kariyerine başlayıp daha sonra Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği görevine kadar yükselmişti. Osmanlı Hariciyesinde yetişen Ertegün, Brest-Litovsk Konferansı, Paris Barış Konferansı’nda görev alarak tecrübe kazanmıştı. Ankara Hükümeti ile görüşmek üzere 1920 yılının Aralık ayında Bilecik’e gelen Tefik Paşa hükümetinin Dahiliye Nazırı Ahmet İzzet Paşa’nın heyetinde yer almış; heyet daha sonra alıkonarak Ankara’ya götürülmüş ve halkın moralini yükseltmek amacıyla Millî Mücadele’ye katıldıklarına dair bir bildiri yayımlanmıştı. Ertegün de Ankara Hariciyesine atanmıştı. Bu heyet, 7 Mart 1921’e kadar Ankara’da tutulmuş ve sonunda politika ile uğraşmayacaklarına dair sözlü ve yazılı teminat verdikten sonra Ankara’dan ayrılmasına izin verilmiş; ancak Ertegün Ankara’da biraz da zorlama ile olsa da kalıp Ankara Hariciyesindeki görevine devam etmişti. (Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Oğuz AYTEPE, “Millî Mücadelede Bilecik Görüşmeleri”, *Atatürk Yolu Dergisi* 9, sy.33 (Mart 2004): 23-31; Fatma ÖZTÜRK, “Mehmet Münir Ertegün’ün Hayatı ve Türk Yakın Çağındaki Yeri” (Doktora tezi, Uşak Üniversitesi, 2016). Yine bu heyette Ertegün gibi danışman sıfatıyla yer alan ve Ankara’dan ayrılan heyette yer alan Osmanlı Hariciyesinin Bern Elçisi Hüseyin Cevad Ezine ise Millî Mücadele’nin başarıya ulaşmasından sonra Cevaz-ı İstihdam alarak 4 Mayıs 1923 tarihinde ve yeni kurulacak olan devletin Hariciye teşkilatında çalışmaya başlamıştı.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde iken, kariyer yolculuklarının genç Cumhuriyetin hariciyesinde başlayarak devam etmesi nedeniyle diğer ayakları da Cumhuriyet döneminde dir.

Bu sınıfın Ara Nesil olarak değ erlendirilmesinin ikinci nedeni de Hariciyenin kurumsallaş ma ç abalarının henüz yeni başlad ığı bir dönemde göreve başlamış olmalarıdır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Hariciyenin sistematik olarak sınav ve mülakatla toplu alımlar yapt ığı 1932 yılına kadar Osmanlı'dan Müdevver grubuyla beraber ihtiyaç anlarında ve ileride bahsedileceğ i üzere sistematik olmayan bir şekilde istihdam edilmeleri de onları Ara Nesil olarak değ erlendirme yolunu aç mış tır.

2.3. Saltanatın Kaldırılmasının Ardından Hariciye'de Kadro Yapılanması (1922 Sonrası Dönem)

2.3.1. Cevaz-ı İstihdam Mekanizması ve Cevaz-ı İstihdamlıların İstihdam Süreci

Saltanatın kaldırılmasına kadar olan süreçte Ankara Hükümeti'nin Hariciye kadrosu, temel olarak yukarıda da bahsedildiğ i üzere Millî Mücadele'ye katılan bürokratik veya askeri tecrübesi olan Osmanlı'dan Müdevverler ve -az sayıda da olsa- Ara Nesil olarak nitelendirdiğ imiz ve daha önceden devlet tecrübesi olmayan gençlerden oluş maktaydı.

Mondros Mütarekesi'ni takip eden süreçte İstanbul hükümetlerinin, istihdam edeceğ i personelin Anadolu'daki Kuva-yı Milliye hareketiyle bağ ının bulunmamasına özel bir önem atfetmesi, Büyük Millet Meclisi'nin aç ılmasından sonra kurulan Ankara Hükümeti İstanbul merkezli bürokrasiye karşı bir güvensizlik ve temkinli ve ş üpheci bir yaklaş ımın geliş mesine yol aç mış tı. Özellikle İstanbul'daki memurlar arasında Millî Mücadele aleyhine çalışanların bulunması Mustafa Kemal Paş a ve Ankara Hükümeti'nin bu grup hakkındaki olumsuz görüşlerin daha da sertleş mesine neden olmuş tu.²⁵¹

Bu bakış aç ısının bir sonucu olarak Millî Mücadele'nin başarıyla tamamlanması ve ülkenin tek hâkimi olan TBMM Hükümeti Saltanat yanlısı bürokrat ve memurları tasfiye edebilmek ve kendi memur kadrosunu kendi standartları uyarınca sil baş tan kurabilmek için 1 Ekim 1922 tarihinde bir yasa çıkararak, Osmanlı İmparatorluğu'nda görevli bütün memurları geçici olarak aç ığ a almış tır.²⁵²

²⁵¹ Ramazan Erhan Güllü, "Saltanatın Kaldırılmasının Ardından İstanbul Bürokrasisinin TBMM Hükümeti'ne Bağ lanma Süreci ve İstanbul Türklüğ ü'nün Muhafaza Tartış maları", *Türk Dünyası Araşt ırmaları* 116, sy.228, (Haziran 2017):122.

²⁵² Metin Heper, *The State Tradition in Turkey*, (England: The Eothen Press, 1985), 56.

Yasa uyarınca, memurlar bir değerlendirmeye tabi tutularak Millî Mücadele aleyhine faaliyette bulunduğu tespit edilenler yeni kadrolarda kendilerine yer bulamayacaklardı. Diğer yandan dosyaları incelenen ve Millî Mücadele aleyhinde faaliyet göstermediği tespit edilen memurlar hakkında “Cevaz-ı İstihdam” kararı çıkarılarak ihtiyaç halinde yeni bir memuriyete atanana kadar açıkta tutulup izinli sayılacaklar ve kendilerine “Ma’zuliyet” olarak adlandırılan bir maaş bağlanacaktı.²⁵³

1 Kasım 1922’de Saltanatın kaldırılması ile Ankara’da yer alan ve Millî Mücadele’yi yürüten hükümet ülkenin tek hâkimi olmuştur. Bu hakimiyetin bir yansıması olarak hükümet yeni kurulan devletin bürokrasisini oluşturacak kendi memur kadrosunu kendi standartları uyarınca sil baştan kurabilmek için Millî Mücadele döneminde Ankara Hükümetinin hizmetine girmeyip aktif görev almayan Osmanlı bürokrasisinde çalışan tüm memurları açığa almış ve “Cevaz-ı İstihdam” mekanizmasını devreye sokmuştu.

Hukuki bir terim olan *Cevaz-ı İstihdam* “görülen idari lüzum ve zarurete binaen azledilmek suretiyle vazifesinden uzaklaştırılan memurun yeniden memuriyete alınabilmesi için azleden dairece verilmesi icap eden karar”²⁵⁴ anlamına gelmektedir. Aslında bu mekanizma yeni kurulan devlete özgü bir mekanizma değildir. II. Meşrutiyet’in ilan edilmesi ile iktidara gelen yönetici kadronun ilk işlerinden birisi II. Abdülhamid dönemi kadrolarında tenkisata gidilmesi olmuştur. Söz konusu tenkisatla II. Abdülhamid dönemi kadrolarını tasfiye ve nezaret ve dairelerde göz ardı edilemeyecek dereceye ulaşmış aşırı istihdamın azaltılması hedeflenmişti. Böylece oldukça fazla şişmiş olan devlet kadroları azaltılıp devletin önemli gider kalemlerinden biri olan personel maaşlarında bir azalma sağlanarak bütçenin rahatlaması hedeflenmiştir. Bu bağlamda hedefte iki temel grup vardır. Birincisi devlet dairelerinde norm fazlası olan odacı, hademe, sandıkçı, bekçi gibi kadrolarda ücretle istihdam edilen ve ecir denilen çalışanlar bu tarz memurlardır. Söz konusu norm fazlası kadroları değerlendirirken dikkate alınacak bir parametre de özellikle başta II. Abdülhamid’e hafiye ve jurnalcilik yapanlar başta olmak üzere şaibeliilerin devlet kadrolarından uzaklaştırılmasıydı.²⁵⁵

İşte bu noktada saltanatın kaldırılması ile bu mekanizma devreye alınmış; Osmanlı’dan miras alınan bürokrasi sınıfının yeni devlette istihdam edilip edilmeyeceğine bazı kriterler belirlenmiş ve bu kriterlere uygun memurlar ya önceki

²⁵³ Galip Kemali Söylemezoğlu, *Hariciye Hizmetinde 30 Sene 1892-1922 Birinci Cild* (İstanbul: Saka Matbaası, 1955), 151.

²⁵⁴ <https://657.com.tr/kelimeler/cevaz-i-istihdam-karari-ne-demek/> (Erişim Tarihi: 23 Nisan 2024).

²⁵⁵ Nursel Manav, “II. Abdülhamid Dönemi Kadrolarının Tasfiye Sürecinde Ücretli (Ecir) Çalışanların Durumu (1909-1913)”, *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, sy. 1 (2019): 67

görev aldıkları kurumlarda ya da başka devlet kurumlarında görevlendirilmiştir. İşte bu tarihten sonra Hariciye kadrosuna yeni bir grup olarak Cevaz-ı İstihdamlılar olarak adlandıracağımız bir grup daha eklenir.²⁵⁶

Bu noktada, Osmanlı'dan Müdevver Hariciye veya diğer devlet kurumlarında görev yapmış olan memurların yeni devletin Hariciyesinde hangi kriterlere göre istihdam edildiğinden bahsetmek yerinde olacaktır.

Osmanlı'dan Müdevver bir meslek memuru veya bürokratın Hariciye ya da diğer devlet kurumlarında istihdam edilip edilmeyeceğine dair en önemli kriter yukarıda belirtildiği üzere Millî Mücadele karşıtı olup olmadıklarıdır. Daha evvelden değinildiği üzere Millî Mücadele döneminde özellikle Osmanlı Hariciye kadrolarının çok azı Ankara'ya geçerek yeni kurulan Hariciyeye katılmış; büyük çoğunluğu ise bu noktada çekimser davranmışlardır.²⁵⁷

Millî Mücadele döneminde Ankara'ya gelerek yeni Hariciye'ye katılanlar için bir sorun yoktu. Zira kendileri mücadele sırasında Ankara'ya gelerek desteklerini açıkça göstermişlerdi. Bunun yanı sıra biraz sonra bahsedeceğimiz örnekte görüleceği üzere Osmanlı Hariciyesinde görevli olduğu halde ve yurtdışındaki görev mahallerinde Millî Mücadeleye destek olarak yeni hükümete bağlılıklarını gösterenler de olmuştur. Örneğin Paris'te Hukuk Fakültesindeki eğitiminin son senesinde babasının dönemin Sadrazam ve Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa'ya ricası üzerine Paris Sefaretinde Üçüncü Katiplik görevine başlayan Emin Ali Türkgeldi, Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul'a dönmüş ve 15 Eylül 1921 tarihinde ikinci kâtip olarak Paris'e atanmıştır.²⁵⁸ Türkgeldi'nin göreve başlamasının ardından Sakarya Savaşı'nın kazanılması neticesinde Fransa ile 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalanır. Lozan barışından önce imzalanan bu ön-antlaşma ile Ankara hükümeti ve Fransa arasındaki savaş sona ermiştir. Teknik açıdan hala savaş halinde olduğu için diplomatik temsilciliğe resmen elçilik veya büyükelçilik adı

²⁵⁶ Cevaz-ı İstihdamlıların hemen hemen tamamı için saltanatın kaldırıldığı ve tüm Osmanlı kurumlarının lağvedildiği 1 Kasım 1922 tarihi milat olmakla beraber George S. Harris'in eserindeki biyografiler kaynak olarak baz alındığında bu genellemeye istisna sayılabilecek iki Osmanlı'dan Müdevver memuru tespit edilmiştir. Harris'te yer alan biyografilere göre Mehmet Esat Cemal Paker 15.07.1922 tarihinde Cevaz-ı İstihdam alarak memuriyeti muhafaza edilerek bir süre ücretsiz izne çıkarılmış, Ali Asaf Güvenir ise 07.07.1922 tarihinde Cevaz-ı İstihdam alarak Ahıska'ya konsolos olarak atanmıştır. Söz konusu iki istisna memurun biyografiler için bkz. Harris, *Atatürk's Diplomats and Their Brief Biographies*, s.134 ve 176.

²⁵⁷ George S. Harris çalışmasında saltanatın kaldırılmasına kadar olan dönemde Osmanlı İmparatorluğu Hariciyesinde görevli 184 meslek memurundan sadece 30'unun TBMM hizmetine girdiğini belirtir. Buna ek olarak kayıtlarda yer almayan tahmini 20 kişiyi de eklediğinde bu rakamı 50'ye çıkartmaktadır. Ancak yine kendi eserindeki biyografiler baz alındığında bu rakamın sadece 19 olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu 19 kişiye tabloda mesleki arka planı "Belirsiz" kategorisinde değerlendirilen 14 kişi dahi eklense bu rakam ancak 33'e çıkmaktadır.

²⁵⁸ BOA, HSD.AFT, 18/14, 23. (H) 25.06.1345.

verilemediğinden Büyük Millet Meclisi tarafından Ferit (Tek) Bey Ankara hükümetini temsilen “Mümessil” sıfatıyla Paris’e gönderilir. Paris’te temsil konusunda ilginç bir sonuca neden olur. Bu dönemde Paris’te hem Osmanlı İmparatorluğu’nu temsilen İstanbul’un Murahhası hem de Millî Mücadeleyi temsil eden grup olan Ankara’nın “mümessili” bulunmaktadır. Bu garip durum sürerken Türkgeldi, Ankara’nın mümessili tarafından davet edilir ve kendi mümessilliklerinde İkinci Kâtip olarak görev alması teklif edilir. Ancak bu teklif elinden gelen desteği vermeyi vaat eden Türkgeldi tarafından “*tebdil-i tabiiyet edercesine sefareti terk ederek mümessillğe gitmek mesleğine tevafuk etmeyeceği*”²⁵⁹ öne sürülerek reddedilir. Yine de örtülü bir şekilde destek olacağını vaat etmesi Ankara Hükümeti’ni desteklediğini göstermesi açısından önemlidir.

“Millî Mücadele’ye karşı olmama” kriteri, teorik olarak makul bir zemin teşkil etse de, uygulamanın eskiye dayanan kişisel husumetlerden arındırılmama ve objektiflikten uzaklaşma riskini barındırdığını söylemek mümkündür. Nitekim bunun bir örneğini Osmanlı’dan Müdevver tecrübeli hariciyecilerden biri olan Galip Kemali Söylemezoğlu’nun hikayesinde görürüz.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Roma’da Osmanlı Hariciyesinin gayri resmi mümessili olarak görev aldığı dönemde Galip Kemali Bey, Sevr Antlaşması’na temel olan San Remo ve Paris konferanslarında alınan kararlara gösterdiği tepki ve Kuva-yı Millîye’yi destekleyen tavrı nedeniyle İstanbul Hükümeti’nin tepkisini çekmiş ve görevinden uzaklaştırılmıştı. Tam da bu sırada Mustafa Kemal Paşa’dan “*yeni teşekkül eden Halk Hükümetinin Hariciye teşkilatının, gerek yeniden tanzimi, gerek hükümetin hariçte temsili için lazım gelen mesai ve eşhasın tayini için*” Millî Mücadeleye katılmaya davet eden 5 Haziran 1920 tarihli mektubunu almıştır.²⁶⁰ Ancak, Galip Kemali Bey, içinde bulunduğu mali sıkıntı ile eşinin doktorlar tarafından yapılması zaruri görülen ameliyatını ve bunun için de bir İtalyan bankasından aldığı yüksek meblağlı parayı gerekçe göstererek bu davete icabet etmemiştir.²⁶¹ Kendisini görevden alan Sadrazam Damat Ferit Paşa’nın azledilmesinden sonra Tevfik Paşa tarafından kurulan yeni hükümet tarafından Osmanlı Hariciyesindeki memuriyeti iade edilen²⁶² Galip Kemali Bey, önce Roma’daki görevine geri dönmüş, daha sonra da atandığı Osmanlı Hariciyesinin Stockholm ve Kopenhag

²⁵⁹ BOA, HSD.AFT.18/14, 7. (H) 25.06.1345.

²⁶⁰ Galip Kemali Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler: Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondrosdan Mudanyaya (1918-1922)* (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939): 248; Galip Kemali Söylemezoğlu, *Otuz Senelik Siyasi Hatıratımın Üçüncü ve Son Cildi (1918-1922)* (İstanbul: Ülkü Matbaası, 1953): 424.

²⁶¹ Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler: Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondrosdan Mudanyaya (1918-1922)*, 246-252; *Otuz Senelik Siyasi Hatıratımın Üçüncü ve Son Cildi (1918-1922)*, 424-429.

²⁶² BOA, İ. DUİT, 50/9. 11.03.1339 (H).

sefirliği görevini ekonomik imkansızlıklar nedeniyle mecburi izne çıkarılana kadar 1 Eylül 1922 tarihine kadar yürütmüştür.²⁶³ Osmanlı Hariciyesinde görevde olduğu dönemde dahi Millî Mücadele’yi fikren ve fiilen destekleyen ve hatta bu nedenle 1922 yılında Ankara Hükümeti’nin Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey’den takdir ve teşekkür mektubu alan²⁶⁴ Galip Kemali Bey, kendisi hakkında “Cevaz-ı İstihdam” ve kendisine ma’zuliyet maaşı bağlanmış olmasına rağmen bir çok kez talep etmesine rağmen herhangi bir göreve atanmamış ve Millî Mücadele dönemindeki davete icabet etmemesi sebep gösterilerek 1929 yılında emekliye sevk edilerek tasfiye edilmiştir.²⁶⁵ Galip Kemali Bey, bu durumu anılarında “kendisini Sultan yanlısı olarak yaftalayan ve Mustafa Kemal ile görüşmesine engel olan bazı kıskanç ve ahlaksız insanların dedikodusuna” bağlamıştır.²⁶⁶ Damadı Hüsrev Gerede’ye göre bu isimler Galip Kemali Bey’in Ankara’ya gelerek Hariciye Vekili olarak başlarına geçmesinden korkan Ahmet Muhtar [Mollaoğlu] Bey ve Suad [Davaz] Bey gibi eski diplomatlardı.²⁶⁷

Osmanlı’dan Müdevver memur ve bürokratların Cumhuriyet Hariciyesinde istihdamına dair diğer kriterler görece daha objektiftir. Bunlardan biri gayrimüslim ve Müslüman olsa dahi Türk olmayan meslek memurlarının tekrar istihdam edilmemesidir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, özellikle yabancı dil bilgisini haiz olmaları hasebiyle istihdam edilen gayrimüslim meslek memurlarının sayısı oldukça fazla idi. Yeni kurulan ulus devlet bu sınıfı tekrar istihdam etmemeyi tercih etmiştir. Dolayısıyla bu radikal karar epey bir meslek memurunun göreve dönememeleri ile sonuçlanmıştır.

Tekrar istihdam edilmenin karşısında diğer bir engel de gayrimüslim / ecnebi kadınlarla evli olmaktı. Meslek memuru Müslüman olsa dahi eğer eşi gayrimüslim veya ecnebi ise tekrar istihdama izin verilmemesi yolu izleniyordu. Eğer gayrimüslim eş Müslüman olursa ve Millî Mücadeleye karşı olmadığı anlaşılmışsa meslek memurunun tekrar istihdam edilmesi için bir engel kalmıyordu. Bu duruma örnek olarak bu kuralın etkilediği iki meslek memurundan bahsedebiliriz. Saltanatın kaldırılmasının hemen ardından erken Cumhuriyet hariciyesi kadrosuna alınan ve Lozan Barış Konferansına kâtip olarak gönderilen Ahmet Cevat Üstün, Lozan’dan sonra görevine Hariciye’de

²⁶³ Galip Kemali Söylemezoğlu, *Hariciye Hizmetinde 30 Sene 1892-1922 IV. Cildin Son Kısım* (İstanbul: Maarif Basımevi, 1955):128.

²⁶⁴ Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler: Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondrosdan Mudanyaya (1918-1922)* (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939), 292.

²⁶⁵ BCA, 30-18-1-2 / 5-48-13. 22.09.1929.

²⁶⁶ Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler: Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondros’tan Mudanya’ya (1918-1922)*, 303.

²⁶⁷ Sami Önal, *Hüsrev Gerede’nin Anıları: Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler*, ed. Sami Önal, (İstanbul, Literatür Yayınları, 2002), 240.

Umur-ı Siyasiye Umum Müdürlüğü 2.Şube’de Başkatip olarak devam ederken, gayrimüslim bir kadınla evlendiği için 3 Ağustos 1924’te istifa ederek Ziraat Bankası’na geçiş yapar. Aradan geçen yaklaşık dokuz ayın ardından 24 Mayıs 1925’te Hariciye kadrosuna Viyana Elçiliği İkinci Kâtibi olarak tekrar atamasının yapılmasını Harris eşinin müslüman olması ihtimaline bağlamaktadır.²⁶⁸

Harris’in biyografilerinde yer alan ve bu konuya dair bir örnek de yine Osmanlı’dan Müdevver bir hariciye meslek memuru olan Memduh Kemal Varnalı’dır. Ancak Varnalı’nın durumu Üstün’ün durumundan biraz farklıdır. Kendisi 1926 yılında Sofya’da Şehbender iken eşinin gayrimüslim olması nedeniyle açığa alınmış; daha sonra eşinin Müslüman olması ile altı ay sonra tekrar hizmete alınmıştır.²⁶⁹ Ahmet Cevat Üstün 1924’te gayrimüslim bir kadınla evlenerek istifa etmesi bu kuralın en geç 1924 yılında verildiğini gösteriyor. Dolayısıyla Varnalı’nın bu karardan sonra yaptığı evliliğin sonuçlarını bilmemesi mümkün görünmüyor. Bu evliliğin sonucu olarak açığa alınan Varnalı da eşinin Müslüman olmasının ardından altı ay sonra kariyerine kaldığı yerden devam edebilmiştir.

Elbette bu mekanizma memurun devlet hizmetine tekrar alınıp alınmamasında karar verici merci olarak Hariciyenin, dolayısıyla devletin olduğu bir mekanizmadır. Diğer yandan Osmanlı Hariciyesinde olup yeni kurulan devletin hariciyesinde – istisnai de olsa- çalışmamayı tercih edenlerin olduğunu göz ardı etmemek gerekiyor. Bununla ilgili bir örneğe yine Türkgeldi’nin anılarında rastlarız. Türkgeldi, yukarıda bahsedilen ilk görevi olan Paris 3. Katipliği sırasındaki iş arkadaşlarından biri olan Evrak Memuru Salih Bey’in hikayesini kısaca şöyle anlatır:

*“Evrak memuru Salih Bey uzun müddet sefaretlerde çalışarak Viyana’da ve Bern’de başkatiplik etmiş bu son sefaretin ilgası üzerine bir müddet açıkta kaldıktan sonra Paris’e tayin edilmiş idi. Kendisi Viyana’da iken genç ve güzel bir Avusturyalı kız ile evlenmiş ve Paris’te güzel bir apartman döşemiş idi.”*²⁷⁰

“Harb-i Umumi esnasında sefarethanenin muhafazası vazifesiyle Paris’te kalmış olduğu gibi bilahere yine sefarette ve inkılabı müteakip bir müddet hükümet-i cumhuriye hizmetinde bulunduktan sonra Londra’ya tahvil-i memuriyetinde yeni vazifesine iltihak etmeyerek müstaftı addedilmiş

²⁶⁸ Harris, *Atatürk’s Diplomats and Their Brief Biographies*, 164.

²⁶⁹ Harris, *Atatürk’s Diplomats and Their Brief Biographies*, 274.

²⁷⁰ BOA, HSD-AFT 18/10, 15. (H) 19.10.1353.

idi. Salih Bey Fransa'da ihtiyar-ı ikamet ederek 1928 senesinde vefat etlemiştir."²⁷¹

Türkgeldi'nin aktardıklarından yola çıkarak az da olsa kimi meslek memurlarının da yeni devletin hariciyesinde kendi istekleri ile çalışmayı tercih etmediklerini söylemek mümkündür. Yabancı bir kadınla evli olan Salih Bey kendisi yeni devletin hariciyesinde çalışma fırsatı verildiği halde, Paris'ten ayrılmamayı tercih etmiş ve atandığı Londra'daki görevine gitmeyerek müstafi addedilmiştir.²⁷²

Türkgeldi bu konuda detaylı bilgi vermemekle, atama kararnameleleri incelendiğinde Salih Bey'in 29 Kasım 1923 tarihinde Paris'ten Londra'ya atandığı bilgisine ulaşıyoruz.²⁷³ Dolayısıyla cumhuriyetin ilanından sonra Avusturyalı biriyle evli bir meslek memurunun göreve alınması, hatta Londra gibi bir merkeze atanması bu kriterin ilk etapta değil de Ahmet Cevat Üstün'ün istifa ettiği tarih olan 1924 yılında yürürlüğe alındığını düşündürmektedir. Zira Salih Bey'in eşi Müslüman olsa dahi Avusturyalı olması hasebiyle ecnebidir ve eşin ecnebi olmama şartı ilerleyen kısımlarda işe alım kriterlerinden bahsedilirken görüleceği üzere Hariciye'de istihdam edilebilmenin ön şartlardan biridir.

Yukarıda bahsi geçen ve II. Meşrutiyet sonrası iktidara gelen yönetimin tenkizat politikasının bir sonucu olarak kadrolardaki azalmalardan sonra görevlerine devam edebilen Hariciye memurları Cumhuriyetin ilanı ve yeni kurulan devlet ile farklı parametrelerle de olsa ikinci kez bu mekanizmaya tabi tutulmuş; kimileri görevlerine Hariciye'de devam ederken kimileri farklı devlet kurumlarında görevlendirilmiş; kriterleri sağlamayanlar ise bürokraside görev alamamışlardır.

George S. Harris'in *Atatürk's Diplomats and Their Biographies* adlı eserindeki personel sicil dosyaları baz alarak hazırladığı biyografiler incelenerek analiz edildiğinde Cevaz-ı İstihdamlılar kategorisini iki alt kategoriye bölme ihtiyacı hasıl olmuştur. Zira bazı sicil dosyaları incelenerek hazırlanan biyografilerin bir kısmında personelin Cevaz-ı İstihdam aldığı belirtilmişken bazılarında bu ibare yer almamaktadır. Sicil dosyalarında Cevaz-ı İstihdam aldığı belirtilmeyenlerin Cevaz-ı İstihdamlılar kategorisinde değerlendirilmesinin sebebi, bu kişilerin biyografilerinde yer alan bilgilere göre Osmanlı İmparatorluğu döneminde memur olarak bürokraside görev yapmaları ve Millî

²⁷¹ BOA, HSD-AFT 18/10, 16. (H) 19.10.1353.

²⁷² BCA, 30-11-1-0 / 5-17-16. 17.06.1924.

²⁷³ BCA, 30-11-1-0 / 1-5-3. 29.11.1923.

Mücadeleye aktif olarak katıldıklarına dair bilginin olmamasıdır. Daha önceden de ifade edildiği üzere saltanatın kaldırılması ile bütün Osmanlı memurları açığa alınmış ve Cevaz-ı İstihdam mekanizmasına tabi tutulmuşlardı. Dolayısıyla, Millî Mücadeleye aktif olarak katılmayan Osmanlı bürokratlarının bu mekanizma çerçevesinde değerlendirildiği ön kabulünden yola çıkarak bu kişilerin biyografilerinde Cevaz-ı İstihdam aldıklarına dair bir ibare bulunmasa dahi Cevaz-ı İstihdamlılar alt kategorisinde değerlendirilmeleri daha yerinde olacaktır.

Bu bilgiler ışığında Cevaz-ı İstihdam olarak Cumhuriyet Hariciyesinde istihdam edilen personel sayısının yıl bazlı dağılımı şu şekilde gerçekleştiği görülür:

Tablo 37. T.C. Hariciye Vekâleti’nde İstihdam Edilen Cevaz-ı İstihdamlılar (1922-1939)

Yıl	Cevaz-ı İstihdam	Cevaz-ı İstihdam (Belirtilmeyen)	Toplam	Tek Görev Alan Personel Sayısı
1922	14	1	15	1
1923	62	2	64	1
1924	28	21	49	-
1925	26	26	52	-
1926	2	8	10	-
1927	2	4	6	-
1928	1	5	6	-
1929	2	5	7	-
1930	-	2	2	-
1939	1	-	1	-
Toplam	138	74	212	

Tablodan da görüleceği üzere Cumhuriyet Hariciyesi yönetiminin Osmanlı memurlarına Cevaz-ı İstihdamları saltanat kaldırıldıktan hemen sonra vermediği, inceleme ve değerlendirmelerin dikkatle yapıldığı görülmektedir. Cevaz-ı İstihdam alıp göreve başlayanların önemli bir kısmı 1922-1925 yılları arasında yoğunlaşmaktadır. Bu dönemde değerlendirmeler tamamlandıkça -ve belki de personel ihtiyacı hasıl oldukça- tedrici olarak Osmanlı’dan Müdevver meslek memurları yeni devletin hariciyesinde görevlendirilmeye başlamışlardır.

Kayıtlara göre istisnai olarak tekil ve istisnai bir alım dahi olsa 1939’a kadar Hariciye kadrolarına Cevaz-ı İstihdamlıların girişi devam etmiştir. 1922-1939 arası Hariciye’de görevlendirilen Cevaz-ı İstihdamlı sayısı iki yüz on ikidir. Söz konusu iki

yüz on iki personel mesleki arka plan açısından değerlendirildiğinde yüz kırk iki tanesi Osmanlı Hariciyesinde görev alan tecrübeli meslek memurlarından oluşmakta iken, geriye kalan yetmiş personel Osmanlı bürokrasisinde ve askeriyesinde görev alıp daha sonra Cumhuriyet döneminde Hariciye’de istihdam edilen kişilerden oluştuğu görülür.

Cevaz-ı İstihdamlıların Hariciye’de istihdam edilmeye başladığı dönemde Millî Mücadeleye aktif olarak katıldığı halde Hariciye kadrolarında görevlendirilmeyen ancak Cumhuriyetin ilanından sonra Hariciye’de görev alan Millî Mücadeleciler ve Ara Nesil üyeleri de alternatif insan kaynağı olarak istihdam edilmişlerdir. Ancak, söz konusu yıllar içerisindeki yoğun alımlar neticesinde Cevaz-ı İstihdamlılar yeni Cumhuriyetin Hariciye kadrolarının çoğunluğunu oluşturmaktadır.

Cevaz-ı İstihdamlıların yoğun bir şekilde alımlarının yapıldığı 1922’den başlayarak 1925 yılı sonu itibariyle Hariciye kadrosu yukarıda bahsi geçen gruplar çerçevesinde ve yıl bazında değerlendirildiğinde aşağıdaki tabloyla karşılaşırız:

Tablo 38. T.C. Hariciye Vekâleti Kadrosunun Sınıfsal Dağılımı (1922-1925)

Yıl	Osmanlı'dan Müdevver (Millî Mücadele)	Cevaz-ı İstihdam	Ara Nesil	Belirsiz	Osmanlı'dan Müdevver (Cumhuriyet)	Tek Görev (Bütün Sınıflar Toplam)	Genel Toplam
1922	47	14	14	2	0	19	96
1923	55	77	22	13	0	5	172
1924	62	123	35	21	2	3	246
1925	67	172	62	41	4	3	349

Tablodan da görüleceği üzere özellikle 1923 yılından itibaren Cevaz-ı İstihdam olarak Hariciye’ye alınan personel sayısında ciddi bir artış gözlemlenir. Tabloda “Belirsiz” olarak adlandırılan grubun bilgilerine ulaşamadığı için Osmanlı’dan Müdevver (Millî Mücadeleci ya da Cevaz-ı İstihdamlı) veya Ara Nesil kategorisinde değerlendirilmemiş; ayrı bir grup olarak değerlendirilmiştir. Ancak her halükârda 1923 yılından itibaren Cevaz-ı İstihdamlılar tek başlarına Hariciye kadrolarının yarısını oluşturacak duruma gelmiş görünmektedir. Sonraki yıllara dair veriler incelendiğinde de bahsettiğimiz bu çoğunlukta olma durumunun 1940 yılına kadar devam edeceği görülmektedir.

Yukarıdaki tabloda dikkat çeken diğer bir nokta da Cevaz-ı İstihdamlıların Hariciye’de yeniden istihdamı sonrasında Hariciyenin personel sayısının çok hızlı bir

şekilde artmasıdır. 1925 yılında Hariciye’de görevlendirilen personel sayısı üç yüz kırk dokuza ulaşmıştır. Bu noktada erken Cumhuriyet döneminde henüz kurumsallaşma çalışmaları dahi başlamamış olan Hariciyenin bu kadar personele ihtiyacı olup olmadığı sorusu akıllara gelmektedir. Ancak bir önceki bölümde bahsedildiği üzere yurtdışı misyonlardaki hızlı genişleme özellikle tecrübeli meslek memurlarına olan ihtiyacı artırması nedeniyle bu dönem içerisinde Cevaz-ı İstihdamlı personelin istihdamına öncelik verilmiş olması ihtimal dahilindedir.

Osmanlı Hariciyesinin tecrübeli memurları olan Cevaz-ı İstihdamlıların Cumhuriyet Hariciyesinde istihdamında izlenen yöntemden bahsettikten sonra kariyerlerine Hariciye’de başlamak isteyen veya başka bir devlet kurumunda göreve başlayan ve Hariciye’de memur olmak isteyen kişilerin istihdamlarının ne şekilde olduğunu incelemek gerekiyor.

2.3.2. Ara Neslin İstihdam Süreci

Yeni kurulan Cumhuriyet Hariciyesinin Millî Mücadele dönemi Hariciyesinde yer alan ve kariyerine burada devam edenler ve Osmanlı’dan Müdevver olup Cevaz-ı İstihdam mekanizmasının değerlendirilmesi sonucunda onay alıp Cumhuriyet Hariciyesinde görev almasına izin verilen tecrübeli memurların dışında üçüncü grubu da yukarıda kısaca bahsedilen ve “Ara Nesil” olarak adlandırılan Hariciye’de görev almak isteyen genç adaylar oluşturmaktaydı.

Öncelikle Millî Mücadele döneminde Ankara Hariciyesinde boy göstermeye başlayan ve Cumhuriyet Hariciyesinde de istihdamı devam eden ve Ara Nesil olarak adlandırdığımız personel sayısının yıl bazlı dağılımı şu şekilde gerçekleştiği görülür:

Tablo 39. T.C. Hariciye Vekâleti’nde İstihdam Edilen Ara Nesil Sayısı (1920-1930)

Yıl	İstihdam Edilen Ara Nesil Personel Sayısı
1920	2
1921	9
1922	3
1923	9
1924	15

1925	28
1926	11
1927	8
1928	8
1929	10
1930	18
Genel Toplam	121

Tablodan da anlaşılacağı üzere Ankara Hariciyesine katılanların sayısı oldukça azdır. Zaten Millî Mücadele döneminde Ankara Hariciyesinin kadrosu da kalabalık değildir. Millî Mücadele döneminde Ankara hariciyesinde görev alan tüm personel sayısı göz önüne alındığında 1922 yılı sonu itibariyle Hariciye kadrosunda doksan bir kişi vardır ve bu kadrodan on dördü “Ara Nesil” olarak adlandıracağımız grubun mensubudur. Bu dönemde Hariciyeye giren 14 kişiden Milli Mücadele döneminde Ankara Hükümeti’nin yayın organı olarak değerlendirilebilecek Hakimiyet-i Milliye gazetesinde kısa bir süre görev alan Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, bu hizmeti karşılığında önce Erivan’a konsolos olarak atanmış ve daha sonra Hariciye Vekâletine bağlı Anadolu Ajansı’nda görevlendirilmiş; Cumhuriyetin ilanının ardından bu görevinden ayrılarak gazetecilik mesleğine geri dönmüştür.²⁷⁴ Geriye kalan personelin ise Hariciye’de kariyerlerine devam ettiğini görürüz.

Peki, Hariciyede görev almak isteyen, ilk defa memuriyete Hariciye’de başlayacak veya daha önce bir devlet kurumunda göreve başlayıp Hariciye’ye geçmek isteyen Ara Nesil için değerlendirme ve istihdam süreci nasıl işlemektedir? Bu grubun ne şekilde istihdam edildiği ile ilgili bilgiler eski hariciyecilerin anılarında yer alan birkaç satırdan öteye gitmemektedir. Cumhuriyet Hariciyesine 1939 yılında katılan Mahmut Dikerdem’in anılarında bu konu ile ilgili olarak nitelikli insan kaynağı eksikliği nedeniyle “Ankara sokaklarında çığırtkan (münadi) dolaştırılıp Hariciye’ye memur arandığından” bahseder.²⁷⁵ Yine eski bir diplomat olan Bilal Şimşir kendi döneminde Hariciye’ye giriş imtihanları sırasında sınava girenlerden birinin ifadesini şu şekilde aktarır:

“Oku oku; imtihan imtihan; canımız çıkıyor! Eskiden, Cumhuriyetin ilk yıllarında ise, istasyondan adam topluyorlarmış. Kravatlı birisi trenden inince, hemen yakalayıp ‘gel seni hariciyeciyi yapalım diyorlarmış. Ne diploma

²⁷⁴ Harris, *Ataturk’s Diplomats and Their Brief Biographies*, 307.

²⁷⁵ Dikerdem, *Hariciye Çarkı*, 22.

*soruluyor ne imtihan isteniyormuş. Birkaç zaman sonra da 'Buyurun sizi filan yere elçi yaptık' diyorlarmış!'"*²⁷⁶

Bununla beraber bu yoruma şiddetle itiraz ederek Hariciyede yer alan meslek memurlarının konularında yetkin olduğunu, bu gibi ifadelerin gerçeği yansıtmadığını savunmaktadır.²⁷⁷ George S. Harris ise cumhuriyetin ilk yıllarında Hariciye'de istihdamın gelişigüzel bir şekilde Osmanlı pratiklerine göre yapıldığını; Mülkiye mezunu dışında kalan okullardan mezun olanların sınava tabi tutulmasının titizlikle uygulanmadığı ve verdiği örneklerden yola çıkarak istihdamlarda bu kurala aykırı olarak iltimasların yapıldığını iddia etmektedir.²⁷⁸

Bu konuda ilk bölümde “nev’i şahsına münhasır bir kurum” sıfatı vererek bahsettiğimiz Dersaadet Murahhaslığı tasnifinde bulunan bazı belgeler uzun süredir bir sonuca ulaşmayan bu tartışmaya bir nebze ışık tutabilecek niteliktedir. Zira bu tasnifte yer alan belgeler incelendiğinde istihdam sürecinin özellikle Dikerdem ve Şimşir’in rivayet ettiği durumdan farklı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Belgeler ışığında, Ara Neslin Hariciye’de istihdam sürecinin adayın başvurusu, adayın belirlenen başvuru kriterlerini taşıyıp taşımadığının belgelenmesi ve bu kriterleri taşıyan adayın sınava alınması olmak üzere üç aşamadan oluştuğunu söylemek mümkündür.

İstihdam sürecinin ilk aşaması çoğunlukla adayların bireysel olarak Hariciye’de görev almak için başvuruda bulunmasıydı. Diğer bir deyişle süreç, adayın kendisi tarafından bizzat başlatılmaktaydı. Bu bağlamda, herhangi bir iş tecrübesi olmayan yeni mezunların yanı sıra²⁷⁹, bir devlet kurumunda çalışıp Hariciye’ye geçmek isteyenler²⁸⁰ ve

²⁷⁶ Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, 17.

²⁷⁷ Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, 21-22.

²⁷⁸ Harris, *Atatürk's Diplomats and Their Brief Biographies*, 104.

²⁷⁹ BOA, HR. İM, 147/66, 1. 20.06.1925 “İstanbul’da Mülkiye’den mezun olup Hariciye’de görev olmak isteyen üç öğrencinin Türkçe’den Fransızca’ya ve Fransızca’dan Türkçe’ye çeviri sınavına girmeleri gerektiği”.

BOA, HR. İM, 140/17, 1. 22.04.1925 “Murahhaslığa müracaat eden Safvet Nusret Bey’e Türkçeden Fransızcaya ve Fransızcadan Türkçeye tercümeler yaptırıldığı ve imtihan evrakının takdim kılındığı”.

BOA, HR. İM, 217/80, 1. 17.05.1927. “Bir memuriyete tayini talebinde bulunan Halkalı Ziraat Mektebi mezunu Rifat Talat Bey’in imtihan edilmek imtihan evrakının leffen takdim kılındığı”.

²⁸⁰ BOA, HR. İM, 116/36. 09.09.1924, “Zonguldak Mahkeme-i Asliyesi aza mülazimlerinden Kâmil Mümtaz Bey’le Nafiz Bey’in imtihan kağıtlarının Hariciye Vekâleti’ne takdimi”.

BOA, HR. İM, 203/26, 1. 03.11.1926.” Hariciye Vekâleti’nde bir memuriyete tayinini talep eden Kavak Sahil Sıhhiye Merkez Memuru Ahmed Muhtar Bey’in imtihan edilerek imtihan evrakının gönderilmesi”.

BOA, HR. İM, 111/4, 4. 24.07.1924. “Umur-ı Şehbenderi ve Ticariye Müdüriyeti’ndeki boş kadrolara tayin edilecek personelin sınava”.

BOA, HR. İM, 203/4, 1. 01.11.1926.“Hariciye Vekâleti Sicill-i Ahval Kalem-i’nde münhal bulunan sicil memurluğuna tayinini talep eden Haydar İskender Bey’in imtihan evrakının takdim kılındığı”.

istisnai olarak da olsa Osmanlı döneminde emekli olanlar²⁸¹ gibi farklı profillerden oluşan adaylar vekâlette istihdam edilmeleri için başvuruda bulunmaktaydı.

İkinci aşama, başvuran adayların vekâletçe belirlenen başvuru kriterlerini taşımasıdır. Bu şartlar yine tasnifte yer alan bir belgeye göre aşağıdaki gibidir:

- 1- *Türk olmak*
 - 2- *Mekâtib-i aliye veya orta mektep veya liselerden mezun olmak*
 - 3- *Hizmet-i fiiliye-i askeriye ile alakası olmamak*
 - 4- *İlel ve emrazdan salim olduklarına dair tabib-i resmi raporu*
 - 5- *Müteehhil (evli) bulunduğu takdirde gayrimüslim veya ecnebi zevcesi olmamak*
- İbraz olunacak evrak:*
- a. *Son tahsil ettiği mektep şehadetname veya tasdiknamesi b. Nüfus tezkeresi c. Türkçe'den Fransızca ve Fransızca'dan Türkçe'ye tercüme ve tesvide muktedir bulunmak.*²⁸²

Başvuru şartlarında aranan niteliklere baktığımız zaman, öğrenim şartı ile ilgili katı bir kısıtlamanın olmadığını görürüz. İstihdam kriteri bağlamında en önemli konu, (tercümanlar gibi ihtisas memurluğuna başvuranlar dışında) adayların Türkçe ve dönemin diploması dili olan Fransızca'ya özellikle yazma ve tercüme alanlarında hâkimiyetidir.

İstihdam sürecinin üçüncü aşamasını ise başvuru kriterlerini sağlayan adayların dil yetkinliğini ölçmeye yönelik bir sınavın yapılmasıydı. Dersaadet Murahhaslığının talebine istinaden Ankara'dan, Şehbenderi ve Ticaret Umuru Umum Müdürlüğü'nden gönderilen cevabı içeren belge yapılacak olan sınav içeriğini şu şekilde belirtmektedir:

- 1- *On satırdan aşağı olmamak şartıyla Hariciye Vekâletine hitaben memuriyet talebini havi Fransızca bir istidaname ihzar edilecektir.*
- 2- *Melfuf gazete maktuası Türkçe'ye tercüme edilecektir.*
- 3- *Miras mesailinden tevellüd eden ihtilafat-ı kavaninin suret-i halli* ²⁸³

²⁸¹ BOA, HR. İM, 84/65.26.09.1923 “Emekli Süvari Binbaşı Sadık Bey'in Rusça mütercimliğine tayini için imtihana katılmak üzere vekâlete müracaat etmesi gerektiğinin kendisine tebliği”.

²⁸² BOA, HR. İM, 137/46, 4. 30.03.1925.

²⁸³ BOA, HR. İM, 106/81, 9. 04.06.1924.

Sonuç olarak, bireysel olarak Hariciye’de görev almak için başvuran ve başvuru kriterlerini sağlayan adaylar, sadece dil yetkinliklerinin ölçüldüğü bir sınavla değerlendirilmiş ve başarılı olanlar Hariciye kadrolarında görevlendirilmiş; dil yetkinliği yeterli düzeyde bulunmayan adayların başvuruları ise reddedilmiştir.²⁸⁴

Ancak yukarıdaki başvuru kriterleri ve sınav içeriğine dair belgeler sırasıyla 1925 ve 1924 tarihli olsa da aynı tasnifte yer alan bazı belgeler bu istihdam sürecinin henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önceki tarihlerde bile cari olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Örneğin 26.09.1923 tarihli bir belgeye göre vekâlet, Dersaadet Murahhaslığından, Rusça mütercim olarak çalışma talebinde bulunan ve İstanbul’da yaşayan emekli süvari Binbaşı Sadık Bey’e dil yetkinliğini kanıtlamak üzere sınava alınması için bizzat vekâlete başvurması gerektiğinin tebliğ edilmesini istemektedir.²⁸⁵

Yine 1924 yılına ait ve İstanbul Murahhaslığı bölümünde yer alan bir belgeye göre Ankara Hariciyesi İstanbul Murahhaslığı’ndan Hariciye Vekâletinde Umur-ı Şehbenderi ve Ticariye Müdürlüğünde boş bulunan iki kadroya başvuran Kâmil Mümtaz Bey ve İhsan Mukbil Bey’in bir heyet huzurunda imtihan olunarak, imtihan evraklarının bir zarfa konularak mühürlendikten sonra gönderilmesini talep eder.²⁸⁶

Aynı belgede yer alan ve Kâmil Mümtaz Bey’in verdiği dilekçeye göre kendisi Zonguldak Asliye Mahkemesi’nde Aza Mülazım olarak görev yaptığını, imtihan için İstanbul’a gelemeyeceğini, Zonguldak’ta vekâletçe uygun görülecek bir komisyonun önünde imtihan edilmek ister. Bu talebi üzerine vekâletçe Zonguldak Asliye Mahkemesine yazılan yazıda kendileri tarafından oluşturulacak bir komisyon önünde kendilerine gönderilen sınav evrakının verilerek imtihan edilmesini ve Kâmil Mümtaz Bey’in imzalamasının ardından imtihan evrakının kendisinin huzurunda bir zarfa konularak mühürlendikten sonra Vekâlete gönderilmesini talep etmiştir.²⁸⁷

Belgede adı geçen Kâmil Mümtaz Bey, Harris’in biyografi listesinde yer alan Kâmil Mümtaz Akay’dır. Biyografisinde yer alan eğitim bilgileri de kendi dilekçesindeki eğitim bilgileri ile örtüşmektedir. Osmanlı’dan Müdevver sınıfta yer alan Akay, 1911 yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun Dahiliye Nezareti’nde işe başlamıştır. Muhtemeldir ki kendisi cevaz-ı istihdam mekanizması içerisinde değerlendirilip göreve alınmış ve

²⁸⁴ Dil yetkinliği yeterli görülmemesi nedeniyle başvurusu reddedilen bir başvuru örneği için bkz. BOA, HR. İM, 207/15, 3. 21.12.1926. “*Kadıköy’de mukim Yusuf Kemal Bey’in imtihan evrakı tedkik olunarak kâfi derecede Fransızca bilmediği anlaşıldığından kabulünün mümkün olamayacağının kendisine tebliğ olunması*”.

²⁸⁵ BOA, HR. İM, 84/65. 26.09.1923.

²⁸⁶ BOA, HR. İM, 108/23. 17.06.1924.

²⁸⁷ BOA, HR. İM, 108/94, 3. 24.06.1924.

Zonguldak Asliye Mahkemesi'nde görevlendirilmiştir. Bu görevindeyken Hariciye'ye geçmek isteyen Akay'ın, Hariciye geçmişi olmadığı için imtihana tabi tutulmasına karar verilmiştir. Bu noktada önce Dersaadet Murahhaslığı görevlendirilmiş; daha sonra da Akay'ın talebi doğrultusunda imtihanı görev yaptığı Zonguldak'ta yapıldıktan sonra imtihan evrakı Ankara'ya gönderilmiştir.

Burada vurgulanması gereken diğer önemli bir nokta da yukarıda belirtildiği üzere 1923 yılı itibariyle Hariciye'ye memur alımlarının yapılandırılmamış olsa dahi dil yetkinliğini ölçme odaklı bir sınavla yapıyor olmasına rağmen Murahhaslığın 1925 yılı içerisinde başvuruların imtihan edilip edilmeyeceğini ve başvuru şartlarını tekrar sormasıdır.²⁸⁸ Bu durum, mevcut olmakla beraber sınavla alımların henüz kural ve kaideye bağlı olmadığını düşündürmektedir. Zira bu dönemde henüz Hariciye'ye memur alımlarındaki şartlar ve imtihan usulüne dair bir kanun/ yönetmelik yoktur. Bu durumun ortadan kaldırılması ve başvuru kriterleri, istihdam şekli, unvan yapısı ile ilgili tüm muğlak noktaların bir esasa bağlanması 1927 yılını bulacaktır.

2.3.3. İstihdam Şartlarının Esasa Bağlanması: 1927 Hariciye Vekâleti Memurin Kanunu

Cumhuriyet döneminde Hariciye'ye dair ilk kanun, Cumhuriyet'in ilanından yaklaşık dört yıl sonra 1927'de 1154 kanun numarası ile yürürlüğe girecek olan *Hariciye Vekâleti Memurin Kanunu*'dur.²⁸⁹ Bu kanunla Hariciye memurları ile ilgili düzenlemeler bir esasa bağlanmıştır. Kanunun ilk maddesi ile Hariciye personeli meslek memurları, idari memurlar ve mütehassıslar olarak sınıflandırılmış; ikinci maddesi ile meslek memurlarının alım kriterleri net bir şekilde belirlenmiştir. Bu maddeye göre meslek memuru olabilmek için ön şart yüksek öğrenim mezunu olmak ve yazma ve konuşma hususunda Fransızca'ya muktedir olmaktır. Ancak yüksek öğrenim görenlerden yeteri kadar başvuru olmazsa yüksek öğrenim mezunu olmayanlardan gerekli genel ve mesleki bilgiyi haiz olan ve Türkçe ve Fransızca'ya yazma ve konuşma alanlarında hâkim olanlar da başvurabilecek; fakat bu kişiler kariyerlerinde her derecede yüksek öğrenim görenlere göre bir yıl daha fazla görev yapmak zorunda kalacaktır.

Yeni düzenleme ile meslek memurları siyasi ve şehbenderi olarak iki sınıfa ayrılmış ve bu sınıfların dış teşkilatta ve merkez teşkilattaki düzeyleri ve derece bakımından

²⁸⁸ BOA, HR. İM, 135/84, 1. 17.03.1925.

²⁸⁹ "Hariciye Vekâleti Memurin Kanunu" (Kanun No:1154), *Resmî Gazete*, 17 Temmuz 1927, sy. 635.

denklikleri belirlenmiş; buna ek olarak meslek memurlarının terfi esasları ve süreleri de esasa bağlanmıştır (Madde 3).

Diğer memur sınıfları olan idari memurlar ve mütehassısların (Hukuk Müşavirliği, Tercüme Heyetleri ve arşivistler) imtihan esasları da bu kanunla belirlenmiş olup; idari kadroya talep etmeleri ve şartları sağlamaları (yüksek öğrenim ve Fransızca konuşma/ yazma konusunda muktedir olmak) durumunda mevcut hizmet sürelerinin yarısına tekabül eden mertebe ile meslek memurluğuna geçiş imkânı tanınmıştır.

Bu kanunda ayrıca elçilerin görülecek lüzum üzerine meslek haricindeki zevattan tayin edilebileceği belirtilmekteydi (Madde 2). Diğer bir deyişle Hariciye meslek memurluğunun en üst seviyesi olan elçilik için yönetim böyle bir istisna uygulamış; pratikte yürürlükte olan kariyer dışı kimselerin de elçi unvanıyla atanabilmesini yasal bir zemine oturtmuştur.

Kanun maddeleri ve kanun çıkmadan önceki pratik değerlendirildiğinde bu kanunun beraberinde getirdiği yenilikleri Hariciye memurlarının meslek memuru, idari memur ve mütehassıs sınıflarına ayrılması ve terfi esaslarının belirlenmesi olarak özetlemek mümkündür.

Kanunda yer alan diğer kısımları cari olan pratikle karşılaştırdığımızda ise şöyle bir tablo ile karşılaşırız. Kanun maddelerinden görüldüğü üzere Hariciyenin memur istihdamında olmazsa olmaz kriteri dönemin diploması dili olan Fransızca'ya hakimiyettir. Yüksek öğrenim mezunu olmak her ne kadar başvuru için ön şart görünse de “*yeteri kadar başvuru olmaması durumunda*” gibi bir ifade kullanılarak bu anlamda gerekli genel ve mesleki bilgiye sahip kişilerin de başvurabileceği” ifadesi ile bir istisnanın sağlandığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda 1927’de yürürlüğe giren kanundan evvel gayri resmi olarak yürürlükte olan pratiğin devam ettiği düşünülebilir.

Meslek memurlarının siyasi ve şehbenderi olarak ayrılması da keza kanun öncesi dönemde cari olan bir uygulama olarak karşımıza çıkar. İleride Hariciye’de önce müsteşar daha sonra da katibiumumiliğe yükselecek olan Numan Menemencioğlu’nun 14 Haziran 1927 tarihli atama kararnamesinde bu ayrıma dair ifadeleri buluruz. Atama kararnamesinde Peşte’de başkatip olarak görev yapan Menemencioğlu’nun “*diploması mesleğindeki hukuku mahfuz kalmak üzere Beyrut Baş Şehbenderliğine (Başkonsolosluğuna)*”²⁹⁰ ifadesinin yer alması kanunda yer alan ve meslek memurlarının

²⁹⁰ BCA, 30-11-1-0/ 32-12-12.3. 14.06.1927.

siyasi ve şebhenderi olarak iki farklı sınıfa ayrılmasının kanunun yürürlüğe girdiği tarihten evvel pratikte uygulandığını göstermesi açısından önemlidir.

Tüm bu verilere dayanarak denilebilir ki 1927 Hariciye Vekâleti Memurin Kanunu personelin meslek memuru, idari memur ve mütehassıs olarak sınıflandırılması ve terfi esaslarının belirli hale getirilmesi dışında, özellikle istihdam sürecinde Cumhuriyet'in kurulmasından sonraki dönemde cari olan pratik uygulamaların bir kanun çerçevesinde kâğıda dökülmesi ve bir esasa bağlanması olarak görülebilir.

2.3.4. İstihdamda Kurumsallaşmaya Doğru Adım Adım: 1930 İmtihan Talimatnamesi ve Concours Sistemine Geçiş Hazırlıkları

Yaptığımız sınıflandırma kapsamında 1930'ların başında Cumhuriyet Hariciyesi Osmanlı'dan Müdevverler (Millî Mücadele döneminde Hariciye kadrosuna katılanlar ve Cevaz-ı İstihdamlılar) ve Ara Nesil olmak üzere iki ana gruptan oluşmaktaydı.

Bu alt-bölümün konusu olan *İmtihan Talimatnamesi* ve beraberinde getirdiği yeniliklere geçmeden önce bir parantez açıp Hariciye kadrosunun 1925-1931 yılları arasındaki aktif görevli Hariciye kadrosunu kırılımlı bir şekilde göstermek yerinde olacaktır:

Tablo 40. T.C. Hariciye Vekâleti Kadrosunun Sınıfsal Dağılımı (1925-1931)

Yıl	Osmanlı'dan Müdevver (Millî Mücadele)	Cevaz-ı İstihdam	Ara Nesil	Belirsiz	Osmanlı'dan Müdevver (Cumhuriyet)	Tek Görev (Bütün Sınıflar Toplam)	Genel Toplam
1925	67	172	62	41	4	3	349
1926	66	175	71	48	4	2	366
1927	62	177	76	45	5	5	370
1928	62	173	83	45	5	5	373
1929	62	175	93	52	4	7	393
1930	62	168	107	50	3	6	396
1931	59	152	106	49	3	2	371

Tablodan da görüleceği üzere Hariciye kadrosunun önemli bir kısmını Cevaz-ı İstihdamlılar oluşturmaya devam etmektedir. Ara Nesilden olanlar yıllara bağlı olarak artarken Cevaz-ı İstihdamlıların sayısında 1929 yılına kadar olan yavaş azalma 1930 ve 1931 yıllarında hızlanmış; 1929 yılında yüz yetmiş beş olan Cevaz-ı İstihdamlı Hariciye

personeli sayısı, çoğunluğu emekli edilerek 1930'da yüz altmış sekize ve 1931 yılında yüz elli ikiye düşmüştür.

Tabloda yer alan bir grup olan “Osmanlı’dan Müdevver (Cumhuriyet)” az sayıda üyeden oluşmaktadır. Bu grubun ayrıca belirtmesinin nedeni daha Osmanlı İmparatorluğu döneminde askeriye, maliye, polis teşkilatı, Millî Eğitim Bakanlığı, üniversite gibi kamu veya banka gibi özel sektör erbabı olarak çalışmış ve Cumhuriyet’in ilanından sonra Hariciye dışında başka bir devlet kurumunda yer almak için Cevaz-ı İstihdam alıp daha sonra Hariciye’ye geçen ya da gazetecilik, dış hekimliği gibi serbest meslek gruplarında çalışıp Hariciye’ye daha sonra giren personeller olmalarıdır.

Concours Sisteminin çerçevesini çizen *İmtihan Talimatnamesinin* detaylarına girmeden önce bu talimatnamenin yürürlüğe girmesinden önce dönemin Londra Büyükelçisi Ahmet Ferit Tek ile Hariciye Müsteşarı Numan Menemencioğlu arasında geçen bir yazışmadan bahsetmek gerekecektir. Tek, Menemencioğlu’na yazdığı mektupta maiyetinde başkatip olarak görev yapan Feridun Cemal Erkin’in hakkı olmamasına rağmen terfi etmek istediğini, terfi ettirilmeyince de sefaret içinde şikâyetle bulunarak disiplini bozduğunu, hatta tepki olarak hastalığını öne sürerek 29 Ekim kutlamalarına katılmadığını yazarak, başkâtibin merkeze naklini rica eder. Menemencioğlu, Tek’e gönderdiği cevabi mektupta Feridun Bey’in bu davranışının nedenini mesleğe girişindeki “gayri tabiiliğe” bağlamış ve gençlerin artık vekâlette önce üçüncü kâtip olarak evrakta göreve başlayacaklarını ve adayların Hariciye’ye sınavla alınmasına dair hazırlık yaptıklarını yazmış, Feridun Bey de derhal merkeze çağırılmıştı.²⁹¹ Numan Bey’in bahsettiği “gayri tabiilik”, -daha önceden de bahsedildiği üzere- Feridun Bey’in vekâlete herhangi bir değerlendirmeye tabi tutulmadan, Şükrü [Saraçoğlu] ve Fethi [Okyar] beylerin referansı ile girmiş olmasıydı.²⁹²

Daha önce bahsettiğimiz ve arşiv belgelerinde de yer aldığı üzere aslında Hariciye’nin daha çok dil yeterliliğini ölçen bir sınavla tekil istihdam usulü 1923’e kadar dayanmaktadır. Ancak görünen o ki bu durum henüz bir esasa bağlanmadığı için Feridun Cemal Erkin’in durumunda olduğu gibi çeşitli üst düzey referanslarda Hariciye kadrolarına istisnai de olsa bazı alımlar yapılmaktaydı. Feridun Cemal Erkin özelinde durum değerlendirildiğinde, formasyon bakımından Erkin’in Hariciye kadrolarında görevlendirilmesi gayet tabiidir. Zira nitelikli insan kaynağının azlığının ortada olduğu

²⁹¹ Müzeyyen Ezel Ünal, *Cumhuriyetin Diplomatu Olmak: Erken Cumhuriyet Dönemi Büyükelçileri Üzerine Prosopografik Bir İnceleme*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2023): 129.

²⁹² Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987): 13-14.

bu dönemde Galatasaray Sultanisi ve Paris Hukuk mezunu olan Erkin'in formasyon bakımından Hariciye'de istihdam edilmesi için oldukça uygun bir profil olduğu söylenebilir. Ancak burada Menemencioğlu'nun vurguladığı nokta “mesleğe girişteki gayri tabiiilik”tir. Menemencioğlu bu gibi gayri tabiiiliklerin önüne geçmek ve Hariciye'ye giren memurların önce üçüncü kâtip olarak evrakta göreve başlayacaklarını ve mesleğe sınavla alınacağını söylemektedir. Yukarıda Ara Nesil istihdamında da gördüğümüz üzere mevcut sınavın odağı adayların Fransızca'ya hakimiyetini ölçmeye yönelik olup, alan bilgisini ölçmeye ilişkin bir yapıda değildir. Dolayısıyla Menemencioğlu'nun “sınavla istihdam” kastı daha yapılandırılmış ve dil yetkinliğini ölçmenin yanı sıra mesleki alan bilgisini de ölçmeye yönelik ve standart olarak her başvuran aday için uygulanacak bir sınav olmalıdır. Menemencioğlu'nun bu yaklaşımını iki farklı şekilde okumak mümkündür. Birincisi kurumsallaşma yolunda atılan bir adım olarak değerlendirilebilirken, diğer yandan Menemencioğlu'nun müsteşar olarak Hariciye'de istihdam edilecek memurlar için karar verici merci olmak istemesi ve üst düzey yöneticilerin ya da dönemin önemli figürlerinin referanslarla Hariciye'ye adam sokmasının önüne geçerek kurumun tek hâkimi olmak istediği şeklinde de okunabilir.

2 Aralık 1929'da Hariciye Vekâletince İcra Vekilleri Heyeti'nin onayına sunulan ve İcra Vekilleri Heyeti'nin 11 Aralık 1929 tarihindeki toplantısında kabul edilen “İmtihan Talimatnamesi” 5 Ocak 1930'da *Resmî Gazete*'de yayımlandıktan sonra yürürlüğe girmiştir.²⁹³ Bu kararname ile Hariciye Vekâletinde görev almak isteyen adayların taşınması gereken kriterler ve imtihan usulleri esasa bağlanmıştır. Bu kararnamede adayların Hariciye'ye başvurabilmeleri için yüksek öğrenim şartı tekrar vurgulanmakla beraber 1927 Hariciye Vekâleti Memurin Kanununda sadece “ali mektep” olarak belirtilen yüksek öğrenim mezuniyetlerinde spesifik alanlar ifade edilmiş ve buna göre Hukuk, Mülkiye, Ulum-ı Siyasiye, Ulum-ı İçtimaiye ve İktisadiye, Fakülte derecesindeki Yüksek Ticaret Mektepleri veya Hariciye mesleği ile alakası bulunan benzer yüksek mekteplerden birinden mezun olma şartı getirilmiştir (Madde 6/a). Diğer bir deyişle, yüksek öğrenim mezunu olmayanların Hariciye'ye başvurması için 1927 Hariciye Vekâleti Memurin Kanununda gösterilen esneklik farklı bir şekilde de olsa korunmuştur.

Talimatnameye göre, yukarıdaki şartları sağlayan adaylar İnzibat Komisyonu (Müsteşar, Baş Hukuk Müşaviri ve Birinci İkinci, Üçüncü Daire Protokol Umum Müdürleriyle Siyasi Müşavir, Müsteşar Muavini ve Zat İşleri Müdürü)²⁹⁴ ve Ticaret,

²⁹³ “İmtihan Talimatnamesi”, *Resmî Gazete*, 5 Kanunusani 1930, sy. 1389.

²⁹⁴ Özcoşkun, *Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920–2018)*, 12.

Konsolosluk ve Muhasebe Müdürlerinden oluşan ve imtihan sorularını hazırlamakla ve imtihanı uygulamakla görevlendirilen imtihan komisyonu tarafından sınava alınacaklardır (Madde 2).

Hariciye Vekâletine giriş imtihanlarının düzenlenme zaman ve şartları talimatnamenin beşinci maddesi ile belirlenmiştir. Bu maddeye göre imtihanların düzenlenebilmesi için ilk şart boş kadroların olmasıdır. Boş kadroların olması durumunda “haziran, eylül, aralık ve mart aylarında” günü önceden ilan edilmek suretiyle imtihan yapılacaktır.

Talimatnameye baktığımız zaman aslında bu imtihanın sadece Hariciye’ye giriş imtihanı ve aday memur seçilme aşaması olarak kurgulandığını söylemek mümkündür. Zira talimatnamenin 8.maddesine göre bu sınavda başarılı olup “namzet memur” olan adaylar, namzetlik süresinin bitmesinin ardından meslek memuru olmak istiyorlarsa yüksek öğrenim mezunu olmak şartıyla vazife ile ilgili yetenek ve yeterliliklerini belirlemek üzere Fransızca yazma ve konuşmadan imtihana tabi tutulacaklar ve adaylık sürecinde yetkinliğine dair gözlemlerin sonucunun da eklenmesiyle meslek memurluğuna tefrik işlemi yapılacaktır (Madde 8). Bu aşamayı geçenler meslek memuru sınıfına geçebilirken, kararnamede belirtilmemekle beraber başarısız olanların da idari memur statüsünde Hariciye’de göreve devam edebilecekleri anlaşılmaktadır. Resmi personel sicil dosyalarından faydalanılarak hazırlanan ve Dışişleri Bakanlığı 1967 Yılığında yer alan bazı biyografik bilgiler de bu savı destekler niteliktedir. Zira Hariciye’de göreve başlayan bazı memurlar idari aday memur olarak, bazı adaylar ise aday meslek memuru olarak istihdam edilmişlerdir. Buradan çıkarılacak sonuç şudur: Akademik yetkinliğin yanı sıra dil yetkinliğini imtihanda açıkça gösteren adaylar idari aday memur olarak değil; direkt aday meslek memuru olarak göreve başlarken Fransızcaya hakimiyet konusunda yetkinliği görece az olan adaylar önce aday idari memur olarak göreve alınmış; asaletleri yine idari memur olarak tasdik edilmiş; daha sonra tekrar açılan meslek memurluğu sınavına girerek başarılı olmaları durumunda meslek memuru olarak tefrik edilmişlerdir. 1927 Hariciye Vekâleti Memurin Kanununda Hariciye memurları sınıflandırılmasına rağmen bu sınıflandırmanın istihdam edildiği anda mı yoksa daha sonra göreve başladıktan sonra mı yapıldığına dair bir bilgi bulunmamakla beraber, bu uygulamanın 1930 İmtihan Talimatnamesi öncesinde de cari olması kuvvetle muhtemeldir.

Yürürlüğe giren İmtihan Talimatnamesi uyarınca Hariciye memurluğu giriş sınavına dair ilk ilan 20 Mart 1930’da çıkmıştır. Bu ilanda, 14.dereceden istihdam edilecek personel için boş kadro sayısı (1) olarak belirtilmiş olup bu kişinin Hariciye’ye

memur olarak giriş tarihi 18.04.1930 olan Kemal Kami [Geyikdağ] Bey'in olması kuvvetle muhtemeldir.²⁹⁵ Bu ilan, talimatnamede belirtilmeyen imtihan içeriğini göstermesi açısından önemlidir. Başvuru şartlarını sağlayan adaylar Hukuk, İktisat ve Siyasi Tarih konularında yazılı ve sözlü sınava tabi tutulacak; buna ek olarak adaylar Türkçe ve Fransızcadan tahrir ve tercüme konularında imtihan edileceklerdir. İki sınavın toplamından 40 puandan az alan adaylar elenecek; bu puanın üzerinde puan alan adaylar puan sırasına göre istihdam edileceklerdir. Puanları eşit olacak adaylar arasında Fransızcadan başka bir ecnebi lisanına da vakıf olanlar tercih edilecektir.²⁹⁶

Söz konusu ilk ilandan sonra tespit edilebildiği kadarıyla ikinci ilan 03.07.1930 tarihinde yayımlanmıştır. Bu ilanın içeriği de yukarıdaki ilanla tamamen aynı olmakla beraber tek fark boş kadro sayısının belirtilmemiş olmasıdır.²⁹⁷ Ancak bu ilana başvuran adayların niteliği vekâlet tarafından yeterli görülmemiş olsa gerek ki ilan içeriği öncekilerle aynı olmakla beraber *“Hariciye vekâletinde on dördüncü dereceden mevcut münhal memuriyetler için 16 Temmuz 930 tarihinde icra kılınan İmtihanlar vekâletçe matlup olan netayici temin etmediğinden bu kerre talimatnamesine tevfikan yeniden bi’lmüsabaka memur alınacaktır.”* ibaresi eklenerek 30.07.1930²⁹⁸, 21.09.1930²⁹⁹ tarihlerinde iki ilan daha çıkmıştır. Bu durum, Hariciye yönetiminin istihdamlar konusunda yeni yürürlüğe giren talimatname uyarınca konulan standartlara uygun hareket etmeyi hedeflediği şeklinde yorumlanabilir. Bu üç ilanla hedeflenen sayı ve nitelikte aday istihdam edilmemiş olsa gerek ki aynı yıl içerisindeki son alım ilanı yine aynı içerikle ve 25.11.1930’da yayımlanmıştır.³⁰⁰

George S. Harris ve Dışişleri Bakanlığı 1953, 1959, 1964-1965 ve 1967 yıllıklarındaki biyografiler ve memurların Hariciye’ye giriş tarihleri incelendiğinde 1931 yılı içerisinde Hariciye’de istihdam edilen tek personel İstanbul Milletvekili iken Bükreş’e 1.Sınıf Orta Elçi olarak atanan Hamdullah Suphi Tanrıöver’dir.³⁰¹ 1 Aralık 1931 yayımlanan ilan da içerik itibarıyla 1930 yılı sonundaki ilanla tamamen aynıdır. Dolayısıyla şartlar ve imtihan usulü ile bu yıl herhangi bir değişikliğe gidilmemiş; tek fark olarak boş kadro sayısı dört olarak belirtilmiştir. Kayıtlara göre 1 Aralık 1931 tarihinde yayımlanan ilandan sonra yapılan imtihan ve mülakat sonucunda 1932 yılı

²⁹⁵ Harris, *Atatürk's Diplomats and Their Brief Biographies*, 250.

²⁹⁶ “İlan”, *Milliyet*, 20.03.1930, sy. 1475.8.

²⁹⁷ “İlan”, *Cumhuriyet*, 03.07.1930, sy.2210. 8.

²⁹⁸ “Hariciye Vekâletinden”, 30 Temmuz 1930, *Milliyet*, sy.1604.6.

²⁹⁹ “Hariciye Vekâletinden”, *Milliyet*, 21 Eylül 1930, sy.1657.6.

³⁰⁰ “Hariciye Vekâletinden”, *Cumhuriyet*, 25 Kasım 1930, sy.2354.6.

³⁰¹ BCA, 30-18-1-2/ 19-30-8. 20.05.1931.

başında boş kadro sayısı dört olarak belirtilmesine rağmen beş personel Cumhuriyet Neslinin ilk üyeleri olarak Hariciye kadrosuna alınmıştır.³⁰²

2.3.5. Hariciye Sahnesinde Concours Sistemiyle Boy Gösteren Yeni Bir Grup: Cumhuriyet Nesli ve Promosyonlar Dönemi

1932 yılına gelindiğinde yayımlanan ilan içeriğindeki bir değişiklik dikkat çekicidir. 16 Kasım 1932 yılında yayımlanan imtihan ilanında başvuru için adaylarda aranan öğrenim şartlarının belirlendiği kısımda “...*Hukuk, Mülkiye, Ulum-u Siyasiye, İktisadiye ve İçtimaiye ve fakülte derecesindeki Yüksek Ticari mektepler ve Hariciye mesleği ile alakası bulunan mümasil (buna denk) yüksek mekteplerden şahadetnamesi olmayan talipler bulunmadığı takdirde namzetler evvela bu mekteplerden birinde okunan derslerden imtihan verdikten sonra müsabakaya iştirak hakkını ihraz ederler*” ifadesi kaldırılmış; böylece Hariciye Vekâletine memur olabilmek için yukarıda belirtilen alanlarda yüksek öğrenimlerini tamamlama ve mezun olma şartı getirilmiştir.³⁰³ Gazete ilanında tespit edilen bu değişiklik, elimizde veri olmamakla beraber 1930 İmtihan Talimatnamesinin yüksek öğrenim şartı ile ilgili maddesinin revize edildiği ihtimalini düşündürmektedir. Diğer bir deyişle Concours Sistemi gerçek anlamda 1932 yılında başvuru şartlarında yapılan değişikliklerle son halini almış ve hayata geçmiştir. Aslında hem yüksek öğrenim görmemiş ama diğer taraftan da alan sınırlaması dahilindeki okullardaki müfredata hâkim bir adayın bulunması ve başvurması ihtimali çok düşük olsa dahi talimatnamenin ilk halinde bunun belirtilmiş olması vurgulanmaya değer bir noktadır. Yeni şartları belirten bu ilandan sonra yapılan imtihan ve mülakatlar neticesinde üç personel Hariciye kadrosuna alınmıştır.³⁰⁴

Sinan Kuneralp’e göre Hariciye’deki istihdamı özellikle adayların eğitim arka planı açısından katı kurallara bağlayan bu yeni sistemin beraberinde getirdiği yazılı olmayan bir kural da yüksek öğrenim mezuniyeti olmayan ancak yürürlüğe konan sistem öncesinde Hariciye’de istihdam edilen meslek memurlarının bundan sonra kariyerlerinde yükselmelerine izin verilmemesi ve elçilik görevlerine sadece üniversite mezunlarının atanmasıydı.³⁰⁵ Bu durumun yüksek öğrenim mezunu olmadıkları halde Hariciye’de

³⁰² Bu isimler sicil no sırasına göre Bekir Nurettin Vergin, Muharrem Nuri Birgi, Cemal Mazhar Sahipoğlu, Abdülmennan Tebelen ve İbrahim Ethem’dir.

³⁰³ “Hariciye Vekâletinden”, *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1932, sy. 3064.6.; “Hariciye Vekâletinden” *Milliyet*, 16 Kasım 1932, sy. 2431. 7.

³⁰⁴ Bu isimler sicil numarası sırasıyla Fatin Rüştü Zorlu, Hikmet Hayri Anlı ve Adile Ayda’dır.

³⁰⁵ Sinan Kuneralp, “The Ministry of Foreign Affairs under the Ottoman Empire and the Turkish Republic” *Times Survey of Foreign Ministries of the World* içinde, ed.Zara Steiner (Londra, Times Books, 1982): 506.

istihdam edilen Cumhuriyet Nesli dışındaki sınıfları etkilemesi kaçınılmazdı. Bir sonraki bölümde etraflıca bahsedileceği üzere çalışmanın odağı olan diğer grup Ara Nesil içerisinde yüksek öğrenim mezunu olmayan kişiler mevcuttu ve istisnai iki kişi dışında bu yazılı olmayan kuralın Ara Nesil üzerinde uygulandığını söylemek mümkündür.³⁰⁶

Bu noktada uygulamaya konan Concours Sistemi hakkında bir parantez açmak gerekiyor. Dönemin müsteşarı Menemencioğlu'nun mevcut istihdam sistemini değiştirmek için yürürlüğe koyduğu ve Concours Sisteminin temelini teşkil eden *İmtihan Talimatnamesi* de aslında büyük oranda yine Osmanlı Hariciyesinden devralınan bir nizamname olan *Hariciye Nezareti Heyet-i Memurini ve Nezarete İntisap Şeraiti*'nin Cumhuriyet Hariciyesine entegre edilmesinden başka bir şey değildi. Bu bağlamda, Hariciye'ye alımların öncelikle “merkezde memur” olarak alınması ve daha sonra tefrik edilmesi³⁰⁷, imtihan şekil ve içeriği³⁰⁸ *Hariciye Nezareti Heyet-i Memurini ve Nezarete İntisap Şeraiti*'nden devralınan noktalar olarak karşımıza çıkar. Ancak burada da Cumhuriyet Hariciyesinin selektif ve tedrici bir entegrasyonu söz konusudur. Zira Cumhuriyet Hariciyesinin bu nizamname maddelerini tam olarak yeni sisteme entegre ettiği ve birebir uyguladığı söylenemez. Örneğin Osmanlı nizamnamesinde yüksek öğrenim şartı “*Mekteb-i Hukuk veya Mülkiye'den veyahut bunlara muadil mekatib-i aliye-i ecnebiden mezun bulunmak*” maddesi³⁰⁹ ile yüksek öğrenim ve bu yüksek öğrenimin alanları katı bir kurala bağlanmışken, Cumhuriyet Hariciyesinin *İmtihan Talimatnamesi* yukarıda bahsedildiği üzere ilk etapta yüksek öğrenimde alan sınırı biraz daha genişletilmiş ve yüksek öğrenim mezunu olmayanların bu okullarda okutulan derslerden imtihan edildikten sonra başvurabileceklerini esasa bağlamıştır. Diğer bir deyişle, Hariciye alanı ile ilgili akademik yetkinliklerini kanıtlamak kaydıyla yüksek öğrenim mezunu olmayan adaylar da Hariciye giriş sınavına girebileceklerdir. Ancak bu esneklik de yukarıda belirtildiği üzere 1932 yılı itibarıyla ortadan kalkmış; belirli

³⁰⁶ Hariciye bareminde ilk üç derece olan Büyükelçilik (1.Derece), Birinci Sınıf Orta Elçi (2.Derece) ve (İkinci Sınıf) Orta Elçi (3.Derece)'de bulunanlar elçi seviyesinde dış misyonlarda görevlendirilebilir. Bu bağlamda Ara Nesil üyeleri içerisinde yüksek öğrenim mezunu olmadığı tespit edilen Ali Kenan Gökart ve Orhan Mansur Güney kariyer yolculuklarında 3.Dereceye kadar yükselmişlerdir. Gökart bir dış misyon görevinde “Orta Elçi” olarak atanmış; Güney ise 3.dereceye kadar yükselbilmiş olmasına rağmen herhangi bir dış misyonda elçilik unvanı ile görevlendirilmemiştir. Dolayısıyla bu bağlamda Kuneralp'in “yazılı olmayan kural” olarak belirttiği uygulamanın tek bir istisna olsa bile genel olarak geçerli olduğu söylenebilmekle beraber “yükselmelerine izin verilmemesi” ifadesi yerine “baremde elçilik seviyesine yükselmelerine izin verilmemesi” ifadesi daha doğru olacaktır. Zira bu uygulamadan sonra yüksek öğrenim mezunu olmayan Ara Nesil üyelerinin terfileri devam etmiş; ancak yukarıdaki iki istisnai isim dışında elçilik unvanını haiz ilk üç dereceye yükselmemişlerdir.

³⁰⁷ BOA, HR.MTV, 67/18, 1. 31.12.1913.

³⁰⁸ BOA, HR.MTV, 67/18, 5-7. 31.12.1913.

³⁰⁹ BOA, HR.MTV, 67/18, 1. 31.12.1913.

alanlarda yüksek öğrenim görmeyen kimseler için Hariciye'ye başvuru kapısı tamamen kapanmıştır. Bu noktada, 1930 yılındaki talimatname ile temelleri atılan Concours Sistemi'nin kriterler bağlamında tam anlamıyla uygulanmaya başlamasının 1932 yılını bulduğu söylenebilir. İşte bu nedenle, 1932 yılı itibariyle Hariciye'de istihdam edilen Hariciye Memurları bu çalışmada diğer gruplardan farklı bir grup olarak sınıflandırılacaktır.

Son olarak, 1930'daki *İmtihan Talimatnamesi* ile çerçevesi çizilen yeni istihdam yöntemi olan Concours Sistemi hakkında vurgulanması gereken önemli bir nokta için ayrıca parantez açmak gerekiyor. Evvelce bahsedildiği üzere, Hariciye'de görev alan memurlar meslek, ihtisas ve idari olmak üzere üç kısma ayrılmıştı. 1930 *İmtihan Talimatnamesi* yukarıda belirtilen maddeleri ile başvuru kriterleri ve sınav usulünün çerçevesini çizmiş ve bu çerçeve Hariciye'de yer alan bütün memur sınıfları için ayırım yapmadan kullanılmıştı. Başvuru kriterleri ve sınav usulünün bütün sınıflar için geçerli olduğunu 1933 yılında yürürlüğe giren yeni 2233 sayılı Hariciye Vekâleti Teşkilat Kanunu'nun dördüncü maddesinde de görmek mümkündür.³¹⁰ Ancak 1938 yılında çıkacak olan yeni Hariciye Vekâleti Teşkilat Kanun layihası hakkında TBMM Hariciye Encümeni Raporuna göre ise 1933'te yürürlüğe giren teşkilat kanunda yer alan bu kriterler ve sınav usulü yalnız meslek sınıfında kullanılabilecek memurların vasıflarını ve istihdam usulünü belirtmekte olup kurumda yer alan ve meslek sınıfındaki memurların vasıflarından başka vasıfları haiz olması gereken idare ve ihtisas sınıflarının alınma şeklini göstermemekte ve bu nedenle bu sınıflara memur alınamamakta ve kurum içinde bu sınıflar zayıf kalmaktadır. Bu nedenle de ihtisas ve idare sınıflarına doğrudan doğruya memur istihdamının sağlanması mecburiyeti hasıl olmuştur.³¹¹ Diğer bir deyişle, İmtihan Talimatnamesinin beraberinde getirdiği özellikle yüksek öğrenim konusundaki katı standartlar idare ve ihtisas sınıflarında ihtiyaç duyulan personel alımını zorlaştırmış ve bu nedenle idare ve ihtisas sınıflarının başvuru kriterleri ve istihdam usulünün ayrıca belirlenmesi ihtiyacı hasıl olmuştur. Bunun önüne geçebilmek için 1938'de yürürlüğe giren 3312 sayılı Hariciye Vekâleti Teşkilat Kanunu³¹² ile meslek memurları, ihtisas ve idare memurlarının istihdam kriterleri ayrılmıştır. Yeni düzenleme ile meslek memurları ve ihtisas memurları için mevcut başvuru kriterleri korunurken, idare sınıfına alınacak

³¹⁰ “Hariciye Vekâleti Teşkilat Kanunu” (Kanun No:2223), *Resmi Gazete*, 1 Haziran 1933, sy. 2416.

³¹¹ *T.B.M.M Zabıt Ceridesi*, Cilt 22, Devre 5, İctima 3, 28. Oturum, 14.01.1938. (Hariciye Vekâleti teşkilâtı hakkındaki 2223 sayılı kanuna ek kanun lâyihası ve Hariciye ve Bütçe encümenleri mazbataları (1/932).

³¹² “Hariciye Vekâleti Teşkilat Kanunu” (Kanun No:3312), Madde 3/A, *Resmi Gazete*, 21 Kanunusani (Ocak) 1938, sy. 3814.

memurlar için “alınma tarzı umumi hükümlere tabidir” ibaresi kullanılmıştır (Madde 3/a). Umumi hükümlerden kasıt o dönem yürürlükte olan Memurin Kanunu’nda yer alan ve devlet memuru olmak için gerekli olan şartlardır.³¹³ Böylece 1932 yılından itibaren Hariciye memuru alımlarında katı bir şekilde uygulanan yüksek öğrenim şartının özellikle diplomatik kariyer hedefi olmayan idari memurlar için esnetilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer bir deyişle, bu düzenleme ile idari sınıf kadro istihdamları Concours Sisteminden çıkartılmıştır.

Bu bağlamda, 1932 yılında talimatnamede yapılan revizyon ve 1938’de yürürlüğe giren Hariciye Vekâleti Teşkilat Kanunu ile son şekli verilen Concours Sistemi ile istihdam edilen ve orta ile yüksek öğrenimlerini Cumhuriyet döneminde tamamlamış gençler, Cumhuriyet Nesli olarak adlandırılmıştır. Bu gruptaki bireylerden bazıları, eğitimlerini yurtdışında tamamlamış olsalar da Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak bu süreçten geçmişlerdir. Özellikle yurtiçinde eğitim alanlar, yeni kurulan Cumhuriyetin eğitim sisteminden geçmiş ve bu sistemde şekillenmişlerdir. Bu nedenle, Cumhuriyet Nesli, üniter ulus devletin eğitim sistemi içinde yetişen bireyler olarak diğer gruplardan ayrılır.

1932 yılı ile çalışmayı sınırlandırdığımız 1949 yılı sonuna kadar Hariciye Vekâletine alınan toplam iki yüz otuz dört Cumhuriyet Nesli üyesi ve diğer sınıflardan istihdam edilen personel sayılarının yıl bazlı istihdamlarına baktığımız zaman aşağıdaki tabloyla karşılarız:

Tablo 41. T.C. Hariciye Vekâleti Kadrosunun Sınıfsal Dağılımı (1932-1949)

Yıl	Cumhuriyet Nesli	Osmanlı'dan Müdevver (Millî Mücadele)	Osmanlı'dan Müdevver (Cumhuriyet)	Cevaz-ı İstihdam	Belirsiz	Tek Görev (Bütün Sınıflar Toplam)
1932	13	-	-	-	-	1
1933	1	-	-	-	-	-
1934	7	2	-	-	1	-
1935	3	-	-	-	-	-
1936	9	-	-	-	-	1
1937	16	-	-	-	-	-
1938	8	-	-	-	-	1
1939	26	-	-	1	-	-
1940	17	-	1	-	-	-

³¹³ “Memurin Kanunu” (Kanun No: 788), Madde 4/d, *Resmî Gazete*, 31 Mart 1926, sy. 336. (4/d: Lâakal orta mekteplerden mezun olmak (Bu şartı haiz olanlardan müteaddit talip bulunduğu veya talipler arasında orta mektep mezunları bulunmadığı halde müsabaka ile alınır).

1941	14	-	-	-	-	-
1942	5	-	-	-	-	2
1943	14	-	-	-	-	-
1944	12	-	1	-	-	-
1945	24	-	-	-	-	1
1946	23	-	-	-	-	1
1947	8	-	-	-	-	1
1948	13	-	-	-	-	-
1949	21	-	-	1	-	-
Toplam	234	2	2	1	1	

Tablodan da görüldüğü üzere, Cumhuriyet Neslinin istihdamının başladığı 1932 yılından itibaren diğer sınıflardan yapılan alımlar Ara Nesil istihdam döneminde gözlemlendiğimiz çeşitliliğin aksine oldukça sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte, Cumhuriyet Nesli 1932'den itibaren Hariciye Vekâletine girmeye başlamış olsa da 1936'ya kadar işe alım sayıları nispeten düşüktür. 1937 yılında Hariciye Vekâletine on altı personel alınmışken, bu sayı 1938'de yeniden azalarak on kişiyle sınırlı kalmıştır.

Yukarıdaki tablodan yola çıkarak Cumhuriyet Neslinin ağırlıklı olarak 1939 yılı sonrası -yani daha önceden de bahsedildiği üzere artık müsteşar olarak değil katibiumumi olarak görevini sürdüren, Hariciye içerisindeki iktidar mücadelesini kazanan ve yönetimde tek adam olarak kalan Numan Menemencioğlu döneminde istihdam edilmeye başladığını söylemek mümkündür. 1939 yılından itibaren istihdamlar yıl bazında düzenli seyretmeye başlamış ve toplu alımlar belirli bir düzene girmiştir. Bunun tek istisnası 1942 yılıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın tüm hızıyla sürdüğü bu yılda sadece beş idari personel istihdam edilmiş; Millî Mücadele'de görev alan Rauf Orbay Londra'ya, Saffet Arıkan da Berlin Büyükelçisi olarak atanmıştır. 1943'ten sonraki dönemde alımlar tekrar düzene girmiş ve 1949 yılı sonuna kadar her yıl ortalama on beş memur Hariciye'de istihdam edilmiştir. Bu nedenle "Promosyonlar Dönemi" olarak adlandırabileceğimiz ve aradaki istisnai memuriyete alınanların dışında Cumhuriyet okullarında eğitim görmüş genç mezunlar olan Cumhuriyet Neslinin istihdam dönemi başlamıştır.

Tablodan da görüleceği üzere bu dönemde Hariciye Vekâleti sadece Cumhuriyet Neslinden genç adayları istihdam etmemiştir. Bu dönemde Millî Mücadele'de aktif olarak görev alan kimseler de kimi sadece tek görev için kimisi ise Hariciye'de kariyerlerini devam ettirecek şekilde Hariciye bünyesinde görevlendirilmiştir. Bu bağlamda Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1934), Rauf Orbay (1942), Ruşen Eşref Ünaydın (1934), Saffet Arıkan (1942), Şükrü Saraçoğlu (1938), Hasan Rıza Soyak (1936) ve Rahmi Apak (1946) gibi isimler Cumhuriyet Hariciyesinde görevlendirilmiş Osmanlı'dan Müdevver Millî

Mücadeleciler olarak karşımıza çıkar. Millî Mücadele döneminde aktif görev alan bu önemli isimler elçi veya temsilci seviyelerinde görevler almışlardır. Bu isimlere ek olarak, Osmanlı'dan müdevver bir Hariciyeci ve Cevaz-ı İstihdamlılar sınıfından son istihdam edilen kişi olan ve alt düzey bir atama olarak Faik Yüce de 1939 yılında Hariciye'de görevlendirilmiş ve bu görevini 1949 yılına kadar sürdürmüştür.

Elde edilen bilgiler esas alınarak Cumhuriyet Neslinin Hariciye sahnesinde boy göstermeye başladığı 1932 yılından 1949 yılı sonuna kadar Hariciye kadrolarında yer alan aktif personel sayısı yıl bazlı ve grup kırılımlı olarak analiz edildiğinde karşımıza aşağıdaki tablo çıkar:

Tablo 42. Yıl ve Grup Bazlı Hariciye Vekâleti Aktif Personel Sayısı (1932-1949)

Yıl	Osmanlı'dan Müdevver (Millî Mücadele)	Cevaz-ı İstihdam	Ara Nesil	Cumhuriyet Nesli	Belirsiz	Osmanlı'dan Müdevver (Cumhuriyet)	Tek Görev (Bütün Sınıflar Toplam)	Genel Toplam
1932	57	140	105	12	45	2	3	364
1933	57	135	105	12	43	2	3	357
1934	58	130	104	17	40	2	2	353
1935	55	122	102	20	38	2	2	341
1936	53	119	100	29	36	2	2	341
1937	53	118	99	45	36	2	2	355
1938	53	116	98	54	32	2	3	358
1939	49	112	98	80	30	2	3	374
1940	48	108	97	99	29	3	3	387
1941	46	102	96	112	26	2	2	388
1942	44	97	96	117	23	3	4	384
1943	42	96	95	131	22	2	4	392
1944	39	96	95	142	19	3	1	395
1945	39	89	94	164	15	3	1	405
1946	39	85	93	187	15	3	2	424
1947	38	78	93	193	14	3	3	422
1948	34	73	91	205	12	2	3	420
1949	27	67	85	225	7	2	3	416

Bu dönemde kadrodaki dağılımda Cevaz-ı İstihdamlılar en büyük grubu oluşturmaya devam etmektedir, ancak sayıları düşüş eğilimine girmiştir. İkinci büyük grup olan Ara Nesil'de de hafif bir azalma gözlenmektedir. Biyografik bilgilerinden dolayı herhangi bir gruba dahil edemediğimiz ve “Belirsiz” olarak sınıflandırdığımız memur sayısı da düşüş trendindedir. Millî Mücadele'ye aktif olarak katılan grup üyelerinin sayısı da az da olsa azalma eğilimindedir. Cumhuriyet Nesli ise 1932 yılından

itibaren yavaş yavaş artış göstermeye başlamış ve ilk Cumhuriyet Nesli alımlarının yapıldığı yıldan yaklaşık dokuz yıl sonra, yani 1941 yılında Hariciye kadroları içinde en kalabalık grup haline gelmiştir.

2.4. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Millî Mücadele dönemi ve sonrasında Hariciyenin personel istihdam politikası, dönemin zorlu koşulları ve kurumsal ihtiyaçları doğrultusunda pragmatizmi esas alan bir bakış açısıyla şekillenmiştir. Millî Mücadele'nin başlangıç dönemlerinde, Osmanlı Hariciyesinde görev yapan tecrübeli meslek memurlarının çoğunlukla çekimser davranması, Hariciye kadrolarında bu alanda tecrübeli personel açığına yol açmıştır. Bu nedenle, Hariciye, personel ihtiyacını karşılamak için Millî Mücadele'de aktif olarak rol alan başta askeriye olmak üzere farklı mesleki alanlardan gelen memurlar ile henüz mesleki tecrübesi olmayan ve az sayıda da olsa "Ara Nesil" olarak adlandırdığımız gençleri istihdam etmek zorunda kalmıştır. Bu durum, erken dönemde Hariciyenin kurumsal yapısında tecrübe eksikliğine neden olmuş gibi yorumlanabilmekle beraber bu eksiklik, Suad [Davaz], Ahmet Muhtar [Mollaoğlu], Mehmet Münir [Erteğün] Bey'ler gibi Millî Mücadele döneminde Ankara Hariciyesinin kadrolarına katılan ve Osmanlı Hariciyesinde tecrübe kazanmış "meslekten" kişilerle giderilmeye çalışılmıştır. Bu isimlere ek olarak Hüseyin Cevad [Ezine], Tevfik Kâmil [Koperler] Bey'ler gibi Osmanlı Hariciyesinde görev alan tecrübeli bir meslek memurları da Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması ve Saltanatın kaldırılmasının ardından yeni yönetimin daveti ile geç de olsa yeni Hariciye'de göreve başlamışlardır.

Millî Mücadele'nin sonunda yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Hariciye kadrolarını hızla yapılandırma ihtiyacıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu süreç, teorik düzlemde tarihsel kurumsalcı yaklaşıma göre bir kritik kavşak teşkil eder; çünkü Osmanlı Hariciyesinin köklü yapısı, savaş sonrası belirsizlikler ve uluslararası ilişkilerin acil talepleri (örneğin, Lozan Antlaşması'nın müzakereleri ve uygulanması) gibi faktörler, kurumsal seçimleri şekillendirmiştir. Bu bağlamda, Cumhuriyet yönetimi, Millî Mücadele'ye katılımda genel olarak çekimser kalan Osmanlı Hariciyesinin özellikle orta ve alt seviyedeki tecrübeli memurlarını Cevaz-ı İstihdam mekanizmasına tabi tutarak değerlendirmiş ve uygun görülenleri yeni kadrolarda istihdam etmiştir. Cevaz-ı İstihdam, bir tür "istihdam izni" veya "değerlendirme prosedürü" olarak işlev görmüş, Osmanlı bürokrasisinin mirasını Cumhuriyet'e entegre etmiştir. Bu mekanizma, sadakat ve nitelik

kriterlerini gözeterek, rejimin ideolojik saflığını korurken pratik ihtiyaçları dengelemiştir – örneğin, Millî Mücadele'ye ihanet etmemiş olmak gibi şartlar uygulanmıştır.

Bu yaklaşım, tarihsel kurumsalcı yaklaşımın temel kavramlarından biri olan patika bağımlılığının klasik bir örneğidir. Cumhuriyet Hariciyesi, Osmanlı Hariciyesinin sunduğu yetişmiş personel havuzunu yok saymak yerine, merkez ve dış teşkilatın hızlı büyüme ihtiyacı gibi pragmatik nedenlerle belirli değerlendirme kriterlerini dikkate alarak devralmıştır. Bu nedenle, 1923-1925 arası dönemde, Cevaz-ı İstihdamlı Osmanlı memurları yoğun olarak istihdam edilmiş; böylece devralınan sistem ve işleyişi bilen personel, kurumsal sürekliliği sağlamış ve ani bir kopuşun maliyetlerini minimize etmiştir. Diğer yandan, bu entegrasyon Hariciye kadrolarının daha nitelikli ve tecrübeli bir yapıya kavuşmasını sağlamış, Lozan gibi kritik süreçlerde Osmanlı kökenli diplomatların birikimi yeni devletin uluslararası meşruiyetini güçlendirmiştir.

Buna ek olarak, Millî Mücadele döneminde Hariciye Vekâletinin yönetimi müsteşar olarak Suat Davaz Bey'e verilmişti; Davaz, 1921'de Ankara'ya geçerek Millî Mücadele'ye katılmıştı. Saltanatın kaldırılmasından sonra bu göreve sırasıyla yine Osmanlı Hariciyesinden tecrübeli ve teşkilat yapısına hâkim, Cevaz-ı İstihdamlılar grubu üyesi olarak sınıflandırabileceğimiz Tefik Kâmil Koperler (1923-1926), Ahmet Hikmet Müftüoğlu (1926), Şevki Berker (1926-1927), Enis Akaygen (1927-1929) ve ondan sonra da bu görevi 1942'ye kadar yürütecek olan Numan Menemencioğlu (1929-1942) gibi isimler atanmıştır. Bu atamalar, yeni yönetimin gerek üst düzey gerekse orta ve alt düzeyde Osmanlı Hariciyesinin nitelikli insan kaynağı mirasından faydalandığını ve Hariciye kadrolarını pragmatik bir şekilde yapılandırdığını gösterir.

Görünen o ki, Hariciye teşkilatının yeniden yapılandırılması ve kadroların oluşturulması, Osmanlı Hariciyesinde tecrübeli ancak Millî Mücadele'ye katılım seviyesi değişken olan (bazıları aktif katılmış, bazıları çekimser kalmış) teknokratlara emanet edilmiştir. Zaten Hariciye yönetiminden politika oluşturma gibi bir beklenti olmadığı için bu anlaşılabilir bir durumdur; yönetim ve sistemin işleyişi Osmanlı'dan devralınan yöneticilere bırakılmış, onlar da özellikle işe alımlarda pragmatik bir yaklaşım sergileyerek yine tecrübeli Osmanlı Hariciye memurlarını istihdam etme yolunu tercih etmişlerdir. Yeni yönetim de bunu uygun görmüş; teşkilatı esasen bürokratik bir kurum olarak gördüğünü, ideolojik saflık ile pratik sürekliliği dengeleyerek yönettiğini göstermektedir. Bu süreç, Kemalist devrimin radikal yanına rağmen bürokraside hibrit bir adaptasyon yaratarak Türk diplomasisinin uzun vadeli gücünü pekiştirmiştir.

Diğer yandan, Cevaz-1 İstihdamlı tecrübeli Hariciye memurlarının yanı sıra Millî Mücadele'ye sadık kişilerin istihdamının sürdürülmesi konusunda liderlerin bilinçli tercihleri kurumun geleceğini şekillendirirken, eski Osmanlı bürokrasisinin mirasının (Cevaz-1 İstihdamlılar) yeni unsurlarla beslenmesi ideolojik sadakat ile teknik uzmanlık arasında bir denge kurulması şeklinde okunabilir. Bu durum, tarihsel kurumsalcı yaklaşımın temel kavramlarından biri olan kritik kavşaktaki karar verici aktörlerin etkisiyle bağlantılı olarak değerlendirilebilir.

Ancak Erken Cumhuriyet Hariciyesinin kadro oluşumunu değerlendirdiğimizde eldeki veriler bu sürecin sadece tarihsel kurumsal yaklaşımın temel kavramlarından biri olan patika bağımlılığı çerçevesinde okunamayacağını göstermektedir. Dolayısıyla bu noktada Erken Cumhuriyet Hariciyesinin kadro oluşumunda tedrici kurumsal değişim yaklaşımının beraberinde getirdiği kavramlar üzerinden okumak Hariciye kadrolarının değişim ve dönüşümünü anlamada bize yardımcı olacaktır.

Bunun en önemli nedeni, aynı dönemde, “Ara Nesil” adını verdiğimiz gençlerin Hariciye'ye katılımıdır. Bu grubun mensuplarının sayısı, Cevaz-1 İstihdamlılara göre sınırlıdır. Bu grup üyelerinin istihdamı, dil yetkinliğinin ön planda, ancak eğitim kriterlerinin esnek tutulduğu bir nevi yeterlilik sınavına dayanarak yapılmıştır. Eldeki verilere göre, Rüşdiye mezunu, lise terk veya lise mezunu Ara Nesil mensupları bile Hariciye'de görevlendirilmiştir. Bu uygulama, dönemin nitelikli insan kaynağındaki kısıtlar (savaş sonrası eğitim sisteminin zayıflığı, nüfus kayıpları) nedeniyle pragmatik bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır.

Ara Neslin Hariciye kadrolarında istihdamını Tedrici Kurumsal Değişim yaklaşımında yer alan Mahoney ve Thelen'in (2010) sınıflandırmasına göre, “katmanlama” üzerinden okumak mümkündür. Millî Mücadele'nin sadık personellerinin ve Cevaz-1 İstihdamlıların oluşturduğu Hariciye kadrolarına Ara Nesil mensubu bu gençler, kendilerine özgü bir istihdam modeli ile yeni bir katman olarak eklenerek kurum tedrici bir şekilde dönüştürülmüştür.

Hariciye kadrolarındaki daha radikal dönüşüm ise adayların dil yetkinliklerinin yanı sıra farklı alanlardaki yetkinlik ve becerilerinin yazılı ve sözlü olarak değerlendirildiği, adayların arasında sıralamanın yapılarak en yüksek performans gösterenlerin seçildiği, liyakat ve objektifliği önceliklendiren ve kurumsal istihdamda bir standardizasyon vaat eden bir sistem olan Concours Sisteminin devreye alındığı 1932 yılından sonra gözlemlenir.

Aslında, Osmanlı Hariciyesinin 1914 yılındaki nizamname ile hayata geçirmeyi planladığı ancak Birinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulama fırsatını bulamadığı ve diğer ülkelerde (örneğin, Fransa'da) yaygın olan ve evrensel bir sistem olarak kabul edilebilecek olan Concours Sisteminin devreye alınması Tedrici Kurumsal Değişim yaklaşımının değişim türlerinden biri olan “Dönüşüm” üzerinden okumak mümkündür. Önceki bölümlerde tartışıldığı üzere Dönüşüm, kurumların / kuralların biçimsel olarak aynı kaldığında ancak yeni şekillerde yorumlanıp yürürlüğe konulduğunda gerçekleşir.³¹⁴ Ancak bu tür değişimi başlatan şey aktörlerin kendisidir.³¹⁵ Aktörler, mevcut kuralları yeni hedeflere veya ihtiyaçlara uyarlamak için aktif bir şekilde hareket ederler. Bu değişim türünde mevcut kurumsal kurallar veya yapılar aktörler tarafından yeni amaçlar için yeniden yorumlanır veya kullanılır. Bu değişimde de kurallar aynı kalır, ancak farklı bir şekilde uygulanır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde sadece bir yeterlilik sınavı olarak değerlendirilse bile bir imtihan mekanizması dönemin müsteşarı Numan Menemencioğlu'nun 1930'da hazırladığı İmtihan Talimatnamesi ile ancak 1932'de aktif olarak devreye aldığı Concours Sistemi ile dönüştürülmüştür. Diğer bir deyişle, ilk yıllarda istihdamda kendi yöntemini uygulayan Cumhuriyet, daha sonra tedrici bir değişime giderek evrensel Concours Sistemi'ne yaklaşmış ve hatta bu sistem içerisinde de kurum ihtiyacına yönelik revizyonlar yapmıştır (1932- 1938 arası Concours Sistemi'nin sınıf ayrımı olmaksızın “Hariciye memuru istihdamı” için kullanılması ve 1938'den sonra idari sınıf istihdamlarının Concours Sisteminden çıkartılması).

Bu açıdan bakıldığında, Millî Mücadele dönemi ve Cumhuriyet Hariciyesinin kadro oluşumu tarihsel kurumsalcı yaklaşımla incelendiğinde, patika bağımlılığının baskınlığını ve kritik kavşaklardaki pragmatik seçimleri ortaya koyar. Cevaz-ı İstihdam mekanizması Osmanlı mirasının sürekliliğini sağlarken, önce genç neslin esnek istihdamı ve daha sonra Concours Sistemine geçiş tedrici değişimin bir aracı olmuştur. Bu süreç, kurumların statik olmadığını, aksine aktörlerin ajansı ve dış kısıtlar altında evrildiğini gösterir.

Bu çalışmanın sınırlandırıldığı dönemin kadrolarını bu şekilde sınıflandırıp, bu sınıfların özelliklerinin ve Hariciye kadrosunun genel kompozisyonunun hedeflendiği bu bölümden sonra Cumhuriyet Hariciyesi kadrosunun teorik bağlamda tedrici değişiminin temsilcisi olan “Ara Nesil” ve “Cumhuriyet Nesli” eğitim geçmişleri ve kariyer yolculukları açısından nicel bir analizle daha derinlemesine incelenmeye çalışılacaktır.

³¹⁴ Thelen, “How Institutions Evolve: Insights from Comparative Historical Analysis”, 226.

³¹⁵ Mahoney ve Thelen, “A Theory of Gradual Institutional Change”, 18.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ARA NESİL VE CUMHURİYET NESLİNİN KAPSAMLI ANALİZİ

Bu bölümde, George S. Harris'in Atatürk's Diplomats and Their Biographies, Dışişleri Bakanlığı Yıllıkları, Ali Çankaya'nın Yeni Mülkiye ve Mülkiyeliler Tarihi ve Galatasaray Lisesi Mezunlar Kitabı başta olmak üzere çeşitli kaynaklardan derlenen bilgiler ışığında Ara Nesil ve Cumhuriyet Neslinin eğitim hayatlarından başlayarak Hariciye'deki istihdam süreçlerinden kariyerlerinin sonuna kadar olan yolculukları, aşağıda belirtilen kriterler doğrultusunda nicel olarak analiz edilmesi hedeflenmektedir.

- 1- **Eğitim Arka Planı:** Orta öğrenim (Rüşdiye, lise), yükseköğrenim ve diğer eğitim kurumlarına ilişkin bilgiler
- 2- **Kariyer Yolculuğu**
 - a. "Elçilik" seviyesine yükselen Hariciye memurlarının toplam sınıfa oranı
 - b. "Elçilik" seviyesine ulaşmış temsil yetkisini haiz olan Hariciye memurlarının dış misyonlarda temsil görev sayıları
 - c. Sınıf üyelerinin görevden ayrılma nedenleri

Yukarıda bahsedilen kaynaklardaki veriler bir araya getirildiğinde gerek Ara Nesil gerekse Cumhuriyet Nesli üyesi Hariciye memurlarının özellikle eğitim ve görevden ayrılma nedenleri ile ilgili bilgilerin eksiksiz olarak yer aldığını söylemek maalesef mümkün değildir. Bu bağlamda iki grup arasındaki veri tamlığı oranları aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Tablo 43. Ara Nesil ve Cumhuriyet Nesli Veri Tamlığı Tablosu

Grup	Tam Veri	Eksik Veri	Toplam
Ara Nesil	89	32	121
Cumhuriyet Nesli	167	67	234
Toplam	257	99	356

Bu nedenle, bu bölümde her iki grup için yapılacak analizlerde eksik verisi olan grup üyeleri kapsam dışında bırakılacaktır. Bu noktada, verisi tam olan Ara Nesil ve Cumhuriyet Nesli üyelerinin tüm grubu ne derecede temsil edebileceği sorusu karşımıza çıkmaktadır. Yukarıdaki tabloda yer alan veri sınırlılıkları göz önünde

bulundurulduğunda, tam veriye sahip personel sayıları açısından Ara Nesil ve Cumhuriyet Nesli arasında benzerlik bulunduğunu söylemek mümkündür. Ara Nesil'de toplam yüz yirmi bir bireyden seksen dokuz (%72,7), Cumhuriyet Neslinde ise toplam iki yüz otuz dört bireyden yüz altmış yedisinin (%71,36) verilerinin tam olduğu belirlenmiştir. Her iki grup içinde verisi tam ve örneklem olarak kullanılabilir olan Hariciye mensuplarının oranlarının yüksek olması grupların değerlendirilmesinde anlamlı sonuçlar elde edilebileceğini göstermesi açısından önemlidir. Diğer yandan toplam üye sayısına bakıldığında, Cumhuriyet Neslinin Ara Nesil'e kıyasla yaklaşık 1,94 kat daha büyük olduğu, tam verili üye sayılarında ise bu oranın yaklaşık 1,88 kat olarak korunduğu tespit edilmiştir. Veriler üzerinde yapılan istatistiksel analizler de (Chi-kare testi, $p=0,65-0,70$), gruplar arasındaki veri tamlığı oranlarında anlamlı bir fark olmadığını doğrulamaktadır. Bu bağlamda, veri kısıtlamaları nedeniyle sınırlı olan örneklemelerin oransal olarak dengeli bir yapı sergilemesi her iki neslin temsiline uygun bir karşılaştırma imkânı sunmakta ve bu durum, kendi içinde iki nesil arasında anlamlı karşılaştırmalar yapılabilmesine olanak sağlamaktadır.

3.1. Ara Nesil Analizi

3.1.1. Ara Neslin Eğitim Arka Planına Yönelik Değerlendirme

Ara Nesil Hariciye memurlarının eğitim yolculuklarına bakıldığında aşağıdaki tablodan da görülebileceği üzere dönemin nitelikli insan kaynağı kısıtlarının ve istihdamda yüksek öğrenim mecburiyetinin katı bir şekilde uygulanmamasının etkisiyle farklı seviyelerden mezunların Hariciye kadrolarında kendilerine yer bulduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 44. Ara Nesil Eğitim Arka Planı (Öğrenim Gördüğü Son Okulun Seviyesine Göre)

Eğitim Düzeyi	Personel Sayısı
Rüşdiye Mezunu	2
Lise Terk	4
Lise Mezunu	13
Özel Eğitim ³¹⁶	1
Yüksek Öğrenim Mezunu (1'i Özel Eğitim)	69
Genel Toplam	89

³¹⁶ Kayıtlarda Nafiz Haşmet Terken'in ve Kemal Necat Aga'nın biyografilerinde "Özel Eğitim" ibaresi yer almaktadır (George S. Harris, 276 ve 299). Mehmet Necat Aga'nın yüksek öğrenim bilgisi olması dolayısıyla yüksek öğrenim bilgisi olmayan Terken lise mezunu kategorisinde değerlendirilmiştir.

3.1.1.1. Ara Neslin Orta Öğrenimlerine Yönelik Analiz

1920-1932 arası Hariciye'ye giren Ara Nesle mensup ve analize konu olan seksen dokuz Ara Nesil üyesinin orta öğrenim gördükleri okullar bulundukları lokasyon (Yurtiçi / Yurtdışı, İstanbul içi / İstanbul dışı) ve lisenin niteliği (devlet / özel) gibi alt kırılımlar açısından incelendiğinde aşağıdaki tablo karşımıza çıkar:

Kategori	Alt Kategori	Lokasyon	Kişi Sayısı	Yüzde (%)	Detay
Yurtiçi Devlet	Galatasaray (GS)	İstanbul	27	30.3	Yüksek öğrenime devam eden Ara Nesil GS'li Sayısı: 20; Lise Mezunu:7
	Devlet Liseleri	İstanbul	9	10.1	İstanbul Erkek Lisesi (2), Kabataş Erkek Lisesi (2), Davutpaşa Lisesi (1), Darü'l Hilafe Medresesi (1), Vefa Lisesi (1), İstanbul Öğretmen Okulu (1), Hamidiye Ticaret Mektebi (1)
	Askeri Lise	İstanbul	2	2.2	Kuleli Askerî Lisesi (1), Heybeliada Deniz Lisesi (1)
	Devlet Liseleri	İstanbul Dışı	11	12.3	Bursa Sultanisi (2), Edirne Sultanisi (2), İzmir Sultanisi (1), Ankara Erkek Lisesi (1), Trabzon Lisesi (1), Kastamonu Lisesi (1)
Yurtiçi Özel	Özel Lise (Yabancı)	İstanbul	11	12.3	St. Benoit (3) (2'si Lise Mezunu), St. Joseph (3), Robert Kolej (4) (1'i Lise Mezunu), Alman Lisesi (1) (Lise Mezunu)
	Özel Lise (Müslim)	İstanbul	4	4.4	Darüşşafaka (1), Mekteb-i Tefeyyüz (1), Hadika-i Meşveret İdadisi (1), Menbau'l- İrfan (1) (Lise Mezunu)
	Özel Lise	İstanbul Dışı	2	2.2	Selanik Fransız Lisesi (1), St. Antoine de Padua College (Halep) (1)
Yurtdışı Özel	Özel Lise	Yurtdışı	9	10.1	Postdam Lisesi, Karlsruhe Lisesi (Lise Mezunu), Berlin Goetheschule Lyceum (Almanya) (3), St. Gall (İsviçre) (1), Kecksmet Tarım Okulu (Macaristan) (1), St. Mary School (Mısır) (1), Nicosia Türk Lisesi (Kıbrıs) (1), Komenski College (Rusya) (1), Paris (İsim Belirsiz) (Fransa) (1)
Özel Eğitim	-	-	2	2.2	Yüksek Öğrenime Devam Etmeyen (1)
Lise Terk	-	-	4	4.4	İsim Belirsiz (1) (Almanya), Kabataş Erkek Lisesi (1), GS (1), GS+ Freiburg Lisesi (Almanya) (1)
Lise Belirsiz	-	-	6	6.7	
Rüşdiye Mezunu	-	-	2	2.2	Beyazıt Merkez Numune Rüşdiyesi (1), Edirne Rüşdiyesi (1)
Genel Toplam	-	-	89	100.0	

Tablo 45. Ara Nesil Ortaöğrenim Arka Planı

Tablo verilerine göre, Ara Nesil’de orta öğrenim bakımından yurtiçindeki okullarda eğitim alanların (Yurtiçi: %89,9, Yurtdışı: %10,1) ciddi bir ağırlığı olduğu görülmektedir. Kayıtlara göre toplam Ara Nesle mensup dokuz personel orta öğrenimlerini Almanya (3), İsviçre (1), Fransa (1), Mısır (1), Kıbrıs (1), Rusya (1), Macaristan (1) gibi çeşitli ülkelerde yer alan kolejlerde tamamlamışlardır.

Yurtiçindeki kurumlardan mezun olan Ara Nesil mensuplarına kurumların lokasyon bazlı olarak değerlendirilmesine devam edecek olursak; Osmanlı İmparatorluğu’nun başkenti İstanbul’da yer alan kurumların ciddi bir dominasyonu olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda Ara Nesle mensup olan ve orta öğrenimlerini İstanbul’da yapanların toplam oranı (%42,6 Lise, %16,7 Özel Kolej, %3,3 Lise Terk, %1,1 Rüşdiye olmak üzere) %63,7’dir. Diğer bir deyişle Hariciye’de görev alan her üç personelden yaklaşık ikisi İstanbul’daki eğitim kurumlarında orta öğrenimlerine devam etmiş ve/veya tamamlamıştır.

İstanbul öğrenimli Hariciye personeli dominasyonunun en önemli bileşenini Galatasaray Lisesi mezunları oluşturur. Ara Nesil’e mensup Hariciyecilerin %30,3’ü Galatasaray Lisesi’nden mezun olarak ve %2,2’si de Lise Terk kategorisindeki iki Hariciyeci eklendiğinde bu oran %32,5’e çıkmaktadır. Diğer bir deyişle orta öğrenim bilgileri elimizde olan Ara Nesil mensuplarından her üç Hariciye mensubundan biri, İstanbul’da orta öğrenimini tamamlayan mensuplardan ise her ikisinden biri Galatasaray Lisesi’nden mezun ya da burada bir süre eğitim görmüştür. Bu nedenle özellikle Galatasaray Lisesi mezunları tablo içerisindeki bu ağırlığı nedeniyle yurtiçi devlet liseleri kategorisinde ayrı bir kalem olarak değerlendirilmiştir. Tablodan da görülebileceği üzere Galatasaray Lisesi’nden mezun olan yirmi yedi Ara Nesil üyesinin yedisi lise eğitiminden sonra yüksek öğrenime devam etmemiştir.

Galatasaray Lisesi’nin bu baskın konumu, okulun Fransız ekolünde eğitim vermesi ve mezunlarının dönemin diploması dili olan Fransızca’ya hâkim olmalarıyla açıklanabilir. Bu özellik, Galatasaray Lisesi mezunlarını Osmanlı Hariciyesinde olduğu gibi yeni kurulan Cumhuriyet Hariciye kadroları için de oldukça uygun bir profil haline getirmiştir. Fransızca bilgisi Osmanlı diplomasisinde kritik bir öneme sahip olduğundan, bu okulun mezunları Hariciye mesleğinde öne çıkmıştır.

Galatasaray Lisesi’ni kapsam dışı bıraktığımızda, İstanbul’daki ve İstanbul dışındaki devlet liselerinden Hariciye kadrolarına katılan Ara Nesil mensuplarının oranları yaklaşık olarak dengeli bir dağılım göstermektedir. İstanbul dışındaki devlet liseleri, toplam veri setinin %12,5’ini temsil ederken, İstanbul’daki diğer devlet liseleri

%10,2'lik bir paya sahiptir. Oransal olarak az bir yer kaplasa da Anadolu'daki liselerin temsili, eğitim sisteminin bölgesel çeşitliliğini ve bu okulların yetiştirdiği bireylerin mesleki yeterliliklerini yansıtmaktadır.

Orta öğrenimlerini tamamlayan Hariciye memurlarının devam ettikleri / mezun oldukları okulları devlet/ özel kırımında incelemek de mümkündür. Bu bağlamda özel okullar da kendi aralarında tabloda görüleceği üzere yurtiçinde mukim “müslim” olarak belirtilen ve kurucuları Müslüman olan özel okullar³¹⁷, yabancı dilde eğitim veren yabancı okullar ve yurtdışı lokasyonlu liseler olarak ve toplu halde “Özel Kolejer” olarak adlandırabileceğimiz üç alt başlıkta sınıflandırılabilir. Bu üç alt kırım bir arada özel okul bağlamında değerlendirildiğinde, on yedisi yurtiçinde ve dokuzu da yurtdışında olmak üzere toplam yirmi altı kişinin yabancı dilde eğitim veren kolejlerden mezun olduğunu görürüz. Bu rakamlar göz önüne alındığında Ara Nesil Hariciye memurlarının yaklaşık olarak 2/3'ünün devlet, 1/3'ünün ise kolej mezunu olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, Ara Nesil'de orta öğrenimde özellikle Galatasaray Lisesi'nin etkisiyle İstanbul dominasyonlu yurtiçinde yer alan orta öğrenim kurumlarının Hariciye kadrolarındaki baskın rolü, İstanbul'un eğitimdeki merkezi konumunu göstermektedir. Diğer yandan Hariciye'de görev alabilmenin olmazsa olmazı olan dil yetkinliğine sahip yurtiçi ve yurtdışındaki kolejlerde öğrenim görenlerin de Ara Nesil içerisinde ciddi bir oranda temsil edildiğini söylemek mümkündür. Tablodaki veriler bu açıdan değerlendirildiğinde eldeki toplam veri seti baz alındığında orta öğrenimleri bakımından Ara Nesil Hariciye memurlarının yaklaşık 1/3'ü Galatasaray Lisesi, 1/3'ü yabancı dilde eğitim veren yurtiçi ve yurtdışı özel kolej mezunu kişilerden ve 1/3'lük kısmını da İstanbul içi veya dışı devlet okullarında öğrenim görmüş üç ana profilde yoğunlaştığını söylemek mümkündür.

3.1.1.2. Ara Neslin Eğitim Hayatındaki Bir Sonraki Adım: Yükseköğrenim

Yüksek öğrenim gören Ara Nesil üyelerinin analiz edilebileceği ilk parametre yüksek öğrenim derecelerini aldıkları kurumun yurtiçi veya yurtdışında mukim olmasıdır. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere Ara Nesil üyelerinde bu açıdan bir denge hakimdir. Ara Nesil Hariciye memurlarının yarısı yüksek öğrenimlerini yurtdışında tamamlarken, diğer yarısı da yurtiçinde yapmıştır. Bir grup da yüksek öğrenim lisans

³¹⁷ Bu okullar ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Nuri Güçtekin, “İstanbul'daki Özel Müslim Mektepleri” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2021).

mezuniyetlerini yurtiçinde tamamladıktan sonra ikinci lisans veya yüksek lisans/doktora eğitimlerini yurtdışında tamamlamıştır.

Tablo 46. Ara Nesil Yüksek Öğrenim Mezuniyeti (Yurtiçi / Yurtdışı)

Yüksek Öğrenim Mezuniyeti	Personel Sayısı
Yurtdışı	32
Yurtiçi	30
Yurtiçi + Yurtdışı	7
Yurtdışı (Sertifika) ³¹⁸	1
Genel Toplam	70

Ara Nesil olarak nitelendirdiğimiz Hariciye memurlarına özellikle orta öğrenim bilgilerine göre yapılan (Grup 1(GS), Grup 2 (Devlet Lisesi) ve Grup 3 (Özel Kolej) sınıflandırma baz alınarak yüksek öğrenimde hangi alanlara yöneldiğine baktığımızda ise aşağıdaki tablo karşımıza çıkar:

³¹⁸ Şemsettin Arif Mardin, İzmir ve Kabataş Erkek Lisesi’nin 10.sınıfına kadar devam ettikten sonra Neuchatel Üniversitesi İktisat Bölümü’nden sertifika almıştır. (Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı, 565) Mardin’in yurtdışı görevi sırasında bu sertifikayı alması muhtemeldir. Alınan dereceyi göz ardı etmemek adına bu tabloda yer verilmesine rağmen, yüksek öğrenim diploması olmadığı için Mardin, Ara Neslin lise analizi kısmında “Lise Terk” statüsünde değerlendirilmiştir.

	Kategori	Alt Kategori	Lokasyon	Kişi Sayısı	Yüzde (%)	Hukuk	Siyasal Bilgiler	İdari Bilimler	Alan Dışı
Grup 1: GS Mezunları	Yurtiçi Devlet	Galatasaray (GS)	İstanbul	20	28.9	11	6		3
Grup 2: Devlet Lisesi Mezunları		Devlet Liseleri	İstanbul	9	13.0	3	4	1	1
		Askeri Lise	İstanbul	2	2.8	1		1	
		Devlet Liseleri	İstanbul Dışı	11	15.9	2	9		
Grup 3: Kolej Mezunları	Yurtiçi Özel	Özel Lise (Yabancı)	İstanbul	7	10.1	5	2		
		Özel Lise (Müslim)	İstanbul	3	4.3	2			1
		Özel Lise	İstanbul Dışı	2	2.8	1	1		
	Yurtdışı Özel	Özel Lise	Yurtdışı	8	11.5	2	3	1	2
Diğer	Özel Eğitim			1	1.4			1	
	Lise Belirsiz-Yüksek Öğrenimi Bilgisi Olan	-	-	6	8.6	1	1	1	3
	Genel Toplam	-	-	69	100.0	28	26	5	10

Tablo 47. Ara Nesil Alt Gruplarının Ortaöğrenim Sonrası Yüksek Öğrenim Alan Eğilimi

Yukarıdaki tablodan da görülebileceği üzere yüksek öğrenime devam eden Ara Nesil mensupları alanları itibariyle Hukuk, Siyasal Bilgiler, İdari Bilimler (Ekonomi, İşletme, Ticari İlimler vb.) ve Alan Dışı³¹⁹ olmak üzere dört ana başlık altında sınıflandırılmıştır.³²⁰ Eldeki verilere göre Ara Nesil üyelerinin önemli ağırlığını Hukuk (28) ve Siyasal Bilgiler (26) mezunları oluşturur.

Ara Nesil yüksek öğrenimlerinde en büyük oranı işgal eden Hukuk mezunlarının on ikisi yurtiçindeki Hukuk Fakültelerinden tek derece alarak mezun olmuş iken, altı Ara Nesil mensubu lisans düzeylerinin üzerine yurtdışında yine hukuk alanından yüksek lisans veya doktora eğitimlerini almışlardır. İki bir arada değerlendirildiğinde, lisans düzeyinde hukuk eğitimini yurtiçindeki hukuk fakültelerinde alan Ara Nesil mensubu sayısı on sekiz olarak karşımıza çıkar.

Yurtiçinde Hukuk Fakültelerinden mezun olan on sekiz kişinin söz konusu dönemde mevcut olan iki Hukuk fakültesine dağılımlarına baktığımız zaman on bir kişi 1925'te kurulan Ankara Hukuk'tan (Hariciye'de görev yaptıkları dönemde devam ederek) mezun olurken yedi kişinin kuruluşu 1874'e dayanan İstanbul Hukuk'tan mezun olduğunu görürüz.

Ara Nesil üyesi olup yurtdışında Hukuk öğrenimlerini tamamlayan toplam on kişinin mezun oldukları okulların dağılımı ise aşağıdaki gibidir:

Paris Hukuk (3), Cenevre Hukuk (2), Grenoble Hukuk (1), Lozan Hukuk (1), Milano Hukuk (1), Varşova Hukuk (1), Hansa Hukuk (Doktora) (1)

Ara Nesil Hariciye memurlarının yüksek öğrenim derecelerinde yoğunluk olarak ikinci sırayı Siyasal Bilgiler almaktadır. Siyasal Bilgiler mezunu olan yirmi altı Hariciye memurunun on altı tanesi yurtiçinde Mülkiye'den mezun olurken, on tanesi yurtdışındaki Siyasal Bilgiler Fakültelerinden mezun olmuştur.

³¹⁹ Alan Dışı olarak değerlendirilen bölümler ve mezun sayıları şu şekildedir: Ziraat Okulu (3), Öğretmen Okulu (1), Güzel Sanatlar Fakültesi (1), Fen Fakültesi (1), Edebiyat Fakültesi (1), Mühendislik Fakültesi (1), Lisans Derecesi Belirsiz (2).

³²⁰ Altı Ara Nesil üyesinin yüksek lisans, doktora veya ikinci lisans yoluyla birden fazla derecesi olduğu gözlemlenmiş (Hukuk + Siyasal Bilgiler :3, Hukuk + İdari Bilimler:1, Hukuk+ Felsefe:1, Siyasal Bilgiler+ İdari Bilimler:1); bu personeller ilk derecelerini aldıkları alanda değerlendirilmiştir.)

Veri setinde yer alan ve Ara Nesil üyesi olup yurtdışında Siyasal Bilgiler öğrenimlerini tamamlayan toplam on personelin mezun oldukları okulların dağılımı ise aşağıdaki gibidir:

Paris Siyasal Bilgiler (5), Brüksel Siyasal Bilgiler (1), Lozan Üniversitesi (1), Lozan Cantonal College (1), Berlin Üniversitesi (1), Washington Üniversitesi (1)

İlginç bir şekilde Ara Nesil üyelerinin üniversite mezuniyetlerinde üçüncü büyük grubu Alan Dışı olarak tanımladığımız üniversitelerden mezun olanlar oluşturur. Hukuk, Siyasal Bilgiler ve az sayıda da olsa İdari Bilimler alanlarının dışında kalan alanlarda yüksek öğrenimlerini tamamlayanlar bu kategoride değerlendirilmiştir. Mühendislik Fakültesi (1), Fen Fakültesi (1), Edebiyat Fakültesi (1), Güzel Sanatlar Fakültesi (1), Öğretmen Okulu (1), Ziraat Okulu (3) ve lisans derecesi belli olmayan (2) ve Hariciye mesleğine yönelik olmayan bölümlerden mezun olan toplam dokuz Ara Nesil üyesi Hariciye’de istihdam edilmiştir. Söz konusu dokuz Ara Nesil üyesinin sekizi eğitimlerini yurtdışında yer alan okullarda tamamlamışken bir tanesi yurtiçindeki okullardan mezun olmuştur. Alan Dışı alanlardan mezun olan Ara Nesil üyelerinin neredeyse tamamının yurtdışı okullardan mezun olanlardan oluşması Ara Nesil Hariciye memurlarının istihdamında dil yetkinliğinin önemli bir kriter olduğunu göstermesi açısından önemli bir veri olarak değerlendirilebilir.

Yukarıdaki tablodan da görülebileceği üzere orta öğrenim bakımından ortaya çıkan üç ana profilin yüksek öğrenim tercihlerini görmek mümkündür. Galatasaray Lisesi ve Özel Kolej mezunlarının yüksek öğrenim tercihi Hukuk ağırlıklı iken İstanbul içi ve İstanbul dışı devlet liselerinden mezun olanların alan tercihleri genel olarak bakıldığında Siyasal Bilgiler yönündedir. Bunun nedeni İstanbul içi devlet liselerinden mezun olanlarda Hukuk ve Siyasal Bilgiler tercihleri dengede iken İstanbul dışı devlet liselerinin neredeyse tamamının tercihinin Siyasal Bilgiler olmasından kaynaklanmaktadır.

3.1.2. Ara Nesil Üyelerinin Kariyer Yolculuğunun Analizi

Ara Nesil üyelerinin kariyer yolculukları değerlendirilirken incelenen ilk kriter Hariciye kariyerlerinde son ulaştıkları derecelerdir. Hariciyedeki derece baremleri yıllara göre değişiklik arz etmekte ise de dış misyonlarda temsil hakkına sahip olan 1.Derece olan Büyükelçi, 2.Derece olan 1.Sınıf (Orta) Elçi ve 3.Derece olan 2. Sınıf Elçi (daha

sonraları Orta Elçi olarak adlandırılan) dereceleri bir değişikliğe uğramamıştır.³²¹ Kariyer yolculukları değerlendirilirken bu derecelere ulaşan Ara Nesil sayılarına bakıldığında aşağıdaki tablo ortaya çıkar:

Tablo 48. Ara Neslin İlk Üç Dereceye Ulaşma Oranı

Derece	Derece Unvanı	Dereceye Ulaşan Ara Nesil Üyesi Sayısı	Veri Setinde Esas Alınan Ara Nesil Sayısı	Veri Setinde Esas Alınan Ara Nesil Üyesine Oranı (%)
1	Büyükelçi	23	89	25.8
2	1.Sınıf (Orta) Elçi	6	89	6.7
3	2.Sınıf Elçi (Orta Elçi)	8	89	8.9
Toplam		37	89	41.4

Tablodan da görülebileceği üzere esas alınan veri setinde yer alan toplam seksen dokuz Ara Nesil mensubunun %41,4'lük oranına tekabül eden otuz yedisi Hariciye bareminde dış misyonlarda temsil yetkisini haiz “elçi” unvanına farklı derecelerde de olsa ulaşmıştır.

İlk üç dereceye yükselen Ara Nesil mensuplarını orta öğrenimlerine göre ortaya çıkan ana profiller, yüksek öğrenim alan tercihleri ve yükselme düzeyleri bakımından değerlendirebilmek aşağıdaki tabloda yer alan verilerle mümkün olacaktır.

³²¹ Bu noktada vurgulanması gereken önemli bir nokta elçiliğin diploması kariyerinin en üst seviyesi olmasının yanı sıra siyasi bir kariyer olarak da değerlendirilmesinin göz ardı edilmemesi gerektiğidir. Zira, Hariciye Vekaleti Memurin Kanununda da belirtildiği üzere elçiler meslekten olmayan kimseler tarafından da seçilebilmekteydi. Diğer yandan meslekten yetişen kariyer diplomatları için de elçilik ve büyükelçiliğe yükselmede politik takdirin önemli bir etken olduğu söylenebilir. Mahmut Dikerdem'in anılarında aktardığı bir pasaj da bu savı destekler niteliktedir. 1939'da Hariciye giriş sınavını kazanan Dikerdem, dönemin katibiumumisi Numan Menemencioğlu'nun göreve başlarken kendilerine yaptığı şu konuşmayı aktarır: “Bu meslekte erişmeyi amaçlayacağınız en yüksek mevki büyükelçilik müsteşarlığı olmalıdır, çünkü o dereceden yukarısı yani elçi ya da büyükelçi olmak tamamen hükümetin politik takdirine bağlıdır”. (Dikerdem, *Hariciye Çarkı*, s. 127-128).

Tablo 49. İlk Üç Dereceye Ulaşan Ara Nesil Üyelerinin Yüksek Öğrenim Alan Tercihleri (Ortaöğrenim Mezuniyetleri Kapsamında Oluşan Gruplara Göre Sınıflandırılarak)

	Derece (1)	Derece (2)	Derece (3)	Mezun Olunan Okul ve Mezun Sayısı
Grup 1 (GS)	9	1	3	
Hukuk	6	1	1	Derece 1: İstanbul (3), Grenoble (1), Paris (1), Brüksel (1) Derece 2: Paris (1) Derece 3: İstanbul (1)
Siyasal Bilgiler	3	-	1	Derece 1: Brüksel (1), George Washington Üniversitesi (1), Berlin Üniversitesi (1) Derece 3: Paris (1)
Lise Mezunu			1	Derece 3: Galatasaray Lisesi (1)
Grup 2 (Devlet)	4	3	1	
Hukuk	1			Derece 1: Ankara (1)
Siyasal Bilgiler	3	1	1	Derece 1: Mülkiye (3) Derece 2: Mülkiye (1) Derece 3: Mülkiye (1)
İdari Bilimler (Lise Terk – Sertifika)		2		Derece 2: İstanbul Yüksek Ticari İlimler Mektebi (1), Neuchatel Üniversitesi Ekonomi (Sertifika) (1)
Grup 3 (Özel Kolej)	9	1	2	
Hukuk	4	1	1	Derece 1: Ankara (3), Paris (1) Derece 2: Ankara + Cenevre (Doktora) (1) Derece 3: İstanbul (1)
Siyasal Bilgiler	5			Derece 1: Paris (4), Lozan Cantonal College (1)
Lise Mezunu			1	Derece 3: Menba'ul İrfan İdadisi (1)
Diğer (Orta Öğrenim Belirsiz + Özel Eğitim)	1	1	2	
Hukuk			1	Derece 3: Ankara (1)
Siyasal Bilgiler		1		Derece 2: Viyana Üniversitesi (1)
İdari Bilimler	1			Derece 1: Berlin Yüksek Ticaret Mektebi (1)
Alan Dışı			1	Derece 3: Alfred Öğretmen Okulu (Almanya) (1)

3.1.2.1. Ara Nesil “Elçi”lerin Yüksek Öğrenim Tercihleri ve Yükselme Oranlarıyla İlişkisi

Yukarıdaki tablodan da görülebileceği üzere ilk üç dereceye yükselen Ara Nesil mensuplarının yüksek öğrenim tercihleri Hukuk (16) ve Siyasal Bilgiler (15) alanlarında yoğunlaşmaktadır. Hukuk Fakültesi mezunları arasında hem yurtiçi hem de yurtdışı okullardan mezun olanlar mevcut olmakla beraber %56,25 oranla (9/16), az da olsa yurtiçi mezunların oranı ağırlıktadır. Hukuk mezunları yükselme paterni bağlamında değerlendirildiğinde ise %68,6 gibi (11/16) önemli bir çoğunluğunun 1.Derece olan Büyükelçiliğe yükseldiğini görürüz. Bu bağlamda Hukuk Fakültesinde 1.Dereceye yükselen on bir Ara Nesil mensubunun yedisinin yurtiçi ve dördünün yurtdışında yer alan okullardan mezun olması dolayısıyla Hukuk Fakültesi mezunları açısından yurtdışındaki okullardan mezun olmanın herhangi avantaj sağlamadığını söylemek mümkündür. Hemen hemen Hukuk mezunları ile aynı yoğunlukta olan Siyasal Bilgiler alanı incelendiğinde, yurtdışı okullardan mezun olanların ağırlığı gözlemlenmektedir (10/15, %66,6). Siyasal Bilgiler mezunlarının yükselme paternine baktığımızda ise 1.Dereceye yükselme oranının Hukuk mezunlarına göre daha yüksek olduğu görülür (11/15, %73,3). 1.Dereceye yükselen Siyasal Bilgiler mezunlarına baktığımızda ise özellikle yurtdışı Siyasal Bilgiler mezunlarının %90'ı (10/11) Büyükelçi olurken, yurtiçi Mülkiye'de bu oranın %60 (3/5) olarak gerçekleştiğini görürüz. Bu da Siyasal Bilgiler alanı mezunlarında uluslararası eğitim alanların yükselme avantajını vurgulaması açısından önemlidir.

Ara Nesil Hariciye mensupları içerisinde Hukuk ve Siyasal Bilgiler mezunlarının dışında kalan ve az sayıda temsil edilen iki alan daha mevcuttur. Bu iki alanın ortak özelliği de herhangi bir üyesinin 1.Derece (Büyükelçi) düzeyine ulaşamamasıdır. Bunlardan ilkinin iki mezunla İdari Bilimler alanından mezun olanlar oluşturur. Biri yurtdışı okuldan mezun olup 2.Dereceye ve diğer yurtiçinde bir okuldan mezun olup 3.Dereceye kadar yükselen iki İdari Bilimler mezunu 1.Dereceye yükselmeden kariyerlerini noktalamıştır. Bu konuda Ara Nesil içerisinde diğer bir örnek de “Alan Dışı” kategorisinde değerlendirdiğimiz, orta öğrenim aldığı kurumu kaynaklarda yer almayan ve yüksek öğrenimini Almanya’da Alfred Öğretmen Okulu’nda tamamlayan ve kariyerinde 3.Dereceye kadar yükselen Ali Galip Evcen’dir.

Bu noktada vurgulanması gereken son nokta da lise terk ya da lise mezunu olup herhangi bir yüksek öğrenim (lisans) derecesi olmadığı halde ilk üç dereceye yükselen Ara Nesil mensuplarıdır. Bir önceki bölümde bahsedildiği üzere özellikle 1930 sonrası

dönemde Hariciye'ye başvuru şartları sıkılaştırılmış ve belirli alanlardan yüksek öğrenim diploması olmayanların Hariciye'ye başvurularının önü kapanmış; diplomatik kariyer için yüksek öğrenim fiili bir gereklilik haline getirilmişti. Bu uygulamanın bir yansıması olarak, mevcutta Hariciye mensubu olan kimselerin de kariyer basamaklarında belirli bir noktaya kadar ilerlemelerine izin verilmiş ve “elçi” olmaları yazılı olmayan bir kuralla engellenmiş; diğer bir deyişle bu profiller için Hariciye içerisinde öğrenim odaklı bir “cam tavan” oluşturulmuştu. Tablodaki verilerden de görülebileceği üzere Ara Nesil üyesi olup bu “cam tavan”ı kıran üç istisna tespit edilmiştir. Daha önceden de bahsettiğimiz ve lise terk kategorisinde değerlendirdiğimiz Şemsettin Arif Mardin, Neuchatel Üniversitesi'nden Ekonomi alanında sertifika almış ve Hariciye kariyerinde 2.Dereceye kadar yükselmiştir. Diğer iki isim ise 3.Dereceye yükselen Galatasaray Lisesi ve Menba'ul İrfan İdadisi mezunu olan Orhan Mansur Güney ve Ali Kenan Gökart'tır. Ara Nesil içerisinde iki Rüşdiye Mezununu kapsam dışı bıraktığımızda Lise Terk kategorisinde üç, Lise Mezun kategorisinde toplam on dört kişinin olduğunu görürüz. On dört kişiden üçünün “cam tavan”ı kırarak “elçi” unvanını alabilmesi oluşturulan bu cam tavanın kariyer ilerlemesini engelleyen görünmez bir engel oluşturduğunu göstermekle beraber, elit okul kökeninin veya kişisel faktörlerin bu engeli aşabileceğini göstermektedir. Muhtemelen aile bağlantıları, kişisel yetenekler veya dönemin siyasi dinamikleri gibi nedenlerle gerçekleşen bu istisnalar, Ara Nesil'in eğitimsel dinamiklerinde elit orta öğrenim kökeninin cam tavanı delmede kritik bir faktör olduğunu düşündürmektedir.

3.1.2.2. Ara Nesil “Elçi”lerin Alt Profiller Bağlamında Değerlendirilmesi

Yukarıda Ara Nesil mensubu Hariciye memurlarının orta öğrenimlerini tamamladıkları okullar bakımından Grup 1 (GS), Grup 2 (Devlet Lisesi) ve Grup 3 (Özel Kolej) olmak üzere üç ana profilde dağılım gösterdiği belirtilmişti. Genel olarak, tüm grupların yüksek öğrenim tercihleri Hukuk ve Siyasal Bilgiler alanlarında yoğunlaşmakta olup, bu alanlar diplomatik kariyer için geleneksel olarak tercih edilen disiplinler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak yurtiçi/yurtdışı dengesi ve yükselme başarıları bakımından baktığımızda ise söz konusu üç profilin kendi aralarında ayrıştığı görülmektedir. Eldeki veri setine göre Ara Nesli oluşturan profilleri, yüksek öğrenim tercihleri ve yükselme oranları açısından kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür:

Grup 1 (GS): Toplam 13 kişiyle ilk üç dereceye yükselenler arasında en büyük grubu oluşturmaktadır. Mezun olunan yüksek öğrenim alanı bakımından Hukuk Fakültesi

mezunlarında (toplam 8 kişi) yurtiçi (İstanbul Hukuk) ve yurtdışı (Paris, Grenoble, Brüksel) okulların dengeli bir dağılım göstermekte iken, Siyasal Bilgiler alanı mezunlarının (4 kişi) tamamen yurtdışındaki okullardan (Brüksel, George Washington, Berlin, Paris) mezun oldukları gözlemlenmektedir. 1.Dereceye yükselme bakımından ise Hukuk Fakültesi mezunlarının sayısı Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunlarına göre daha fazladır (6 Hukuk, 3 Siyasal Bilgiler). 1.Dereceye ulaşan Hukuk Fakültesi mezunları arasında yurtiçi ve yurtdışı okullardan mezun sayıları dengede (3/3) iken Siyasal Bilgiler mezunu olup 1.Dereceye yükselen tüm Grup 1 mensupları yurtdışında yer alan fakültelerden mezun olmuştur.

Grup 2 (Devlet Liseleri): yükselme açısından diğeri iki gruptan dezavantajlı görünmekte olup (toplam 8 kişi), Siyasal Bilgiler mezunlarında (5 kişi) yurtiçi odaklı bir yoğunlaşma (Mülkiye) hâkimdir. Bu grupta Hukuk mezunları sınırlı olup (1 kişi, Ankara Hukuk), buna ek olarak yine aynı sayıda İdari Bilimler alanı mezunu (1 kişi, İstanbul Yüksek Ticari İlimler Mektebi) yer almaktadır. 1.Dereceye yükselme bakımından ise Siyasal Bilgiler mezunlarının sayısı Hukuk Fakültesi mezunlarına göre daha fazladır. (3 Siyasal Bilgiler, 1 Hukuk). 1.Dereceye ulaşan tüm Grup 2 üyelerinin yurtiçindeki okullardan mezun olması dikkat çekicidir. Diğeri yandan, Grup 2'de Mülkiye mezunlarının ağırlığı (%62,5), devletçi eğitim sisteminin diplomatik kadrolara erişim sağladığını, ancak yurtdışı deneyim eksikliğinin yükselmeyi sınırladığını göstermesi açısından önemlidir.

Grup 3 (Özel Kolejler): Grup 1'e benzer şekilde yüksek başarı gösteren bu grup açısından (toplam 12 kişi), Hukuk mezunlarında yurtiçi okul ağırlığı gözlemlenmektedir. Siyasal Bilgiler (5 kişi) alanı mezunlarının tamamı ise Paris Siyasal Bilgiler ağırlıklı olmak üzere yurtdışı okullardan mezun olmuştur. Grup 1 ile Hukuk-Siyasal dengesi (%50-%41,7) ve yurtdışı eğilim açısından benzerlik gösterirken; farklılık ise, Siyasal Bilgiler'in Paris dominasyonudur. Bu grupla ilgili diğeri dikkat çekici nokta ise yurtdışı Siyasal Bilgiler mezunlarının tamamının 1.Dereceye (Büyükelçi) kadar yükselmesidir.

Tüm bu veriler ışığında Ara Nesil özelinde Hariciye'de ilk üç dereceye ulaşabilen ideal profil, orta öğrenim kökeni olarak özellikle mezunlarına verdiği dil becerileri nedeniyle elit kurumlardan mezun (Grup 1 (GS) ve Grup 3 (Özel Kolej)); yüksek öğrenimini Hukuk veya Siyasal Bilgiler (yurtdışı ve özellikle Paris Siyasal Bilgiler öncelikli) alanında tamamlamış olan şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda ilk üç dereceye ulaşma konusunda Grup 2 (Devlet Lisesi) ve istisnai gruplar (Lise Terk / Lise Mezunu olanlarda (3/14), Alan Dışı bölümlerden mezun olanlarda (1/10)) mevcut

olmakla beraber, bunların Hariciye bareminin en üst seviyesine yükselme şanslarının yok denecek kadar az olduğu söylenebilir.

3.1.2.3. Hariciye’de Ara Nesil için İkinci Cam Tavan: İlk Üç Dereceye Yükselmek Gerçekten “Elçi” Olmak Anlamına mı Gelir?

Yukarıda yer alan ve “elçi” unvanını elde ederek kariyer yolculuklarının diğerlerine göre başarılı olarak değerlendirilebilecek Ara Neslin elçi seviyesine yükseldikten sonra yürüttükleri görevler değerlendirildiğinde, söz konusu “elçi” unvanına ulaşmış olmalarının yönetim tarafından kendilerine dış misyonlarda “temsil” yetkisi verileceği anlamına gelmediğini görmek mümkündür. Zira bu derecelere ulaşmış olmasına rağmen dış misyonlarda kendilerine elçilik vazifesi verilmeyen isimlerin olduğu da görülmektedir.

Bu bağlamda, Ara Nesil üyesi olup ilk üç dereceyi haiz Hariciye memurları görevlendirildikleri dış misyon sayısı açısından değerlendirildiğinde aşağıdaki tablonun yukarıdaki savı destekler nitelikte olduğu görülür:

Tablo 50. İlk Üç Dereceye Ulaşan Ara Nesil Üyelerinin Yurtdışı Temsil Görev Sayıları

Derece	Derece Unvanı	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Dereceye Ulaşan Ara Nesil Üyesi Sayısı
1	Büyükelçi	-	4	3	3	6	2	1	3	-	1	23
2	1.Sınıf (Orta) Elçi	-	2	2	1	2	-	-	-	-	-	7
3	2.Sınıf Elçi (Orta Elçi)	7	2	-	-	-	-	-	-	-	-	9
Genel Toplam		7	8	5	4	8	2	1	3	0	1	39

Kariyer yolculukları incelendiği zaman dış misyonda görevlendirilmeyen Hariciye memurlarının hepsinin 3.derecede olduğu görülmektedir. 3.Derece yani 2.Sınıf Elçi ya da Orta Elçi derecesine ulaşan sadece iki Ara Nesil üyesi sadece birer kez yurtdışı misyonlarda derecelerine uygun bir elçilik vazifesi alabilmişken, yedi Ara Nesil üyesi herhangi bir dış misyonda derecesine uygun bir elçilikte görevlendirilmemiştir. Bu

isimlerin kariyer yolculuklarına baktığımız zaman genellikle dış misyonlarda, Hariciye bareminde haiz oldukları derecenin altında 5.ve 6.dereceyi işgal eden 1.Sınıf Başkonsolosluk ve Başkonsolosluk görevlerini tedvire memur olarak görevlendirildiği görülmektedir. Dolayısıyla Hariciyede belirli bir dereceye ulaşabilmek mümkün olabilse dahi kimi zaman haiz olunan derecelere uygun görevlerin verilmemesi söz konusu olabilmektedir.³²²

Bu açıdan bakıldığında yukarıdaki tabloya göre ilk üç dereceye ulaşabilen otuz dokuz Ara Nesil üyesinden sadece otuz birinin yurtdışı misyonlarda derecelerinin kendilerine tanıdığı hak kapsamında elçilik görevi alabilmişlerdir. Bu rakam baz alındığında ilk üç dereceyi haiz olup elçilik görevi alabilen Ara Neslin toplam Ara Nesil meslek memurlarına oranı %25'e düşmektedir.

1.Derece ve 2.Dereceye kadar yükselbilmiş meslek memurlarına baktığımız zaman da değişik bir tabloyla karşılaşırız. 1.Dereceyi haiz kimi Ara Nesil üyeleri sadece bir dış misyonda büyükelçi olarak görevlendirilirken, kimi üyelere bu sayı sekiz hatta dokuza kadar çıkmaktadır. Bu geniş aralığın ortalaması alındığında 1.Dereceye yani Büyükelçilik payesine ulaşabilmiş yirmi üç meslek memurunun dış misyonda derecesine uygun bir dış misyonda görevlendirilme ortalaması 3.87'dir. Büyükelçi unvanını haiz yirmi üç kişiden dördü sadece bir yurtdışı misyonda büyükelçilik görevi alabilirken, iki tanesi iki, üç tanesi üç, altı tanesi dört, iki tanesi beş, bir tanesi altı, üç tanesi yedi ve yine bir tanesi de dokuz dış misyonda büyükelçilik görevi ile görevlendirilmişlerdir. Hariciye bareminde 2.Derece olarak yer alan 1.Sınıf (Orta) Elçi derecesinde olan iki meslek memuru bir, bir meslek memuru iki, bir meslek memuru üç ve bir meslek memuru da dört yurtdışı misyonda görevlendirilmiştir.

Sonuç olarak Hariciye bareminde ilk üç dereceyi haiz olmak her zaman dereceye uygun bir dış misyonda görevlendirilmeyi garanti etmemekte; koşullar ve yönetimin bazı subjektif değerlendirmelerinin etkin rol oynadığı görülebilmektedir.

Bu konuda diğer bir değerlendirme de elçilik unvanını elde ettikleri zaman dilimine yöneliktir. Bu tarihlere bakarak, kendi devreleri içerisinde hangi meslek memurlarının

³²² Diğer Ara Nesil üyeleri için hangi subjektif kriterlere göre görev verildiği tespit edilememekle beraber 3.Derecede olup “Orta Elçi” unvanı aldığı halde bir dış misyonda elçilik görevi alamayan yedi Ara Nesil üyesinden biri olan Orhan Mansur Güney için yüksek öğrenim mezunu olmamasının bir etken olduğu kuvvetle muhtemeldir.

3.Derecede olduğu halde yurtdışı temsil görevi vermeyen yedi Ara Nesil üyesini profil bazında değerlendirdiğimizde; Grup 1 (GS) 3 Kişi (1 Paris Siyasal Bilgiler, 1 İstanbul Hukuk, 1 Lise Mezunu), Grup 2 (Devlet) 1 Kişi (Yurtiçi Siyasal Bilgiler Mezunu), Grup 3 (Özel Kolej) 1 Kişi (İstanbul Hukuk mezunu), Orta öğrenimi Belirsiz 2 Kişi (1 Alfred Öğretmen Okulu, 1 Ankara Hukuk mezunu) olarak karşımıza çıkmaktadır.

yönetim tarafından ne derece yetkin veya “gözde” olarak görüldüğüne dair eğer bir subjektif değerlendirme var ise bunu göstermesi açısından önemli ipuçları elde edilebilir. Örneğin 1925 yılında Hariciye’ye giren ve ilk Hariciye bareminde ilk üç dereceye yükselen sicil numarası sırasıyla, Bedri Tahir Şaman, Ali Kenan Gökart, Seyfullah (İbrahim) Esin ve Şakir Emin Bengütaş olmak üzere dört Hariciye memuru vardır. Bu kişilerden Bedri Tahir Şaman 16.12.1949 tarihinde 3.Dereceye ve hemen dört ay sonra 13.04.1950 tarihinde 2.Dereceye yükselmiş ancak, 24.01.1956 tarihinde Brüksel’de 1.Sınıf Orta Elçi iken görevde vefat etmiştir. Ali Kenan Gökart ise 19.02.1955’te elde ettiği 3.dereceden yukarı gidememiş; sadece bir dış misyonda elçilik vazifesi yaparak 01.12.1960 tarihinde yine 3.dereceden emekli olmuştur.³²³ 1925 promosyonunda adı geçen üçüncü isim olan Seyfullah (İbrahim) Esin ise diğer iki isimden farklı olarak 1.dereceye 17.08.1954 tarihinde yükselmiş; 3.2. ve 1. Derecelerde toplam dokuz dış misyonda elçilik görevinde bulunduktan sonra 1967 yılında merkezde Yüksek Müşavir (Büyükelçi) görevinde iken emekli olmuştur. Bu gruptaki son isim olan Şakir Emin Bengütaş’ın kariyer yolculuğu ise biraz daha farklıdır. Zira Bengütaş, 12.04.1955 tarihinde terfi ettiği 3.Dereceden 04.03.1961 tarihinde emekliye sevk edilmiş;³²⁴ ancak 1965 yılında 2.Dereceden Hariciye’de tekrar istihdam edilmiştir. 1967 yılında kurulan Dışişleri Bakanlığı Akademisi’nin başkanlığına getirilen Bengütaş, daha sonra Hariciye’de çalışmaya devam etmiş ve 1970 yılında 1.dereceye terfi ettirilerek ikinci kez emekliye sevk edilmiştir.

Ara Nesil üyelerinin terfilerine oransal olarak baktığımızda, yarısından fazla bir kısmının kariyer yolculukları yukarıdaki “şanslı” olarak değerlendirilebilecek meslektaşlarından bir nebze daha az parlak geçmiş ve kariyer yolculuklarını 5.Derece ve altında tamamlamışlardır. Bu grubun hemen hemen tamamına yakını yurtdışı görevlerinde konsolosluklar veya elçiliklerin konsolosluk şubelerinde görevlendirilmişler; merkez görevlerinde de yine Konsolosluk ve Muhtelit Dairesi, Şifre veya Levazım Müdürlüğü gibi birimlerde görev almışlardır.

1927 Hariciye Vekâleti Memurin Kanunu ile Hariciye memurları; meslek (siyasi ve şehbenderi), idari ve ihtisas memurları olarak sınıflandırılmış ve her bir alt sınıf için -

³²³ Gökart’ın sadece bir dış misyonda elçilik görevi alabilmesinin nedeni bir önceki bölümde bahsedilen ve Sinan Kuneralp tarafından “yazılı olmayan kural” olarak belirtilen yüksek öğrenim mezunu olmayan meslek memurlarının kariyerlerinde yükselmelerine izin verilmemesi ve sadece yüksek öğrenim mezunu olanların elçilik seviyesine yükselbileceği uygulamasının bir etkisi olması muhtemeldir. Zira Gökart, lise mezunu olmasına rağmen bu yazılı olmayan kurala rağmen istisnai bir şekilde 3.Dereceye yükselbilmiş ve bir kez dahi olsa dış misyonda elçi olarak görevlendirilmiştir.

³²⁴ BCA, 30-18-1-2 / 159-11-6. 04.03.1961.

kanunda açıkça ifade edilmese de- farklı kariyer yolları belirlenmiştir. Bu bağlamda, Hariciye bareminin ilk üç derecesindeki “elçilik” seviyesine yalnızca “diplomasi mesleğine intisap etmiş” siyasi sınıf mensupları yükselebilirken, şehbenderi sınıfındaki meslek memurları sadece dış teşkilatta konsüler misyonlarda görev alabiliyordu. Bu ayırım, 1933 yılında yürürlüğe giren yeni Hariciye Vekâleti Memurin Kanunu ile kaldırılmış; Hariciye memurları, meslek, idari ve ihtisas memuru olarak üç ana grupta sınıflandırılmaya devam edilmiş olsa da siyasi ve şehbenderi ayrımı ortadan kaldırılmıştır. Ancak, Ara Nesil üyelerinin kariyer yolculukları incelendiğinde, bu sınıf ayrımının bu grup için hala belirgin bir şekilde devam ettiği gözlemlenmiştir.

Söz konusu dönemde, yukarıda belirtildiği üzere elçilik ve konsolosluklar ayrı kariyer patikası olarak kurgulanmış; konsolosluklarda alınan görevler “diplomasi mesleği” olarak kabul edilmemiştir. Dolayısıyla idari, meslek memuru ve ihtisas memurunun yanı sıra meslek memurluğunun da iki farklı kırılımı karşımıza çıkar. Bunlardan birincisi diplomasi mesleğinin içerisinde kabul edilen meslek memurları, ikincisi de konsolosluklarda görevlendirilen ve meslek memuru sayıldığı halde “diplomasi mesleğinden sayılmayan” konsolosluklarda görevlendirilen meslek memurlarıdır.

Bu bağlamda, yazılı olmayan ve istisnaları da görülen bu kuralın bir tür kontrol mekanizması işlevi gördüğünü söylemek mümkün olabilir. Diplomasi mesleğine kumaşının uygun olduğu düşünülen personeller konsolosluk patikası yerine diğer patikada istihdam edilerek önleri açılmakta iken, söz konusu kumaştan yoksun olduğu düşünülen meslek memurları konsolosluklarda istihdam edilmiş olabilirler.

Son olarak, kariyer yolculuğu açısından Ara Nesil üyelerinin bir nebze dezavantajlı olduklarını söylemek de mümkündür. Zira aktif olarak görev aldıkları dönemde elçilik görevleri özellikle Millî Mücadele’de aktif rol oynamış Osmanlı’dan Müdevverler tarafından domine edilmiş ve bu elçiler bulundukları konumda uzun süre kalmışlardır. Diğer bir neden de meslekten olmayan kişilerin bazen ödüllendirme bazen de sürgüne gönderme maksadıyla elçilik görevlerine atanmış olmasıdır. Bu nedenle özellikle dış misyonlardaki elçilik pozisyonları çoğu zaman boşta olmadığından çoğu Ara Nesil mensubu derecesi yükselmiş olsa bile elçilik görevlerine ulaşamamışlardır.

3.1.3. Ara Nesil Üyelerinin Kariyer Sonu: Ayrılma Nedenleri Üzerine Bir Değerlendirme

Ara Nesil üyesi Hariciye memurlarını Hariciye kariyerlerinin sonlanma açısından değerlendirdiğimizde aşağıdaki tabloyla karşılaşırız:

Tablo 51. Ara Neslin Görevden Ayrılma Nedenleri

Ayrılma Nedeni	Personel Sayısı
Emekli	60
Görevde Vefat	13
İstifa	11
Nakil	3
Nakil (İstifaen)	2
Genel Toplam	89

Tablodan da görüleceği üzere, veri setimizde yer alan Ara Nesil üyelerinin önemli bir kısmı Hariciye kariyerlerini emekli olarak sonlandırmışlardır. Ancak, emeklilik süreçlerinin gönüllü mü yoksa re’sen emekli edilme şeklinde mi gerçekleştiği, kayıtların bu konuda net bilgi sunmaması nedeniyle bir sınırlılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sınırlılığı gidermek için, ilgili dönemde devlet memurlarının emeklilik şartları ile Ara Nesil üyelerinin emekli olma yaşlarının detaylı bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir.

Ara Nesil üyelerinin Hariciye kadrolarında görev yaptığı dönemde, emeklilik şartları çeşitli hukuki düzenlemelerle şekillenmiştir. 1926 yılında yürürlüğe giren Memurin Kanunu’na göre yirmi beş yıl hizmet süresini tamamlayan memurlar kendi istekleriyle emekliye ayrılma başvurusunda bulunabilirken, altmış beş yaşını dolduranlar kurumları tarafından yaş haddi nedeniyle re’sen emekliye sevk edilirdi.³²⁵

1949 yılında Emekli Sandığı’nın kurulması ile yürürlüğe giren “Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu”na³²⁶ göre emeklilik şartları değişikliğe uğramıştır. Buna göre 30 yıl hizmetini tamamlayıp 55 yaşını dolduran bir memur emeklilik talebinde bulunabilirken, yine 30 yıl hizmeti dolduranlar yaş kaydı aranmaksızın ve hizmet süresine bakılmaksızın re’sen, 60 yaşını dolduranlar kurumlarınca yaş haddi kuralları uygulanarak (bu kanunda da yaş haddi 65’tir) kurumlarınca re’sen emekliliğe sevk edilebilirdi (Madde 49).

³²⁵ “Memurin Kanunu” (Kanun No:788) Madde 70-71, *Resmî Gazete*, 31 Mart 1926, sy.336.

³²⁶ “Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu” (Kanun No:5434), *Resmî Gazete*, 17 Haziran 1949, sy. 7235.

Devlet memurlarının emekliliği ile ilgili yukarıda bahsi geçen hukuki düzenlemelerin dışında bahsedilmesi gereken diğer bir hukuki düzenleme sadece Hariciye memurlarının emeklilik şartlarını ele alması açısından önemlidir. Bir nevi “tasfiye kanunu” olarak değerlendirilebilecek ve 13.07.1948’de 3312 sayılı “Dışişleri Bakanlığı Kuruluşu Hakkında Kanuna Ek Kanun”³²⁷ adıyla yürürlüğe giren 5250 sayılı kanun uyarınca Dışişleri Bakanının göreceği lüzum ve teklifi üzerine, 1.2.ve 3.sınıf elçiler, Bakanlar Kurulu kararıyla Bakanlık emrine alınabilecekleri gibi yaşları ve vazife müddetleri hesaba katılmaksızın aynı şekilde emekliye de ayrılacaklardı (Madde 4). Söz konusu kanunun Geçici Maddesi ise daha dikkat çekici bir düzenleme içermektedir. Bu madde sicilleri itibariyle görevlerinde bırakılmaları caiz olmadığı veya kendilerinden yeter derecede istifade edilemediği anlaşılanların -yaş ve hizmet sürelerine bakılmaksızın -emekliye sevk edilerek hizmetlerine son verilmesi hükmünü beraberinde getiriyordu. Bu hükmün uygulanması için ise Hariciye’de Umumi Kâtibin başkanlığı altında dördüncü ve daha yukarı derecelerden olmak üzere Bakan tarafından tayin edilecek altı üyeden bir heyet teşkil edilecek ve kararlar üçte iki çoğunlukla verilecekti. Kararlar bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren en geç altı ay içinde verilecek ve -belki de en önemlisi- bu madde hükmüne göre verilen kararlar Bakanın tasdiki ile kesinleştikten sonra kararlar aleyhine adli mercilerde itiraz amaçlı dava yolu kapalı olacaktı (Geçici Madde). Bu düzenleme, Hariciye kadrolarında bir tasfiye hareketi olarak değerlendirilebilir. TBMM Zabıt Ceridelerine göre, kanun kapsamında on yedi Hariciye memuru emekliye sevk edilmiş; Ara Nesil özelinde ise altı veya yedi üye, 45-50 yaş aralığında re’sen emekli edilmiştir. Bu madde, altı aylık süre ile sınırlandırılmasına ve o dönemde geçerli olmamasına rağmen hukuki itiraz yollarını kapatmasının doğurduğu mağduriyet nedeniyle, 1952 yılında TBMM’de tartışmalara yol açmış ve ciddi itirazlara neden olmuştur.³²⁸

Ara Nesil üyelerinin -kuvvetle muhtemel- re’sen emekliye sevk edildiği ikinci dalga ise 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından 1961 yılındadır.³²⁹ Bu yıl içerisinde 04.03.1961³³⁰ 25.03.1961’de³³¹ ve alınan kararlarla toplam yirmi beş Ara Nesil üyesi

³²⁷ “Dışişleri Bakanlığı Kuruluşu hakkındaki 3312 sayılı Kanuna ek Kanun” (Kanun No:5250), *Resmî Gazete*, 13 Temmuz 1948, sy.6956.

³²⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 9.Dönem, Cilt:15, 72.Birleşim, 14 Mayıs 1952, 229-239.

³²⁹ 27 Mayıs 1960 darbesinin Dışişleri Bakanlığı üzerindeki etkisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Sert, “Yassıda ve Ötesi: 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinin Türk Dışişleri Bakanlığına Etkisi” *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 9, sy.2 (2021): 361-386.

³³⁰ BCA, 30-18-1-2 / 159-11-1-15, 04.03.1961.

³³¹ BCA, 30-11-1-0 / 284-7-6, 25.03.1961.

Hariciye memuru emekliye sevk edilmiştir. 1961 tasfiyesi diyebileceğimiz bu dönemin 1948-1949 tasfiyesinden farkı ise emekliye sevk edilenlerin yaş ortalamasının yükselmesidir. Zira bu dönemde emekliye sevk edilen yirmi beş Hariciye memurunun yaş ortalaması yaklaşık 58’dir. 1961 tasfiyesinin diğer dikkat çeken noktası da emekliye sevk edilen yirmi beş Hariciye memurunun beş tanesinin emekliye sevk edildikten sonra tekrar görevlerine dönerek, görevinin başında 1965 yılında vefat eden Hasan Bedrettin Nurelgin dışında yaş haddi olan 65 yaşına kadar görev yapmalarıdır.

Aslında, o dönem içerisinde yürürlükte olan kanuni şartlara göre 30 yıl hizmet süresini dolduranlar kendi talepleri veya re’sen emekliye sevk edilebilmelerine imkân sağlamakta iken ve bu kişilerin hizmet süreleri 30 yılı aşmış olmalarına rağmen tekrar göreve dönmüş olmaları Hariciye yönetiminin bu kişileri görevde tutma yönünde karar değiştirmiş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Bu bilgiler ışığında, genel olarak bir özetleme yapmak gerekirse Ara Nesil üyeleri içerisinde yaş haddi olan 65 yaşına kadar Hariciye’de memuriyete devam ettikten sonra emekliye sevk edilenlerin sayısı yirmi sekiz iken 65 yaşında gelmeden emekliye re’sen (veya kendi istekleriyle) sevk edilenlerin sayısı ise otuz ikidir. Söz konusu otuz iki kişinin emekliye ayrıldıkları yaş grubu aralıkları aşağıdaki tabloda şu şekilde özetlenebilir:

Tablo 52. Emekliye Sevk Edilen / Ayrılan Ara Nesil Üyesi Sayısı (Yaş Aralığı Bazlı)

Yaş Aralığı	Emekliye Sevk Edilen/ Ayrılan Ara Nesil Üyesi Sayısı
45-49	3
50-54	5
55-59	14
60-64	10

Ara Nesil üyeleri içinde ayrılma nedenleri bakımından ikinci büyük grubu ise istifa edenler oluşturur. Çoğunun istifa nedenleri ile ilgili elimizde bilgi mevcut değildir. İstifa nedenleri ile ilgili veri seti dahilinde ve bilgi mevcut olan sadece üç personel mevcuttur. Kayıtlara göre 1924 yılında Hariciye’ye katılan Hürrem Tahir Faik [Müftügil] Elâzığ Belediye Başkanı olmak için 1930 yılında ve Millî Mücadele döneminde 1921 yılında Hariciye’de göreve başlayan Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu 1923 yılında Cumhuriyet’in ilanı ile gazeteciliğe dönmek için görevinden istifa etmiştir. Bu grupta

sayılabilecek son isim ise Reşat Hakkı Karabuda'dır. 1950 seçimlerinde CHP'den Bilecik Milletvekilliği başvuru dilekçesindeki bilgilere göre Hariciye'de son görevi Zürih Başkonsolosluğu olan Karabuda mesleğini “Çiftçilik (Hariciye memurluğundan müstafi)” olarak belirtmiştir.³³² Atama kararnameleleri de bu bilgileri destekler niteliktedir. Zira Karabuda'nın son ataması Zürih Başkonsolosluğu görevinden merkeze alındığını göstermektedir.³³³ Görünen odur ki Karabuda merkeze alındıktan sonra istifa ederek Hariciye'den ayrılmış ve memleketi olan Bilecik'e dönerek çiftçilikle uğraşmaya başlamıştır.

Ayrılma Nedenleri açısından veri setinde yer alan seksen dokuz Ara Nesil üyesi içinde üçüncü büyük grubu ise aşağıdaki tabloda isimleri, vefat ettikleri yaş ve son görev unvanları belirtilen on üç kişi ile görev başında vefat eden Hariciye memurları oluşturur:

Tablo 53. Görev Başında Vefat Eden Ara Nesil Üyeleri

İsim	Vefat Ettiği Yaş	Son Görev Unvanı
Ekrem İsmail Arar	49	Daire Reis Muavini (Zat İşleri Dairesi)
Hüseyin Zati Rosan	51	1.Sınıf Başkonsolos (Napoli)
Ahmet Adnan Rıza Eldeniz	65	2.Kâtip (3.Daire)
Ahmet Fethi Denli	52	Maslahatgüzar (Merkez)
Mustafa Vedat Uşaklıgil	33	Orta Elçilik Başkatibi (Tiran)
Nihat Tevfik Pasin	64	1.Sınıf Başkonsolos (Milano)
Süreyya Hüsnü Anderiman	59	Büyükelçi (Tokyo)
Abdülahad Birden	61	1.Sınıf Orta Elçi (Dakar)
Ferit Şerif İlden	51	1.Sınıf Başkonsolos (İskenderiye)
Necdet Tahir Belbez	49	Büyükelçilik Başkatibi (Merkez)
Ali Şefik	23	3.Kâtip (Merkez)
Kemal Lütfi Koç	65	1.Sınıf Başkonsolos (Nürnberg)
Bedri Tahir Şaman	57	1.Sınıf Orta Elçi (Brüksel)

Görevi başında iken vefat eden Ara Nesil üyelerinde iki isim vefat şekilleri itibariyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi orta öğrenimini Robert Kolej ve German Eisleben Lyceum Hannover'de tamamladıktan sonra yüksek öğrenimini ABD'deki Columbia Üniversitesi'nde tamamlayan ve 1926 yılında Hariciye'de göreve başlayan Süreyya Hüsnü Anderiman'dır. Aldığı iyi eğitimin bir sonucu olarak İngilizce ve Almanca dillerine oldukça hâkim olan Anderiman, 1938 yılında atama kararnamesine

³³² BCA, 490-1-0-0/ 292-1175-2. 30.03.1950.

³³³ *Resmî Gazete*, 19 Eylül 1945, sy. 6111.

düşülen “diplomasi mesleğindeki hukuku mahfuz kalmak kaydıyla” ibaresiyle Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürlüğü görevine atanmıştır. Bu görevi 1945 yılına kadar yürüten Anderiman, Hariciye’ye dönüşünde 1.Sınıf Orta Elçi olarak (Hariciye bareminde 1.derecede olan Büyükelçiliğin ardından gelen ve 2.dereceye tekabül eden) Oslo’ya atanmıştır. Daha sonra 1.Dereceye yükselerek büyükelçi olan Anderiman, Tokyo Büyükelçiliği görevini yürüttüğü sırada intihar ederek yaşamına son vermiştir.

İntihar ederek yaşamına son veren diğer bir Ara Nesil üyesi de Mustafa Vedat Uşaklıgil’dir. Edebiyatçı Halit Ziya Uşaklıgil’in Hariciye’de görevli olan diğer bir oğlu Bülent Uşaklıgil uzun yıllar Hariciye’ye hizmet ettikten sonra emekli olmuştur. Bülent Uşaklıgil’in aksine Vedat Uşaklıgil’in Hariciye kariyeri dalgalı bir seyir izlemiştir. Galatasaray Lisesi’nden mezuniyetinin ardından 4 yıl bir bankada çalıştıktan sonra 1925 yılında Hariciye’ye giren Vedat Bey, 1931 yılına kadar görev yaptıktan sonra atandığı Prag görevinden dört beş ay sonra geri çağırılmasından dolayı Ankara’ya dönmeyi reddederek İstanbul Hukuk’ta öğrenimine devam etme yolunu tercih etmiş ve merkez tarafından “müstafi” addedilmiştir. Üç yıl sonra hukuk eğitimini tamamladıktan sonra Hariciye’ye tekrar geri dönmek isteyen Vedat Bey, dönemin katibiumumisi Numan Menemencioğlu’nun desteğiyle tekrar hizmete alınmış ve 1934 yılında Menemencioğlu’nun özel kaleminde görevlendirilmiştir. Yaklaşık bir yıl sonra 1935 yılında Brüksel’e Orta Elçilik Başkatibi unvanı ile atanan Vedat Bey, burada Aralık 1936’ya kadar görev yaptıktan sonra aynı unvan ile Tiran elçiliğindeki görevine atanmıştır. Harris’e göre bu görevinde iken girdiği depresyon sonucu Aralık 1937’de intihar etmiştir. Dönemin Tiran Elçisi Emin Ali Türkgeldi’nin hatıratında ise intihara dair daha detaylı bilgilere rastlarız. Türkgeldi’ye göre Tiran’a atanalı henüz bir yıl olan Vedat Bey tekrar merkeze çağırılmış; buna içerleyen Vedat Bey de intihar ederek yaşamına son vermiştir.³³⁴

3.2. Cumhuriyet Nesli Analizi

3.2.1. Cumhuriyet Neslinin Eğitim Arka Planına Yönelik Değerlendirme

1932 yılı başından 1949 yılı sonuna kadar Concours Sistemi ile Hariciye’de istihdam edilen Cumhuriyet Nesli, ilerleyen bölümlerde bahsedileceği üzere Ara Nesil’den bazı açılardan farklılık arz etmektedir. Öncelikle, Ara Nesil’de nitelikli insan kaynağı kısıtının bir sonucu olarak Rüşdiye mezunu, lise terk veya lise mezunu kişiler,

³³⁴ BOA, HSD.AFT, 18/19. (H) 26.01.1365.

dil yetkinlikleri ön plana alınarak istihdam edilmişlerdi. Concours Sistemi ile öğrenim standartlarında getirilen katı kurallar neticesinde Cumhuriyet Neslinde Hariciye’de özellikle meslek ve ihtisas memuru olabilmek için yüksek öğrenim ön şart haline gelmişti. Evvelce de bahsedildiği üzere bu kriterlerin 1938 sonrası idari sınıfa mensup memurlar için uygulanmadığı kuvvetle muhtemeldir. İdari sınıfta istihdam edilen Hariciye memurlarının biyografik bilgilerinin Dışişleri Bakanlığı yıllıklarında yer almaması nedeniyle eldeki veri setimizde idari memurlar yer almamaktadır. Bunun bir sonucu olarak analiz edilen Cumhuriyet Nesli mensuplarının meslek ve ihtisas sınıfında yer alan ve orta ve yüksek öğrenim bakımından daha yeknesak bir yapıda olduğu görülecektir.

3.2.1.1. Cumhuriyet Neslinin Orta Öğrenimlerine Yönelik Analiz

Concours Sistemi ile Hariciye kadrolarına alınan Cumhuriyet Nesli üyelerini aldıkları orta öğrenim açısından değerlendirdiğimizde aşağıdaki tablo ile karşılaşıyoruz:

Kategori	Alt Kategori	Lokasyon	Kişi Sayısı	Yüzde (%)	Detay
Yurtiçi Devlet	Galatasaray (GS)	İstanbul	75	%44,6	Galatasaray Lisesi (75)
	Devlet Liseleri	İstanbul	22	%13	İstanbul Erkek Lisesi (10), Haydarpaşa Lisesi (7), Kabataş Erkek Lisesi (2), Vefa Lisesi (2), Pertevniyal Lisesi (1)
	Askeri Lise	İstanbul	1	%0.05	Kuleli Askerî Lisesi (1)
	Devlet Liseleri	İstanbul Dışı	29	%17,2	İzmir Erkek (Atatürk) Lisesi (5), İzmir 2.Erkek (Namık Kemal) Lisesi (1), Ankara Erkek (Atatürk) Lisesi (4), Ankara Gazi Lisesi (2), Bursa Erkek Lisesi (6), Edirne Lisesi (1), Eskişehir Lisesi (1), Antakya Erkek Lisesi (4), Konya Lisesi (3), Sivas Lisesi (1), Yozgat Lisesi (1)
Yurtiçi Özel	Özel (Yabancı)	Lise İstanbul	27	%16	St. Joseph (14), St. Benoit (3), St. Michel (3), Robert Kolej (6), Alman Lisesi (1)
	Özel Lise	İstanbul Dışı	5	%2,9	İzmir Amerikan Koleji (3), Tarsus Amerikan Koleji (2)
Yurtdışı Özel	Özel Lise	Yurtdışı	9	%5,3	Selanik Lisesi (1), Münih Lisesi (1), Versay Hoche Lisesi (1), Kıbrıs Lisesi (1), Bern Statisches Gymnasium Lisesi (1), Belirsiz (Almanya-Fransa) (1), Belirsiz (Paris) (1)
Genel Toplam	-	-	168	100.0	

Tablo 54. Cumhuriyet Nesli Orta Öğrenim Arka Planı

Tablodan da görülebileceği üzere Cumhuriyet Neslinde lise eğitimi bakımından Galatasaray Lisesi'nin tartışmasız bir ağırlığı söz konusudur. 1932 yılı başından 1949 yılı sonuna kadar Concours Sistemi ile Hariciye'de istihdam edilen, kayıtlarda yer alan ve lise ve/veya yüksek öğrenim bilgisine ulaşılabilen yüz altmış sekiz Hariciye personelinin yetmiş beşi Galatasaray Lisesi'nden mezun olmuştur. Oransal olarak %44,6'ya tekabül eden bu ağırlığın sadece bir okul merkezinde toplanması gerçekten dikkat çekicidir ve bu bağlamda bir devlet okulu olan Galatasaray Lisesi'nin bu nesilde de ayrı bir kategoride değerlendirilmesi gerekliliğini destekler niteliktedir.

Ara Nesilden farklı olarak Cumhuriyet Neslinde gözlemlenen diğer bir değişim de özellikle İstanbul dışı olmakla beraber Devlet Liselerinden Hariciye'ye katılımın artmasıdır.

Cumhuriyet Nesli üyelerini devlet-özel okul bağlamında değerlendirecek olursak özellikle de Galatasaray Lisesi'nin etkisiyle devlet okullarından mezun olan Hariciye personellerinin sayısı yüz yirmi yediye çıkmakta ve elimizde öğrenim bilgileri olan yüz altmış sekiz Hariciye personeline göre bu da oransal olarak yaklaşık %75'e tekabül etmektedir. Diğer bir deyişle bu dönemde istihdam edilen her dört Hariciye memurundan neredeyse üçü lise eğitimlerini devlet okullarında tamamlamış görünmektedir. Geriye kalan kısmı ise Özel Kolej mezunları oluşturmaktadır.

Yukarıdaki tablodan yola çıkarak liseleri bulundukları şehir/ülke açısından İstanbul içi, İstanbul dışı ve yurtdışı olarak analiz edecek olursak yaklaşık %75'e tekabül eden yüz yirmi beş Hariciye personelinin devlet-özel ayrımı yapılmaksızın İstanbul'da mukim liselerden mezun olduğunu görürüz. Bu açıdan bakıldığında Ara Nesil'de olduğu gibi Cumhuriyet Neslinde de İstanbul'da mukim liselerden mezun olanların ciddi bir ağırlığı vardır. Bu tabloda dikkat çeken bir nokta da yine Ara Nesil üyelerinde az da olsa rastladığımız “Özel Eğitim”, “Lise Terk”, “Rüşdiye Mezunu” gibi ibarelere Cumhuriyet Nesli üyelerinde rastlamayız. Diğer bir deyişle, lise eğitim bilgisine ulaşılabilen Cumhuriyet Nesli üyelerinin tümü örgün eğitim yapan ve yurtiçinde/ yurtdışında yer alan okullardan en az lise düzeyinde mezun olduktan sonra yüksek öğrenimlerine devam etmişlerdir.

3.2.1.2. Cumhuriyet Neslinin Eğitim Hayatındaki Bir Sonraki Adım: Yükseköğrenim (Yüksek Öğrenimde Yerelleşme)

Cumhuriyet Neslinden olup yüksek öğrenim görmüş Hariciye memurlarının üniversite dereceleri aldıkları üniversitenin yurtiçi veya yurtdışı kırılımında yurtiçindeki okulların ciddi bir ağırlığı olduğu görülür. Oransal olarak yaklaşık %81'e tekabül eden yüz otuz altı Hariciye personeli yurtiçindeki okullardan mezun olmuşken, yaklaşık %13'e tekabül eden yirmi iki Hariciye personeli yurtdışındaki okullardan mezundur. Yaklaşık %6'lık küçük bir kısmı oluşturan Hariciye personeli ise yüksek öğrenimlerini yurtiçi ve yurtdışındaki okullarda tamamlamıştır. Bu bağlamda Ara Nesil'de gözlemlediğimiz yurtiçi-yurtdışı dengesinin Cumhuriyet Neslinde yurtiçindeki yüksek öğrenim kurumları lehinde değiştiğini söylemek mümkündür.

Tablo 55. Cumhuriyet Nesli Yüksek Öğrenim Mezuniyeti (Yurtiçi / Yurtdışı)

Yüksek Öğrenim Mezuniyeti	Personel Sayısı
Yurtdışı	22
Yurtiçi	136
Yurtiçi + Yurtdışı	10
Genel Toplam	168

Eldeki veriler ışığında liseden mezun olan Cumhuriyet Nesli Hariciye memurlarının yüksek öğrenimde hangi alanlara yöneldiğine baktığımızda ise aşağıdaki tablo karşımıza çıkar:

	Kategori	Alt Kategori	Lokasyon	Kişi Sayısı	Yüzde (%)	Hukuk	Siyasal Bilgiler	İdari Bilimler	Alan Belirsiz
Grup 1: GS Mezunları	Yurtiçi Devlet	Galatasaray (GS)	İstanbul	75	%44,6	32	41	3	
		Devlet Liseleri	İstanbul	22	%13	1	21		
Grup 2: Devlet Lisesi Mezunları		Askeri Lise	İstanbul	1	%0.05	1			
		Devlet Liseleri	İstanbul Dışı	29	%17,2	3	26		
Grup 3: Özel Kolej Mezunları	Yurtiçi Özel	Özel Lise (Yabancı)	İstanbul	27	%16	11	16		
		Özel Lise	İstanbul Dışı	5	%2,9	1	4		
	Yurtdışı Özel	Özel Lise	Yurtdışı	9	%5,3	4	2		2
Genel Toplam		-	-	168	100.0	53	110	3	2

Tablo 56. Cumhuriyet Nesli Alt Gruplarının Ortaöğrenim Sonrası Yüksek Öğrenim Alan Eğilimi

Alan bazlı mezuniyetlere baktığımızda, sadece iki personelin yüksek öğrenimlerini tamamladığı bölüm ile ilgili bilgi biyografilerinde yer almamaktadır. Bu rakam çıkartıldığı zaman veri setinde yer alan yüz altmış altı personelin alan bazlı yüksek öğrenim bilgilerini değerlendirme imkânı bulabiliriz.

Mezun olunan alan bazlı değerlendirme yapıldığında Cumhuriyet Nesli mezunlarında önemli ağırlığın Siyasal Bilgiler alanına doğru kaydığını görürüz. Yüz altmış sekiz personelin yüz onu yüksek öğrenimlerini Siyasal Bilgiler alanında tamamlamış olup bu rakam yaklaşık olarak %65,4'e tekabül etmektedir. Tablodan da görüleceği üzere Siyasal Bilgiler alanından derece alan personelin neredeyse tamamına yakını derecelerini yurtiçinde Mülkiye'den almışlardır. Siyasal Bilgiler alanında tek derecesi olan yüz on personelin doksan dokuz tanesinin Mülkiye mezunu olması (özellikle Cumhuriyet Nesli ile ve Hariciye'ye giriş tarihleri açısından değerlendirildiğinde spesifik olarak 1939'dan sonra) Hariciye'de Mülkiye mezunlarının ağırlığının artmaya başlamasını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Cumhuriyet Nesli olup yurtdışında Siyasal Bilgiler derecesi alan toplam altı personelin hepsi Paris Siyasal Bilgiler mezunudur.

Cumhuriyet Neslinde yüksek öğrenim açısından ikinci büyük grubu Hukuk mezunları oluşturmaktadır. Tablodan da görülebileceği üzere toplam elli üç Cumhuriyet Nesli üyesi Hukuk alanında derece almışlardır. Yüksek öğrenim yaptığı bilgisi olan toplam yüz altmış sekiz personel baz alındığında bu rakam yaklaşık %32'ye tekabül etmektedir.

Hukuk mezunlarını da derece aldıkları okulun yurtiçi ve yurtdışında bulunmaları açısından değerlendirdiğimizde önemli ağırlığını yurtiçindeki hukuk fakültelerinden mezun olanların oluşturduğu görülür. Toplam elli üç Hukuk mezunu personelin kırkı Hukuk lisans derecelerini yurtiçindeki okullardan mezun olmuşlardır. Kırk personel içerisinde ağırlık yirmi sekiz mezunla İstanbul Hukuk'ta iken Ankara Hukuk'tan mezun personel sayısı on ikidir. Yurtdışından Hukuk derecesi alan on üç personelin mezun oldukları okullara baktığımızda ise Siyasal Bilgiler alanındaki Paris tekelinin aksine nispeten dağınık bir tabloyla karşılaşırız:

Lozan Hukuk (3), Cenevre Hukuk (3), Paris Hukuk (1), Toulouse Hukuk (1), Bern Hukuk (1), Liège Hukuk (1), Roma Hukuk (1), Londra Hukuk (Doktora) (1)³³⁵, New York Hukuk (Yüksek Lisans) (1)³³⁶

Ancak ekol bakımından yurtdışındaki okullar değerlendirildiğinde ise bu dağınıklığın Siyasal Bilgiler alanında olduğu gibi Fransız ekolünde yoğunlaştığı gözlemlenmektedir.

Geriye kalan kısmı da ikisi yurtiçi biri de yurtdışındaki okullardan toplam üç mezunla İdari Bilimler mezunları oluştururken; yukarıda belirtildiği üzere yüksek öğrenim yaptığı kesin olmakla beraber alan bilgisi biyografilerde belirtilmeyen ve bu nedenle “Alan Dışı” kategorisinde değerlendirilen iki personel mevcuttur.

3.2.2. Cumhuriyet Neslinin Hamisi ve Rol Modeli: Katibiumumi Numan Menemencioğlu

Kendisi de uzun yıllar Hariciye’de görev yapan büyükelçi Dikerdem’in anılarında belirttiği üzere Hariciye’de Genel Sekreter Hariciye ailesinin reisidir.³³⁷ Millî Mücadele sırasında kurulan Ankara hükümetinden başlayarak ve Ara Nesil’den bahsederken de adları geçen Suad Davaz, Tevfik Kâmil Koperler, Ahmet Hikmet [Müftüoğlu], [Ali] Şevki Berker ve Enis Akaygen Hariciye’de o dönemde kullanılan adıyla müsteşarlık görevinde bulunarak bu ailenin reisliğini yapmışlardı. Ancak 1929 yılında müsteşar olarak adeta bu ailenin başına geçen ve 1933’te Katibiumumi unvanını alarak bu görevi 1942’de Hariciye Vekili olana dek kesintisiz sürdüren Numan Menemencioğlu Cumhuriyet Hariciyesinin bu bağlamda en önemli figürlerinden biri olmuştur.³³⁸

³³⁵ Kayıtlara göre Robert Kolej mezunu olan Orhan Eralp’in lisans mezuniyeti ile ilgili bilgi olmadığından söz konusu doktora mezuniyeti Hukuk mezuniyeti kategorisinde değerlendirilmiştir.

³³⁶ Kayıtlara göre Galatasaray Lisesi mezunu olan İsmail Necdet H. Kent’in mezuniyeti New York Üniversitesi Hukuk Yüksek Lisans olarak belirtilmişken (Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965, s.201; Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı, s.541.) 1959 Hariciye Vekaleti Yıllığı’nda ise bölümü belirtilmeden sadece New York Üniversitesi ibaresi kullanılmıştır. (s.152)).

³³⁷ Dikerdem, *Hariciye Çarkı*, 125.

³³⁸ Numan Menemencioğlu hakkında yapılan müstakil bazı çalışmalar için bkz. Yücel Güçlü, *Eminence Grise of The Turkish Foreign Service: Numan Menemencioğlu*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002); Turay Yayla, “Tekokrat-Bürokrat Kişiliğiyle Diplomat Numan Menemencioğlu’nun Biyografisi (1891-1958)” (Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2021); Gökhan Metin, “Bir Cumhuriyet Diplomatı: Numan Menemencioğlu” (Doktora tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2022); İrfan Bülbül, “Numan Menemencioğlu’nun Türk Dış Politikasındaki Rolü” (Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996); Remzi Çetin, “II. Dünya Savaşı’nda Numan Menemencioğlu’nun Dışişleri Bakanlığı (1942-1944)” (Yüksek Lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010); Yücel Güçlü, “Portrait of a Secretary -General of the Turkish Ministry of Foreign Affairs Numan Menemencioğlu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 16, sy.48, (2000): 837-856.

Numan Menemencioğlu, Osmanlı'nın üst düzey bürokratik çevrelerinde kök salmış bir aile olan Menemencioğullarından gelmekteydi. Babası Rıfat Bey, valilik ve nazırlık gibi kritik görevlerin yanı sıra Ayan Meclisi Başkanlığı yapmış; Namık Kemal'in kızıyla gerçekleştirdiği evlilikle de İstanbul'un seçkin kültürel elitleri arasındaki yerini sağlamlaştırmıştı. Bu ayrıcalıklı çevrede büyüyen Numan Menemencioğlu, Saint-Joseph ve Lozan Üniversitesi'ndeki eğitiminin ardından 1914'te Viyana'da Osmanlı Hariciyesindeki diplomatik kariyerine başlamıştır.³³⁹ Kariyerine yeni kurulan devletin Hariciye teşkilatında devam ederek 1929 yılında müsteşar; 1933 yılında Katibiumumi olarak atanan Menemencioğlu; İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü 1942 yılında Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun başbakanlığa getirilmesinden sonra Hariciye Vekili olmuş ve bu görevi 15 Haziran 1944 yılında görevinden istifa ettiği tarihe kadar yürütmüştür.³⁴⁰ Hariciye Vekilliği'nden istifasının ardından bir süre İstanbul Milletvekili olarak TBMM'de çalışmalarına devam eden Menemencioğlu, Feridun Cemal Erkin'in anılarında aktardığına göre “başbakanın [Saraçoğlu] arabuluculuğu ve ricası üzerine”³⁴¹

³³⁹ Gürpınar, *Ottoman Imperial Diplomacy: A Political, Social, and Cultural History*, 99.

³⁴⁰ Numan Menemencioğlu'nun Hariciye Vekilliği'nden istifasına ticaret gemisi görünümünde boğazdan geçen ticari ve sivil görünümü silahlı Alman gemilerinin geçmesi İngiltere ve Türkiye arasında çıkan kriz neden olmuştur. Montreux Antlaşması'na göre bu tip gemilerin geçişi herhangi bir ihbar olmadığı sürece mümkündür. Bu bağlamda, kaptan tarafından savaş gemisi olmadıkları askeri malzeme taşımadığı beyan edilmişti. Menemencioğlu bu beyanın teyidini Alman Büyükelçisi Franz von Papen'den de almıştı. (Oğuz Gökmen, *Diplomasi- Diplomaside 40 Yıl 11 Ay 17 Gün...! : Savaşta ve Barışta Diplomasi* (İstanbul: Yamaç Ofset, 2006), 167). Bu nedenle Menemencioğlu, bu gemilerin ticaret gemisi olduğunu ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi uyarınca bu gemilerin geçişlerinde bir sorun olmadığı konusunda ısrar etmiş ve bu konuda İngiliz büyükelçisi Menemencioğlu'nu ikna edemeyince Cumhurbaşkanı İnönü'den randevu isteyerek buna engel olunmasını talep etmişti. Bu toplantıya katılan Feridun Cemal Erkin'e göre toplantıda Menemencioğlu İngilizlerin taleplerine şiddetle karşı çıkmaya devam etmiştir. Gemilerin aranmasına dair karar almak için toplanan Bakanlar Kurulu toplantısında da bu talebe şiddetle karşı çıkan ve İnönü'ye karşı “ağır bir hitapta” bulunan Menemencioğlu'na başbakan Şükrü Saraçoğlu müdahale ederek bu Cumhurbaşkanı'na bu şekilde hitap edemeyeceğini söyleyerek onu istifaya davet etmiş ve Menemencioğlu da bu diyalogdan sonra görevinden istifa etmiştir. (Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar*, 139-141) Bakanlar Kurulu toplantısından sonra Genelkurmay'a hâlihazırda Boğazlardan geçecek gemileri denetlemek için talimat verilmiş ve tam da bu esnada Boğazlar önüne gelen ve sivil olarak bildirilen “Kassel” adlı Alman gemisi durdurularak aranmış ve içinde askeri teçhizata rastlanmıştır. Deringil'e göre Menemencioğlu'nun istifasının istenmesinde savaşta dengelerin Müttefikler lehine değişmesinin etkisi büyüktü. Zira krize yol açan gemiler savaş sürecinde Boğazlardan geçen ilk “ticari” görünümü savaş gemisi değildi. Türk karasuları ve hava sahasının savaşın iki tarafında yer alan devletler tarafından ihlal edilmesine göz yummak hükümetin uyguladığı bir taktikti. Ortaya çıkan bu krizin sonunda, İngiltere ve ABD'ye yaklaşma stratejisinin bir nişanesi olarak İnönü tarafından kurban olarak savaş boyunca “Nazi yanlısı” olarak görülen Menemencioğlu seçilmiştir. (Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), 245-246). Cemil Koçak da Deringil'in görüşüne paralel bir görüşü paylaşmakta; Menemencioğlu'nun bakanlıktan ayrılmasını değişen savaş koşullarında değişen dengelerin sonucu olarak yapılan politik bir manevra olarak görmektedir. (Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), Cilt 2* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 250-251.)

³⁴¹ Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar*, 141.

9 Kasım 1944'te Paris Büyükelçiliği'ne atanmıştır.³⁴² 1956 yılına kadar bu görevi yürüten Menemencioğlu emekli olarak Hariciye kariyerini sonlandırmıştır.

Bir önceki bölümde de bahsettiğimiz üzere, 1929 yılında müsteşarlığa atanan Menemencioğlu'nun Hariciye kadroları ile ilgili olarak ilk icraatlarından birisi 5 Haziran 1930 tarihinde İmtihan Talimatnamesi'ni yürürlüğe sokmak olmuştur. Söz konusu yeni düzenleme ile ana hatlarıyla artık sadece yüksek öğrenim gören gençler Hariciye'de istihdam edilecek ve bu istihdam da Concours Sistemi olarak adlandırılan yöntemle yazılı sınav ve mülakat sonucu olacaktı.

Menemencioğlu Concours Sistemi ile Hariciye Vekâleti üzerindeki hakimiyetini iyice güçlendirmiş ve Cumhuriyet Nesli olarak adlandırdığımız sınıfın istihdamında kilit bir rol oynamıştır. Zira kendisi de Osmanlı'dan Müdevver Hariciyeci ve Cevaz-ı İstihdamlı olan Menemencioğlu, kendisinin katibiumumiliği döneminde alınan bu nesle *Les Espoirs* (Umutlar) sıfatını takmış; onun döneminden önce istihdam edilen Hariciye memurlarından farklı bir yere koymuştur.³⁴³

Bu yaklaşımının ve Hariciye'deki hakimiyetinin farklı nesillerde farklı şekillerde algılandığını söylemek mümkündür. Zira Cumhuriyet Nesli olarak adlandırdığımız ve Menemencioğlu'nun döneminde Hariciye'de göreve başlayanlar için Menemencioğlu Hariciyenin tek hâkimi ve adeta bir rol modelidir. 1939 promosyonunda Hariciye'ye giren Gökmen'e göre Menemencioğlu cumhuriyet döneminin gelmiş geçmiş en büyük diplomatlarından biridir.³⁴⁴ Yine 1934 promosyonu üyelerinden Selahattin Ülkümen “*O zaman dışişleri demek Menemencioğlu demektir. Bakanlığa yeni girenler ne yapıp yapıp onun gözüne girmeye, onun himayesine sığınmaya çalışırlardı. Etrafında toplanan gençler, Numan Bey'in espoir [umut]’ları olarak anılırdı.*³⁴⁵” diyerek Gökmen'in yorumunu destekler ifadeler kullanmıştır.

Katibiumumilik yaptığı dönemde Hariciye Vekili olarak görev yapan gerek Tevfik Rüştü Aras ve gerekse Şükrü Saraçoğlu'nun Hariciye'deki idari işlerle pek ilgilenmemesi, Atatürk ve İnönü'nün de güven ve beğenisini kazanan Menemencioğlu'na Hariciye'nin idari olarak kontrolünü sağlama imkânı vermiş; en önemli meselelerden yurtdışına kurye gönderilmesi gibi en basit işlere kadar her alanda kontrolü elde tutmak istemiştir.³⁴⁶

³⁴² BCA, 30-18-1-2/106-78-8. 09.11.1944.

³⁴³ Oğuz Gökmen, *Diplomasi- Diplomaside 40 Yıl 11 Ay 17 Gün...!: Savaşta ve Barışta Diplomasi* (İstanbul: Yamaç Ofset, 2006), 50-51.

³⁴⁴ Gökmen, *Diplomasi - Diplomaside 40 Yıl 11 Ay 17 Gün...!: Savaşta ve Barışta Diplomasi*, 50.

³⁴⁵ Selahattin Ülkümen, *Bilinmeyen Yönleriyle Bir Dönemin Dışişleri*, 15.

³⁴⁶ Dikerdem, *Hariciye Çarkı*, 28.

Dikerdem'in tabiriyle *"Bakan kim olursa olsun, Hariciyenin başı Genel Sekreter (o zamanki deyiimiyle Katibiumumi) Numan Menemencioğlu'dur."*³⁴⁷

Yine 1939 promosyonu Hariciye memurlarından olan Zeki Kuneralp³⁴⁸ anılarında Menemencioğlu'ndan şu şekilde bahsetmektedir:

*"O devirde Hariciye'deki hâkim kafa, Menemencioğlu idi, hayati işlemler onda toplanırdı. Mutlak hüküm ifade eden beyanatlardan umumiyetle kaçınmak lazımdır. Fakat bazen bunlar yerinde olabilir. Nitekim kim inkâr edebilir ki Cumhuriyet Devri'nde yetişen en parlak diplomatımız Numan Menemencioğlu'dur. İkinci Dünya Harbi'nde önce Genel Sekreter; sonra Bakan olarak onun Hariciyemizin başında bulunmuş olması memleket için büyük bir nimet idi."*³⁴⁹

Menemencioğlu Hariciye'ye aldığı genç memurlarla yakından ilgilenmiş; onlar için bakanlıkta ve evinde seminerler düzenlemiştir. Bu seminerlerde yarattığı münazara ortamıyla farklı konularda onların tepkilerini ölçerek test etmiştir. Bu tür etkinlikler onun yeni memurları yakından tanımasını sağlamıştır.³⁵⁰ Semih Günver, Fatin Rüştü Zorlu'nun hayatını anlattığı eserinde de yeğeni Turgut Menemencioğlu'ndan alıntılarla Numan Bey'in genç hariciyecilerle kendi evinde sohbet etmeyi sevdiğini aktarır.³⁵¹ Bütün bunların sonucunda Cumhuriyet Nesli ya da "umutlar"ın gözünde Menemencioğlu'nu adeta bir idol, bir rol model halinde görmeleri elbette ki tabiidir. Zira Menemencioğlu, kendisinin seçerek istihdam ettiği bu grubun adeta hamisidir.

Ancak madalyonun diğer yüzünü çevirdiğimizde farklı bir Numan Menemencioğlu algısıyla karşılaşırız. Özellikle kendi dönemdaşları açısından Menemencioğlu o kadar da makbul biri değildir. Gençlere verdiği önem ve onlarla vakit geçirmesi örneğinin farklı bir şekilde algılanması açısından kendisi ile hemen hemen aynı yıllarda Osmanlı

³⁴⁷ Dikerdem, *Hariciye Çarkı*, 26.

³⁴⁸ Ali Kemal'in oğlu olan Zeki Kuneralp (1914-1998), babasının öldürülmesinden sonra ailesinin ülkeyi terk ederek İsviçre'ye gitmesi dolayısıyla orta ve yüksek öğrenimini İsviçre'de tamamladıktan sonra askerlik görevini yerine getirmek için yurda dönmüştür. Askerlik görevini yaptığı sırada 1939 yılında açılan Hariciye memurluğu giriş sınavında başarılı olarak Hariciye memuru olmaya hak kazanmıştı. Ancak Hariciye'de göreve başlaması askerlik görevinin bittiği 1941 yılını bulacaktır.

³⁴⁹ Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat Anılar-Belgeler* (İstanbul: ISIS, 1999): 179.

³⁵⁰ Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, (İstanbul: Cumhuriyet, 2000), 34-35.

³⁵¹ Semih Günver, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1985): 25.

Hariciyesinde çalışmaya başlayan Emin Ali Türkgeldi'nin Menemencioğlu'nun kendi açısından çizdiği profildeki şu yorumu oldukça ilginçtir:

“.....kabiliyetsiz kimseleri yüksek memuriyetlere ve sefaretlere sevk etmek, kendisine rakip olmayacak gençlerle teşrik-i mesai etmek cümlece malum olan huylarıydı”³⁵²

Yukarıdaki satırlardan anlaşılabacağı üzere Türkgeldi, dönemin genç Hariciye memurları tarafından oldukça kıymetli olarak algılanan bu yaklaşımın arka planında Menemencioğlu'nun farklı bir motivasyonu olduğunu düşünmekte ve bu yaklaşımı farklı şekilde yorumlamaktadır.

Menemencioğlu'nun eleştirildiği diğer bir nokta da Türkgeldi'nin yukarıdaki satırlarda ipuçlarını verdiği “nepotizme yatkınlığı”dır. Yakınlarını kayırdığı atamalar yapması da ciddi eleştiri konusu olmuştur. 1939 promosyonu ile göreve başlayan Dikerdem sınavı kazanıp Hariciyede göreve başladıklarında iki ayı Arşiv, iki ayı Özlük İşleri, son iki ayının da Şifre Servisi'ne ayrılan altı aylık bir staj döneminden geçtikten sonra görev aldıklarından bahsederek, bunun çok yararlı bir uygulama olduğundan ancak bu uygulamanın daha sonra rafa kalktığından bahseder.³⁵³ Dışişlerine 1929'da yine Menemencioğlu'nun müsteşarlık döneminde intisap eden ve büyükelçiliğe kadar yükselen Nuza'nın söylemiyle Menemencioğlu'nun nepotizme zaafından dolayı bu kuralın uygulanmasından vazgeçilmiştir.³⁵⁴

Nepotizme dair yapılan eleştirilere Concours Sistemi ile ilgili olarak Nimet Arzık'ın *Bitmeyen Kavga* eserinde de rastlarız. Arzık'a göre Hariciye'de işe alımlarda “piston mekanizması” devrededir ve Concours Sistemi bir aldatmacadan ibarettir.³⁵⁵ Concours Sistemi sonrasında hizmete alınan Cumhuriyet Nesli isimlerine farklı kaynaktan ulaşabilmemize rağmen bu sınavlara kaç kişinin ve kimlerin başvurduğuna dair elimizde bir bilgi bulunmaması nedeniyle maalesef bu iddiayı test etmek mümkün değildir.

Atatürk döneminde Nafia Bakanlığı, İnönü zamanında Paris ve Vichy'de büyükelçilik yapan Behiç Erkin, dönemin Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun

³⁵² BOA, HSD-AFT, 17-2.1. (H) 13.09.1352.

³⁵³ Dikerdem, *Hariciye Çarkı*, 33.

³⁵⁴ Fehmi Nuza, “Cemal Paşa'yı Kimler Öldürdü veya Öldürttü,” *Türk Kültürü Dergisi* 21, sy. 243 (Temmuz 1983): 454.

³⁵⁵ Nimet Arzık, *Bitmeyen Kavga: İsmet İnönü* (İstanbul: Kurtuluş Matbaası, 1966), 62-65.

başbakanlığa atanmasından sonra Menemencioğlu'nun Hariciye Vekili olarak atanmasının kendisinde oluşan hisleri şu kelimelerle ifade etmiştir:

“13 Ağustos'ta Numan Menemencioğlu Dışişleri Bakanı oldu. Bu tayin beni hem müteessir etti hem de bana bir ümit verdi. Müteessir etti, çünkü Bakanlık'ta ikinci olarak yaptığı tahribatı birinci olarak büsbütün artıracaktı. Ümit verdi, bakanlar yerlerinde çok kalamazlar, bu suretle günün birinde Dışişleri bu zattan kurtulur.”³⁵⁶

Yine Menemencioğlu'nun Hariciye Vekilliği dönemine dair sert bir eleştiri de İkinci Dünya Savaşı sırasında Londra'da büyükelçi olarak görev yapan Rauf Orbay'dan gelir. Görevinden istifa ederek Ankara'ya gelen Rauf Orbay, hatıratında kaydettiğine göre *“hariciyemizin akla, havsalaya sığmaz ihmalkârlıkları, hattâ münasebetsizlikleri ile başa çıkamıyacağını anlayarak”³⁵⁷*, istifaya mecbur olmuştu. Rauf Orbay'ın Hariciye'deki ihmalkarlıklar konusunda mustarip olduğunu belirttiği ve özellikle yurtdışına gönderilen *“kuryeler”*in birçoğunun altın ve döviz kaçakçılığından başka bir şey düşünmeyerek çok gizli devlet evrakının yabancıların ellerine geçecek kadar lakayt davrandıkları konusunu vurguladığı görülmektedir. Orbay'ın şikâyet ettiği diğer bir konu da merkeze gönderilen çok önemli raporlara cevap alamadığıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın doludizgin sürdüğü bu yıllarda Londra Büyükelçisi olarak önemli ve kritik bir görevde bulunan Orbay, iddia ettiği bütün bu ihmalkarlık ve laubaliliğin sonucunda görevinden istifa yolunu tercih etmiştir.³⁵⁸

Görüldüğü üzere Hariciye koridorlarında iki farklı Menemencioğlu portresi mevcuttur. Kendisinin göreve getirdiği Cumhuriyet Nesli farklı bir Menemencioğlu portresi çizmekte iken Millî Mücadele döneminin önemli figürlerinden olan Rauf Orbay, Behiç Erkin gibi karakterler ve kendisiyle aynı sınıftan yani Osmanlı'dan Müdevver Hariciyeci olan Emin Ali Türkgeldi ise bambaşka bir Menemencioğlu'ndan bahsetmektedirler. İlk bakışta Emin Ali Türkgeldi'nin yorumları ve bakış açısını, Menemencioğlu'nun Hariciyedeki gücü ve etkisi bağlamında bu güce yaklaşamayan *“küskünler”* in öznel bir tepkisi olarak görmek mümkün olabilir. Zira Türkgeldi de

³⁵⁶ Behiç Erkin, *Hatırat 1876-1958*, haz. Ali Birinci, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), 528, Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay* (İstanbul: Yakın Tarihimiz Yay., 1965), 164.

³⁵⁸ Kandemir, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, 165.

Menemencioğlu ile hemen hemen aynı dönemde Osmanlı Hariciyesine girmiş; gerek eğitim gerekse aile geçmişi açısından da Menemencioğlu ile aynı düzeyde değerlendirilebilecek bir profildir. Buna ek olarak Türkgeldi'nin Menemencioğlu'ndan öne çıktığı bir alan da vardır. O da daha önceden bahsedildiği üzere Millî Mücadele döneminde Paris'te Osmanlı Hariciyesi mensubu bir memur iken örtülü dahi olsa desteğini göstermiş olmasıdır.³⁵⁹ Harris'e göre bu örtülü desteğin semeresi olarak Lozan'da kâtip olarak görevlendirilmiştir.³⁶⁰ Menemencioğlu için ise durum farklıdır. Zira Millî Mücadele döneminde Menemencioğlu'nun mücadeleye destek olduğuna dair elimizde bir ipucu yoktur. Harris'in personel özlük dosyalarından hazırladığı Menemencioğlu biyografisinde de kendisinin Cevaz-ı İstihdam alarak Cumhuriyet Hariciyesinde görevlendirildiği ibaresi yer almaktadır.³⁶¹ Ancak anne tarafından Namık Kemal'in torunu, baba tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden başlayarak Türk bürokrasisinde görev yapan ve yönetimde etkili olan ailelerden birinin üyesi olan³⁶² Menemencioğlu, Mustafa Kemal'in dostluğunu kazanan Menemenlizade Rıfat Bey'in de oğlu olması hasebiyle olsa gerek, Türkgeldi'ye göre kariyer basamaklarına çok daha hızla tırmanmış ve 1929 yılında Müsteşar olarak Hariciyenin idari anlamda patronu olmuştur.

Ancak diğer taraftan gerek Behiç Erkin gerekse Rauf Orbay gibi Millî Mücadele döneminde aktif olarak rol almış oldukça itibar sahibi ve profesyonel olarak Hariciye memuru olmayan bu profillerin Menemencioğlu ile güç ve iktidar yarışına girmek gibi bir motivasyonlarının olmadığı söylenebilir. Ve bu profillerin Hariciyenin işleyişine dair yaptığı eleştiriler özellikle laubalilik ve kayıtsızlık gibi başlıklar altında değerlendirilebilir. Dolayısıyla Cumhuriyet Nesli üyelerinin anılarında yer alan teşkilatın bütün kontrolünün Menemencioğlu'nda olduğu yorumundan yola çıkılacak olursa Erkin ve Orbay'ın örneklerini verdiği olaylar üzerinden Menemencioğlu'nun mutlak kontrolü altında olan Cumhuriyet Hariciyesinin görünümü Cumhuriyet Neslinin çizdiği portreden epey farklıdır.

³⁵⁹ BOA, HSD.AFT 18-14.7. (H) 25.06.1345.

³⁶⁰ Harris, *Atatürk's Diplomats and Their Brief Biographies*, 170.

³⁶¹ Harris, *Atatürk's Diplomats and Their Brief Biographies*, 307-309.

³⁶² Ercan Karakoç ve Turay Yayla, "Ünlü Menemencioğlu Ailesi ve Türk Bürokrasisindeki Yerleri", *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi* 3, sy. 5 (Mayıs 2020): 100.

3.2.3. Cumhuriyet Nesli Üyelerinin Kariyer Yolculuğu Analizi

Cumhuriyet Nesli üyelerinin kariyer yolculukları değerlendirilirken bakılacak ilk kriter Ara Nesil’de olduğu gibi kariyerlerinde son ulaştıkları derecelerdir. Cumhuriyet Neslinin Hariciyedeki kariyer yolculuklarını değerlendirirken “Elçilik” unvanını haiz olan 1.2 ve 3.derecelere ulaşanlara baktığımızda aşağıdaki tablo³⁶³ ortaya çıkar:

Tablo 57. Cumhuriyet Neslinin İlk Üç Dereceye Ulaşma Oranı

Derece	Derece Unvanı	Dereceye Ulaşan Cumhuriyet Nesli Üyesi Sayısı	Veri Setinde Esas Alınan Cumhuriyet Nesli Sayısı	Veri Setinde Esas Alınan Cumhuriyet Nesli Üyesine Oranı (%)
1	Büyükelçi	92	168	%54,7
2	1.Sınıf (Orta) Elçi	12	168	%7,1
3	2.Sınıf Elçi (Orta Elçi)	10	168	%5,9
1 veya 2		22		%13
1 veya 2 veya 3		10		%5,9
Toplam		146	168	%86,6

Tabloda belirtildiği üzere bu üç dereceye ulaşan Cumhuriyet Nesli üyesi sayısı yüz kırk altıdır. Ancak *Resmî Gazete*’de yayımlanan atama ve terfiler incelendiğinde otuz iki Hariciye personelinin ilk üç derecede olduğu kesin olmakla beraber nihai olarak yükselebildikleri tam derecesi tespit edilememiştir. Bu nedenle bu personellerin dereceleri herhangi bir gruba dahil edilmeyerek ayrıca belirtilmiştir.

³⁶³ Kadro dereceleri ile ilgili 1978 yılında yapılan bir düzenlemenin sonucudur. Bu düzenleme ile Büyükelçi, Daimî Temsilci, Daimî Maslahatgüzar (önceki derecesi 4), 1.Sınıf Başkonsolos (önceki derecesi 5), 1.Sınıf Maiyette Başkonsolos (önceki derecesi 5), Orta Elçi (önceki derecesi 3), Elçi-Müsteşar (önceki derecesi 3), Daimi Temsilci Yardımcısı unvanları 1.Dereceye; 1. Sınıf Büyükelçilik Müsteşarı (önceki derecesi 5 ve sadece tek bir Büyükelçilik Müsteşarı Unvanı vardı), 2. Sınıf Başkonsolos, 2. Sınıf Maiyette Başkonsolos 2.Dereceye; 2.Sınıf Büyükelçilik Müsteşarı (önceki baremde Orta Elçilik Müsteşarı olan unvan, derecesi 6), 3. Sınıf Başkonsolos, 3. Sınıf Maiyette Başkonsolosluk 3.Dereceye çıkartılmıştır. Cumhuriyet Nesline bu derecelendirme uygulandığında, ilk üç dereceye ulaşma yüzdeleri sırasıyla %72,6, %15,4 ve %5,3 olmak üzere toplam %93,3 olarak gerçekleşmiştir. (Detaylı bilgi için bkz. *Resmî Gazete*, sy.16324, 22 Haziran 1978.) Ancak bu çalışmada, Ara Nesil ile ilk üç dereceye ulaşanların sayısı açısından karşılaştırma yapabilmek için Cumhuriyet Nesli üyelerinin ulaştıkları son dereceler Ara Nesil döneminde yürürlükte olan barem sistemine göre düzenlenmiştir.

Oransal olarak bakıldığında, Ara Nesil üyelerinde ilk üç dereceye yükselme oranı %41,1 iken Cumhuriyet Neslinde bu oranın tüm Cumhuriyet Nesli üyesi baz alındığında yaklaşık %86,6'ya yükselmesi dikkat çekicidir.

İlk üç dereceye yükselen Cumhuriyet Nesli mensuplarını ortaöğrenimlerine göre ortaya çıkan ana profiller, yüksek öğrenim alan tercihleri ve yükseldikleri derece bakımından değerlendirebilmek aşağıdaki tabloda yer alan verilerle mümkün olacaktır.

Tablo 58. İlk Üç Dereceye Ulaşan Cumhuriyet Nesli Üyelerinin Yüksek Öğrenim Alan Tercihleri (Ortaöğrenim Mezuniyetleri Kapsamında Oluşan Gruplara Göre Sınıflandırılarak)

	Derece (1)	Derece (2)	Derece (3)	Derece (1 veya 2)	Derece (1 veya 2 veya 3)	Ulaşılan Derece / Mezun Olunan Okul
Grup 1 (GS)	46	3	1	7	3	
Hukuk	21	3	1	1	1	Derece 1: İstanbul (13), Ankara (4), Roma (1), Toulouse (1), New York (1), Cenevre (1) Derece 2: İstanbul (3), Derece 3: Paris (1) Derece 1 veya 2: İstanbul (1), Cenevre (1) Derece 1 veya 2 veya 3: İstanbul (1)
Siyasal Bilgiler	25	-	-	5	2	Derece 1: Mülkiye (23), Paris (2), Derece 1 veya 2: Mülkiye (5), Derece 1 veya 2 veya 3: Mülkiye (2)
Grup 2 (Devlet)	24	3	2	9	2	
Hukuk	2	1	-	2	-	Derece 1: Ankara (2) Derece 2: Ankara (1) Derece 1 veya 2: Ankara (1), İstanbul (1)
Siyasal Bilgiler	22	2	2	7	2	Derece 1: Mülkiye (21), Paris (1) Derece 2: Mülkiye (2) Derece 3: Mülkiye (2) Derece 1 veya 2: Mülkiye (7) Derece 1 veya 2 veya 3: Mülkiye (2)
Grup 3 (Özel Kolej)	20	3	1	4	3	
Hukuk	7	2	1	2	1	Derece 1: İstanbul (2), Ankara (1), Londra (1), Lozan (1), Cenevre (1), Bern (1) Derece 2: Ankara (2), İstanbul (1) Derece 1 veya 2: İstanbul (1), Lozan (1)

Siyasal Bilgiler	13	-	-	2	2	Derece 1: Mülkiye (13) Derece 1 veya 2: Mülkiye (2) Derece 1 veya 2 veya 3: Mülkiye (2)
Alan Dışı (Lisans Belirsiz)	-	1				Derece 2: Lisans Belirsiz (Liège Üniversitesi) (1)

3.2.3.1. Cumhuriyet Nesli “Elçi”lerin Yüksek Öğrenim Tercihleri ve Yükselme Oranlarıyla İlişkisi

Yukarıdaki tablodan da görülebileceği üzere ilk üç dereceye yükselen Cumhuriyet Nesli mensuplarının yüksek öğrenim tercihleri Ara Nesil’de olduğu gibi Siyasal Bilgiler ve Hukuk alanlarında yoğunlaşmaktadır. Ancak Ara Nesil’de gözlemlediğimiz denge Siyasal Bilgiler lehine ciddi bir şekilde yoğunlaşmış (Siyasal Bilgiler: 84, Hukuk:46) ve böylece Cumhuriyet Neslinde Siyasal Bilgiler dominasyonu açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.

İlk üç dereceye yükselen Siyasal Bilgiler mezunlarının okullarının yurtiçi / yurtdışı dağılımına baktığımızda neredeyse tamamının (81/84) Mülkiye mezunu olması dikkat çekici bir veri olarak karşımıza çıkar. Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunlarının yükselme paternine baktığımızda ise en üst derece olan 1.Dereceye yükselme oranının %74 olarak gerçekleştiğini görürüz. Diğer bir deyişle Siyasal Bilgiler mezunu Cumhuriyet Nesli üyesi olup ilk üç dereceye yükselen her dört kişiden üçünün 1.Dereceye yükseldiği söylenebilir. Sadece üç kişiyle sınırlı kalan ve azınlıkta kalan yurtdışında mukim Siyasal Bilgiler mezunlarının tümünün Paris Siyasal Bilgiler’den mezun olması da Ara Nesil’de de gözlemlenen Paris Siyasal Bilgiler mezunlarının 1.Dereceye yükselme konusundaki geleneğin devamını göstermesi açısından vurgulanmaya değer bir noktadır.

Hukuk Fakültesi mezunlarına baktığımızda ise yine yurtiçi okullardan mezunların ağırlıkta olduğunu söylemek mümkündür. (34/46, %73,9). Hukuk mezunları yükselme paterni bağlamında değerlendirildiğinde ise %65,6 gibi (30/46) önemli bir çoğunluğunun 1.Derece olan Büyükelçiliğe yükseldiğini görürüz. Bu bağlamda Hukuk fakültesinde 1.Dereceye yükselen otuz Cumhuriyet Nesli mensubunun yirmi ikisinin yurtiçindeki okullardan mezun olduğunu görürüz.

Cumhuriyet Nesli Hariciye mensupları içerisinde ilk üç dereceye yükselenler açısından vurgulanması gereken diğer önemli bir nokta da az sayıda yer alan İdari

Bilimler mensuplarının hiçbirinin ilk üç dereceye ulaşamamış olmasıdır. Liège Üniversitesi'nden mezun olan ancak yüksek öğrenim alanı belirsiz olan Mustafa Borovalı'nın ise bu teamüle göre lisans eğitiminin Hukuk veya Siyasal Bilgiler alanında olması kuvvetle muhtemeldir. Bütün bu veriler ışığında denilebilir ki ilk üç dereceye ulaşmada Ara Nesil'de gözlemlenen yüksek öğrenimdeki çeşitlilik Cumhuriyet Neslinde özellikle yurtiçinde yer alan Siyasal Bilgiler ve Hukuk alanında yoğunlaşmış; Cumhuriyet Neslinde yüksek öğrenim bağlamında bir yerelleşme gözlemlenmeye başlamıştır.

3.2.3.2. Cumhuriyet Nesli “Elçi”lerin Alt Profiller Bağlamında Değerlendirilmesi

Cumhuriyet Neslinde de Ara Nesil mensubu Hariciye memurlarında olduğu gibi orta öğrenimlerini tamamladıkları okullar bakımından Grup 1 (GS), Grup 2 (Devlet Lisesi) ve Grup 3 (Özel Kolej) olmak üzere üç ana profilde dağılım gösterdiğini söylemek mümkündür. Yine Cumhuriyet Nesli'nde de genel olarak, tüm grupların yüksek öğrenim tercihleri Hukuk ve Siyasal Bilgiler alanlarında yoğunlaşmakta olup, bu alanlar diplomatik kariyer için geleneksel olarak tercih edilen disiplinler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak yurtiçi/yurtdışı dengesi ve yükselme başarıları bakımından baktığımızda ise söz konusu üç profilin kendi aralarında ayrıştığı görülmektedir. Eldeki veri setine göre Cumhuriyet Nesli'ni oluşturan profilleri, yüksek öğrenim tercihleri ve yükselme oranları açısından kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür:

Grup 1 (GS): Toplam 60 kişiyle ilk üç dereceye yükselenler arasında en büyük grubu oluşturmaktadır. Mezun olunan yüksek öğrenim alanı bakımından Siyasal Bilgiler mezunlarında (toplam 32 kişi) yurtiçi (Mülkiye) ağırlığı gözlemlenmekte iken, Hukuk mezunlarında (toplam 28 kişi) yine yurtiçi okullardan mezunların ağırlığının olduğu görülmektedir. 1.Dereceye ulaşan Hukuk mezunları arasında da yurtiçi ağırlığı devam etmektedir (4/17). Özetle, Grup 1 için Siyasal Bilgiler-Hukuk mezunlarının dengeli bir dağılım sergilediği görülmekle beraber, her iki alan içinde de yurtiçi okulların ağırlığı dikkat çekicidir.

Grup 2 (Devlet Liseleri): Yükselme açısından 40 kişiyle Ara Nesil'de gözlemlediğimiz dezavantajlı durumdan çıkarak diğer gruplara göre daha dengeli bir görünüm sergilemektedir. Ancak alan bakımından Siyasal Bilgiler dominasyonu (neredeyse tamamı Mülkiye) barizdir. (35/40, %87,5). İki alan arasındaki oransal uçurumun doğal bir sonucu olarak 1.Dereceye yükselme bakımından ise Siyasal Bilgiler mezunlarının sayısı Hukuk Fakültesi mezunlarına göre çok daha fazladır. (22 Siyasal Bilgiler, 2 Hukuk). 1.Dereceye ulaşan tüm Grup 2 üyelerinin neredeyse tamamının

yurtiçindeki okullardan mezun olması (sadece bir kişi Paris Siyasal Bilgiler mezunu) dikkat çekicidir. Diğer yandan, Grup 2'de Mülkiye mezunlarının ağırlığı (%87,5), yurtiçi eğitim sisteminin diplomatik kadrolara erişim sağladığını ve Ara Nesil'de gözlemlenen ancak yurtdışı deneyim eksikliğinin yükselmeyi sınırlama durumunun artık geçerli olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Grup 3 (Özel Kolejer): Yükselme açısından 33 kişiyle Grup 2'ye benzer oranda başarı gösteren bu grupta da Grup 1'de olduğu gibi bir miktar Siyasal Bilgiler lehine oluşan bir durum vardır. Bununla beraber Siyasal Bilgiler'in Hukuk Fakültesi ile arasında bir denge hakimdir (13/17). Hukuk mezunlarında yurtiçi- yurtdışı okul dengesi gözlemlenirken (6/7), Siyasal Bilgiler mezunu olan on yedi kişinin tamamı Ara Neslin tam tersi olarak yurtiçinde mukim olan Mülkiye mezunudur. 1.Dereceye yükselme bakımından bu grup değerlendirildiğinde ise Hukuk fakültesinde yurtiçi-yurtdışı dengesi hakimken, Siyasal Bilgiler alanında mezun olan ve 1.Dereceye yükselen tüm Grup 3 üyelerinin Mülkiye mezunu olduğu gözlemlenmektedir.

Tüm bu veriler ışığında Ara Nesil için yaptığımız Hariciye'de ilk üç dereceye ulaşabilen ideal profil eğilimini Cumhuriyet Nesli için şu şekilde yapmak mümkündür: Orta öğrenim kökeni açısından belirlenen profillerde gözlemlenen farklar yok olmuş; Devlet Lisesi mezunlarının ilk üç dereceye ulaşma oranı diğer iki grupta hemen hemen aynı seviyeye gelmiştir. Ancak grup bazlı bu eşitleme yüksek öğrenim alanı bakımından dengeli bir seyir izlememiş; Mülkiye mezunlarının avantajının Hukuk mezunlarına göre arttığı gözlemlenmiştir. Diğer yandan bu iki alanın dışında kalan bölümlerden lisans diploması olan Cumhuriyet Nesli mensuplarının ilk üç dereceye ulaşma şanslarının oldukça az olduğu vurgulanması gereken diğer bir noktadır.

3.2.3.3. Hariciye'de Cumhuriyet Nesli için İkinci Cam Tavan: İlk Üç Dereceye Yükselmek Gerçekten “Elçi” Olmak Anlamına mı Gelir?

Ara Neslin kariyer yolculuğunu incelerken bahsettiğimiz üzere bir Hariciye memurunun “elçi” unvanını haiz olması merkez tarafından “temsil” görevi verileceği anlamına gelmemektedir. Oransal olarak Cumhuriyet Neslinin ilk üç dereceye yükselme oranı Ara Nesle göre oldukça yüksek olmasına rağmen, bu durumun Cumhuriyet Nesli için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Aşağıda yer alan tablo da bu savı destekler niteliktedir:

Tablo 59. İlk Üç Dereceye Ulaşan Cumhuriyet Nesli Üyelerinin Yurtdışı Temsil Görev Sayıları

Derece	Derece Unvanı	0	1	2	3	4	5	6	7	8	Dereceye Ulaşan Ara Nesil Üyesi Sayısı
1	Büyükelçi	20	14	12	21	14	5	3	2	1	92
2	1.Sınıf (Orta) Elçi	3	6	-	2	-	1	-	-	-	12
3	2.Sınıf Elçi (Orta Elçi)	3	3	2	2	-	-	-	-	-	10
1 veya 2		-	1	5	3	6	6	1	-	-	22
1 veya 2 veya 3		-	1	2	3	4	-	-	-	-	10
Genel Toplam		26	25	21	31	24	12	4	2	1	146

Tablodan da görüleceği üzere ilk üç dereceye yükselebilen yüz kırk altı Cumhuriyet Nesli Hariciye memurunun %17,8'e tekabül eden ve çoğunluğu 1.derecede olmak üzere yirmi altısı herhangi bir yurtdışı misyonda temsil görevi olarak söyleyebileceğimiz elçilik ile görevlendirilmemiştir. Diğer bir deyişle bu üç dereceye ulaşan her beş Hariciye memurundan biri herhangi bir temsil görevi almadan kariyerlerini noktalamışlardır. Bu kişilerin kariyer yolculuklarına baktığımız zaman Ara Nesil üyelerinde olduğu gibi genellikle dış misyonlarda, Hariciye bareminde 5.ve 6.dereceyi işgal eden 1.Sınıf Başkonsolosluk ve Başkonsolosluk görevlerini tedvire memur etmek üzere görevlendirildiği görülmektedir.

Bu veriler ışığında ilk üç dereceyi haiz Hariciye memurlarının %71,3 olan oranı; dış misyonda “temsil” yetkisi verilmeyenler çıkarıldığında %58,5'a düşmektedir. Aynı parametrelerde Ara Nesil sınıfında bu oranın %25 olduğu düşünülürse yine de oldukça yüksek bir oran olduğu görülür. Dış misyonlarda temsil görevi verilmeyenler arasında en büyük oranı işgal eden 1.Derecede olan Hariciye memurları olduğu için oransal olarak en büyük düşüş bu gruptadır. Cumhuriyet Nesli üyelerinin %44,8'i 1.dereceye yükselmişken; “temsil” parametresi devreye alındığında bu oran %35'e düşmektedir. Diğer bir deyişle her üç Cumhuriyet Nesli üyesinden biri 1.Dereceye ulaşmış ve en az bir yurtdışı misyonda “temsil” görevi ile elçilik görevine atanmıştır.

Yine “temsil” görevi verilmeyen 2. ve 3.derecede de üçer Hariciye memuru vardır. Bu isimler de çıkartıldığında 2.derecede olup “temsil” görevi alabilen Hariciye memurlarının oranı %5,8’den %4,3’e düşerken, 3.dereceyi haiz kişilerde ise %4,8 olan oran %3,4’e inmektedir.

Derecesi kesin olarak belli olmayan otuz iki Hariciye memuru için ise yukarıdaki durum söz konusu değildir. Zira bu kategoride değerlendirilen Hariciye memurlarının tümü en az bir yurtdışı misyonda elçilik ile görevlendirilmiştir.

Bu konuda diğer bir değerlendirme de Ara Nesil’de incelendiği üzere elçilik unvanını elde ettikleri zaman dilimi açısından yapılabilir. Bu tarihlere bakarak, kendi devreleri içerisinde hangi Hariciye memurunun merkez tarafından ne derece yetkin veya “gözde” olarak görüldüğüne dair eğer bir subjektif değerlendirme var ise bunu göstermesi açısından önemli ipuçları elde edilebilir.

Örneğin, 1932 yılında Concours Sisteminin devreye alınmasının ardından, 1931 yılı sonunda verilen ilan ile 1932’nin başında üçü ve aynı yılın sonunda verilen ilan ile toplam altı personel yapılan imtihan ve mülakat sonucunda istihdam edilmiştir.³⁶⁴ 1932 promosyonunu kariyer yolculuklarında ulaştıkları son nokta ve derecelerine ulaşma tarihleri açısından incelediğimizde söz konusu altı Hariciye personelinin dördünün (Bekir Nurettin Vergin, Muharrem Nuri Birgi, Abdülmennan Tebelen ve Fatin Rüştü Zorlu’nun 1.dereceye kadar yükselirken, Hikmet Hayri Anlı ve Hariciye kariyerine uzun bir süre ara verdikten sonra tekrar Hariciye’ye geri dönen Adile Ayda’nın 2.dereceye kadar yükseldiğini görürüz.

İlk üç dereceyi haiz Hariciye memurlarına derecelerine ulaşma tarihi açısından baktığımızda Fatin Rüştü Zorlu’nun 15.03.1952’de 1.dereceye ulaştığı görülür. Semih Günver’in kendisinin yaşam öyküsünü kaleme aldığı eserinde sınav ve mülakatta üstün başarı gösteren Zorlu’nun imtihan komisyonunun başkanlığını yapan katibiumumi Numan Menemencioğlu tarafından takdirname ile ödüllendirdiğini aktarır.³⁶⁵ Dönemin Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras’ın kızı ile evlenen Zorlu’nun kariyer basamaklarını bu

³⁶⁴ Literatürde 1932 yılında Concours Sistemi ile alınan ilk Hariciye personelleri olarak Fatin Rüştü Zorlu, Hikmet Hayri Anlı ve Adile Ayda’nın adı geçmektedir. (Bkz. Semih Günver, “Dışişleri Meslek Memurluğu”, *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç (15-17 Ekim 1997: Ankara)* içinde, ed. İsmail Soysal (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999): s.739; Hüseyin Sert, “Bir Geleneğin Mirası: Cumhuriyet Dönemi Türk Dışişleri Bürokrasisi (1920-1960)”. *Tanzimat’tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi* içinde, ed. Hidayet Kara (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2019): 607; Müzeyyen Ezel Ünal, “Cumhuriyetin Diplomatı Olmak, Erken Cumhuriyet Dönemi Büyükelçileri Üzerine Prosopografik Bir İnceleme, s.130.) Bu isimler 1932 yılının sonunda istihdam edilmişlerdir. Ancak onlardan önce 1931 yılı sonunda verilen ilana başvurup 1932 yılı başında istihdam edilen Bekir Nurettin Vergin, Muharrem Nuri Birgi ve Abdülmennan Tebelen Concours Sistemi ile Hariciye’ye alınan ilk memurlardır.

³⁶⁵ Günver, *Fatin Rüştü Zorlu’nun Öyküsü*, 17.

derece hızlı yükselmesi bu duruma bağlanmakla beraber, 1938 sonunda Hariciye Vekilliği görevinden İnönü ile yaşadığı sürtüşme nedeniyle kabinde yer bulamayıp Londra'ya büyükelçi olarak atanan Aras'ın bu noktadaki etkisi sınırlıdır. Genç bir hariciyeci olan Zorlu aldığı görevlerde gösterdiği başarı nedeniyle kariyer basamaklarını hızla tırmanmış ve kendi promosyonunda en erken 1.dereceye ulaşan Hariciye memuru olmuştur. Yine aynı promosyonda değerlendirebileceğimiz Muharrem Nuri Birgi 1.dereceye Zorlu'dan yaklaşık iki yıl sonra 26.08.1954'te yükselirken; Bekir Nurettin Vergin ise 08.04.1957 tarihinde 1.dereceye ulaşmıştır.

1932 promosyonundan olup Hariciye kariyerinde 1.dereceye yükselen son isim olan Abdülmennan Tebelen'in durumu ise diğerlerinden farklıdır. Zira Tebelen'in 1.dereceye ulaşması 15.11.1966'yı bulmuştur. Tebelen ancak 1960 yılında 3.dereceye terfiinin ardından Orta Elçi olarak tek dış misyon görevi olan Cakarta'ya atandıktan sonra aynı görevde 1963 yılına kadar kalmış; bu görevinde 2.dereceye terfi etmiş ve daha sonra merkeze alınmıştır. 1.dereceye merkezdeki görevinde 15.11.1966'da terfi ettirilen Tebelen kendi promosyonu içerisinde olup 1.dereceye en geç yükselen Hariciye memuru olarak dikkat çekicidir. Tebelen'in bu durumdan dolayı merkeze dargın veya kızgın olduğuna dair ipucunu eski bir Hariciyeci olan ve mesleğe 1948 yılında başlayan Erdem Erner'in anılarında rastlarız. Kariyerinin başında genç bir Hariciyeci iken 1951 yılında atandığı Chicago Başkonsolosluğunda Kançılar olarak görevini sürdürürken 1953 yılında Tebelen buraya başkonsolos olarak atandığında Erner'e "*Erdem Bey, benim hakkım büyükelçilik idi, halbuki bana Şikago Başkonsolosluğunu layık gördüler. Ben bu işe çok kırlıdım. Onun için siz, ben yokmuşum gibi her şeyi hazırlarsınız. Ben yalnız Bakanlığa gidecek yazılara ve çeklere imza atarım, o kadar!*"³⁶⁶ diyerek uğradığını düşündüğü haksızlık dolayısıyla başkonsolosluk ile ilgili işlerle çok fazla ilgilenmesini beklememesi gerektiğini açıkça ifade eder. 1953 yılında maiyetinde Kançılar olarak görev yapan Erner'e bu sitemini açıkça belirten Tebelen'in 1.dereceye yükselme tarihinin bu kadar geç olması kendisine dair merkezin bakış açısının değişmediği savını destekler niteliktedir.

3.2.4. Cumhuriyet Nesli Üyelerinin Kariyer Sonu: Ayrılma Nedenleri Üzerine Değerlendirme

Cumhuriyet Nesli üyesi Hariciye memurlarını Hariciye kariyerlerinin sonlanması açısından değerlendirdiğimizde aşağıdaki tabloyla karşılaşırız:

³⁶⁶ Erdem Erner, *Davulun Sesi – Dışişlerinde 44 Yıl* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1993), 31.

Tablo 60. Cumhuriyet Neslinin Görevden Ayrılma Nedenleri

Ayrılma Nedeni	Personel Sayısı
Emekli	128
Görevde Vefat	23
İstifa	9
Nakil	6
Görevden Azil	2
Genel Toplam	168

Tablodan da görüleceği üzere, Cumhuriyet Nesli üyelerinin oransal olarak yaklaşık %76'sı, diğer bir deyişle her dört Cumhuriyet Nesli üyesinden üçü Hariciye kariyerlerini emekli olarak sonlandırmıştır. Eldeki veri seti esas alındığında Ara Nesil'de gözlemlenen re'sen emekliye sevk gibi bir durumun Cumhuriyet Neslinde nadiren gözlemlendiğini söylemek mümkündür. Zira aşağıdaki tablodan görüleceği üzere yüz altmış sekiz Cumhuriyet Nesli mensubundan sadece on dokuzu emeklilik için yaş sınırı olarak kabul edilen 65 yaş sınırının altında emekliye re'sen (veya kendi istekleriyle) ayrıldıklarını söylemek mümkündür.

Tablo 61. Emekliye Sevk Edilen / Ayrılan Cumhuriyet Nesli Üyesi Sayısı (Yaş Aralığı Bazlı)

Yaş Aralığı	Emekliye Sevk Edilen/ Ayrılan Cumhuriyet Nesli Üyesi Sayısı
45-49	1
50-54	5
55-59	4
60-64	9

Ayrılma Nedenleri açısından ikinci büyük grubu %13,6'lık orana tekabül eden yirmi üç kişi ile görevleri başında vefat eden Hariciye memurları oluşturur. Söz konusu yirmi üç kişi görev başında vefat ettikleri zaman haiz oldukları derece açısından değerlendirildiğinde on dokuzunun ilk üç dereceyi haiz “elçi” unvanına sahip kişilerden oluştuğu görülür. Diğer bir deyişle görevde vefat eden Hariciye memurlarının önemli bir kısmı uzun yıllar Hariciye’de görev yaptıktan ve “elçilik” mertebesine yükseldikten sonra görevlerini sürdürdükleri sırada vefat etmişlerdir. Geriye kalan dört kişinin ikisinin Hariciye kariyerleri kısa sürmüştür. 1939 promosyonundan olan Hüseyin Cahit

Melekoğlu merkezde Hariciye bareminde 9.dereceye karşılık gelen İkinci Kâtip unvanını haiz iken, 1933 yılında Hariciye'ye katılan İskender Bey ise Hariciye kariyeri sadece bir yıl sürdüğü 1934 yılında henüz aday memur statüsünde iken vefat etmiştir.³⁶⁷

Eldeki veri setinde yer alan Cumhuriyet Nesli mensupları arasında görev başında vefat edenler arasında bahsedilmesi gereken, görevlerini sürdürürken intihar edenler ve suikaste uğrayıp hayatını kaybedenler olarak iki grup vardır.

Reşat Akdur 1957 yılında Sofya'da Hariciye bareminde 5.dereceye karşılık gelen Büyükelçilik Müsteşarlığı görevinde iken,³⁶⁸ 1946 promosyonunda Hariciye'ye giren ve 1967 yılında Moskova'da Büyükelçilik Müsteşarı iken vefat eden Sadı Coruk intihar ederek yaşamlarına son vermiştir.³⁶⁹

Eldeki veri setinde yer alan Cumhuriyet Nesli mensupları arasında suikaste kurban giden üç kişinin ortak özelliği hepsinin kariyerlerinin zirvesindeki büyükelçiler olması ve görev yaptıkları dönemde özellikle yurtdışında Türkiye'yi temsil eden diplomatları hedef alan Ermeni terör örgütlerinin hedefi olmalarıdır. Paris Büyükelçiliği görevini yürütmekte olan İsmail Erez 1975 yılında, Vatikan'da büyükelçilik görevini yürüten Taha Carım 1977 yılında terör örgütü ASALA'nın düzenlediği suikast sonucu hayatlarını kaybederken, 1975 yılında Viyana Büyükelçisi Daniş Tunalıgil yine bir Ermeni terör örgütü olan ESAK'ın düzenlediği suikast sonucu hayatını kaybetmiştir.³⁷⁰

Ayrılma Nedenleri açısından Cumhuriyet Nesli üyeleri arasında dördüncü büyük grubu %5'lik oranı işgal ile istifa edenler oluşturmaktadır. İstifa edenleri Hariciye'de geçirdikleri süre ve istifa nedenleri açısından incelediğinizde ise dört Hariciye personelinin kariyerlerinin henüz başında iken Hariciye bareminde 9.dereceye karşılık gelen Muavin Konsolosluk ve İkinci Katiplik veya Üçüncü Katiplik görevlerini sürdürürken Hariciye'den istifa ederek kariyerlerini sonlandırdığını görürüz. Farklı kaynaklardan bu isimlerden ikisinin istifa nedenlerine dair ipuçlarına rastlarız. Bu noktada ismi zikredilebilecek ilk isim, kısa süren kariyeri nedeniyle Hariciye yıllıklarında adı bulunmayan; ancak Hariciye kariyeri ile ilgili bilgilerin yer aldığı Mülkiyeliler Tarihi'nde adı geçen Melih Berkmen'dir. St. Joseph Lisesi'ndeki lise öğreniminin ardından yüksek öğrenimini Mülkiye'de 1944 yılında tamamlayan Berkmen, 1945

³⁶⁷ Harris, *Atatürk's Diplomats and Their Brief Biographies*, 241.

³⁶⁸ "Reşat Akdur Hakkında Rapor", *Ulus*, 25.01.1957.

³⁶⁹ "Moskova Elçiliği Müsteşarı Sadı Coruk İntihar Etti" *Hürriyet*, 04.01.1967.

³⁷⁰ Suikaste kurban giden diplomatlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Bilal Şimşir, *Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1993), Ercan Karakoç, "Türk Basınında Ermeni Terörü", (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2008).

yılında Hariciye'ye katıldıktan sonra 1945-1947 yılları arasında askerlik görevini ifa ettikten sonra göreve başlamış ve 1951 yılında görevinden istifa ederek Londra'ya gitmiş ve burada ticaretle uğraşmıştır.³⁷¹ Bu konuda verilebilecek diğer bir örnek ise döneminde Türk siyasetinde oynadığı aktif rol nedeniyle tanındık bir sima olan Nihat Erim'dir. Erim, Mülkiye'de profesör iken 1943 yılında ihtisas kadrosu olarak değerlendirilen bir pozisyon olan Hukuk Müşavirliğine atanmış³⁷²; 1945 yılına kadar bu görevi yürüttükten sonra milletvekili olarak TBMM'ye girdikten sonra Hariciye kariyerini sonlandırmıştır. Bu iki ismin dışında, Hariciye kariyerinin başında istifa eden üç personelin istifa nedenleri ve daha sonra kariyerlerine nerede devam ettiklerine dair bilgi maalesef elimizde mevcut değildir.

Hariciye kariyeri yukarıdaki genç Hariciyecilere nispeten oldukça uzun süren dört Hariciye memuruna baktığımız zaman ise iki isim dikkat çekicidir. Bunlar 1.dereceye kadar yükselmiş olan ve Erim gibi milletvekili olmak için sırasıyla 1954 ve 1973 yıllarında Hariciye'den istifa eden Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Esat (Fikret) Işık'tır. İstifa ederek Hariciye kariyerlerini sonlandıran tecrübeli Hariciye memuru kategorisinde değerlendirilebilecek geriye kalan iki isim ise Hicabi Ekinci ve Sacit Menzilioğlu'dur. 1936 promosyonundan olan Ekinci, Hariciye bareminde 5.dereceye karşılık gelen 1.Sınıf Başkonsolos iken³⁷³, 1948 promosyonundan olan Menzilioğlu, Hariciye bareminde 7.derecede ve merkezde Siyaset Planlama Daire Başkanlığı'nda Şube Müdürü iken istifa ederek görevlerinden ayrılmışlardır.³⁷⁴

Ayrılma nedenleri açısından değerlendirilen Cumhuriyet Neslinde diğer bir grubu görevinden alınanlar oluşturur. Görevden alınma kararları "İş Akdi Fesih" ve "Vekâlet Emrine Alınma" gibi farklı ifadelerle belirtilmiş olsa da bu grubu "Görevden Azil" başlığı altında toplamak yanlış olmayacaktır. 1936 promosyonundan olan Bahri Kemal Engin ve 1940 promosyonundan olan Orhan Şadi Kavur henüz kariyerlerinin başında iken Hariciye bareminde 9.dereceye karşılık gelen Muavin Konsolosluk ve İkinci Katiplik görevlerini yürütürken görevlerinden azledilmiş ve böylece Hariciye kariyerleri sona ermiştir.

³⁷¹ Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, c.5, 2795.

³⁷² BCA, 30-11-1-0/ 159-2-12. 18.01.1943.

³⁷³ Harris, *Atatürk's Diplomats and Their Brief Biographies*, 223.

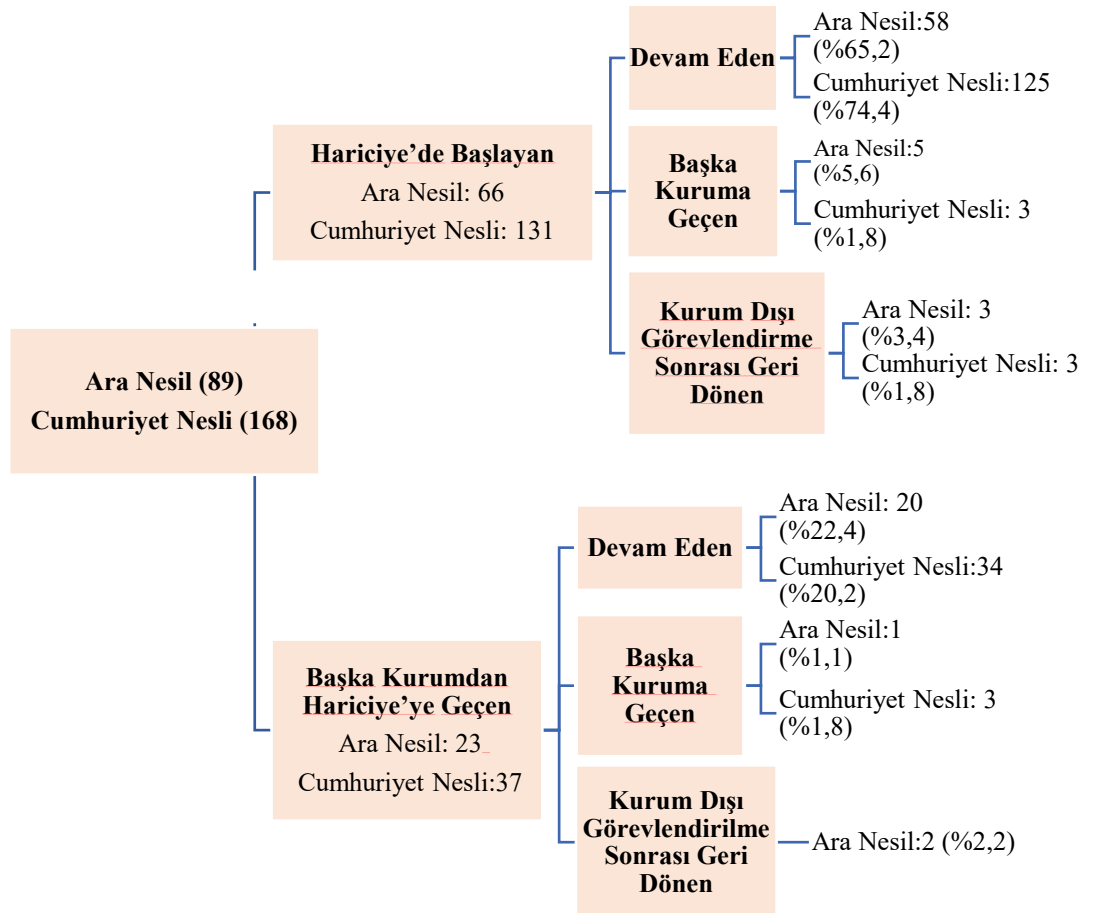
³⁷⁴ Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, c.5, 3030.

3.3. Devlet İçi Hareketlilik: Ara Nesil ve Cumhuriyet Neslinde Hariciye'ye ve Hariciye'den Geçiş Dinamikleri

Cumhuriyet Hariciyesi, faaliyet alanı gereği nitelikli insan kaynağına en çok ihtiyaç duyan bürokratik kurumlardan biridir. Özellikle yabancı dil bilgisi yüksek, iyi eğitim almış ve yetkin personele olan talep, kurumun istihdam politikasını şekillendiren temel unsurlardandır.

Daha önce Ara Nesil ve Cumhuriyet Neslinin kariyer yolculukları, çeşitli parametreler üzerinden değerlendirilmişti. Bu bağlamda, her iki grup özelinde ele alınması gereken önemli bir diğer husus, Hariciyenin insan kaynağı teminindeki yaklaşımı ve bu süreçte diğer devlet kurumlarıyla olan ilişkileridir. Başka bir deyişle, insan kaynağı dinamiklerinin anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Ara Nesil ve Cumhuriyet Nesli üyeleri bağlamında Hariciye memurlarının kariyer yollarını ortaya koyan aşağıdaki tablo, bu konuya bir ölçüde ışık tutmaktadır:

Tablo 62. Ara Nesil ve Cumhuriyet Nesli Üyelerinin Kariyer Yolu

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı üzere, Hariciye memurları arasında en yaygın kariyer yolu, mesleğe Hariciye’de başlayıp burada devam etmektir. Bu durum hem Ara Nesil hem de Cumhuriyet Nesli için Hariciyenin en baskın kariyer rotası olduğunu göstermektedir.

Diğer yandan Hariciye kariyerlerine başka devlet kurumlarında başladıktan sonra açılan sınavlarda başarılı olup Hariciye’ye geçiş yaparak kariyerlerine burada devam eden personel sayısının fazlalığı da dikkat çekicidir. Bu şekilde geçiş yapan toplam yetmiş Hariciye memurunun olması kurum olarak Hariciye’nin genç memurlar arasında kariyer açısından giderek artan cazibesini göstermesi bakımından önemlidir.

Tablodan da görüleceği üzere kariyerine Hariciye’de başlayan bazı memurlar Hariciye’den ayrılarak kariyerlerine başka devlet kurumlarında devam etme yolunu tercih etmiştir. Biyografik bilgiler incelendiğinde, Ara Nesil grubundan Hasan Mazlum Ataman Ziraat Bakanlığı’na³⁷⁵ ve Arif Hikmet Pamukoğlu Mülkiye kadrosuna³⁷⁶ geçiş yaparak Hariciye kariyerlerini sonlandırmışlardır. Ara Nesil’de bu isimlere ek olarak kayıtlara Hariciye’den istifa ile ayrıldıktan sonra başka kurumlara geçiş yapan üç Hariciye personeline daha rastlarız. Bu isimler, vekâlet emrine alındıktan sonra Hariciye’den istifa ederek Toprak Mahsulleri Ofisi’ne geçen Füzûzan Selçuk, ismi tespit edilememekle beraber başka bir devlet kurumuna geçen Nefî Ali Korürek ve Hamit Esenış’ın İş Bankası Genel Sekreterliğine geçmek üzere istifa yoluyla geçiş yaptığını görürüz.

Cumhuriyet Neslinde ise bu kategoride değerlendirilebilecek üç isimden bahsedilebilir. Bunlardan ilki olan ve İstanbul Hukuk Fakültesi mezuniyetinin ardından 1949 yılında Hariciye kadrosuna katılan Sermet Refik Pasin, 1960 yılına kadar Hariciye’de çeşitli görevler almış ve daha sonra uluslararası bir kuruluş olan İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı’nda temsilci olarak görevlendirilmişti. Bu dönemde teşkilat ile olan ilişkiler Dışişleri Bakanlığı üzerinden yürütülürken 27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra Dışişleri Bakanlığı’nın dış ekonomik ilişkilerdeki etkisini azaltmak amacıyla çıkarılan “Milletlerarası İktisadi ve Malî Münasebetlerimizin Tanzimi Hakkında Geçici Kanun”³⁷⁷ ile bu ilişkileri yürütme görevi Maliye Bakanlığı’na devredilmiştir (Madde 1). Bunun sonucunda da Pasin önce bu görevinden istifa etmiş; ancak daha sonra Maliye Bakanlığı kadrosu üzerinden tekrar ataması yapılmış³⁷⁸ ve

³⁷⁵ Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, c.5, 1892.

³⁷⁶ Harris, *Atatürk’s Diplomats and Their Brief Biographies*, 133.

³⁷⁷ “Milletlerarası İktisadi ve Malî Münasebetlerimizin Tanzimi Hakkında Geçici Kanun (Kanun No:13), *Resmî Gazete*, 11 Temmuz 1960, sy. 10548.

³⁷⁸ BCA, 30-11-1-0/ 286-16-20. 28.06.1961.

kariyerine bu bakanlık bünyesinde devam etmiştir. Diğer bir deyişle bu nakil bir nevi zorunlu bir nakil olarak değerlendirilebilir. Bu kategoride değerlendirilebilecek iki Cumhuriyet Nesli üyesi ise Hariciye'deki görevlerinden istifa ederek MTA'ya geçen Yümnü İzbudak ve Basın Yayın ve Turizm Müdürlüğü'ne geçen Vehbi Belgil'dir.

Hariciye memurlarından bir kısmı görevlerine başka bir devlet kurumunda başladıktan sonra Hariciye'ye geçiş yapmış; ancak bir süre sonra Hariciye'den ayrılarak yine başka bir devlet kurumuna geçiş yapmışlardır. Bu kategoride Ara Nesli temsil eden tek isim olan İzzettin Tuğrul Nişbay, kariyerine Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) Murakıp Muavini olarak başladıktan sonra bu görevinden istifa ederek 1924 yılında Hariciye'ye girdikten sonra 1936 yılında İktisat Bakanlığı'na geçmiştir.³⁷⁹ Cumhuriyet Nesline baktığımız zaman bu kategoride değerlendirilebilecek üç kişi mevcuttur. Bu isimlerden ilki olan Mehmet Nevzat Taplamacıoğlu, Mülkiye'den mezuniyetinin ardından Maliye Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı'nda görev aldıktan sonra 1939 yılında Hariciye'nin açtığı sınavda başarılı olarak Hariciye kariyerine başlamıştır. Görevli olduğu Barselona'da Hukuk Fakültesi'ni bitiren Taplamacıoğlu kariyerine akademide devam etmek üzere Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku bölümüne asistan olarak geçiş yaparak 1950 yılında Hariciye'den ayrılmıştır.³⁸⁰ Bu grupta bahsedilebilecek ikinci isim ise İbrahim Seberman'dır. Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) Murakıbbı iken Hariciye sınavlarına girdikten sonra 1935 yılında mesleğe başlayan Seberman, üç yıl sonra Bayındırlık Bakanlığı Muhasebe Müdürlüğü'ne geçerek 1938'de Hariciye'den ayrılmıştır. Bu bağlamdaki son isim ise, dönemin önemli karakterlerinden olan Recep Peker'in oğlu Fazıl Peker'dir. Devlet memuriyetine Maliye Bakanlığında başlayan Peker, 1947-1949 yılları arasında Hariciye'de idari memur olarak görev yaptıktan sonra İş Bankası'na geçmiştir.³⁸¹

Tüm bunlara ek olarak Hariciyenin insan kaynağını geçici olarak diğer kurumlarla paylaştığı durumlar da mevcuttur. Yukarıdaki gibi bir tür geçici görevlendirme olarak değerlendirilebilecek bu durumda, Hariciye memurları başka devlet kurumlarında Hariciye'deki memuriyet ve kıdemleri muhafaza edilerek görevlendirilmekte ve görevlerinin bitmesinin ardından tekrar Hariciye'ye dönerek kariyerlerine devam etmektedir. Bu bağlamda bahsedilebilecek ilk örnek Cumhurbaşkanlığı bürokrasisidir. Cumhurbaşkanlığı bünyesinde iki pozisyon olan Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem

³⁷⁹ Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, c.5,1801.

³⁸⁰ Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, c.5,2127.

³⁸¹ Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, c.5,2749.

Müdürlüğü ve Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nde Hariciye memurlarının istihdam edildiklerini görürüz. Cumhurbaşkanlığı bünyesindeki görevleri sırasında söz konusu memurların Hariciye'deki kadroları ve kıdemleri muhafaza edilmektedir. Teamül olarak, Özel Kalem Müdürlüğü görevine kariyerine nispeten yeni başlamış Hariciye memurları atanırken; Genel Sekreterlik pozisyonuna ise Hariciye'de uzun yıllar görev almış tecrübeli meslek memurlarının atandığı görülür. Özellikle Özel Kalem Müdürlüğü'nde görevlerinin bitiminin ardından tekrar Hariciye'ye dönen bu memurların kariyer yolculuklarına baktığımız zaman bu görevlerinin de bir sonucu olsa gerek hızla terfi edildikleri gözlemlenmektedir.

Ara Nesil ve Cumhuriyet Nesli özelinde bu teamülün başladığı ilk isim Süreyya Hüsnü Anderiman'dır. Yukarıda biyografik bilgilerinden bahsedilen Anderiman, 1926 yılında Hariciye'de göreve başlamıştır. Aldığı iyi eğitimin bir sonucu olarak İngilizce ve Almanca dillerine oldukça hâkim olan Anderiman 1934 yılında atama kararnamesine düşülen “diplomasi mesleğindeki hukuku mahfuz kalmak kaydıyla” ibaresiyle Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürlüğü görevine atanmıştı. Bu görevi 1945 yılına kadar yürüten Anderiman, Hariciye'ye dönüşünde 1.Sınıf Orta Elçi olarak (Hariciye bareminde 1.Derecede olan Büyükelçiliğin ardından gelen ve 2.Dereceye tekabül eden) Oslo'ya atanmıştır. Dolayısıyla Özel Kalem Müdürlüğü'nden önce kısa bir süre merkezde Mütercim olarak görev yaptıktan sonra İngilizce'ye hakimiyeti dolayısıyla New York'ta Kançılar olarak kariyerinin başında olan Anderiman, Özel Kalem Müdürlüğü'nde görev yaptığı 11 yılın ardından unvan yapısında neredeyse en üst seviye olan 2.Derece ile Hariciye'deki görevine dönmüştür. Daha sonra 1.Dereceye yükselerek büyükelçi olan Anderiman, Tokyo Büyükelçiliği görevini de yürütmüştür.

Anderiman'dan sonra atanan ve altı yıl bu görevi yürüten Haldun Derin Hariciye'den olmamakla beraber onun ardından atanan yine Ara Nesil üyesi Ömer Fikret Belbez ve Cumhuriyet Nesli üyeleri Ömer Faruk Berkol, Semih Akbil³⁸² ve Sulhi Dişlioğlu da Hariciye meslek memurlarıdır. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin beraberinde getirdiği olağanüstü durum nedeniyle olsa gerek bu teamüle iki yıl ara verilmiş olmakla beraber 1963 yılından sonra tekrar bu teamül uygulamaya geçmiş ve Hariciye meslek memurları bu göreve tekrar atanmaya başlamışlardır.

Cumhurbaşkanlığı bünyesinde Hariciye memurlarının görevlendirildiği diğer bir pozisyon da Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'dir. Özel Kalem Müdürlüğü'nden üst

³⁸² Semih Akbil, verilerindeki eksiklik nedeniyle veri setine dâhil edilemediğinden, yukarıdaki sayısal analiz tablosunda yer almamıştır.

bir pozisyon olan Genel Sekreterlik görevine de yine Hariciye memurları arasından atamaların yapıldığı görülür. Ancak pozisyon gereği buradaki atamalarda Hariciye kariyerinin başında ya da ortasında olan memurlar yerine neredeyse Hariciye kariyerinin sonuna gelmiş; en üst bareme ulaşmış tecrübeli Hariciyecilerin tercih edildiğini görürüz. Ara Nesil üyesi Ali Haydar Görk 1954 tarihinde Hariciye bareminde 2.derecede iken 1.dereceye yükseltilerek atandığında³⁸³ yine bir Ara Nesil Hariciye memuru olan Ömer Fikret Belbez Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürlüğü görevini yürütmekteydi. Görk, Genel Sekreterlik görevini yaklaşık bir yıl yürüttükten sonra Washington'a büyükelçi olarak atandıktan sonra³⁸⁴ yerine Belbez terfian atanmıştır.³⁸⁵ Cumhuriyet Neslinden olup Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği görevine getirilen diğer iki Hariciyeci ise Hariciye bareminin en üst seviyesi olan 1.derecede Yüksek Müşavir pozisyonunda iken bu göreve atanan Fuat Bayramoğlu³⁸⁶ ve yurtdışı görevlendirme ile CENTO Genel Sekreteri olarak görev yapmakta iken bu göreve getirilen Haluk Bayülken'dir.³⁸⁷ Hariciye merkez teşkilatında ve dış misyonlarda üst düzey görevler alan bu iki tecrübeli meslek memuru kariyerlerinin sonlarına doğru Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği görevine atanmışlardır.

Hariciye memurlarının geçici süre ile kurum dışında görevlendirildiği diğer bir örnek de Selim Rauf Sarper'in 1940 yılında Matbuat Umum Müdürlüğü görevine getirilmesidir. Orta öğrenimini Robert Kolej ve Magdeburg Lisesinde tamamlayan Sarper, Ankara Hukuk Fakültesi ve Berlin Üniversitesinde yüksek öğrenimini tamamladıktan sonra Hariciye'deki kariyerine 1927 yılında Mütercim olarak başlamış; daha sonra meslek memurluğuna geçmiştir. 1940 yılına kadar merkez teşkilatı ve dış misyonlarda görevine devam eden Sarper, Bükreş'te Orta Elçilik Müsteşarı görevinde iken İkinci Dünya Savaşının sürdüğü ve özellikle basının sıkı kontrol altında tutulduğu bu dönemde Matbuat Umum Müdürlüğü görevine atanarak Moskova'ya büyükelçi olarak atandığı 29.09.1944 tarihine kadar bu görevde kalmıştır.³⁸⁸ Hariciye baremine göre 6.derecede iken Matbuat Umum Müdürlüğü görevine getirilen Sarper, dört yıl sonra Hariciye'ye döndüğü zaman 3.derece olan Orta Elçi seviyesine yükselmiş ve en kritik dış misyonlardan biri olan Moskova'ya bu derecesine rağmen büyükelçi olarak atanmıştır.

³⁸³ BCA, 30-18-1-2/ 136-48-16. 14.06.1954.

³⁸⁴ BCA, 30-18-1-2/ 139-44-6. 14.06.1955.

³⁸⁵ BCA, 30-18-1-2/ 140-87-8. 29.09.1955.

³⁸⁶ BCA, 30-18-1-2/ 284-51-19. 15.07.1972.

³⁸⁷ BCA, 30-18-1-2/ 365-28-7. 13.07.1977.

³⁸⁸ BCA, 30-18-1-2/ 106-66-10. 29.09.1944.

Hariciye memuriyetindeki hakları mahfuz kalmak kaydıyla Sarper gibi Matbuat Umum Müdürlüğü'nde (1945 T.C. Devlet Yıllığındaki ismi ile Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü)³⁸⁹ görevlendirilen diğer bir Hariciyeci de Nedim Veysel İlkin'dir. Orta Öğrenimini St. Joseph'te ve yüksek öğrenimini Paris Siyasal Bilgiler'de tamamlayan İlkin, 1926 yılında Hariciye'de göreve başlamıştır. 1.Daire'de Şube Müdürü olarak 1942 yılında önce Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü görevine getirilmiş; daha sonra ise eski adıyla Matbuat Umum Müdürlüğü, yeni adıyla Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü görevine atanmış ve burada 19.03.1948'de Lahey'e Orta Elçi olarak tayinine kadar görevini sürdürmüştür. İlkin'in atamasında dikkat çeken nokta ise Hariciye bareminde o günlerde 5.derecede iken Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü ataması ile Hariciye'deki derecesinin 3.Dereceye, yani Orta Elçi seviyesine yükseltilmesidir.³⁹⁰ Diğer bir deyişle, bu atama, Anderiman ve Sarper'de olduğu gibi İlkin'in Hariciye kariyerine olumlu bir şekilde etki etmiştir.

Bu açıdan bakıldığında Hariciye kariyerlerine meslek memuru olarak bile başlamayan iki mütercim (ihtisas memuru) Anderiman ve Sarper'in ve yine İlkin'in Hariciye dışındaki bu gibi kritik görevlerde bulunmaları kariyer yolculuklarında kendilerine büyük avantaj sağlamış; bu durum, kendi dönemleri içerisinde mesleğe giren Hariciye memurlarından çok daha hızlı şekilde kariyer basamaklarını tırmanmalarına olanak sağlamıştır.

Bu çerçevede tespit edilebilen diğer bir geçici görevlendirme örneğini yukarıda Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine atanmasından bahsedilen Fuat Bayramoğlu'nun kariyer yolculuğunda görürüz. Ankara Lisesi ve ardından Mülkiye ve Liège Hukuk Fakültesi ve Siyasi İlimler Mektebi'nde eğitimini tamamladıktan sonra 1939'da kariyerine Hariciye'de başlayan Bayramoğlu, henüz Hariciye bareminde 10.derecede yer alan üçüncü kâtip pozisyonunda iken yine Matbuat Umum Müdürlüğü bünyesindeki Basın Yayın Genel Müdürlüğü Etüd Heyeti Azalığı ve daha sonra aynı heyetin reisliğine atanmıştır. 1943-1948 arası bu kurumda görevini sürdürdükten sonra tekrar Hariciye'ye Ticaret ve İktisat Dairesi (4.Şube)'nde Hariciye bareminde 7.dereceye tekabül eden Şube Müdürü olarak geri dönmüş; 1972 yılında Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine atandığı tarihe kadar Hariciye'deki görevine devam etmiştir. Diğer bir deyişle beş yıllık bu görevlendirme Bayramoğlu'nun da kariyerini olumlu etkilemiş; bu süre içerisinde üç

³⁸⁹ 1944-1945 T.C. Devlet Yıllığı, 78-80.

³⁹⁰ Resmi Gazete, 31.10.1944, sy. 5844.

derece birden yükselebilmektedir ki bu durum da terfi süreleri açısından teamül dışı olarak değerlendirilebilir.

Bütün bu bilgiler ışığında denilebilir ki Hariciye hem Ara Nesil hem de Cumhuriyet Neslinde kendi insan kaynağına dayalı bir sistemi esas almış olmasının yanı sıra başka kurumlarda memuriyete başlayan genç mezunlar için cazibe merkezi haline gelmiştir. Diğer taraftan, Hariciye’den diğer kurumlara geçişler sınırlı kalsa da sahip olduğu nitelikli insan kaynağından Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürlüğü, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, Matbuat Umum Müdürlüğü gibi kritik ve prestijli pozisyonlara Hariciye kadrolarından yapılan görevlendirmeler Hariciyenin devlet içindeki stratejik rolünü ve memurların kariyer gelişimindeki avantajlarını göstermesi açısından önemlidir.

3.4. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Bu bölümde, farklı istihdam yöntemleriyle kadroya alınan “Ara Nesil” ve “Cumhuriyet Nesli” olarak adlandırdığımız grupların eğitim geçmişleri, kariyer yolculukları ve Hariciye’den ayrılma nedenleri gibi parametreler üzerinden daha derin bir incelemesi hedeflenmiştir. Bu çerçevede, özellikle eğitim bilgileri tam olan örneklemeler üzerinden iki grubun orta öğrenimlerinden başlayarak hangi eğitim geçmişi ve mesleki tecrübe ile Hariciye kadrosuna katıldıkları ve bu grup üyelerinin ne kadarlık bir kısmının kariyer açısından ilerlediklerini ve Hariciye kariyerlerini bitirme nedenleri gibi parametrelerde değerlendirilmiştir.

Orta öğrenimleri açısından iki grup değerlendirildiğinde her iki grupta da yurtiçinde özellikle İstanbul’da mukim devlet liselerinin ağırlığı göze çarpmaktadır. Diğer bir deyişle iki grubun da Hariciye memur profili genel olarak İstanbul’da yer alan devlet okullarından mezun olanlardan oluşmaktadır. Bunun en önemli nedeni ise Galatasaray Lisesi mezunlarının Hariciye kadrolarındaki ağırlığıdır. İki grubun da eğitim bilgilerine ulaşılabilen memurlarında Galatasaray Lisesi mezunlarının ağırlığı bunu göstermektedir. Galatasaray Lisesi mezunları Ara Neslin %32,5’ini oluştururken bu oran Cumhuriyet Neslinde %44,6’ya yükselmektedir.

İki grubu orta öğrenimleri bakımından analiz ettiğimiz yukarıdaki tabloda dikkat çeken bir unsur da Ara Nesil üyelerinde “Özel Eğitim”, “Lise Terk” ve “Lise Mezunu”, “Rüşdiye Mezunu” gibi kategorilerin yer almasıdır. Diğer bir deyişle yüksek öğrenim şartı 1927 Hariciye Vekâleti Memurin Kanunu’nda açıkça belirtilmesine rağmen yine aynı kanunda bu şart “..Âli mektep mezunlarından talip bulunmadığı surette Memurin

Kanununda (...) şeraitten başka bihakkın Türkçe ve Fransızca tekellüm [k]itabete muktedir olmakla beraber Hariciye Vekâletince tanzim edilecek talimatnameye tevfikân muktezi malumat-ı 7 umumiye ve meslekiyeyi haiz bulunanlar bi'l-ımtihan kabul olunabilir.” (Madde 2) ibaresiyle esnetilmiş ve Ara Nesil’de yüksek öğrenim görmedikleri halde diploması dili olarak kabul edilen Fransızca’ya vakıf olan özellikle Galatasaray Lisesi mezunları veya bir süre bu okulda okuyanların veya az sayıda da olsa bir süre lisede okuyup mezun olmayanların, yüksek öğrenim görmemelerine rağmen Fransızca’ya vukufu Hariciye kadrolarında kendilerine yer bulmaları için yeterli olmuştur. Ancak Cumhuriyet Neslinin istihdamını esasa bağlayan 1930 Hariciye İmtihan Talimatnamesi ile Hariciye’ye başvuru yapmak için belirli alanlardan yüksek öğrenim şartı ön şart olarak getirilmiş olmasına rağmen yüksek öğrenim mezunu olmayanlar için kısmi bir esneklik sağlansa da 1932 yılından itibaren Ara Nesil döneminde gözlemlediğimiz adayların yüksek öğrenimini tamamlamasalar dahi Hariciye’de istihdam edilmeleri yolu kapanmıştır.

İki grubun üyeleri yüksek öğrenimleri eğitim aldıkları okulun yurtiçi veya yurtdışında olma kriteri bağlamında değerlendirildiğinde ise Ara Nesil ve Cumhuriyet Neslinin ayrıştığını görürüz. Ara Nesil’de yurtiçi ve yurtdışı yüksek öğrenim kurumlarından mezunlar arasında bir denge hakimken, Cumhuriyet Neslinde %81 gibi ezici bir oranla yurtiçi yüksek öğrenim kurumları lehine değiştiğini görürüz. Diğer bir deyişle, Cumhuriyet Nesli ile Hariciye kadrolarının önemli çoğunluğunu yurtiçindeki yüksek öğrenim kurumlarından mezun olanlar oluşturmaya başlamıştır.

Hariciye memurlarının mezun oldukları alanlarda her iki grupta da Hukuk ve Siyasal Bilgiler öne çıkmaktadır. Ancak bu çerçevede Ara Nesil ve Cumhuriyet Neslinin ayrıştığı noktalar da vardır. Ara Nesil’de yüksek öğrenim bilgisi mevcut olan yetmiş yedi personelin on tanesi diploması mesleği ile ilgili alanların dışında kalan bölümlerden (Mühendislik Fakültesi, Fen Fakültesi, Edebiyat Fakültesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Öğretmen Okulu, Ziraat Okulu) mezun oldukları halde istihdam edildikleri dönemde henüz belirli alanlardan aday kabulü kuralı tercih edilmekle beraber katı bir şekilde uygulanmadığı için Hariciye’de istihdam edilmişlerdir. Ancak, özellikle yukarıda bahsettiğimiz 1930 İmtihan Talimatnamesi’nin etkisiyle, bu kural katı bir şekilde uygulanmaya başladığından Cumhuriyet Neslinde bu gibi alan dışı bölümlerden mezunlar yer almamaktadır.

İki grupta da çoğunluğu elde tutan Hukuk ve Siyasal Bilgiler kendi aralarında karşılaştırıldığında Ara Nesil’de Hukuk ve Siyasal Bilgiler arasında bir miktar Hukuk

lehine olarak söylenebilecek bir denge hakimdir. Ancak Cumhuriyet Neslinde bu denge bariz bir şekilde Siyasal Bilgiler alanına doğru kaymış; Hukuk alanındaki düşüş oranı az miktarda olsa dahi Alan Dışı alımların durdurulmasının da ufak bir etkisiyle beraber Siyasal Bilgiler alanına doğru ciddi miktarda kayma gözlemlenmiştir. Bu kaymanın diğer önemli nedeni de istihdam dönemlerine baktığımız zaman 1940'ların başından itibaren Hariciye kadrolarında özellikle Mülkiye etkisinin hissedilmeye başlamasıdır.

Hariciye'de istihdam edilen Ara Nesil ve Cumhuriyet Nesli üyelerinin eğitim açısından arka planları incelendikten sonra bu iki grubun üyelerinin Hariciyedeki kariyer yolculukları özellikle Hariciye bareminde ilk üç dereceyi işgal eden "elçilik" unvanını alıp dış misyonlarda temsil yetkisi hakkını haiz personellerin toplam grup üyesi arasında işgal ettiği orana bakılmıştır.

Bu çerçevede Ara Nesil ve Cumhuriyet Nesli karşılaştırıldığında, ilk üç dereceye ulaşma oranı açısından sayıca Ara Nesle göre kalabalık olmalarına rağmen Cumhuriyet Neslinin ciddi bir üstünlüğü olduğu görülür. Toplam orana bakıldığında Ara Nesil'de ilk üç dereceye ulaşabilen personelin kendi grubundaki toplam personele oranı %41,1 iken Cumhuriyet Neslinde bu oran %86,6 olarak gerçekleşmiştir. Aradaki bu fark, özellikle 1.Derecede bariz olarak görünmektedir. Zira 1.Dereceye yükselen Ara Nesil oranı %25,8 iken, bu oran Cumhuriyet Neslinde %54,7 olarak gerçekleşmiştir.

Elbette öznel değerlendirmelerin izlerine kayıtlar üzerinden ulaşmak oldukça zordur. Bu bağlamda Hariciye memurları derecelerine ulaşma tarihleri açısından değerlendirildiğinde bu öznel değerlendirmelerden avantaj sağlayan ve dezavantajlı konumda kalan memurlara dair ipuçları bulmak mümkün olabilir. Bu açıdan bakıldığında kimi Hariciye memurlarının kariyer basamaklarını hızla çıkararak en üst derecelere diğer meslektaşlarına, hatta kendi döneminde girenlerden epey önce ulaştıklarını görürüz.

İlk üç dereceye ulaşabilen Ara Nesil ve Cumhuriyet Nesli üyelerinin analiz edildiği diğer bir nokta da orta öğrenim tercihleri sonucunda ortaya çıkan üç profilin (Galatasaray Lisesi, Devlet Lisesi ve Özel Kolej mezunları) yüksek öğrenim tercihleridir. Bu bağlamda, üç profilin yüksek öğrenim eğilimleri (alan ve yurtiçi/yurtdışı okullardan mezuniyet gibi), ilk üç dereceye yükselme oranları bakımından farklılaştıkları ve benzeştikleri noktalar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Yüksek Öğrenim Eğilimi		İlk 3 Dereceye Ulaşma Oranı (Kendi Grubu İçerisinde) ³⁹¹	
	Ara Nesil	Cumhuriyet Nesli	
Grup 1 (GS) Ara Nesil: 29 Cumhuriyet:75	- Hukuk ağırlıklı (Yurtiçi – Yurtdışı dengeli) - Siyasal Bilgiler tamamı Yurtdışı - Yüksek Öğrenim Görmeyen 9 Kişi (2 Lise Terk, 7 Lise Mezunu)	- Hukuk-Siyasal Bilgiler dengeli (Siyasal Bilgiler lehine) - Hukuk ve Siyasal Bilgiler her ikisi de yurtiçi ağırlıklı	%65 8 Hukuk (4 yurtiçi, 4 yurtdışı) 4 Siyasal Bilgiler (Yurtdışı) 1 Lise Mezunu
Grup 2 (Devlet) Ara Nesil: 25 Cumhuriyet:52	- Siyasal Bilgiler ağırlıklı - Tüm Grup 2 üyeleri yurtiçi okullardan mezun	- Siyasal Bilgiler ağırlıklı - Siyasal Bilgiler ve Hukuk mezunlarının tamamına yakını yurtiçi okullardan mezun	%31,8 5 Siyasal Bilgiler (Yurtiçi) 1 Hukuk (Yurtiçi) 1 İdari Bilimler (Yurtiçi) 1 İdari Bilimler (Sertifika- Lise Terk)
Grup 3 (Özel Kolej) Ara Nesil: 27 Cumhuriyet:41	- Hukuk-Siyasal Bilgiler dengeli - Hukuk mezunları yurtiçi ağırlıklı - Siyasal Bilgiler tamamı yurtdışı, Paris ağırlıklı	- Siyasal Bilgiler lehine olmakla beraber Hukuk-Siyasal Bilgiler dengeli (Grup 1 ile benzer dağılım) - Hukuk mezunları yurtiçi-yurtdışı okulları dengeli - Siyasal Bilgiler mezunları yurtiçi (Mülkiye) ağırlıklı	%61,1 6 Hukuk (5 Yurtiçi, 1 Yurtdışı) 5 Siyasal Bilgiler (Yurtdışı, Paris ağırlıklı) 1 Lise Mezunu
Diğer (Orta Öğrenim Belirsiz + Özel Eğitim) Ara Nesil:7	Hukuk-Siyasal Bilgiler-İdari Bilimler ve Alan Dışı dengeli		1 Hukuk (Yurtiçi) 1 Siyasal Bilgiler (Yurtdışı) 1 İdari Bilimler (Yurtiçi) 1 Alan Dışı (Yurtdışı)

Tablo 63. Ara Nesil ve Cumhuriyet Nesli Yüksek Öğrenim Eğilimi ve İlk Üç Dereceye Ulaşma Oranlarının Analizi

³⁹¹ Rüşdiye Mezunu, Lise Terk ve Lise Mezunları kapsam dışı bırakılarak elde edilen oranlardır.

Ara Nesil ve Cumhuriyet Neslini kariyer yolculukları arasından değerlendirdiğimiz son kriter olarak Hariciye’den ayrılma nedenleri incelenmiştir. İki grubu ayrılma nedenleri açısından karşılaştırdığımızda iki grup üyelerinin yarısından çođu (Ara Nesil: %67,4, Cumhuriyet Nesli %76,2) Hariciye kariyerlerini emekli olarak sonlandırmışlardır. Diđer yandan, Ara Nesil’de istifa oranı %12,3 iken bu oranın Cumhuriyet Neslinde %5’e dūřmesi Cumhuriyet Neslinin Hariciye kariyerini sūrdürme konusunda Ara Nesil’den daha istekli olduğu şeklinde okunabilir.

SONUÇ

Bu çalışma, Cumhuriyet Hariciyesinin Millî Mücadele döneminde temelleri atılan yapısal ve kadro dönüşümlerini 1920-1950 yılları arasında kapsamlı bir biçimde inceleyip literatürde var olan önemli bir boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Elde edilen bulgular, Hariciye teşkilatının yalnızca belirli olaylar veya bireysel aktörler etrafında şekillenmediğini; aksine, dinamik bir kurumsal yapının sürekli evrim içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu süreçte, teşkilat yapısı ve personel kadrolarındaki değişimler, Cumhuriyet'in modernleşme ve devletleşme hedefleriyle doğrudan ilişkilidir. Sonuç olarak, bu araştırma sadece 1920-1950 dönemi Hariciye dönüşümünü aydınlatmakla kalmayıp, bu alanda yapılacak gelecekteki çalışmalara sağlam bir zemin hazırlama hedefindedir.

Kurum olarak Hariciyenin irdelendiği bölüm, Milli Mücadele döneminden başlayarak 1949 yılı sonuna kadar olan dönemde Hariciye teşkilatının değişim ve dönüşümünü iç ve dış teşkilat alt başlıklarında kronolojik düzlemde ve Osmanlı bürokratik mirasının hangi unsurlarının ne ölçüde Cumhuriyet Hariciyesine taşındığını farklı kaynaklardan elde edilen verilerin konsolide edilmesiyle ayrıntılı bir şekilde analiz etmiş ve bundan maada Macaristan'ın aynı dönemdeki dış teşkilatlanma stratejileriyle Türk Hariciyesinin dış misyonlardaki genişleme örüntülerini karşılaştırarak, Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan iki yeni ulus-devletin diplomasi sahasındaki izlediği farklı stratejileri ortaya koymayı hedeflemiştir.

Millî Mücadele döneminden başlayarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında, iç teşkilat açısından pragmatik bir yaklaşım benimsenmiş ve Osmanlı Hariciyesinin iç teşkilat yapısı tedricen devralınarak kullanılmaya devam edilmiştir. Temel yapı büyük ölçüde korunmakla birlikte, yeni ihtiyaçlar ve olağanüstü durumlar (örneğin Dersaadet Murahhaslığının kurulması) doğrultusunda daha etkin bir organizasyon oluşturmak amacıyla yapıda önemli değişikliklere gidilmiştir. Bu kapsamda, Osmanlı Hariciyesinden devralınan ve idari, şehbenderi ile siyasi işler umum müdürlükleri olarak işlevsel bir şekilde ayrılmış yapı değiştirilerek; diplomatik ilişkilerin yürütüldüğü ülkeler ve uluslararası konular, “daire” adı verilen üç yeni umum müdürlüğe paylaştırılmıştır. Böylece, her bir Umur-ı Siyasiye Umum Müdürlüğü, kendi sorumluluk alanındaki ülkelerin siyasi, idari, şehbenderi işlerinin yanı sıra tabiiyet, hukuk-ı muhtelite, muhaberat ve muamelatinin tamamından sorumlu kılınmıştır. İç teşkilatta özellikle 1928 sonrası dönemde yapılan değişiklikler şu şekilde sınıflandırılabilir:

- **Yeni Birimler:** İhtiyaçlar doğrultusunda yeni müdürlükler veya umum müdürlüklerin açılması, bazılarının tekrar faaliyete geçirilmesi
- **Birimlerin Birleştirilmesi:** Müstakil müdürlüklerin, umum müdürlük, daire veya şeflik çatısı altında toplanması
- **Birimlerin Kapatılması:** İhtiyacın ortadan kalkması veya görevlerin başka birimlere devredilmesiyle bazı birimlerin lağvedilmesi
- **Seviye Değişiklikleri:** İş yükü artan müdürlüklerin, umum müdürlük, daire veya şeflik seviyesine yükseltilmesi
- **İsim Değişiklikleri:** Fonksiyonel değişiklik içeren veya içermeyen isim değişiklikleri yapılması.
- **Transferler:** Mevcut müdürlüklerin farklı umum müdürlükler altına taşınması

Teşkilatın değişim ve dönüşümü hususunda ele alınması gereken diğer bir konu da bu teşkilatın iş yapış şekli, görev ve sorumlulukları, personele dair meseleler gibi hem kuruma hem de kurumu oluşturan kişilere dair konuların çerçevesini çizmesi beklenen kanun/ yönetmelik gibi hukuki mevzuatlardır.

Bilindiği üzere, Hariciye’ye dair ilk kanun, Cumhuriyet’in ilanından yaklaşık dört yıl sonra, 1927’de yürürlüğe giren Hariciye Vekâleti Memurin Kanunu’dur. Bu ara dönemde, teşkilatın hangi esaslar çerçevesinde faaliyet gösterdiği sorusu önem kazanır. Söz konusu kanun Hariciye memurlarının sınıflandırılması, istihdam şekli ve şartları ile unvan, derece ve terfi sistemini esas almasına rağmen, teşkilatın organizasyonel yapısına veya işleyişine ilişkin herhangi bir düzenleme içermemektedir. Bu nedenle, teşkilatın işleyişinin nasıl sürdürüldüğüne dair soru daha anlamlı hale gelir. İşte bu noktada tezde Osmanlı bürokratik mirasının etkisi değerlendirildi. Osmanlı Hariciyesinden devralınan talimatname ve nizamnamelerin, kısmen ve tedricen pratikte uygulanmaya devam ettiğini gösterdik. Saptamalarımıza göre, Osmanlı’dan devralınan teşkilat yapısına ilişkin hukuki düzenlemeler, Cumhuriyet Hariciyesinde başlangıçta kısmi ve esnek uyarlamalarla (1927 Hariciye Vekâleti Memurin Kanunu), daha sonra ise zaman içinde kademeli olarak entegre edilerek (1930 İmtihan Talimatnamesi) uygulanmış; aynı zamanda bazı düzenlemeler de (1881 Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dahili) aslı korunarak, yalnızca dönemin ihtiyaçlarına uygun şekilde belirli maddelerinde yapılan revizyonlarla Cumhuriyet’in ilerleyen yıllarında da yürürlükte kalmıştır.

Hariciye teşkilatının diğer önemli bileşeni de dış teşkilatıdır. Ankara Hükümeti'nin dış temsilcilikler açmasının ardında yatan nedenler, Millî Mücadele'nin siyasi, askeri ve diplomatik ihtiyaçlarıyla şekillenmiştir. Bu çerçevede teşkilatın genişleme stratejisi olarak meşruiyet arayışı, askeri ve lojistik destek sağlama (RSFSC bünyesinde kurulan temsilcilik ve konsolosluklar), İtilaf Devletleriyle diplomatik temas, bölgesel dayanışma ve stratejik ilişkiler kurma (Kafkasya bölgesinde açılan temsilcilikler) hedefleri merkeze alınmıştır.

Lozan Barış Antlaşması'nın ardından Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle beraber uluslararası arenada yeni bir devlet olarak ortaya çıkan Türkiye'nin Hariciyesi, dış teşkilatlanma sürecinde özellikle 1923-1925 yılları arasında hızlı bir genişlemeye gitmiş; uluslararası tanınırlığın bir sonucu olarak dış ülkelere mümessillik seviyesinde olan temsilcilikler elçilik ve büyükelçilik seviyesine yükseltilmiştir.

1926-1935 yılları arası dış misyon genişleme stratejisi, Hariciyenin yaklaşım değişikliğini göstermesi açısından önemli bir dönem olarak karşımıza çıkar. Birinci bölümde etraflıca bahsettiğimiz üzere yeni kurulan Cumhuriyet Hariciyesi, Osmanlı Hariciyesinde yaygın bir şekilde kullanılan ve ticari ilişkilerin geliştirilmesini önceleyen ve merkeze maliyeti olmayan fahri konsüler misyonları açmayı tercih etmemiş; bunun yerine muvazzaf konsüler misyonlar ile faaliyetlerini sürdürme yolunu seçmiştir. Bu dönemde muvazzaf dış misyon (elçilik veya konsolosluk) sayısında artışın devam ettiğini ancak oldukça yavaş seyrettiğini söylemek mümkündür. 1926 yılından itibaren uluslararası tanınırlık aşaması tamamlandıktan sonra ticari ilişkileri geliştirebilmek ve bütçesizlik nedeniyle fahri konsüler misyonların açılmasına ağırlık vermiştir. 1926'da dört fahri konsüler misyon faaliyete geçmiş iken, 1935 yılı itibarıyla yirmi bir ülkede toplam kırk dokuz fahri konsüler misyon faaliyettedir. Diğer bir deyişle bu dönem, muvazzaf dış misyonlardan ziyade fahri konsüler misyonlar bağlamında hızlı bir genişleme dönemi olarak karşımıza çıkar.

Dış misyon sayılarında, İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar stabil bir seyrin olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde özellikle Avrupa'da yer alan bazı dış misyonlar geçici veya tamamen kapatılmış olmasına veya temsil düzeyi değişmiş olmasına rağmen savaşın etkilemediği bölgelerde açılan yeni dış misyonların da olduğu gözlemlenmektedir.

Ancak bu stabil seyrin savaşın bitiminden sonra değiştiğini söyleyebiliriz. Bu dönemde savaş nedeniyle faaliyetlerine ara verilen dış misyonlar tekrar açılmış; bunun yanı sıra dış misyonların önemli bir kısmında temsil düzeyleri yükseltilmiş ve bazı yeni

dış misyonlar açılmıştır. Bu bağlamda vurgulanması gereken diğer bir nokta da savaş sonrasında kurulan bir uluslararası kuruluş olan ve Türkiye'nin de üye olduğu Birleşmiş Milletler'in New York ve Cenevre'deki iki merkezinde delegelik düzeyinde temsilcilikler açılmıştır.

Tüm bu veriler ışığında 1920'lerden başlayarak 1949 yılı sonuna kadar olan dönemde Hariciyenin dış misyonlarda genişleme stratejisindeki örüntüyü şu şekilde özetlemek mümkündür:

Özellikle Millî Mücadele döneminde büyük merkezlerde açılmış olan mümessillikler Cumhuriyet'in ilanıyla beraber hızla elçilik / büyükelçilik seviyesine yükseltilmiştir. Elçilikler bağlamında mümessilliklerin yanı sıra diğer bir ara durak da Daimî Maslahatgüzarlıklardır. Bütçe kısıtı veya açıldığı ülke ile mütekabiliyet gibi nedenlerle tercih edilen bu temsil düzeyi zaman içerisinde yine elçilik / büyükelçiliklere dönüştürülmüştür. Bu bağlamda 1949 yılı sonuna kadar olan dönemde yeni açılan elçilikler ve temsil düzeyi yükseltelen dış misyonların da etkisiyle elçilik / büyükelçiliklerin sayısının tedrici olarak arttığını görmekteyiz.

Bu dönüşüm, konsüler misyonlarda özellikle konsoloslukları etkilemiş; ilk yıllarda sayıları oldukça fazla olan konsolosluklar zaman içerisinde elçiliklerin sayısının artmasıyla beraber büyükelçilik / konsolosluk şubelerine dönüştürülerek elçilik / büyükelçilikler bünyesinde hizmete devam etmesiyle konsolosluk sayısı giderek azalmıştır. Diğer yandan, bu konsoloslukların yerini 1926'dan itibaren sayıları gittikçe artan ve ticari ilişkilerin geliştirilmesini önceleyen ve daha ekonomik bir çözüm olan fahri konsüler misyonlar almaya başlamıştır.

Konsoloslukların, elçilik / büyükelçilikler altında konumlandırılması zaman içerisinde hem merkezileşme hem de elçilik binalarında faaliyet göstermeleri açısından kaynak tasarrufu stratejisinin güdüldüğü şeklinde değerlendirilebilir. Diğer taraftan, elçilik / büyükelçilik konsolosluk şubesine dönüşmeyen on bağımsız konsolosluğun ise komşu ülkelerde olması dikkat çekicidir. Özellikle Osmanlı döneminden kalan tebaanın varlığının devam etmesi nedeniyle bu ülkelerdeki konsolosluklar bağımsız birim olarak faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Konsüler dış misyonlardan biri olan ve ana omurgayı oluşturan başkonsoloslukların sayısında ise önemli bir değişiklik gözlemlenmemiş; 1925'te yirmi bir olan başkonsolosluk sayısı 1949 yılında yirmi altıya çıkmıştır. Söz konusu yirmi altı baş konsolosluğun on altı tanesi Millî Mücadele dönemine denk gelen 1921 ile 1925 yılları

açılan ve faaliyetlerine devam eden başkonsolosluklardır. Bu açıdan bakıldığında yaklaşık yirmi beş yıllık dönemde açılan yeni başkonsolosluk sayısı sadece ondur.

Kurum olarak Cumhuriyet Hariciyesinin Millî Mücadele döneminden başlayarak 1949 yılı sonuna kadar değişim ve dönüşümünü irdelediğimiz birinci bölümün sonunda Birinci Dünya Savaşı sonrasında imparatorluk mirasını devralan ancak farklı jeopolitik koşullarda var olmaya ve toprak kayıpları, ekonomik kısıtlamalar ve uluslararası meşruiyet arayışı gibi zorlukların üstesinden gelmeye çalışan iki yeni ulus-devlet olan Macaristan ve Türkiye'nin dış teşkilatlanma konusundaki manevralarının benzerlik ve farklılıkları irdelenmiştir.

Bu çerçevede, bu iki devletin imparatorluk mirasından beslenmesi, imparatorlukların çok uluslu diplomasisinden ulus-devlet odaklı bir yaklaşıma geçiş yapmaları, Birinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik ve personel kaynaklarının sınırlı olması, Avrupa odaklı diplomasiyi merkeze almaları ve özellikle Türkiye'nin de fahri konsüler misyon ağını hızla genişletmesiyle 1926 sonrası dönemde ekonomik pragmatizm noktalarında büyük benzerlikler taşıdığı görülür.

Diğer yandan, bu iki devletin farklılaştığı noktalar vardır ki bu noktalar dış misyon genişleme stratejilerinde önemli bir rol oynar. Sevr Antlaşması'nı kabul etmeyip Millî Mücadele'yi başlatan ve sonunda yeni bir devlet olarak ortaya çıkarak imzaladığı Lozan Barış Antlaşması ile uluslararası arenada kendisini kabul ettiren yeni Cumhuriyet'in manevra alanı, Trianon Antlaşması'nın kısıtları altında olan ve siyasi ve ekonomik açıdan var olma mücadelesi bağlamında Milletler Cemiyeti şemsiyesine giren Macaristan'a göre daha geniştir. Bu dönem içerisinde Macaristan'ın ana hedefi adeta “zorunlu bir evlilik yaptığı” Milletler Cemiyeti aracılığıyla ağır şartlar içeren Trianon Antlaşması'nın revizyonu, siyasi ve ekonomik korunma üzerine odaklanarak önce Milletler Cemiyeti'ne bağımlı bir strateji izlerken, 1930'ların ikinci yarısından itibaren, 1933'te Milletler Cemiyeti'nden çıkan Almanya ve 1935'te Etiyopya'yı işgal eden ve Milletler Cemiyeti ile sorunlar yaşayan İtalya'nın ekseninde pozisyon almaya başlamıştır. Buna karşın, Türkiye Lozan'da kazandığı egemenliğin bir sonucu ve bağımsız bir aktör olarak Macaristan gibi Avrupa odaklı diplomasiyi benimsemenin yanı sıra bölgesel ilişkileri de denge içerisinde yürütmektedir. Her iki ülkenin dış misyon genişleme stratejileri de bu iki ülkenin amaçlarını ve yaklaşımlarını destekler niteliktedir. Bu karşılaştırma, post-empyral devletlerin diplomasi stratejilerini anlamak için önemli bir katkı sunmaktadır.

Tezin ikinci bölümü bu teşkilatı oluşturan kişilere, yani Hariciye kadrolarına ayrılmıştır. Giriş bölümünde de bahsettiğimiz üzere Millî Mücadele'nin başladığı

günlerden 1949 yılı sonuna kadar olan dönemde Hariciye kadrosunda görev alan memurların sayısına dair toplu bir veri bulunmamaktadır. Kadrolara dair giriş bölümünde etraflıca bahsedilen kaynaklarda yer alan boşluklar Resmî Gazete, Başbakanlık Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı, Kararlar Daire Başkanlığı'nın atama kararnameleri ve ek olarak özellikle 1940 yılından sonra Hariciye insan kaynağının önemli bir kısmını sağlayan Mülkiye'den mezun Hariciye memurlarının çalışmanın basım yılı olan 1967'ye kadarki biyografilerini içeren Ali Çankaya tarafından hazırlanan *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler Tarihi* kullanılarak çalışmanın odak noktası olan dönemde Hariciye kadrosunun genişleme örüntüsü ve gerçeğe en yakın kompozisyonu elde edilmeye çalışılmıştır.

Bu çerçevede, yukarıdaki kaynaklardan elde edilen veriler ışığında, personel sayısı açısından temel kaynak olarak kullanılan George S. Harris'in eserinde ve Dışişleri Bakanlığı yıllıklarında adı geçmeyen ve Hariciye'de görev alan 86 kişi tespit edilmiştir. Bu rakam kaynaklardan devşirilen toplam Hariciye personeli sayısında %11,5'luk bir sapmayı göstermesi açısından önemlidir. Elbette, açık kaynaklardan elde edilen bu rakamların nihai rakamlar olduğunu söylemek zordur. Özellikle 1938 sonrası Hariciye'ye giren personelin özlük dosyaları üzerinde yapılacak sonraki çalışmalar kadro sayısı hususunda daha net bir resmi görebilmemize olanak sağlayacaktır.

Hariciye memurlarının profilleri daha detaylı incelendiğinde yeknesak bir profilden bahsetmek mümkün değildir. Hariciye kadrolarına katılım zamanı, -eğer varsa- evvelki iş tecrübeleri ve istihdam edilme yöntemleri açısından değerlendirdiğimizde karşımıza üç ana grup çıkar.

- **Osmanlı'dan Müdevverler:** Eğitimlerini Osmanlı İmparatorluğu döneminde tamamlamış ve Osmanlı Hariciyesi ve bürokrasinin diğer alanlarında görev alanlar ya da serbest meslek erbabları
 - **Millî Mücadeleciler:** Hariciye kadrolarına Millî Mücadele döneminde katılan devlet memurları veya serbest meslek erbabları
 - **Cevaz-ı İstihdamlılar:** Millî Mücadele'ye aktif olarak katılmamış; Saltanatın kaldırılmasıyla beraber açığa alınan ancak daha sonra yapılan değerlendirme sonucunda tekrar kadroya alınan Osmanlı Hariciyesi ve bürokrasinin diğer alanlarında görev almış olan memurlar
- **Ara Nesil:** Millî Mücadele döneminden başlayarak Concours Sistemi'nin devreye alındığı 1932 yılına kadar Hariciye'de istihdam edilen, eğitimlerini

büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu döneminde tamamlamış; ancak ilk kez göreve Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in ilanından sonra başlayanlar

- **Cumhuriyet Nesli:** Concours Sistemi sonrasında istihdam edilen, eğitimlerini Cumhuriyet döneminde tamamlayan ve profesyonel olarak çalışmaya direkt olarak Cumhuriyet Hariciyesinde başlayan ya da diğer devlet kurumlarında başladıktan sonra Hariciye'ye geçerek kariyerlerini Hariciye'de sürdürenler

Hariciye kadroları yukarıdaki gibi sınıflandırıldıktan sonra bu sınıfların temel özellikleri, istihdamında izlenen yöntem ve dönem içinde Hariciye kadrosu içerisindeki değişen ağırlıkları üzerinde durulmuştur.

Harris'in çalışmasında kadrolar Osmanlı'dan Müdevverler ve Yeni Girenler olarak iki sınıfa ayrılmışken, bu çalışmada elde edilen verilerle Yeni Girenler kategorisinin "Ara Nesil" ve "Cumhuriyet Nesli" olarak iki alt gruptan oluştuğu iddia edilmektedir.

Bu alt kırılımın yapılması iki temel nedene dayandırılmaktadır. Birincisi, Ara Nesil, Millî Mücadele döneminden başlayarak Katibiumumi Numan Menemencioğlu döneminde devreye alınan Concours Sistemine kadar istihdam edilen ve eğitiminin neredeyse tamamını Osmanlı İmparatorluğu döneminde tamamlayıp profesyonel iş yaşamına Ankara Hariciyesi ve Cumhuriyet Hariciyesinde başlayan kişilerin oluşturduğu grup iken Cumhuriyet Nesli orta ve yüksek öğrenimlerini Cumhuriyet döneminde tamamladıktan ve devletin başka kurumlarında göreve başladıktan sonra Hariciye'ye geçen ya da direkt Hariciye'de göreve başlayan memurlardan oluşmaktadır. Bu grupları iki alt kırılımda değerlendirilmesinin ikinci nedeni ise bu gruplarında farklı istihdam yöntemleri ile Hariciye'ye girmeleridir. Ara Nesil yukarıda bahsedilen 1932 sonrası devreye alınan Concours Sistemi öncesinde farklı kriterler ile istihdam edilmişken, Cumhuriyet Nesli devreye alınan bu sistem çerçevesinde istihdam edilmiştir.

Tezin son bölümünde ise farklı istihdam yöntemleriyle kadroya alınan "Ara Nesil" ve "Cumhuriyet Nesli" olarak adlandırdığımız grupların eğitim bilgileri tam olan ve grupları yüksek bir oranda temsil eden üyelerinden oluşan veri seti esas alınarak eğitim geçmişleri, kariyer yolculukları ve Hariciye'den ayrılma nedenleri gibi parametreler üzerinden daha derin bir incelemesi hedeflenmiştir. Bu çerçevede, iki gruptan toplam iki yüz elliden fazla Hariciye memurunun, orta öğrenimlerinden başlayarak hangi eğitim geçmişi ve mesleki tecrübe ile Hariciye kadrosuna katıldıkları, bu grup üyelerinin ne

kadarlık bir kısmının kariyer açısından ilerledikleri ve Hariciye kariyerlerini bitirme nedenleri gibi parametrelerde değerlendirilmiştir.

Veri seti esas alınarak yapılan analizde orta öğrenim arka planı bakımından hem Ara Nesil hem de Cumhuriyet Neslinde Galatasaray Lisesi mezunları, devlet lisesi (İstanbul içi/ dışı) ve Özel Kolej (İstanbul içi/ dışı ve yurtdışı) olmak üzere üç ana profilin yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Kariyer yolculukları değerlendirilirken bu üç ana profilin yüksek öğrenim tercihleri ve Hariciye bareminde ilk üç dereceye yükselme oranları ayrıca analiz edilmiştir.

Millî Mücadele'den 1949 yılı sonuna kadar Cumhuriyet Hariciyesinin kurumsal yapısını ve insan kaynağını nasıl dönüştürdüğünü, Osmanlı bürokratik mirasını hangi ölçüde devralıp kendi ihtiyaçlarına göre nasıl yeniden şekillendirdiğini, Macaristan gibi uluslararası bir örnekle karşılaştırmalı bir şekilde ele alındığı bu çalışma ile, Türk diplomasisinin temsilcisi olan Hariciye teşkilatını ve bu teşkilatı oluşturan kadroların köklerini ve evrimini merak eden herkes için bir giriş kapısı olması amaçlanmıştır. Aynı zamanda, Hariciye ve idare tarihi üzerine çalışan araştırmacılar için yeni sorular uyandıran ve farklı perspektifler sunan bir tartışma zemini oluşturulması hedeflenmiştir.

Bu çalışmada Türk diplomasisinin yalnızca olaylar üzerinden değil, teşkilat ve kadrolar perspektifinden nasıl şekillendiğini ortaya koyarak, okuyucunun hem tarihsel bir yolculuğa çıkmasını hem de bu dönüşümün ardındaki dinamikleri keşfetmesi istenmektedir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan bu süreçte, Hariciyenin kendine özgü bir kimlik inşa ederken geçmişten hangi unsurları miras aldığı ve bunları nasıl yeniden yorumladığı örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır. Macaristan gibi uluslararası karşılaştırmalarla, Cumhuriyet Hariciyesinin dönüşümünü küresel bir bağlama oturtarak, bu çalışmayı okuyanların zihninde yeni ufuklar açması umulmaktadır.

Erken Cumhuriyet Hariciyesinin Oluşumu: Tarihsel Kurumsalcılık ve Tedrici Kurumsal Değişim Yaklaşımları Perspektifinden Bir Analiz Denemesi

Girişte de bahsedildiği üzere, tarihsel kurumsalcılık ve tedrici kurumsal değişim yaklaşımları, kurumsal değişim ve dönüşüm kavramlarını farklı lenslerle ele alır. Tarihsel kurumsalcılık, kurumların tarihsel süreçler ve bağlamlar içinde nasıl şekillendiğini ve süreklilik arz ettiğini vurgular. Bu yaklaşım, kurumların geçmişten gelen yapılar, normlar ve uygulamalar tarafından şekillendirildiğini ve değişimlerin genellikle mevcut kurumsal yapılar üzerine inşa edildiğini savunur. Tarihsel kurumsalcılık, ani ve köklü değişimlere odaklanarak yol bağımlılığı ve makro düzey analizleri vurgular. Tedrici kurumsal değişim

yaklaşımı ise kurumların ani ve köklü değişimlerden ziyade, zamanla küçük ama birikimli değişimlerle dönüştüğünü savunurken aktör merkezli bir yaklaşımı benimseyerek değişimin günlük pratikler ve mekanizmalar yoluyla farklı değişim türlerinde gerçekleştiğini savunur. Her iki teori, kurumların tarihsel bağlamda şekillendiği konusunda örtüşürken, değişimin hızı, mekanizması ve aktörlerin rolü gibi konularda farklılaşır. Bu farklılıklar, her iki teorinin tamamlayıcı bir şekilde kullanılabileceğini ve kurumsal değişimin karmaşık doğasını anlamak için farklı perspektifler sunduğunu gösterir.

İki yaklaşımın kendi kavram ve yaklaşımlarıyla erken Cumhuriyet Hariciyesinin oluşum, dönüşüm ve değişimini nasıl okuduğunu aşağıdaki tablo ile özetlemek mümkündür:

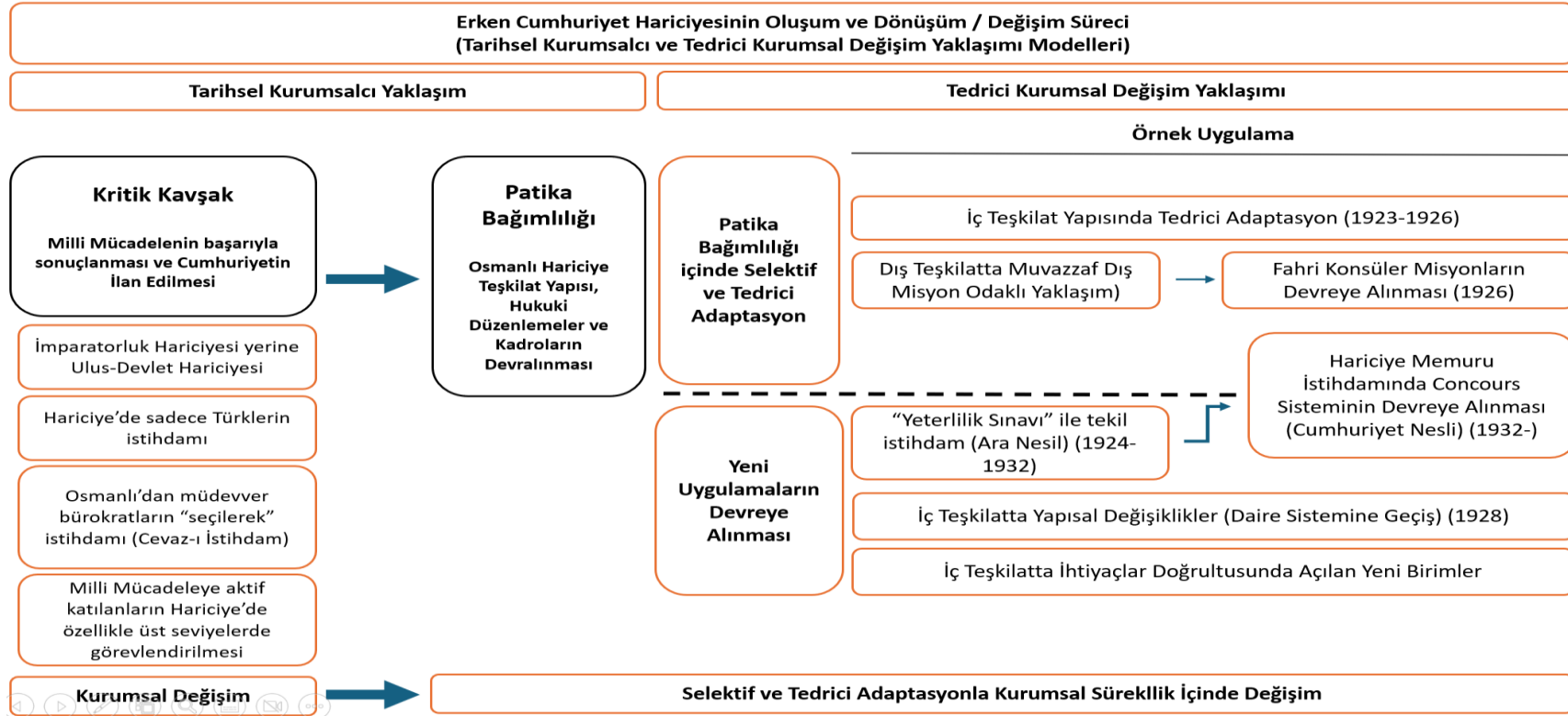
Tablo 64. Tarihsel Kurumsalcılık ve Tedrici Kurumsal Değişim Yaklaşımları

Kriter	Tarihsel Kurumsalcılık	Tedrici Kurumsal Değişim
Temel Vurgu	Patika bağımlılığı ve geçmişten gelen kurumsal yapıların sürekliliği	Küçük, birikimli değişimler ve aktörlerin stratejik müdahaleleri
Değişim Dinamiği	Ani (kritik dönemeçler) veya kademeli değişim; güç ve çıkar çatışmaları vurgulanır.	Kademeli değişim odaklı; her türde farklı mekanizmalar (katmanlaşma, yer değiştirme, sürüklenme, dönüşüm, tükenme)
Değişim Mekanizması	Mevcut yapıların adaptasyonu, kurumsal süreklilik	Katmanlaşma, dönüşüm, mevcut yapıların yeni amaçlarla yeniden yorumlanması
Kurumsal Bağlam	Kurumlar, kritik kavşaklar dışında aktörlerin davranışlarını sınırlandırır ve şekillendirir.	Kurumlar, aktörlerin stratejik müdahalelerine açık boşluklar ve esneklikler içerir.
Osmanlı Mirasının Rolü	Osmanlı Hariciyesinin yapısal ve normatif mirası temel belirleyici	Osmanlı mirası bir başlangıç noktası, ancak aktörlerin stratejik müdahaleleriyle dönüşür
Aktörlerin Rolü	Sınırlı; değişim daha çok tarihsel yapılar tarafından şekillenir.	Merkezi; aktörler mevcut yapıları stratejik olarak yeniden şekillendirir.
Aktörlerin Ajansı	Kısıtlanmış ancak stratejik; yol bağımlılığı ve kritik dönemeçler çerçevesinde hareket eder.	Türüne bağlı olarak değişir: Katmanlaşmada yenilikçi, yer değiştirmede rekabetçi, sürüklenmede dolaylı, dönüşümde aktif, tükenmede pasif veya aktif

Değişimin Hızı ve Kapsamı	Yavaş ve sınırlı; radikal kopuşlar zor	Kademeli ama sürekli; küçük değişiklikler zamanla büyük dönüşümlere yol açar.
----------------------------------	--	---

Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması sonrası Cumhuriyet'in kuruluşu gibi köklü bir dönüşüm sürecinde, Hariciye teşkilatının oluşumunda tarihsel kurumsalcılık ve tedrici kurumsal değişim perspektiflerinin bir arada değerlendirilmesinin, bu sürecin karmaşıklığını anlamak için etkili bir çerçeve sunduğunu savunuyoruz. Zira erken Cumhuriyet Hariciyesinin oluşumunda, tarihsel kurumsalcılık ve tedrici kurumsal değişim perspektiflerinin entegrasyonu, sürecin hem süreklilik hem de değişim boyutlarını anlamada kritik bir rol oynadığını düşünüyoruz.

Bu bağlamda, erken Cumhuriyet Hariciyesinin oluşum, değişim ve dönüşüm serüvenini tarihsel kurumsalcı ve tedrici değişim yaklaşımlarının temel kavramları açısından değerlendirildiğinde aşağıdaki tablodaki gibi özetlemek mümkündür:

Tablo 65. Tarihsel Kurumsalcı ve Tedrici Kurumsal Değişim Yaklaşımlarına Göre Erken Cumhuriyet Hariciyesinin Oluşum ve Dönüşüm / Değişim Süreci

Millî Mücadele'nin ardından önce saltanatın kaldırılması ve ardından Cumhuriyet'in ilanı tarihsel kurumsalcı yaklaşıma göre kritik bir kavşak olarak değerlendirilebilir. Bu ani değişim ve dönüşümün ardından Osmanlı Hariciyesinin emperyal bakış açısı ortadan kalkmış; yeni dış politika kurulan Cumhuriyet'in ulus-devlet yaklaşımı çerçevesinde oluşturulmuştur. Ulus-devlet yaklaşımı sadece politika düzleminde etkisini göstermemiş; bunun yanı sıra kadrolarda da ciddi bir değişikliği beraberinde getirmiştir.

Kritik kavşağın sonucu olarak ortaya çıkan ulus-devlet hariciyesinde gözlemlenen diğer önemli bir değişim de kadroların istihdamında gözlemlenmektedir. Osmanlı Hariciyesinde özellikle dış temsilciliklerde görev yapan personel çoğunlukla gayrimüslim veya Levanten kökenli iken, yeni kurulan Cumhuriyet Hariciyesinde gayrimüslim ve hatta Türk olmayan Müslüman memurların tekrar istihdamına izin verilmeyerek sadece Türklerin Hariciye kadrolarında görevlendirilmesi yaklaşımı benimsenmiştir. Diğer yandan Osmanlı bürokrasisinde görev alan Türklerin tamamının yeni Cumhuriyet kurumlarında istihdam edildiğini söylemek mümkün değildir. Bu bağlamda, uygulanan Cevaz-ı İstihdam mekanizması ile Osmanlı memurlarının Millî Mücadele döneminde -aktif olarak katılmasalar dahi- bu mücadeleye karşı olup olmadıkları tahkik edilmiş ve karşı olduğu tespit edilen memurlar yeni Cumhuriyetin kadrolarında kendilerine yer bulamamışlardır. Cumhuriyet Hariciyesinin ilk yıllarında benimsenen bu iki yaklaşım, yeni kurulan Hariciye'de ulus-devlet ideolojisine uygun kadroların istihdam politikasının benimsenmesi açısından önemli bir nokta olarak karşımıza çıkar.

Patika Bağımlılığı: Osmanlı Bürokratik Mirasının Devralınması

Yeni kurulan Cumhuriyet Hariciyesinin teşkilat yapısını Osmanlı Hariciyesinden devralmasını Patika Bağımlılığı çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Buna göre kritik kavşakta -tarihsel kurumsalcı yaklaşıma göre aktif rol oynayan aktörler olarak- Cumhuriyet'in kurucu liderleri ulus-devlete dönüşüm ve Osmanlı'dan devralınan kadroların selektif bir şekilde devralınması ve Osmanlı Hariciyesinin teşkilat yapısının Cumhuriyet Hariciyesine adaptasyonu yolunu tercih etmiştir. Bu seçimin yapılmasının en önemli nedeninin, mevcut olan gerek iç gerekse dış teşkilatın ve hukuki düzenlemelerin

yeni Cumhuriyet Hariciyesine adaptasyonun beraberinde getireceği operasyonel kolaylık olduğunu söylemek mümkündür. Diğer yandan, Cumhuriyet Hariciyesinin yönetiminde bulunan kişilerin ve kadroda önemli bir ağırlığa sahip olan Osmanlı'dan Müdevver Hariciyecilerin içinde yetiştiği Osmanlı Hariciyesi yapısını devralmaları da kendilerinin rahat hissedecekleri bir alanın yaratılması anlamına gelmektedir.

Buna göre Osmanlı Hariciyesinden devralınan bürokratik miras, erken Cumhuriyet Hariciyesinin temelini oluşturmuş ve radikal bir kopuş yerine, mevcut yapıların adaptasyonu tercih edilmiştir. Erken Cumhuriyet Hariciyesinin oluşumu, bu perspektiften bakıldığında, Osmanlı Hariciyesinin teşkilat yapısı, hukuki düzenlemeler ve kadro mirası üzerine kurulu bir dönüşüm olarak değerlendirilebilir.

Patika Bağımlılığı içinde Tedrici Kurumsal Değişim

Tarihsel kurumsalcı yaklaşıma göre, Hariciyenin statik bir yapıya bürünerek seçilen patikanın kendini güçlendirmesi ve bir sonraki kritik kavşağa kadar bu doğrultuda devam etmesi beklenir. Ancak bu çalışmada bahsedildiği üzere gerek teşkilat yapısı gerekse kadrolaşma bağlamında gözlemlenen değişimler, Tedrici Kurumsal Değişim yaklaşımının sunduğu araçların dikkate alınmasını gerektirmektedir. Zira Hariciyenin deneyimlediği değişim ve dönüşüm süreci incelendiğinde, dış teşkilat genişleme stratejisinde ilk etapta muvazzaf elçilik/konsolosluk yapısının öncelenerek devreye alınması ve Osmanlı Hariciyesinde mevcut olduğu halde fahri konsüler yapının 1926 yılı itibarıyla dış teşkilata entegre edilmesi, iç teşkilat yapısındaki birimlerin zaman içerisinde tedrici olarak Cumhuriyet Hariciyesine adaptasyonu gibi örneklerden yola çıkarak bu dönemde seçilen patika kapsamında Osmanlı bürokratik mirasının seçici ve tedrici bir şekilde Cumhuriyet Hariciye yapısına uyarlandığını söylemek mümkündür.

Aynı şekilde zaman içerisinde mevcut yapı üzerinde konjonktür ve dönemin ihtiyaçlarına binaen kadro istihdamında 1924 yılı civarında “yeterlilik” bazlı tekil sınavlarla istihdam usulünün uygulamaya alınması, 1928 yılında iç teşkilatta fonksiyonel umum müdürlük yapısından bölge ve ülke bazlı daire sistemine geçilmesi, İkinci Dünya Savaşı döneminde imzalanan ikili ve çok taraflı antlaşmaların izlenmesi ve bunlara bağlı olarak çıkarılan kanun, kararname ve genelge işlemlerinin yürütülmesi için kurulan Kavanin ve Nizamât Dairesi ve İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Birleşmiş Milletler’de sürekli kadro bulundurulmuş Daimi Temsilciliğin açılması gibi dönemin ihtiyaçlarına göre yapılan yeni düzenleme ve hayata geçirilen uygulamalarla mevcut

yapının üzerinde Tedrici Kurumsal Değişim yaklaşımı bağlamında “Katmanlaşma” kavramı ile açıklanabilecek kademeli değişimlerin gerçekleştiği görülmektedir.

Son olarak, yukarıdaki tablodan da görülebileceği üzere istihdam yöntemi olarak “yeterlilik” bazlı tekil sınav usulünden Concours Sistemine geçiş ve özellikle Cumhuriyet Neslinde yüksek öğrenim mecburiyeti ve alan sınırlamalı (özellikle Hukuk ve Siyasal Bilgiler) bir istidam politikasını beraberinde getirmiştir. Bu durum, hem patika bağımlılığı içinde selektif ve tedrici adaptasyon hem de yeni bir uygulama olarak okunabileceğinden bu iki bölümlenin tam ortasında yer almaktadır. Zira evrensel bir sistem olarak birçok ülkede Hariciye istihdamında kullanılan bu sistemin Osmanlı Hariciyesinde 1913 yılı sonunda yapılan hukuki düzenleme ile devreye alınması kararlaştırılmıştı. Ancak bu uygulamanın 1914’te Birinci Dünya Savaşı’nın çıkması ve bu savaştan mağlup olarak çıktıktan sonra ortadan kalkması nedeniyle Osmanlı Hariciyesinde aktif olarak kullanıldığını söylemek zordur. Bu açıdan bakıldığında ise Concours Sistemi Cumhuriyet Hariciyesinin uygulamaya yeni koyduğu bir istihdam modeli olarak değerlendirilebilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, erken Cumhuriyet Hariciyesinin oluşumu, tarihsel kurumsalcılık ve tedrici kurumsal değişim perspektiflerinin entegre bir şekilde değerlendirilmesiyle daha iyi anlaşılabilirliğini söylemek mümkündür. Bu iki yaklaşım, Hariciyenin oluşumunu ne tamamen bir kopuş ne de tam bir süreklilik olarak görmemizi sağlar; aksine süreç, geçmişten gelen kurumsal yapılarla yeni koşulların tedrici bir şekilde uzlaşması olarak ortaya çıkar. Bu entegre çerçeve, Erken Cumhuriyet Hariciyesinin hem tarihsel bağlama gömülü hem de dinamik bir dönüşüm süreci olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu nedenle, Cumhuriyet Hariciyesinin oluşumu, yalnızca bir kurumsal yeniden yapılanma değil, aynı zamanda Türkiye’nin modernleşme ve uluslararası sistemle entegrasyon çabalarının bir yansımasıdır.

İleriye dönük olarak, bu çalışmanın daha derinlemesine analizlere ve farklı ülkelerin dışişleri teşkilatlarıyla karşılaştırmalı çalışmalara ilham vermesini ümit ederim. Hariciyenin dönüşüm süreci, idare tarihiyle ilgilenenler için bir model sunabilir. Bu model, diğer bakanlıkların dönüşüm süreçlerini incelemek için bir başlangıç noktası oluşturarak, teşkilat ve kadroların analizi yapılarak Cumhuriyet bürokrasisinin hem teşkilat hem de kadrolarının ele alındığı bütüncül bir dönüşüm haritasının çizilmesine katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ³⁹²

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivleri

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ ARŞİVİ

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Zabıt Ceridesi

RESMÎ YAYINLAR VE KANUNLAR

Resmî Gazete³⁹³

1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Salnamesi. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1926.

1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Salnamesi. Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, 1927.

1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Salnamesi. Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, 1928.

1946 Yılı Bütçe Kanunu tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu. Ankara: T.B.M.M Basımevi, 1945.

1947 Yılı Bütçe Kanunu tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu. (Ankara: T.B.M.M Basımevi, 1946);

“Dışişleri Bakanlığı Kuruluşu hakkındaki 3312 sayılı Kanuna ek Kanun.” (12.07.1960). Kanun No:5250.

Dışişleri Vekâleti Yıllığı 1953. Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, 1954.

Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965.

³⁹² Belgelerin fon kodları ve yer numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

³⁹³ *Resmî Gazete* sayı ve tarihleri dipnotlarda belirtilmiştir.

Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı. Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1968.

“Hariciye Vekâleti Memurîn Kanunu.” (25.06.1927). Kanun No: 1154.

“Hariciye Vekâleti Teşkilât Kanunu.” (25.05.1933). Kanun No: 2223.

“Hariciye Vekâleti Teşkilat Kanunu.” (14 Ocak 1938). Kanun No. 3312.

Hariciye Vekâleti Yıllığı 1959.

“Memurin Kanunu.” (31.03.1926). Kanun No: 788.

“Milletlerarası İktisadi ve Malî Münasebetlerimizin Tanzimi Hakkında Geçici Kanun”. (06.07.1960). Kanun No:13.

“Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu.” (08.06.1949). Kanun No:5434).

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı (1928-1929). İstanbul: Devlet Matbaası, 1929.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı (1944-1945). Ankara: Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, 1945.

ARAŞTIRMA ESERLERİ

Ahışhalı, Recep. *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*. İstanbul: Timaş Akademi, 2023.

Akyıldız, Ali. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.

Aksan, Virginia H. *An Ottoman Statesman in War and Peace: Ahmed Resmi Efendi*. Leiden, New York, Köln: Brill, 1995.

Arı, Bülent. “Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period”, *Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional* içinde, ed. A.Nuri Yurdusev, 36-65. Basingstoke: Palgrave Macmillan’s Global Academic Publishing, 2004.

Armaoğlu, Fahir. *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Kronik Kitap, 2018.

Arzık, Nimet. *Bitmiyen Kavga: İsmet İnönü*. İstanbul: Kurtuluş Matbaası, 1966.

Bilsel, M. Cemil. *Hukuku Düvel İkinci Kitap: Devletler Arası Münasebat, Devlet Reisleri, Hariciye Vekilleri, Elçiler, Konsoloslar*. İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1934.

Capoccia, Giovanni. "Critical Junctures and Institutional Change". *Advances in Comparative-Historical Analysis* içinde, ed. James Mahoney & Kathleen Thelen, 147-179. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

Deringil, Selim. *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.

Dikerdem, Mahmut. *Hariciye Çarkı*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1989.

Erkin, Behiç. *Hatırat 1876-1958*. (haz.) Ali Birinci. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.

Erkin, Feridun Cemal. *Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar-Yorumlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.

Erner, Erdem. *Davulun Sesi: Dışişlerinde 44 Yıl*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1993.

Findley, Carter V. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform: Babıali, 1789-1922*, (Çev. Ercan Ertürk). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Girgin, Kemal. *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.

Gökmen, Oğuz. *Diplomasi- Diplomaside 40 Yıl 11 Ay 17 Gün...!: Savaşta ve Barışta Diplomasi*. İstanbul: Yamaç Ofset, 2006.

Güçlü, Yücel. *Eminence Grise of The Turkish Foreign Service: Numan Menemencioğlu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.

Güneş, İhsan. *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939), Cilt 1*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:33, 2003.

Günver, Semih. *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1985.

—————, “Dışışleri Meslek Memurluğu”, Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç (15-17 Ekim 1997: Ankara) içinde, ed. İsmail Soysal, 739-745. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.

Gürpınar, Doğan. *Ottoman Imperial Diplomacy: A Political, Social, and Cultural History*. Londra: I.B. Tauris, 2014.

Hacker, Jacob S. “Policy Drift: The Hidden Politics of US Welfare State Retrenchment”, *Beyond Continuity: Institutional Change* içinde, ed. Wolfgang Streeck, Kathleen Thelen, 40-82. Oxford University Press, 2005.

Harris, George S. *Atatürk’s Diplomats and Their Brief Biographies*. İstanbul: The Isis Press, 2010.

Heper, Metin. *Türkiye’de Devlet Geleneği*, (Çev. Nalan Soyarık). Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2018.

Heper, Metin. *The State Tradition in Turkey*. England: The Eothen Press, 1985.

İskit, Server. *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları*. Ankara: Başvekalet Basın Yayın ve Umum Müdürlüğü, 1943.

Kandemir, Feridun. *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*. İstanbul: Yakın Tarihimiz Yayınları, 1965.

Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk. *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001.

Koçak, Cemil. *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945), Cilt 2*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

Kuneralp, Sinan. “The Ministry of Foreign Affairs under the Ottoman Empire and the Turkish Republic”, *The Times Survey of Foreign Ministries of the World* içinde, ed. Zara Steiner, 493-512, Londra: Times Book, 1982.

Kuneralp, Zeki. *Sadece Diplomat Anılar-Belgeler*. İstanbul: ISIS, 1999.

Kuran, Ercümend. *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri, 1793-1821*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988.

Mahoney, James ve Kathleen Thelen. “A Theory of Gradual Institutional Change” Explaining Institutional Change: Ambiguity, Agency and Power içinde, ed. James Mahoney & Kathleen Thelen (New York: Cambridge University Press, 2010): 1-38.

Mann, Michael. *The Sources of Social Power: The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*. Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969.

Oran, Baskın. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Önal, Sami. *Hüsrev Gerede'nin Anıları: Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler*. İstanbul: Literatür Yayınları, 2002.

Özcoşkun, Ali Rıza. *Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Dışişleri Bakanlığı Teşkilat Yapısı (1920–2018)*. Ankara: Türk Diplomatik Arşivi Yayınları, 2018.

Peterecz, Zoltán. “Hungary and the League of Nations: A Forced Marriage” Remaking Central Europe içinde, ed. Peter Becker and Natasha Wheatley, 145-165. England: Oxford University Press, 2020.

Peters, B. Guy. *Institutional Theory in Political Science: The New Institutionalism*, London & New York: Pinter, 1999.

Pierson, Paul. *Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis*. NJ: Princeton University Press: 2004.

Pritz, Pál. *Iratok a Magyar Külügyi Szolgálat Történetéhez 1918–1945 [Macar Dışişleri Bakanlığı Hakkında Belgeler: 1918–1945]*. Budapeşte: Akadémiai Kiadó, 1994.

———, “A Magyar Külügyminisztérium Története a Húszas Évek Első Felében” [Yirmili Yılların İlk Yarısında Macaristan Dışişleri Bakanlığı’nın Tarihi], Összehasonlító Jogtörténet, Bolgár Elek-Emlékkönyv içinde, ed. Pál Horváth ve T. Mihály Révész, 193-203. Budapeşte: Akadémia Kiadó, 1983.

Sander, Oral. *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü-Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987.

Selçuk, Mustafa. *Türk Hariciyesinin Dünyaya Açılan Kapısı: Dersaadet Murahhaslığı*. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları, 2013.

Sert, Hüseyin. “Bir Gelenegın Mirası: Cumhuriyet Dönemi Türk Dışışleri Bürokrasisi (1920-1960)”. Tanzimat’tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi içinde, ed. Hidayet Kara, 599-623. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2019.

Sewell, William. “Three Temporalities: Toward an Eventful Sociology.” The Historic Turn in the Human Sciences içinde, ed. Terrance J. McDonald, 245-280. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1990.

Sonyel, Salahi R. *Turkish Diplomacy (1918-1923)*. Londra: Sage Publications, 1975.

Soysal, İsmail. “Osmanlı Devleti’nin Çağdaş Diplomasiyi Benimseme Süreci.” XIII. Türk Tarih Kongresi: Ankara, 4-8 Ekim 1999 (Kongreye Sunulan Bildiriler) içinde, 53-62. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.

Söylemezoğlu Galip Kemali. *Başımıza Gelenler: Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondrosdan Mudanyaya (1918–1922)*. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939.

———, *Otuz Senelik Siyasi Hatıratımın Üçüncü ve Son Cildi (1918-1922)*. İstanbul: Ülkü Matbaası, 1953.

———, *Hariciye Hizmetinde 30 Sene 1892-1922 IV. Cildin Son Kısmı*. İstanbul: Maarif Basımevi, 1955.

———, *Hariciye Hizmetinde 30 Sene 1892-1922 Birinci Cild*. İstanbul: Saka Matbaası, 1955.

Steinmo, Sven. “Historical institutionalism”, Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective içinde, ed. Donatella Della Porta and Michael Keating, 118-138. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Streeck, Wolfgang ve Kathleen Thelen. “Introduction: Institutional Change in Advanced Political Economies” *Beyond Continuity: Institutional Change Advanced Political Economies* içinde, ed. Wolfgang Streeck, Kathleen Thelen, 1-39. England: Oxford University Press, 2005.

Suny, Ronald Grigor. *The Making of the Georgian Nation*. Bloomington: Indiana University Press, 1988.

Şimşir, Bilal N. *Bizim Diplomatlar*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.

Şimşir, Bilal N. *Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1993.

Thelen, Kathleen ve Sven Steinmo. “Historical institutionalism in Comparative Politics” *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis* içinde, ed. Kathleen Thelen, Sven Steinmo, Frank Longstrech, 1-32, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Thelen, Kathleen. “The Explanatory Power of Historical Institutionalism” *Akteure, Mechanismen, Modelle* içinde, ed. Renate Mayntz, 91-107. Frankfurt/M Campus: Verlag, 2002).

Thelen, Kathleen. “How Institutions Evolve: Insights from Comparative Historical Analysis.” *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences* içinde, ed. James Mahoney ve Dietrich Rueschemeyer, 305–336. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Tuncer, Hüner. *Atatürk’ün Dış Politikası*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2008.

Ülkümen, Selahattin. *Bilinmeyen Yönleriyle Bir Dönemin Dışışleri*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1993.

Ünal, Müzeyyen Ezel. *Cumhuriyetin Diplomatı Olmak: Erken Cumhuriyet Dönemi Büyükelçileri Üzerine Prosopografik Bir İnceleme*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2023.

Weisband, Edward. *İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası*. İstanbul: Cumhuriyet, 2000.

MAKALELER

Abou-el-Haj, Rifa'at Ali, "Ottoman Diplomacy at Karlowitz", *Journal of the American Oriental Society* 97, sy.4, (Oct.- Dec., 1967): 498-512.

Aytepe, Oğuz. "Millî Mücadelede Bilecik Görüşmeleri", *Atatürk Yolu Dergisi* 9, sy.33 (Mart 2004): 23-31.

Capoccia, Giovanni ve R. Daniel Kelemen. "The Study of Critical Junctures: Theory, Narrative, and Counterfactuals in Historical Institutionalism", *World Politics* 59, sy. 3 (April, 2007): 341-369.

Çağlak, Aykut. "Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesinin Millî Mücadelede Oynadığı Rol," *Türk İstihbaratı* (2015): 87–133.

Çağlak, Aykut. "Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesinin Açık Kaynak ve Kapalı Kaynak İstihbaratı Çalışmaları," *Belgi* 2, sy 26, (2023): 25–43.

Çakıcı, Nurettin. "Sovyet Rusya'nın Millî Mücadele Hareketine Mali ve Askeri Yardımları (1919–1922)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sy. 73, (Ekim 2023): 85–109.

Değerli, Esra S. "Türk-Bulgar İlişkilerinde Mustafa Kemal Atatürk (1919–1923)," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18 (Haziran 2015). (Sayfalar numaralandırılmamıştır.)

Ekici, Yunus. "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Gürcistan'ın Bu Birliğin Üyesi Olmasındaki Yeri," *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 15 (Haziran 2020): 158-168.

Yücel. Güçlü. "Portrait of a Secretary -General of the Turkish Ministry of Foreign Affairs Numan Menemencioğlu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 16, sy.48, (2000): 837-856.

Hurewitz, J.C. "Ottoman Diplomacy and the European State System", *Middle East Journal* 15, sy.2 (Spring 1961): 141-152.

Findley, Carter V. “The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry: The Beginnings of Bureaucratic Reform Under Selim III and Mahmud II”, *International Journal of Middle Eastern Studies* 3, (1972): 388-416.

Gör, Emre. “1881 Tarihli Şehbenderler Nizamnamesi Üzerine Bir İnceleme,” *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 2, sy. 1 (Mayıs 2019): 51-69.

Güllü, Ramazan Erhan. “Saltanatın Kaldırılmasının Ardından İstanbul Bürokrasisinin TBMM Hükümeti’ne Bağlanma Süreci ve İstanbul Türklüğü’nün Muhafaza Tartışmaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 116, sy.228, (Haziran 2017):119-144.

Hall, Peter A. ve Rosemary C.R. Taylor, “Political Sceince and the Three New Institutionalism”, *Political Studies* XLIV, (1996): 936-957.

Karaer, Nihat. "Fransa’da İlk İkamet Elçiliğinin Kurulması Çalışmaları ve İlk İkamet Elçimiz Seyyid Ali Efendi’nin Paris Büyükelçiliği (1797-1802) Sürecinde Osmanlı-Fransız Diplomasi İlişkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31, sy. 51, (Mart 2012): 63-92.

Karakoç, Ercan ve Turay Yayla. “Ünlü Menemencioğlu Ailesi ve Türk Bürokrasisindeki Yerleri”, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi* 3, sy. 5 (Mayıs 2020): 99-117.

Kılıç, Musa. “İlk İkamet Elçilerinin Halefleri Rum Maslahatgüzarlar (1800-1821)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 38, sy. 65, (2019): 251-278.

Krasner, Stephen. “Approaches to the State: Alternative Conceptions and Historical Dynamics”, *Comparative Politics* 16, sy.2, (January 1984): 223-246.

Kolay, Arif. “II. Meşrutiyet Döneminde Hariciye Nezaretinde Tensikat ve Bürokratik Değişim (1908-1910)”, *Türkiyat Mecmuası* 27/1, (2017): 193-214.

Manav, Nursel. “II. Abdülhamid Dönemi Kadrolarının Tasfiye Sürecinde Ücretli (Ecir) Çalışanların Durumu (1909-1913)”, *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, sy. 1 (2019): 66-84.

Nuza, Fehmi “Cemal Paşa’yı Kimler Öldürdü veya Öldürttü,” *Türk Kültürü Dergisi* 21, sy. 243 (Temmuz 1983): 454-464.

Özcan Erdal, Burcu. “General M. V. Frunze’nin Türkiye Ziyareti ve 1922 Türkiye-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 135, sy. 266, (Ekim 2023): 21-42.

Sert, Hüseyin. “Yassıda ve Ötesi: 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinin Türk Dışışleri Bakanlığına Etkisi”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 9, sy.2, (2021): 361-386.

Sonyel, Salahi R. “Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Sıyasamız (Nisan 1920- Mart 1921)”, *Belleten* 41, sy.164, (1977): 657-731.

Şimşir, Bilal N. “Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzyılında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri (1920-1950)”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 22, sy. 64-65-66 (Kasım 2006): 15-90.

Tamkoç, Metin. “Modern Türk Diplomatlarının Geleneksel Diplomasisi”, *Dış Politika (Foreing Policy)* 1, sy.4 (Aralık 1971): 19-37.

Thelen, Kathleen. “Historical Institutionalism in Comperative Politics”, *Annual Review of Political Science* 2, (1999): 369-404.

TEZLER

Bektaş, Ayda. “On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Diplomatlarının Prosopografik Analizi”. Doktora tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2023.

Bostan, Zeynep. “Modern Osmanlı Hariciyesinin İnşası ve II. Abdülhamid Döneminde Diploması”. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.

Bozkurt, Abdurrahman. “İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi”. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009.

Bülbül, İrfan. “Numan Menemencioğlu’nun Türk Dış Politikası’ndaki Rolü”. Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996.

Çakıcı, Nurettin. “Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya’dan Gelen Yardımlar”. Doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2021.

Çakmak, Aydın. “Hariciye Nezareti (1836-1924)”. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020.

Çetin, Remzi. “II. Dünya Savaşı’nda Numan Menemencioğlu’nun Dışişleri Bakanlığı (1942-1944)”. Yüksek Lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010.

Ezici, Erhan. “Hariciye Teşkilatı: Türk Kamu Yönetiminde Bir Modernleşme Modeli”. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2020.

Guniava, Gela. “Türk-Rus İlişkileri ve Gürcistan XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde”. Yüksek lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007.

Güçtekin, Nuri. “İstanbul’daki Özel Müslim Mektepleri”. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2021.

Karagülmez, Müjdat. “Atatürk Döneminde Türkiye’deki Macar Elçileri ve Türk-Macar Siyasi İlişkileri (1923–1938)”. (Doktora tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2018).

Karakoç, Ercan. “Türk Basınında Ermeni Terörü”. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.

Metin, Gökhan. “Bir Cumhuriyet Diplomati: Numan Menemencioğlu”. Doktora tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2022.

Öztürk, Fatma. “Mehmet Münir Erteğün’ün Hayatı ve Türk Yakın Çağındaki Yeri”. Doktora tezi, Uşak Üniversitesi, 2016.

Tural, Erkan. “II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu”. Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2006.

Yayla, Turay. “Teknokrat-Bürokrat Kişiliğiyle Diplomat Numan Menemencioğlu’nun Biyografisi (1891-1958)”. Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2021.

Yeşilöz, Abdullah. “İtalya’nın Habeşistan’ı İşgali ve Türk Kamuoyuna Yansıması (1935-1937)”. Yüksek Lisans tezi, Ankara Hacı Bayram Üniversitesi, 2022.

SÜRELİ YAYINLAR

Cumhuriyet

Milliyet

ELEKTRONİK (ÇEVİRİMİÇİ) KAYNAKLAR

1928 senesi Muvazenei Umumiye Kanunu”, TBMM 110 nolu Komisyon Raporu
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c003/tbmm03003062ss0110.pdf>. (Erişim Tarihi 04.05.2025)

“Cevat Abbas Gürer (1887–1943)”, Atatürk Ansiklopedisi,
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cevat-abbas-gurer-1887-1943> (Erişim Tarihi: 24 Mart 2025).

<https://657.com.tr/kelimeler/cevaz-i-istihdam-karari-ne-demek/> (Erişim Tarihi: 23 Nisan 2024).

Külügyi Közlöny (Dışişleri Gazetesi), 02.02.1925, sy. 3. 34-40.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/KULUGY_KuluKozl_1925/?pg=39&layout=s.
(Erişim Tarihi: 02.02.2025).

“Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname-i Dahili”, 1 Haziran 1298, Tertip: 1 Cilt: 2 (Zeyl), s.192. (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/0.1.3.pdf>. (Erişim Tarihi: 29.08.2024).

Türkiye Cumhuriyeti Kabil Büyükelçiliği, "Hakkımızda," <https://kabil-be.mfa.gov.tr/Mission/About> (Erişim Tarihi: 29.04.2025).

TBMM Tutanak Dergisi, “Birinci Dönem Kayıtları, 10. Oturum,”
<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001010.pdf>.
(Erişim Tarihi: 21.04.2024).